CRISIA

XLII
2012

Editura Muzeului Ţării Crişurilor

Oradea

CRISIA
2012

Redactor responsabil al publicațiilor Muzeului Țării Crișurilor: Dr. Aurel Chiriac

Colegiul de redacție: Gabriel Moisa – secretar de redacție

Bord editorial (membri): Florina Ciure, Gruia Fazecaș, Olimpia Mureșan

Consiliul științific:
Prof. univ. dr. Cesare Alzati – *Università Cattolica Del Sacro Cuore, Milano*
Prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu – *Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca*
Academician Nicolae Edroiu – *Institutul de Istorie „George Barițˮ, Cluj-Napoca*
Dr. György Feiszt – *Vas County Archives of Szombathely*
Prof.univ. dr. Gianfranco Giraudo – *Universitatea Ca' Foscari din Veneția*
Prof. univ. dr. László Gróf – *Oxford Military College*
Prof. univ. dr. Francesco Leoncini – *Universitatea Ca'Foscari din Veneția*
Prof. univ. dr. Ovidiu Pecican – *Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca*
Academician Ioan-Aurel Pop – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Prof. univ. dr. Doru Radosav – *Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca*

Orice corespondență se va adresa/ Toute correspondance sera envoyée à l'adresse/ Please send any mail to the following address/ Richten sie bitte jedwelche korrespondenz an die adresse

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR
410464 ORADEA
Bld. Dacia nr. 1-3
ROMÂNIA
Tel/Fax: 0259479918
Email: crisia@mtariicrisurilor.ro

ISSN: 1016 – 2798

Fondator: Sever Dumitrașcu (1971)
© Copyright by Muzeul Țării Crișurilor

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin în exclusivitate autorilor

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

C R I S I A
XLII

ORADEA 2012

SUMAR
(SOMMAIRE – SUMMARY – INHALT)

GEORGE TOMEGEA
On Research Problems of Biritual Cemeteries from Transylvania (7th-9th century),
Cercetări privind cimitirele birituale din Transilvania (secolele VII-IX) 9

IOAN F. POP
Poietica demersului cognitiv augustinian,
Augustinian Poetics Cognitive Process 15

IOAN CRIȘAN
Stadiul cercetărilor arheologice în cimitirul satului medieval Rădvani,
The Stage Of Archaeological Investigations In The Medieval Village Rădvani Cemetery 21

GIZELLA NEMETH, ADRIANO PAPO
Conflittualità ungaro-veneta all'epoca di Mattia Corvino,
Hungarian-Venetian Struggle During the Reign of Matthias Corvinus 29

CĂLIN GHEMIȘ, CONSTANTIN IOSIF ZGARDAN
Asediul cetății oradea (1692) în medalistica barocă,
The Siege of Oradea Fortress (1692) in Baroque Medals 37

CIPRIAN-DORU RIGMAN
Formația intelectuală a protopopilor greco-catolici din Episcopia Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea,
Intellectual Formation of Greek-Catholic Archdeacons in Gherla Diocese in the Middle of the XIXth Century 49

SZABÓ JÓZSEF
Contribuții privind istoria regularizării apelor pe Valea Ierului în secolul XIX,
Contributions Regarding to History of Water Level Regulation in Ierul Valley in the Nineteenth Century 61

FLORINA CIURE, LUCIA CORNEA
Relațiile culturale româno-italiene reflectate în paginile revistei „Familia", seria I (1865-1906),
Romanian-Italian cultural relations reflected in „Familia" magazine, Series I (1865-1906) 81

CIPRIANA SUCILĂ – PAHONI
O privire critică asupra legii penitenciarelor de la 1 februarie 1874,
A Critical Look Over the Prisons Law from 1874 99

M. MARCELLA FERRACCIOLI, GIANFRANCO GIRAUDO
Venezia dalla Repubblica al Regno Un itinerario nella petite histoire,
Veneția de la Republică la Regat. Un itinerariu în "mica istorie" 111

CORNELIA ROMÎNAȘU
Principalele operațiuni financiar-bancare ale Băncii „Râureana" din Copalnic-Mănăștur (1899-1917),
The Main Financial And Banking Operations 0f The Bank "Râureana" in Copalnic-Mănăștur (1899-1917) 125

MIHAI GEORGIȚĂ
Grindină și superstiție (cazul din Suiug-1928),
Hail and Superstitions - the Case from Suiug 133

DOINA-GABRIELA ANANIE
Împărțirea administrativă și structura etnică a județului Bihor din 1943,
The administrative Rearrangement and the Ethnic Structure of Bihor County from 1943 141

ION ZAINEA
Excluderi din Partidul Muncitoresc român în anul 1952. Cazul Comitetului Raional Oradea,
Exclusions From The Romanian Labour Party In The Year 1952 The Case Of Oradea Raional Committee 153

CRISTINA PUȘCAȘ
Înfometare - un mijloc de exterminare lentă a deținuților politici din Penitenciarul Oradea Mare (1947-1977),
Starvation - a Means of Slow Extermination of the Political Prisoners in the Prison of Great Oradea (1947-1977) 159

ADRIANA RUGE, DACIANA ERZSE
The Orthodox Church in Săcuieni,
Biserica Ortodoxă din Săcuieni 169

GABRIEL MOISA
Utilisation des Institution Museale comme des Instruments de L'education Ideologique a la Jeunesse Dans Les Premieres Annees de la Ceausescu Regime,
Utilizarea instituțiilor muzeale ca instrumente de educație ideologică a tinerilor în primii ani ai regimului Ceaușescu 175

CAMELIA BURGHELE
Border Identity: Maramureșul istoric, de-o parte și de alta a Tisei,
Border Identity: Historical Maramures, On Both Tisa Banks 181

ANIVERSARE

FLORIN SFRENGEU
Arheologul și profesorul Sever Dumitrașcu la 75 de ani. Aspecte privind activitatea științifică.
Archaeologist and Professor Sever Dumitrașcu at the Age of 75. Aspects on His Scientific Activity 191

RECENZII

CAROL KACSÓ
Simona Lazăr, Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României, Craiova, 2011, 323 p. + 114 planșe și 13 hărți 197

LUCIA CORNEA
Philippe Guignet, *Nouvelle histoire de Valenciennes*, Editions Privat, Toulouse, 2006, 269 p. 203

RONALD HOCHHAUSER

Jancsó Árpád, *Temesvár Vízeroműve (Centrala hidroelectrică a Timișoarei)*, Editura Erdélyi Muzeum-Egyesület (Societatea Muzeului Ardelean), Cluj-Napoca, 2010, 79 p. 204

RADU ROMÂNAȘU

Pavel Vesa, *Protopop dr. Gh. Ciuhandu (1875-1947)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2011, 635p., Colecția „Biografii arădene", Seria „Pesonalități clericale" 205

MARIUS RĂZVAN MESZAR

Gabriel Moisa, *Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010. Între deziderat și realitate, (A magyarországi románok történetírása 1920-2010. Vágy és valóság között)*, Editura NOI, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, 2010, 311 p. 207

ON RESEARCH PROBLEMS OF BIRITUAL CEMETERIES FROM TRANSYLVANIA (7TH-9TH CENTURY)

George TOMEGEA*

ON RESEARCH PROBLEMS OF BIRITUAL CEMETERIES FROM TRANSYLVANIA (7TH-9TH CENTURY)

Abstract

Problems related to this type of cemeteries are complex and lie firstly on the fact that the shallowness/small depth wherethe cremation graves were located led to their partial or total demise mainly due to agricultura labors. Moreover, a large number of them have not been thoroughly archaeologically researched due to various reasons. Another problem is their not being published or their superficial mentioning. We will proceed by summarising a short history of research made on this type of burial sites.

Key words: Transylvania, biritual cemeteries, cremation cemeteries, funerary rite, the Mediaș group.

Both funerary rites of inhumation and cremation were commonly used throughout the 7th up to the 9th centuries in Transylvania. The contemporary use of both rites in the same burial sites formed the biritual cemeteries (fig. 1). Cremation is the constant in all of this type of cemeteries in Transylvania (fig. 2). The biritual aspect of these cemeteries can be deducted from the fact that the inhumation graves are spread out amongst the cremation graves, not being in any way separated from them. In cases where inventory items have also been found (offering pots, knives,flint steels, different types of earrings, rings beads) they have proved the fact that the cremation graves have coexisted with the inhumation graves.One example will be the burial site Boarta în 7A inhumation tomb an offering pot was discovwered which was identical with the type of pots that were used as urns in the cremation graves[1]. Another example is the cemetery of Bratei where Avar bronze cast belt ornaments have been found in two inhumation graves but also in the burial pits of two cremation graves [2].

Problems related to this type of cemeteries are complex and lie firstly on the fact that the shallowness/small depth wherethe cremation graves were located led to their partial or total demise mainly due to agricultura labors. Moreover, a large number of them have not been thoroughly archaeologically researched due to various reasons. Another problem is their not being published or their superficial mentioning. We will proceed by summarising a short history of research made on this type of burial sites.

* Doctorand, Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu, tomegea_george@yahoo.com „Research conducted as a part of the POSDRU/6/1.5/S/26 project, cofinanced by the European Social Fund through the Districtual Operational Programe of Human Resources Development 2007-2013".

[1] Dumitrașcu-Togan 1974, p. 104.

[2] Zaharia 1977, p. 88.

In 1960 in Mediaș[3] a biritual cemetery was identified, in which cremation was mostly encountered.The cemetery is located on the eastern boundry of the town about 100 m off the Mediaș-Dîrlos highway, being situated on the *Dealul Furcilor* slope. It was discovered accidentally while people were trying to level up the soil in order to make room for land terraces amongst city constructions..The workers noticed a number of pots that were filled with burnt bones and ashes.During the salvage archaeologycal digs of 1960, 10 tombs have been discovered.In the following year another 7 came to light.Out of the total of 17 tombs three are of inhumation and the rest of 14 are of cremation[4]. The cemetery of Mediaș was quite a novelty in 1960 and it was the first discovery of this type in Transylvania K. Horedt added this cemetery and the following findings of this type to a new cultural group which he decided to call the *Mediaș*[5] group. Based upon the archaeological material found which consists of burial urns decorated with horizontal, straight or paralel and wavy lines and also on the small number of items of inventory and making analogies, the discoverer of the burial site dated the cemetery around the 9th-10th century[6], and then based upon the following finds he dated the cemetery towards the end of the 7th century and the beginning of the 8th.

In the spring of 1961 at Ocna Sibiului[7], on the plateau called *Lab*, by the locals a similar cemetery to that of Mediaș was discovered. The actual research of the burial site was made in a series of digs between 1962 and 1965, 136 graves having been discovered in total out of which 120 of cremation and 15 of inhumation but also a Schythic grave[8]. Until the complete publishing of the burial site in 2005 only the artefacts discovered in the first dig were known, artefacts which came from 18 cremation graves and one of inhumation[9]. The one who discovered the burial site dates it in the 8th to the 9th century[10].

Between 1964 and 1967 in Bratei[11] another biritual cemetery called *Cemetery nr. 2* din has been researched out of which 244 tombs have been uncovered, 210 of which cremation graves and 34 burial graves, dating the burial site in the 7th to the 8th century. Although it is a bit different from the other *Mediaș type*, burial sites, most of the researchers consider this burial site as part of this group[12].

Between 1965-1968 at Boarta[13] on the site called *Șoivani*, a biritual site was discovered out of which 35 graves have been uncovered, 2 of which of inhumation and 33 of which of cremation. Besides the urns decorated with straight paralel horizontal and wavy lines small knife blades and two loop rings have also been found. Based upon the burial rite and on the inventory the cemetery belongs to the *Mediaș type* cemeteries. This cemetery can be chronologically placed after the Slav tumulus cemeteries from Someșeni and Nușfalău, and is contemporary to the ones from Mediaș and Ocna Sibiului, and earlier than Blandiana A[14].

Between 1966-1970 at Gușterița[15] in the site called *Fântâna Rece* a biritual cemetery was dug, uncovering 80 graves 79 of which of cremation and one of inhumation. The cemetery belongs to the *Mediaș type* and dates from the 8th to the 9th century.

At Târnava, in the digging point called *Palamor*, another biritual burial site has been discovered.Some researchers argue that there are 36 graves in total 5 of which of inhumation and 31 of cremation[16], while others support the fact that that there are 58 graves in total, 2

[3] Horedt 1965, p. 7-23.
[4] Horedt 1965, p. 8.
[5] Horedt 1965, p. 13.
[6] Horedt 1965, p. 13.
[7] Protase 1965, p. 153-159.
[8] Protase 2005, p. 7; Nicolaescu-Plopșor-Wolski 1975, p. 165.
[9] Protase 1965, p. 153.
[10] Protase 1965, p. 156-157; Protase 2005, p. 63.
[11] Zaharia 1977.
[12] Horedt 1965, p. 13; Horedt 1986, p. 64.
[13] Dumitrașcu-Togan 1974, p. 93-109.
[14] Dumitrașcu-Togan 1974, p. 105.
[15] Nägler 1971, p. 63-73.
[16] Velter 2002, p. 450.

of which of inhumation and the rest incineration graves[17].In the fall of 1972 and spring of 1973, fragments of 19 cremation urns have been gathered from the already plowed land. In 1974 a probing dig was made, that resulted in 32 graves 2 of which of inhumation ad the rest of 30 of cremation. In 1975 during agricultural labours some other 6 urns have been discovered and in in 1977 the last cremation grave was noted [18]. The cemetery dates from the 8th to the 9th century as well.

During the clay for bricks extracting process, in 1961 to 1962 remains of human skeletons have been discovered at Ghirbom, in the *Gruiul Fierului* digging point. From 1974 to 1975, seven inhumation graves have been discovered[19]. In 1995 the diggings restarted and 11 cremation graves and two inhumation graves were uncovered[20].In this way 20 graves have been found, 11 of which of cremation and 8 of inhumation (one is from the roman period). Based upon the inventory discovered and on the analogies made the cemetery belongs to the *Mediaș type* dating from the 7th to the 9th centuries.

Another biritual cemetery belonging to the *Mediaș group* was researched at Beghin[21] in the *În Peri or Zăcătoare* digging point.The first cremation graves came to light in 1971. The archaeological diggings made between 1977-1979 and then continued in 1991 and in 1993 to 1994 lead to the finding of 360 graves only 12 of which of inhumation[22]. Although this is the biggest cemetery of this type in Transylvania the documentation regarding the findings, has not been published yet. The burial site dates from the 7th to 9th centuries.

Some researchers include this category of biritual cemeteries other funerary findings like those of Turdaș, Sâncel, Petrisat, Alba Iulia, Ciunga[23] or Săcuieni[24]. Mircea Rusu[25] includes almost all cemeteries from the Medias group in this category. These being said, we consider there is more to be mentioned regarding these as well.

In 1964 at Săcuieni[26] an inhumation grave was discovered that had an offering pot deposited along. Kurt Horedt[27] argues that this is a biritual grave because it consists of a skeleton and an cremation urn.

Between 1969 and 1971 at Turdaș[28] in the *Valea Clocita* digging point 18 incineration graves have been uncovered. The remains of burnt bones and coal were deposited either within the urn or dirrectly in the grave pit.

In 1978 at about 1 km from the village of Petrisat[29] ceramic fragments and traces of burnt bones coming from what was probably a cremation cemetery have been found.

In 1980 at Alba Iulia – *Stația de Salvare*[30], during digs 3 cremation urns dating from the first half of the 8th century have been found.

From what resulted out of the findings made these later mentioned cemeteries are not biritual but only cremation cemeteries, taking the burial grave from Săcuieni out of consideration. This being said, takoing the nowadays stage of research into consideration we can only talk about 8 biritual cemeteries on Transylvania, in all of which the cremation rite being the main. Naturally we cannot exclude the posibility that upcomming research in these cemeteries might render an additional number of inhumation graves that are contemporary to the cremation ones.

[17] Blăjan-Botezatu 2000, p. 456.
[18] Blăjan-Botezatu 2000, p. 456-457.
[19] Aldea-Stoicovici-Blăjan 1980, p. 151-175.
[20] Anghel 1997, p. 255-271.
[21] Aldea-Stoicovici-Blăjan 1980, p. 151.
[22] Blăjan-Botezatu 2000, p. 457.
[23] Blăjan-Botezatu 2000, p. 453-457.
[24] Horedt 1976, p. 49.
[25] Rusu 1977, p. 205-206.
[26] Chidioșan-Nanassy 1968, p. 517-520.
[27] Horedt 1976, p. 49.
[28] Hica-Blăjan 1973, p. 641-652.
[29] Blăjan-Botezatu 2000, p. 457.
[30] Blăjan-Botezatu 2000, p. 457.

These confusions, or better said, these inclusions in the category of biritual cemeteries of cremation cemeteries is also probably due to the fact that they belong to the same cultural group defined by Kurt Horedt as the *Mediaș group*[31]. The fact that they have always been dealt with alltogether without making a clear distinction between the two types also contributted to this. Even if the inventory of these two types of cemeteries is almost identical we cannot omit the fact that within the biritual cemeteries both burial rites have been used. This is the reason why we consider that a more careful and accurate usage of terms and specifications such as biritual cemeteries of Mediaș type and cremation cemeteries of Mediaș type is necessary.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE

ALDEA *ET ALII* 1980 — I. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom (comuna Berghin, jud. Alba), în Apulum, XVIII, 1980, p. 151-175.

ANGHEL 1997 — Ghe. Anghel, Necropola birituală prefeudală de la Ghirbom (Gruiul Fierului), județul Alba, în Apulum, XXXIV, 1997, p. 255-271.

CHIDIOȘAN-NANASSY 1968 — N. Chidioșan, Z. Nanassy, Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni, în AMN, V, 1968, p. 517-520.

BLĂJAN-BOTEZATU 2000 — M. Blăjan, D. Botezatu, Studiul arheologic și antropologic al mormintelor de incinerație prefeudale (secolul VIII) de la Alba Iulia – „Stația de Salvare", în Apulum, XXXVII/1, 2000, p. 453-470.

DUMITRAȘCU-TOGAN 1974 — S. Dumitrașcu, G. Togan, Cimitirul de la Boarta – Pârâul Zăpozii-Șoivan, în SCB, 18, 1974, p. 93-109.

HICA-BLĂJAN 1973 — I. Hica, M. Blăjan, Un cimitir de incinerație din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba), în AMN, X, 1973, p. 641-652.

HOREDT 1965 — K. Horedt, Un cimitir din sec. IX-X e. n. la Mediaș, în Studia h., II, 1965, p. 7-25.

HOREDT 1976 — K. Horedt, Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen, în ZfA, 10, 1976, 35-57.

HOREDT 1986 — K. Horedt, Siebenbürgen im Frühmittelalter, Bonn, 1986.

NÄGLER 1971 — Th. Nägler, Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit, în Forschungen, 1, 1971, p. 63-73.

NICOLAESCU-PLOPȘOR-WOLSKI 1975 — D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, București, 1975.

PROTASE 1965 — D. Protase, Cimitirul slav de la Ocna Sibiului, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București, 1965, p. 153-159.

PROTASE 2005 — D. Protase, Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII-IX), București-Sibiu, 2005.

RUSU 1977 — M. Rusu, Transilvania și Banatul în secolele VI-IX, în Banatica, IV, 1977, p. 169-202.

VELTER 2002 — A. M. Velter, Transilvania în secolele V-XII, București, 2002.

ZAHARIA 1977 — E. Zaharia, Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei), București, 1977.

[31] Horedt 1965, p. 13.

LIST OF FIGURES / LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1 Map of biritual cemeteries from Transylvania (● Certain cemeteries: 1 Berghin; 2 Boarta; 3 Bratei; 4 Ghirbom; 5 Gușterița; 6 Mediaș; 7 Ocna Sibiului; 8 Târnava; ■ Cemeteries considered as biritual: 1 Alba Iulia; 2 Ciunga; 3 Petrisat; 4 Săcuieni; 5 Sâncel; 6 Turdaș.)
Fig. 2 The ratio between cremation and inhumation graves

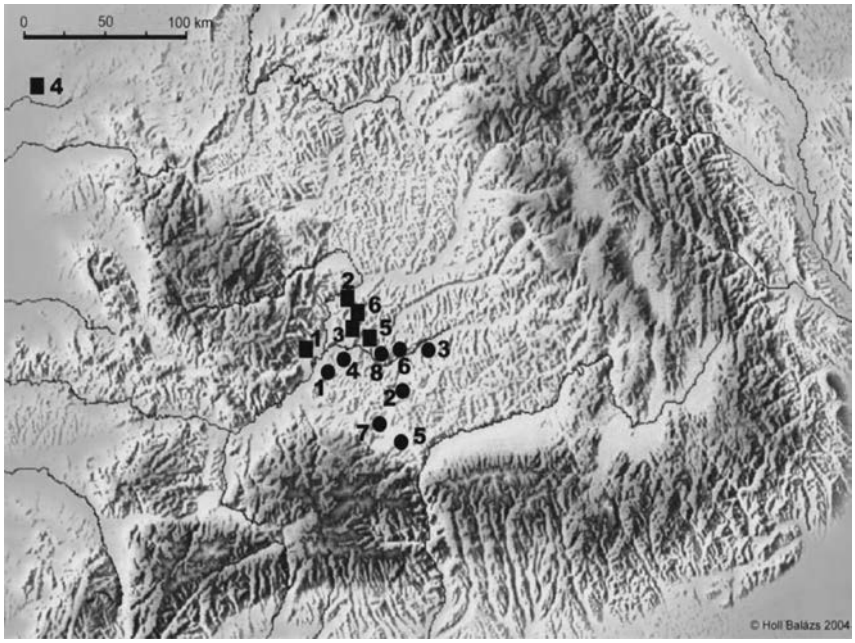

Fig. 1 Map of biritual cemeteries from Transylvania (● Certain cemeteries: 1 Berghin; 2 Boarta; 3 Bratei; 4 Ghirbom; 5 Gușterița; 6 Mediaș; 7 Ocna Sibiului; 8 Târnava; ■ Cemeteries considered as biritual: 1 Alba Iulia; 2 Ciunga; 3 Petrisat; 4 Săcuieni; 5 Sâncel; 6 Turdaș.)

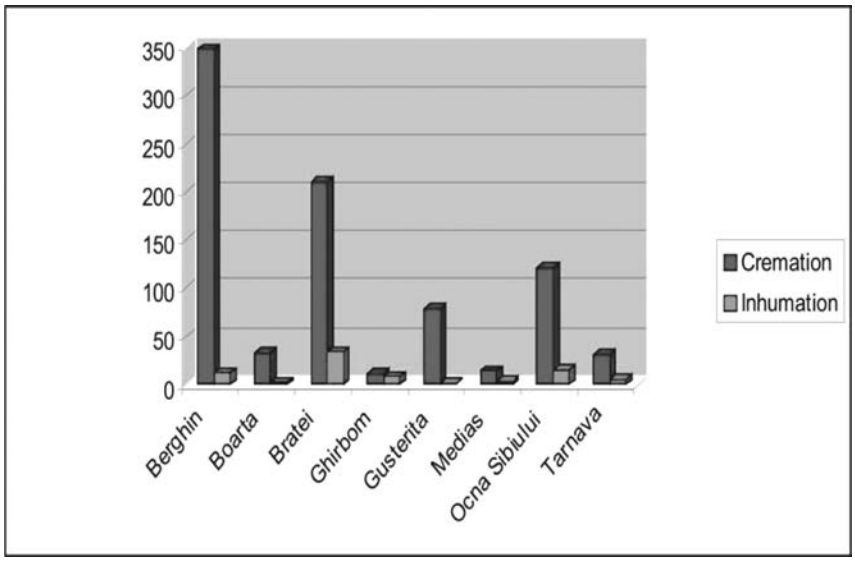

Fig. 2 The ratio between cremation and inhumation graves

POIETICA DEMERSULUI COGNITIV AUGUSTINIAN

Ioan F. POP*

AUGUSTINIAN POETICS COGNITIVE PROCESS

Abstract

An important dimension of philosophy and Augustinian theology is given by their intrinsic literaritatea. In their opening for insight, and inspiration to subjectivity. Of their deep affection. All under acute register of revelation. This opening is because the work was clearly marked by Virgil's poetry, the poet and the Platonic writings. As attraction is neglected ambroziene hymns, which have troubled so much soul. His philosophy is a philosophy of the ego, of interiority. His concern is centered on the size of his inner man, the soul relief. Appearance due to some extent and manner in which Plotinus himself alluded to the nature of the soul. He believed that, no matter how down the soul can not reach absolute non-being. In so much, he remains the quintessence of human evil even if it meets with non-being. Proximal to the sacred heart is the gateway, which remains open regardless of falls and fall-being.

Key words: Philosophy, Theology, Literature, Inspiration, Revelation.

O dimensiune importantă a filosofiei și teologiei augustiniene este dată de *literaritatea* lor intrinsecă. De deschiderea lor spre introspecție, spre subiectivitate și inspirație. De profunda lor afectivitate. Toate aflate sub registrul acut al revelației. Această deschidere se datorează faptului că a fost vizibil marcat de opera poetică a lui Vergiliu, dar și de poietica scrierilor platoniciene. După cum nu este de neglijat nici atracția imnurilor ambroziene, care l-au tulburat sufletește atât de mult. Filosofia sa este o filosofie a *ego*-ului, a interiorității. Preocuparea sa este omul centrat pe dimensiunea sa interioară, pe relieful sufletului. Aspect datorat într-o oarecare măsură și modului în care Plotin însuși se referise la natura sufletului. Acesta era de părere că, oricât ar coborî, sufletul nu poate ajunge la neființa absolută[1]. În sens *tare,* el rămâne chintesența umană, chiar dacă se întâlnește cu răul, cu neființa. Sufletul este *poarta* proximă către sacru, care rămâne deschisă indiferent de căderile și de-căderile ființei.

Imperativul spiritual augustinian sună astfel: „Nu te risipi înafară, întoarce-te la tine însuți"[2]. Singurul reper interior/exterior care merită atenție este Dumnezeu. Problema sufletului și a lui Dumnezeu este baza și nucleul oricărei dezvoltări filosofico-teologice. „Prima face să ne cunoaștem pe noi înșine, a doua, originea noastră"[3]. El va face diferența între cele două moduri cognitive: *sapientia* și *scientia*. Referitor la aceste concepte, el le va

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, ifpop@yahoo.com.

[1] Plotin, *Enneade, VI, Despre bine sau unu,* p. 431.

[2] Sfântul Augustin, *Despre adevărata religie*, p. 153.

[3] Idem, *Despre ordine*, p. 345.

folosi, după împrejurări, cu semnificații diferite. Filosofia l-a ajutat să descopere calea spre Dumnezeu, un anumit tip de cunoaștere, iar *Scriptura* i-a oferit sensul acestei cunoașteri. Gândirea sa filosofică este mai aproape de miracolul poeticității decât de infailibilitatea argumentării raționale. Cu o expresie actuală, putem spune că Sf. Augustin a fost și un filosof al limbajului. Postură rezultată din aplecarea sa obsesivă asupra semanticii cuvântului. Aspect clar reieșit din scrierile sale – *De dialectica, De magistro, De doctrina christiana*. Tot aici sunt de găsit incursiunile și analizele semiotice, care *sacrifică,* aparent, poeticitatea în favoarea gramaticalității, a analizei limbajului. Stăpânirea limbajului *ordonează* viața în toate datele ei, punând în armonie ființa cu ea însăși. C. Robert ne avertizează că până și combinarea a două metafore incoerente, din punct de vedere moral, sfârșesc prin a se înghiți una pe alta[4]. În cele din urmă: „Idealul său este înțelepciunea, și nu știința"[5]. Iar înțelepciunea, în ultimă analiză, este tot o formă de *inspirație.* În *Despre muzică*[6] va introduce noțiunea de *phantasia,* precum și cea de *phantasma,* care produce imaginea imaginilor (*imaginum imagines*). După cum va face diferența semantică dintre acestea. Pregătirea sa intelectuală filosofico-teologică evoluează cumulativ, el vede o înlănțuire deterministă între ele. Existența sufletului, de exemplu, poate fi demonstrată și cu ajutorul unor deducții de tip geometric (*Despre cantitatea sufletului).* La fel cum, în același sens, va argumenta cu o serie de elemente deduse din semantică.

Toate aceste acumulări de tip cognitiv nu fac altceva decât să pregătească nivelul metafizic. Sau, cu formularea sa: „de la lucrurile vizibile la cele invizibile, urcând de la lucrurile trecătoare la cele eterne"[7]. Poietica sa se datorează și caracterului pur sufletesc al convertirii sale. El nefăcând, ulterior, decât să argumenteze și să contraargumenteze teoretic opțiunea inimii. Poeticitatea este cea mai convingătoare *rațiune* a inimii și a sufletului. Ea este mai mult decât un simplu discurs (*logos*) și mai intuitivă decât orice formă de cunoaștere (*epistemé).* Sf. Augustin nu a făcut decât să recupereze doctrinar avansul luat de trăirile sale sufletești. A pus de acord *poezia* inimii cu rațiunea credinței. Sau, folosindu-ne de cuvintele Sf. Toma d'Aquino, „la Dumnezeu unele spuse se interpretează în sens propriu, altele în sens metaforic"[8]. Definirea dogmei creștine era strâns legată și de posibilitatea interpretării sale filosofice. Filosofia greacă este cea care oferă cheia interpretării dogmaticii creștine. Șansa de a-i deschide, dincolo de încărcătura sufletească, și baza susținerii conceptuale. Filosofia greacă ajută dogma creștină să se transforme dintr-o trăire oarecare într-o problemă spirituală fundamentală. Iar poeticul participă la fundarea gândirii filosofice. Ca atare, „există patru condiții ale filosofiei, absența uneia ducând la năruirea acesteia, la fel cum emergența ansamblului lor i-a condiționat apariția. Aceste condiții sunt: matemul, poemul, invenția politică și iubirea"[9]. Scrierile Sf. Augustin, chiar și cele filosofice, au o mare încărcătură pedagogică. El nu scrie doar ca să-și exerseze mâna, să vehiculeze dexter anumite idei, ci scrie precis, vizând întotdeauna un potențial cititor. Pentru aceasta face, nu o dată, numeroase incursiuni lămuritoare, frecvente digresiuni și apologii. Dar niciodată nu face concesii, nu coboară la nivelul cititorului. Încearcă întotdeauna să-l ridice pe cititor la nivelul său de înțelegere. Gândirea și raționalitatea sa tind mereu să treacă de la cele certe la aprehendarea incertelor[10]. Toată știința și cultura acumulate nu au avut alt rol final decât acela de a-l „trezi" la filosofie. Scrierile sale vor pune bazele unei noi abordări hermeneutice și a unui nou mod de înțelegere a exercițiului didactic. După cum vor uzita cu farmec și rafinament de dimensiunea metafizică a poeticității. Uneori, pentru plasticitatea excursului teoretic recurge chiar și la oximoron. Când vorbește de frumosul din domeniul artei, el va face referire la armonia rostirii unui vers. Pentru că „adevărata

[4] *Imagination and metaphisics in St. Augustine*, Marquette University Press, Milwoukee, 1968, p. 34.
[5] Henri - Irénée Marrou, *op. cit.*, p. 233.
[6] Trad. Vasile Sav, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 325.
[7] *Despre adevărata religie*, p. 117.
[8] *Summa theologiae, Despre Dumnezeu,* trad. Gheorghe Sterpu, Paul Gălășanu, Ed. Științifică, București, 1997, p. 329.
[9] Alain Badiou, *Manifest pentru filosofie,* trad. Andreea Rațiu, Ideea Design & Print, Cluj, 2008, p. 10-11.
[10] *Despre nemurirea sufletului*, trad. Vasile Sav, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003, p. 243.

cunoaștere este cea lăuntrică"[11]. Pe urmele lui Platon, care considera că poeții (*poetikon genos)* nu pot imita decât aspectele proxime ale existenței lor – ei nefiind decât „purtătorii de cuvânt" ai zeilor -, Sf. Augustin critică destul de sever artele plastice din vremea sa, trecându-le în categoria inutilităților. Întreaga sa operă poate fi considerată un mare *poem* al vieții închinat credinței în Dumnezeu. Vorbind despre potențele sufletului, el va recurge la următoarele plasticizări poematice: „frumos în privința altuia; frumos prin altul; frumos în jurul altuia; frumos la frumos; frumos întru frumos; frumos la frumusețe; frumos față cu frumusețea"[12]. Poeticul numește și supra-numește o stare care scapă oricărei aparente raționalități.

Apelul la frumusețea excursului poietic este prezent în majoritatea scrierilor augustiniene. Uneori, cum e cazul scrierii *Despre ordine,* pornește în conturarea ideaticii acesteia chiar de la un nocturn fapt poetic: sunetul apei modificat alternativ-melodic de căderea unor frunze. Acest fapt îi re-amintește că toate fenomenele și lucrurile se încadrează într-o anumită ordine, determinată de anumite cauze. Cu o expresie a sa, poeți sunt toți cei care înțelepțesc în numele Adevărului[13]. Alteori (în *Despre cantitatea sufletului),* recurge la versul horațian pentru a-și întări argumentarea privind *dimensiunile* sufletului. Pagini poematice vom găsi și în *Despre muzică,* ca și în multe alte pasagii augustiniene. Referitor la poeticitatea sa, el „afirmă clar că ea este, înainte de toate, o muncă a rațiunii, și că primul său element este de ordin intelectual"[14]. Poietica augustiniană merge mână în mână cu înțelepciunea. Ea nu vizează doar reliefarea vagă a unor sentimente, ci este, mai degrabă, o poietică a înțelepciunii de factură divină. Uneori, scrisul augustinian capătă accente incantatorii, ca în acest pasaj. „Când ne vom elibera de toate lanțurile morții, când vor trece vremurile de ispitire, când va înceta curgerea apei acestui veac și vom primi haina de la început, nemurirea pe care am pierdut-o prin păcat, când vom îmbrăca acest trup care putrezește în neputrezire, adică atunci când trupul nostru de azi va îmbrăca neputrezirea, când trupul muritor va îmbrăca nemurirea... "[15]. Acest fragment de text poate fi ușor translat în poezie pură. Sensul său profund religios este mai pregnant prin adaosul de poeticitate.

Sf. Augustin a înțeles, cu intuiția sa impecabilă, că sacralitatea presupune poeticitatea. A înțeles că sufletul omului funcționează poetic. El a preferat, în scrierile sale, caracterul poetizant în defavoarea discursului rigid, prea rațional. M. A. Théry va susține, referitor la acest caracter, că e „... o ficțiune poetică mărturisită de către rațiune, și care indică destul de clar originea veritabilă a ideii..."[16]. Simbolistica de tip poetic reușește să surprindă mult mai bine dimensiunile supramundane ale divinității decât o abordare pur conceptuală. Limbajul prea obiectivant nu-și poate desprinde subiectul de registrul ontic, pe când reprezentarea poetizant-simbolică se adecvează mai bine deschiderii metafizice[17]. Nonobiectivabilul poate fi prins mai bine în vraja metaforei poetice decât în tăietura demitizantă a conceptului. Această capacitate poate fi numită și „unitate tautegorică". Căci însuși faptul de a putea transforma (sacral) cele mai insignifiante fapte (trăiri) ale vieții în pre-texte și surse ale revelației denotă caracterul poietic al credinței. În cazul Sf. Augustin putem accepta că poeticitatea filosofico-teologică a scrisului său nu face altceva decât să-i pună și mai pregnant în valoare caracterul său revelatoriu. „Transcendentul se lasă mai bucuros în voia simbolului, care-i respectă inviolabila rezervă și invincibila împotrivire, decât în voia conceptului cu indiscreta lui voință de explicitare"[18]. Metafora oferă gândirii o deschidere privilegiată spre indicibilul transcendental. Trăirea de tip religios se întâlnește, pe un anumit nivel, cu cea de tip poetic, amândouă asumându-și,

[11] *Ibidem*, p. 205.
[12] *Despre cantitatea sufletului*, p. 521.
[13] *Despre ordine*, p. 243.
[14] Gustave Combes, *Saint Augustin et la culture clasique,* Imprimeurs-Editeurs, Paris, 1927, p. 35.
[15] *Despre iubirea absolută. Comentarii la Prima Epistolă a lui Ioan,* trad. Roxana Matei, Ed. Polirom, Iași, 2003, p. 257.
[16] *Le génie philosophie et littéraire de Saint Augustin*, Tandou et C., Paris, 1961, p. 229.
[17] Luigi Pareyson, *Ontologia libertății. Răul și suferința*, trad. Ștefania Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 2005, p. 114-115.
[18] *Ibidem*, p. 119.

de fapt, revelația. Articularea primordială a oricărui gând se face în mod poetic. Orice tip de cunoaștere este precedată de poeticitatea ei funciară. Gândirea, în structura sa intimă, are ceva poetic. Gândirea *gândește* poetic. Poeticul face în mod mai direct legătura dintre ne-spusul misterului și spusul dezvăluirii lui cât de cât comprehensibile. Gândirea poetică și poetica gândirii nu sunt decât două moduri fundamentale de a întrezări ființa în răsăritul și apusul ei. Adică în chiar inima devenirii a ceea ce poate ea de-veni. Filosofia străbate mai în adânc posibilitățile gândului având alături intuiția de tip poetic. Cu o expresie a Sf. Toma, din acest filon „vine ceea ce se cheamă forța intelectuală a creaturii omenești create, și anume o lumină inteligibilă, aidoma unei emanații a primei lumini..."[19].

Poeticul ne ajută să vedem acolo unde, strict conceptual, nu e aparent nimic de văzut. Poeticul *vede* chiar și în noaptea ne-înțelesurilor în care se poate împotmoli gândirea filosofică. Asta pentru că „poemul este, în chiar punctul în care filosofia eșuează, locul limbii în care se exercită o propunere asupra ființei și asupra timpului"[20]. Pentru filosofie, poeticul este o *lumină* în plus. O *rezervă* a oricărei interogații captată de spectaculozitatea propriei limitări. Exemplu stă modul augustinian de a defini veșnicia: „nici nu a fost, ca și cum deja nu mai este, nici nu va fi, ca și cum încă nu este"[21]. Poeticul reia într-o oarecare măsură (când nu întemeiază direct) *ne-spusul* rămas de la cogitațiunea filosofică și îl repune în noi *tăceri* provocatoare. Rostirea poetică este forma cea mai captivantă de a scoate ne-spusul din tăceri. Este un fel de *știință* a ne-spusului. Ea dezvăluie în măsura în care, de fapt, ascunde. Spunerea poetică „întemeiează genericitatea cuvântului însuși"[22]. Operând cu re-semnificări și re-simbolizări, el ajută *realul* gândirii să devină propria sa posibilitate. Posibilitatea actului revelațional. Certitudinea inefabilă a adevărului. Adevăr care constă tocmai în propria sa frumusețe spusă sau ne-spusă până la capăt. La limită, s-ar putea să existe chiar și în spirit ceva mai adânc, pe care să nu-l conștientizeze în mod direct[23], și care scapă oricărei sondări introspective. Sf. Augustin se folosește de frumusețea și captivanța poeticității ca de un atribut al adevărului etern subiectiv al celor spuse. Profunzimea poetică îi dă, pe de altă parte, o anumită autenticitate a trăirii celor scrise. Le *umanizează* prin insondarea de tip poetic. Poeticul încearcă să fie o scriere *totală*. El cuprinde în matricea sa tot spusul (și ne-spusul) de care cuvântul este în stare. „Poezia nu este nimic altceva decât faptul elementar de a-aduce-la-cuvânt, adică de a descoperi existența ca fapt de a fi în lume"[24]. Poeticul spune mai mult decât pot cuvintele sugera. El *răzbună* parțial cuvântul pentru imposibilitatea de a putea fi Cuvânt. „Se pare că în filozofie nici un mare spirit nu a început altfel decât prin poezie. Cine nu a avut nici măcar o clipă sentimentul unei realizări ca poet n-a creat nimic monumental în istoria filosofiei. O posibilă explicație a acestei situații o constituie faptul că poezia este nerăbdarea de dinainte de cunoaștere, în vreme ce metafizica este nerăbdarea de după cunoaștere"[25].

Sf. Augustin folosește în scris o serie de metafore de o evidentă originalitate („metafore cognitive"), precum și o serie de elemente stilistice. În *Despre Cetatea lui Dumnezeu* va descrie într-o manieră lirică frumusețea universului. Textul său atrage uneori incandescența poetică, reușind să facă adevărate poeme în proză, de o actualitate surprinzătoare. Caracterul poetic al textelor sale este evident, mai ales în *Confesiuni*, unde ochiul și sufletul avizat pot întâlni următoarele *versuri*: „Duceam cu mine un suflet sfâșiat și însângerat/ care nu mai răbda să fie purtat de mine/ dar pentru care nu mai găseam un loc unde să-l las să se odihnească./ Nici în crânguri încântătoare,/ nici în jocuri și cântări,/ nici în locuri înmiresmate sau în alaiul ospețelor,/ nici în voluptățile iatacului și ale așternutului,/ în sfârșit, nici măcar în cărți și în poeme sufletul meu nu-și găsea alinarea (...)/ așa încât eu am rămas pentru mine însumi asemenea unui loc pustiit și nefericit,/ în care nici nu puteam rămâne/ și din care nici nu puteam pleca./ Căci încotro ar fi putut inima mea să

[19] *Op. cit.,* p. 155.
[20] A. Badiou, *op. cit.*, p. 37.
[21] Sf. Augustin, *Despre adevărata religie,* p. 197.
[22] A. Badiou, *op. cit.*, p. 69.
[23] Idem, *Despre nemurirea sufletului*, p. 249.
[24] M. Heidegger, *op. cit.*, p. 283.
[25] Nicolae Râmbu, *Studiu introductiv*, la Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Eseuri de teodicee*, p. 8.

fugă din inima mea?/ Încotro aș fi putut să fug eu de mine însumi?/ Încotro m-aș fi putut îndrepta ca să scap de propriile mele urme? (...)/ Iată, clipele veneau și plecau,/ fiecare zi adăugându-se alteia;/ și, pe măsură ce veneau și plecau,/ ele sădeau în mine noi speranțe și noi amintiri./ Puțin câte puțin, întruchipările bucuriilor de odinioară vindecau în mine durerile de acum,/ făcându-le să dea înapoi./ Și totuși, locul acestora îl luau, dacă nu alte suferințe,/ măcar izvoarele unor suferințe viitoare. (...) Ascultă și tu: Ascultă și tu:/ Cuvântul însuși te cheamă se te reîntorci la el"[26]. Mulți poeți adevărați ar putea invidia lirismul cogitabund al acestui *poem* scos dintr-un context mai larg. Sf. Augustin nu face decât să transforme textul poematic, cu melancolii, tristeți și fobii atât de umane, în pretextul sugestiv al credinței.

F. Dolbeau[27] menționează faptul că Sf. Augustin îi este atribuit un poem filosofic intitulat *De pulchritudine mundi*. El constituie capitolul șaisprezece al unei părți intitulată *Quaestiones,* scrisă probabil de el, cu titlul *Liber uiginti unius sententiarum.* Ca atare, el rămâne, așa cum arată F. Van Der Meer, „un tipic copil al vremii sale, chiar în lucruri unde nu ne-am fi așteptat să fie astfel"[28], deși era un riguros intelectual. Adică rămâne adânc ancorat în structura sa poetică. În definitiv, poeticul apropie în cel mai înalt grad de „supremul Dumnezeu, carele-i știut mai bine neștiindu-L"[29]. Căci doar poeticul *știe* că poate ști chiar și cu ne-știința imediată. Poate, în schimb, cuprinde totul în fulguranța revelației, a iluminării. Poeticul *știe* acolo unde știința doar aproximează. El *știe,* în ciuda aparentei sale naivități, tocmai pentru că știe unde nu e nimic de știut. „Oare cercetarea naivă nu este superioară, în ceea ce privește siguranța și importanța rezultatelor ei, oricărei cercetări ce face uz de reflexie și de un exces de conștiință?"[30]. Gândirea filosofică a Sf. Augustin este nemetodică în sens formal, oscilantă din unghiul cuprinderii ariei ideatice. Aspect relevat și de poietica sa, de caracterul său profund introspectiv. Dar filosofia lui este cu atât mai consecventă scopului ei creștin, revelator. Marcat de scrierile platoniciene, de metafizica plotiniană, el va dezvolta, teoretic și practic, o apropiere sintetică între acest tip de gândire și creștinism. Într-un anumit fel, platonismul l-a eliberat de viziunea maniheistă de a-l privi pe Dumnezeu ca materie luminoasă opusă întunericului. Apoi a găsit, tot aici, doctrina metafizică a Logosului. Problema fundamentală a gândirii augustiniene a rămas cea a fericirii omului, problemă obsedantă în filosofia antică. El își mobilizează toate forțele spirituale pentru a o putea transpune în practica și trăirea vieții. La ea va încerca să ajungă pe două căi: *questio de Deo* și *questio de anima*. Așa după cum singur recunoaște: „Când te caut pe tine, Dumnezeul meu, eu caut viața fericită"[31]. Iar calea ființei spre adevărata fericire, cea umano-divină, se conturează mai pregnant prin adaosul cognitivității de tip poetic. P. Ricoeur merge mai departe, susținând că doar „pe calea poeziei ne putem apropia mai mult de limbajul kerygmatic al Bibliei..."[32]. El va vorbi chiar de „marea poetică biblică". Sf. Augustin a folosit poieticul doar ca pe un vehicul al adevărului. Un adevăr care se deschide mai pregnant prin adaosul de poeticitate. În anumite date am putea vorbi, în cazul său, chiar de *poetologie.*

Poieticul este *adaosul* necesar filosofiei pentru a putea înțelege mai bine revelația. Orice filosofie se îmbogățește prin fulguranța de tip poetic. „Sfântul Augustin e ferm convins că frumusețea poeziei nu se află în întregime în gândurile pe care aceasta le exprimă"[33]. El nu a fost un inovator obsedat de propriile idei, ci un teoretician care este nevoit să-și argumenteze propriile idei. Multe dintre acestea nu aveau un corespondent filosofico-teologic în gândirea anterioară. Chiar și faptul de a poseda un imbold constant spre înțelepciune, Sf. Augustin îl pune pe seama chemării divine. El a fost un *poet* autentic

---

[26] *Confesiuni*, pp. 81-84.
[27] *Revue des Études Augustiniennes*, 42, 1996, p. 21.
[28] *Apud* Rose, Serafim, *Locul fericitului Augustin în Biserica ortodoxă*, trad. Constantin Făgețan, Ed. Sofia, București, 2002, p. 98.
[29] Sfântul Augustin, *Despre ordine*, p. 341.
[30] M. Heidegger, *op. cit.*, p. 187.
[31] *Confesiuni*, p. 222.
[32] *Experiență și limbaj în discursul religios*, în *Fenomenologie și teologie*, p. 24.
[33] G. Combes, *op. cit.*, p. 36.

al adevărului revelat, tocmai pentru că și-a propus să fie un credincios cu toate *simțurile* inspirației treze. Și-a propus ca viața lui să nu fie doar „o fugă a celui singur spre cel singur”[34]. Ci, din contră, viața lui să fie o *fugă* spre cel care a făcut-o posibilă. Ca atare, „el a simțit, ca artist, în toată noblețea versului și a înțeles până în cel mai mare grad că poezia este o contemplație și o rugăciune”[35]. A înțeles că poeticul poate surprinde acel „adânc” mai adânc decât noi înșine.

[34] Plotin, *Enneade, VI, Despre bine sau unu*, p. 431.
[35] G. Combes, *op. cit.*, p. 40.

STADIUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ÎN CIMITIRUL SATULUI MEDIEVAL RĂDVANI

Ioan CRIȘAN*

THE STAGE OF ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN THE MEDIEVAL VILLAGE RĂDVANI CEMETERY

Abstract

The Medieval village Rădvani appears in documents beginning with 1214 until the 17th century when it was abandoned. The archaeological site, near the forest with the same name outside Cefa (Bihor County), has an area of 22.31 hectares.

Between 1990 and 1999 archaeologists researched the village fireplace and in 2000 the village cemetery, located in the sector A of the site. Until 2011 the excavations revealed the foundations of a church and the edges of the cemetery in all four of the cardinal points. 447 tombs with a number of 453 individuals have been identified. The funeral rituals began in the 11th century and continued until the 17th century. We have identified three stages in the evolution of this cemetery between these chronological reference points:

Stage 1, with 193 tombs and 196 individuals, between the 11th and 12th century.

Stage 2, with 243 tombs and 246 individuals, around a church, that can be included between the 13th and 17th century.

Stage 3, with 10 tombs and 10 individuals, all around the church, corresponding to the 13th and 17th century.

There was only one modern tomb dated between the 18th and 19th century that could bring up the discussion around a fourth stage.

Key words: Rădvani, stage, village, cemetery, church, tomb.

Satul medieval Rădvani apare în documente începând cu anul 1214[1] până în secolul al XVII-lea când a fost abandonat[2]. Situl arheologic respectiv, aflat în vecinătatea Pădurii Rădvani din extravilanul localității Cefa (jud. Bihor), are suprafața de 22,31 ha, fiind cunoscut în literatura de specialitate sub numele de Cefa-La Pădure. Avându-se în vedere detaliile terenului, situl a fost împărțit în patru sectoare: A, B, C și D. În sectoarele B, C și D (16,58 ha) a fost localizată vatra satului medieval, iar în sectorul A (4,55 ha), un teren numit de localnici Hotare, cimitirul și biserica. De remarcat însă că și în sectorul A, în jurul cimitirului, s-a locuit în decursul evului mediu.

După ce între anii 1990 și 1999 în sectoarele A, B și C ale sitului s-au desfășurat sondaje și săpături arheologice sistematice[3], în anul 2000 a fost abordat cimitirul așezării,

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, crisanioancris@gmail.com

[1] Gy. Györffy, *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, vol. I, 1967, p.656.

[2] C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1967, p.394.

[3] I.Crișan, *Săpăturile arheologice de la Cefa – La Pădure, județul Bihor din anul 1992*, în *Crisia* XXIII, 1993, p. 9-37; Idem, *Săpăturile arheologice din anul 1993 de pe șantierul arheologic Cefa – La Pădure, județul Bihor*, în *Crisia* XXIV, 1994, p. 23-43; Idem, *Complexe gospodărești descoperite în anul 1994 în așezarea Cefa –*

localizat încă în anul 1986, când au fost descoperite două morminte[4]. Cimitirul împreună cu biserica reprezintă cele mai însemnate obiective în cercetarea sistematică a unei așezări medievale deoarece întrupează puterea economică și forța spirituală ale locuitorilor săi.

În microtopografia locului, cimitirul satului medieval Rădvani este situat pe un teren ușor denivelat, ale cărui cote se înscriu între valorile de 94,8 și 95,8 m. În secțiunea magistrală deschisă în anul 2000, în afară de morminte, au fost surprinse și fundațiile unei biserici. Apariția acestora a determinat în următorii doi ani direcționarea eforturilor spre dezvelirea vestigiilor edificiului bisericesc, iar apoi, între anii 2003 și 2011, prin alte secțiuni s-a urmărit atingerea marginilor cimitirului în cele patru direcții cardinale, obiectiv realizat în anul 2011[5].

Se poate astfel estima că între cele patru puncte extreme suprafața cimitirului este de 7.100,02 mp din care aria totală a suprafețelor săpate (secțiuni și casete) este mai puțin de 430,86 mp (6,06%). În acestea au fost identificate și dezvelite parțial sau integral 447 de morminte cu un număr de 453 de indivizi, cimitirul de la Rădvani fiind astfel, alături de cele de la Pecica-Șanțul Mare (peste 140 morminte)[6], Vladimirescu-Cetate (250 morminte)[7], Biharea-Cărămidărie (524 morminte dintre care câteva din secolul IV)[8], Voivozi-Bisericuța (86 morminte)[9], Acâș (peste 70 morminte)[10], unul dintre cele mai mari cimitire ca număr de morminte cercetate din Crișana[11].

Ajunse în acest stadiu, săpăturile din cimitirul satului medieval Rădvani oferă un cuantum de informație care permite reconstituirea evoluției cimitirului de la primele înmormântări până la finalul său.

O primă constatare a fost că demolarea sistematică în epoca modernă a edificiului bisericii, căzut în paragină după părăsirea satului, a afectat mormintele din interiorul ei și din imediata vecinătate. La aceasta s-au adăugat mai târziu acțiunile unor arheologi amatori și ale căutătorilor de comori.

A ieșit apoi în evidență faptul că înmormântările medievale din cimitir corespund nivelelor de locuire existente în vatra așezării. Mai puțin mormintele din secolele VIII- X, care, dacă nu au fost distruse de intervenții ulterioare, n-au fost încă localizate.

Pe temeiul analizei situației stratigrafice a ritualului și a inventarului funerar, se poate afirma că avem de-a face cu un cimitir medieval în care înmormântările au debutat cel mai devreme la începutul secolului al XI-lea și s-au derulat până la abandonarea satului de către locuitori, la o dată neprecizată, în decursul secolului al XVII-lea. Între aceste limite cronologice, în evoluția cimitirului se pot decela trei faze.

Faza I. În prima fază (faza de maximă extensie pe orizontală a cimitirului), care cronologic se întinde pe durata secolelor XI-XII, s-au practicat înmormântări pe o arie de circa 7.100,02 mp, în suprafețele săpate fiind identificate 193 morminte cu 196 defuncți (trei morminte adăpostind câte doi indivizi). Dată fiind suprafața cercetată prin săpături, nu s-a putut sesiza o aliniere a mormintelor. S-a putut constata în schimb o concentrare

---

La Pădure, județul Bihor, în *Crisia* XXV, 1995, p.37-65; Idem, *O locuință medievală descoperită la Cefa*, în *Arheologia Medievală*, II, 1998, p. 103-106.

[4] I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Cefa-Hotare, județul Bihor*, în *Crisia*, XXII, 1992, p. 27-32.

[5] Pentru derularea săpăturilor în cimitir vezi: I. Crișan, S. Stanciu, Fl. Sfrengeu, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România* (în continuare CCAR), 2001, p. 66-67; Idem, în *CCAR*, 2002, p. 99; Idem, în *CCAR*, 2003, p.82; I. Crișan, *Un mormânt din necropola satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXIV, 2004, p. 77-87; Idem, în *CCAR*, 2004, p. 81-82; Idem, în *CCAR*, 2008, p. 99; Idem, în *CCAR*, 2011, p. 29-33.

[6] *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad* (în continuare Repertoriu Arad), Timișoara, 1999, p.96.

[7] *Ibidem,* p.135.

[8] Roska M., *Recherches préhistoriques pendant l`année 1924*, în *Dacia*, I, 1924, p. 313; Idem, *Rapport préliminaire sur les fouilles achéologiques de l`année 1925*, în *Dacia*, II, 1925, p. 403; Idem, *Erdély Régészeti Repertoriuma*, I, *Öskor*, Cluj, 1942, p. 40; M.Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în *AIIC*, III, 1960, p. 9.

[9] R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII-XV*, în *Crisia*, XVII, 1987, p.72.

[10] Szöcs P. L., *Acâș, com. Acâș, jud. Satu Mare. Punct: Biserica reformată*, în *CCAR, campania 2003. A XXXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Cluj-Napoca, 2004, p. 14.

[11] Săpăturile în cimitir s-au desfășurat ritmic cu susținera financiară oferită, în măsura posibilităților, de către Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

a lor într-un nucleu aflat aproximativ în mijlocul ariei ocupate, recurgându-se deseori la suprapuneri.

Din inventarul acestor morminte făceau parte inele de păr simple și cu terminația în formă de S, inele digitale din bară de argint cu secțiune rombică, inele digitale torsadate, colan din sârme din bronz torsionate, brățări cu secțiune rombică etc. În unele morminte au apărut monede ale regilor arpadieni Bela I (perioada ducatului 1048-1060)[12], Ladislau I (1077-1095)[13], Coloman (1095-1116), Bela al II-lea (1131-1141) Ștefan al III-lea (1162-1172)[14], Bela al III-lea (1172-1196). În această fază, evoluția cimitirului s-a derulat pe coordonatele orizontului funerar de tip Bjelo-Brdo, putând fi inclus într-o serie din care în Crișana fac parte amintitele cimitire de la Pecica-Șanțul Mare[15], Vladimirescu-Cetate[16], Biharea-Cărămidărie[17], precum și cele de la Cladova-Dealul Carierei (Dealul Cetății)[18], Zimandu Nou-Cetatea de pământ[19], Sântion-Movila mănăstirii[20], Foieni-Lutărie (Moara Nouă)[21] ș.a.

Nu au fost identificate *in situ* vestigii ale unui edificiu bisericesc corespunzător acestei faze de înmormântări și nici nu au fost sesizate la nivelul mormintelor indicii ale unei activități constructive. Problema rămâne însă deschisă, pentru că biserica construită ulterior a fost ridicată cu material recuperat de la o construcție mai veche dezafectată, amplasată într-un loc necunoscut din perimetrul sitului sau, poate, într-o altă așezare. Astfel de situații s-au mai constatat la Vladimirescu, unde anterior bazilicii construită în secolul al XIII-lea[22] a existat o biserică mai veche, databilă în prima jumătate a secolului al XII-lea[23] și, după unele păreri, la Cladova-Dealul Carierei (Dealul Cetății)[24]. O construcție mai veche decât cea ridicată la începutul secolului al XIII-lea se presupune că ar fi fost și la Voivozi-Bisericuța[25], iar cimitirul de la Biharea-Cărămidărie s-ar fi constituit în jurul unei biserici databile în secolul al XI-lea[26].

Faza a II-a. Dacă pentru prima fază de înmormântări în stadiul actual al săpăturilor existența unei biserici este doar o ipoteză, în faza a doua cimitirul satului medieval Rădvani se înscrie în rândul cimitirelor constituite și dezvoltate în jurul bisericilor. Începutul celei

---

[12] Idem în *CCAR*, 2004, p. 82.
[13] Idem, în *CCAR*, 2001, p. 67.
[14] Idem, în *CCAR*, 2002, p. 99. Monedele descoperite în cimitirul satului medieval Rădvani au fost studiate într-o primă fază de către numismatul Al. Sășianu și arheologul A. Lakatos de la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, cărora le mulțumim și în acest cadru. Este posibil ca tratamentele repetate la care monedele au fost supuse să fi evidențiat noi detalii care să impună reluarea studiului lor.
[15] *SCIV*, XII, 1, 1961, p.142; *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 207; I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 15-22, 25, 28-29, 67.
[16] M. Barbu, M. Zdroba, *Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu,* în *Ziridava,* VIII, 1977, p. 27*;* Idem, *Șantierul Arad-Vladimirescu, campania 1977,* în *Ziridava,* X, 1978, p. 109-111*;* Idem*, Cercetările arheologice de la Vladimirescu,* în *Ziridava,* XI, 1979, p.190*;* M. Zdroba, M. Barbu*, Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (rapoarte preliminare),* în *Ziridava,* VI, 1976, p.53*; Repertoriu Arad,* p.135.
[17] M. Rusu, *op.cit.*, p. 13, 17-21.
[18] V. Boroneanț, M. Zdroba, P. Hurezan, *Săpăturile arheologice de la Cladova (jud. Arad)*, în *MCA*, 1983, p. 20-21; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, *Cimitirul din secolele XI-XII de la Cladova, județul Arad,* în Ziridava, XV-XVI, 1987, p. 67-75; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, P. Hügel, *Șantierul arheologic Cladova, jud. Arad (campania 1993-1994)*, în *CCAR campania 1994. A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Cluj-Napoca, 1995, p. 23; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, P. Hügel, S. Oța, *Șantierul arheologic Cladova (jud. Arad),* în *CCAR campania 1995. A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Brăila, 1996, p. 35; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, P. Hügel, *Șantierul arheologic Cladova (jud. Arad),* în *CCAR campania 1996. A XXXI-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, București, 1997, p. 12; *Repertoriu Arad,* p. 57.
[19] Réthy L., *Két árpádkori temető Aradmegyében*, în *AÉ*, XVIII, 1898, p. 128-131; *Repertoriu Arad*, p. 140.
[20] A. D. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sântion (r.Oradea, reg. Crișana)*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 493-494.
[21] T. Bader, *Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (partea I)*, în *Satu Mare St. Com.*, V-VI, 1981-1982, p. 157-158; I. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Carei*, București, 1999, p. 61; Idem, *A mezőfény (Foeni) Árpákori temetőrész rövid attekintése*, în *JAMÉ*, XLIII, 2001, p. 225-239.
[22] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 42; *Repertoriu Arad*, p. 135.
[23] A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, p. 62.
[24] V. Boroneanț, M. Zdroba, P. Hurezan, *op.cit.*, p. 21.
[25] R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *op. cit.*, p. 79, 100; A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I. V. Leb, M. Makó Lupescu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, coordonator A.A. Rusu (în continuare Dicționarul), Cluj-Napoca, 2000, p. 284.
[26] M. Rusu, *op.cit.*, p. 12.

de-a doua faze se leagă de construirea în zona cu cea mai mare densitate de morminte din prima fază a unei biserici de zid folosindu-se, așa cum s-a menționat, materiale mai vechi provenite de la un edificiu de factură romanică cu valențe artistice exprimate prin elemente de decor sculptat, inclusiv o monumentală piatră de mormânt cu motive și simboluri caracteristice aceleiași epoci[27]. O situație asemănătoare întâlnim la Cladova pe Dealul Carierei (Dealul Cetății) unde peste cimitirul din secolele XI-XII a fost amplasată, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, o biserică de zid[28].

Ridicată, după toate aparențele, la repezeală, biserica de la Rădvani era o construcție de dimensiuni modeste, uninavată, cu absida patrulateră, aparținând aceleiași ambianțe stilistice a romanicului. Data înălțării ei nu poate fi precizată, dar s-a evidențiat că în decursul secolului al XIII-lea nava a fost prelungită spre vest cu 3 m, deranjând morminte practicate în relație cu biserica. Dinarul emis de Béla al IV-lea (1235-1270) descoperit sub talpa fundației prelungite a bisericii la adâncimea de -1,12 m ne îndreptățește să apreciem că el provine, înainte de toate, dintr-un mormânt. Prezența sa în acel loc are o importanță deosebită pentru că reprezintă punctul terminus *ante quem* pentru prima fază de construcție a bisericii și punctul terminus *post quem* pentru etapa a doua de construcție a ei. Documentele vremii nu consemnează date referitoare la edificiul bisericii, ci doar faptul că la 1291 locuitorii achitau dijma episcopală[29], de unde și presupunerea că satul avea pe atunci o biserică[30].

La Rădvani, în perioada următoare până în secolul al XVI-lea, înmormântările s-au practicat atât în jurul bisericii cât și în interiorul acesteia, dislocându-se numeroase morminte aparținând primei faze. Se evidențiază cu pregnanță insistența pentru o cât mai mare apropiere a mormintelor de biserică, înmormântări fiind practicate și în interiorul ei. Se recurgea în acest scop la înmormântări suprapuse, această rezolvare fiind o practică obișnuită în faza a doua. Din acest motiv suprafața cimitirului în această fază este de doar circa 1.096,83 mp. În suprafețele cercetate au fost identificate 243 morminte cu 246 defuncți, trei morminte fiind duble. În morminte au fost descoperite monede ale regilor Ludovic I (1342-1382), Sigismund de Luxemburg (1387-1437) și Vladislav I (1440-1444)[31], piese de podoabă și accesorii vestimentare pe baza cărora faza a doua a cimitirului poate fi încadrată în perioada dintre secolele XIII și XVI[32].

Cu aceste caracteristici, cimitirul de la Rădvani se alătură altor cimitire asociate unor biserici dintre care pentru Crișana, în afară de Cladova[33], mai amintim cimitirele de la Voivozi-Bisericuța (cimitir de așezământ monahal în care au fost înmormântați și mireni)[34], Sălard-Grădina lui Madarász[35], Acâș-Biserica reformată[36].

Faza a III-a. S-a constituit în jurul lăcașului de cult în decursul secolelor XVI-XVII, fiind reprezentată de 10 morminte cu tot atâția defuncți, dispuse în jurul bisericii, care în această perioadă a fost consolidată prin construirea a două contraforturi pe latura de vest. Se poate estima, pe baza distribuției mormintelor, că suprafața pe care s-au făcut înmormântări în această fază este de circa 330,83 mp.

Gropile acestor morminte, săpate fără excepție până în stratul viu, ferestruiau mormintele din fazele anterioare, osemintele dislocate fiind depuse pe marginile gropii.

---

[27] Idem, *O piatră funerară descoperită în necropola satului medieval Rădvani,* în *Crisia*, XXXV, 2005, p. 51-65.
[28] A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *op.cit.*, p. 78.
[29] *Documente privind istoria României, veacurile XIII-XIV*, C, Transilvania, vol. II, 1952, p. 343.
[30] V. Bunyitay, *A váradi püspökség története*, vol. III, 1884, p. 379.
[31] I. Crișan, în *CCAR*, 2002, p. 99.
[32] Pentru această fază vezi I. Crișan, *Un mormânt din necropola satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXIV, 2004, p.77-85; I. Crișan, G. Hora, *Podoabe și piese de vestimentație din așezarea medievală Rădvani*, în *Arheologia, medievală*, V, 2005, p. 90-93.
[33] V. Boroneanț, P. G. Hurezan, *op.cit.,* 1987, p. 67-75; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, P. Hügel, *op. cit.*, 1995; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, P. Hügel, S. Oța, *op.cit*; V. Boroneanț, P. G. Hurezan, P. Hügel, *op.cit.*, 1997; *Repertoriu Arad*, p. 58; A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *op.cit.*, p. 78.
[34] R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *op. cit.*, p. 72-73.
[35] D. Marta, *Un cimitir medieval descoperit la Sălard (jud. Bihor),* în *Crisia* XXXI, Oradea, 2001, p.55-70.
[36] Szöcs P. L., *Biserica reformată din Acâș,* în *CCAR, campania 1999. A XXXIV-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Deva, 2000 p. 7; A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I. V. Leb, M. Makó Lupescu, *Dicționarul*, p. 45; Szöcs P. L., *Acâș, com. Acâș, jud. Satu Mare. Punct: Biserica reformată*, în *CCAR, campania 2000. A XXXV-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Suceava, 2001, p.19; Szöcs P. L., *op.cit.,* 2004, p. 13-14.

La unele morminte, în special la cele de copii, gropile erau pavate cu bucăți de cărămizi. Câteva morminte aveau piese de inventar, respectiv accesorii vestimentare și piese de podoabă[37]. În nici unul dintre mormintele din faza a treia nu au fost găsite monede. Este o fază bine individualizată în orizonturile târzii din cimitirele de la Oradea-Salca Pepinieră[38] și Carei-Bobald[39].

A fost probabil o fază de scurtă durată, se pare ultima din existența cimitirului. Venind dinspre sud, turcii, începând cu anul 1552, și-au făcut simțită prezența și la nord de Mureș, întinzându-și treptat stăpânirea și asupra Crișanei. După cucerirea Beliului în 1566, au fost supuse mai multe sate între Salonta și Nojorid[40]. Pentru a opri noi supuneri, Cristofor Báthory, locțiitorul principelui Transilvaniei, i-a dăruit lui Mustafa Pașa de Buda satele Bicaciu și Rădvanu Mare[41], situație care a determinat o înrăutățire sub multiple aspecte a vieții locuitorilor. Vremurile tulburi i-au obligat probabil la repetate refugii spre zone mai ferite urmate de reveniri și în final la părăsirea definitivă a așezării. Astfel, înmormântările în cimitir încetează, iar biserica abandonată a intrat într-un continuu și ireversibil proces de degradare. În conscrierea din 1692, anul recuceririi cetății Oradea de către austrieci și a sfârșitului ocupației turcești, conscriere întocmită de oficiul cameral pentru a evalua starea domeniilor din comitatul Bihor, Rădvanul (Raduany) apare în lunga listă a așezărilor depopulate[42].

După instaurarea stăpânirii habsburgice, zona de câmpie a început să se repopuleze și în apropiere s-au constituit două predii care, preluând din documente sau din tradiția orală locală vechea toponimie, au perpetuat numele de Rădvani. Locuitorii acestor predii și poate cei din satele apropiate au demolat biserica medievală, aflată probabil în stare avansată de ruină, în vederea folosirii în scopuri gospodărești a materialelor de construcție.

Un singur mormânt ridică problema celei **de-a patra faze** de înmormântări. Este vorba de un mormânt lipsit de inventar, orientat pe direcția nord-sud, a cărui groapă ferestruia traseul zidurilor demolate ale bisericii. Este un mormânt modern a cărui prezență insolită o considerăm, până la alte apariții, accidentală.

Suprafața de 430,86 m cercetată până în prezent prin săpături reprezintă circa 6,06% din suprafața estimată a cimitirului, dar rezultatele sunt concludente sub toate aspectele. Astfel, săpăturile au împins în jos datarea așezării cu circa 200 de ani vizavi de prima atestare documentară și s-au soldat cu descoperirea unei biserici într-o zonă în care asemenea monumente apar astăzi mai rar. Ele creionează totodată coordonatele evoluției satului în decursul evului mediu, iar prin coroborare cu alte categorii de materiale și cu sursele scrise pot întregi, atât cât este posibil, imaginea acestei așezări dispărute din câmpia joasă a Crișurilor.

Rezultatele obținute până în prezent pledează pentru continuarea săpăturilor în vederea cercetării exhaustive a cimitirului. Fără să poată răsturna sau anula rezultatele dobândite până în prezent, viitoarele săpături ar putea conduce la încadrări cronologice mai strânse și mai nuanțate ale fazelor sale, iar dezvelirea sa integrală ar permite și evaluări de natură demografică.

În actualul stadiu al cercetărilor în cimitirul satului medieval Rădvani considerăm că se impune ca o sarcină prioritară radiografierea întregului sit în vederea depistării amplasamentului unei prime biserici medievale, de la care ar putea proveni materialul cu care a fost ridicat edificiul bisericesc corespunzător celei de-a doua faze de înmormântări și a localizării necropolei așezării din secolele VIII-X.

---

[37] I. Crișan, G. Hora, *op.cit.*, p.87-90.

[38] S. Bulzan, C. Ghemiș, G. Fazecaș, *Săpăturile de salvare de la Oradea-punctul Salca „Pepinieră"*, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2002, p. 88, fig. 5.

[39] Szöcs P. L., Mérai D-E., Jaqueline T., *A nagykároly-bobáldi temető és tempom 2001. évi régészeti kutatása*, în *A középkori templom körültemetők kutatása,* Budapest, 2005, p. 315-324.

[40] Lukinich I., *Az erdély fejedelelmség területi változásai*, Budapest, 1918, p.135.

[41] L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI-XVII*, în *Crisia*, IV, 1974, p.193 ; Idem, *Bihorul medieval*, Oradea, 2005, p.194.

[42] I. Bársony, *Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, XXII, 1992, p.105.

Perioada	Nr. morminte	Procente
Morminte din secolele XI-XII	193	43,2
Morminte din secolele XIII-XVI	243	54,4
Morminte din secolele XVI-XVII	10	2,2
Morminte din epoca modernă	1	0,2
TOTAL	447	100

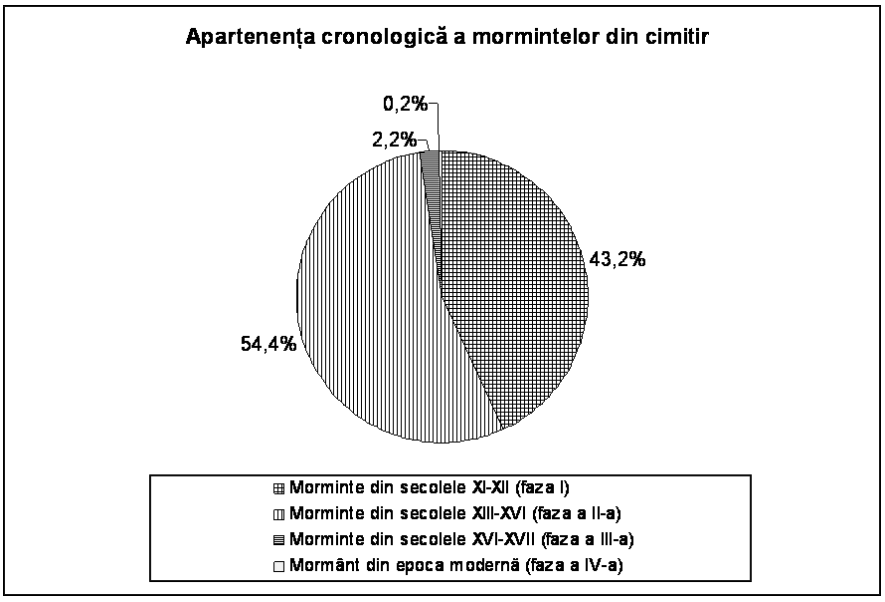

Anexa 1. Apartenența cronologică a mormintelor din cimitir.
Annex 1. Chronological determination of the tombs.

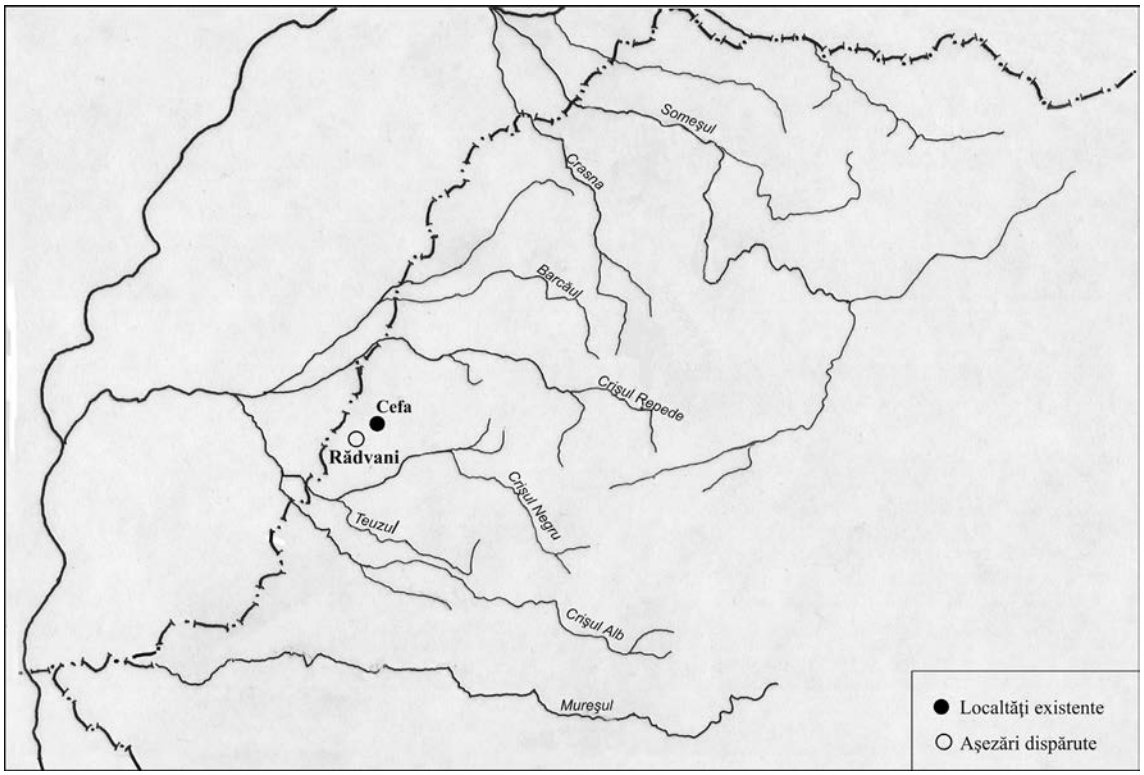

Anexa 1. Apartenența cronologică a mormintelor din cimitir.
Annex 1. Chronological determination of the tombs.

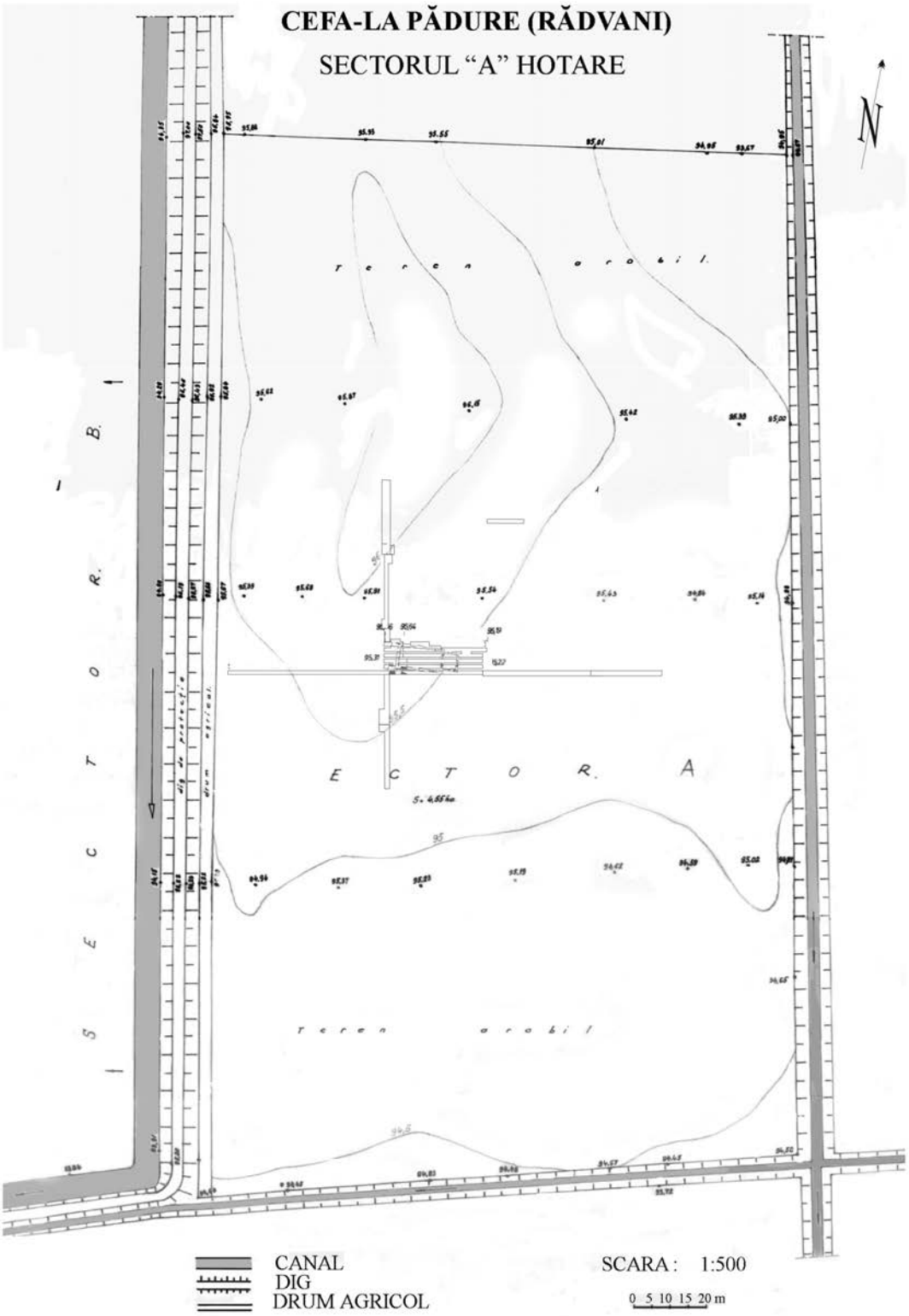

Anexa 1. Apartenența cronologică a mormintelor din cimitir.
Annex 1. Chronological determination of the tombs.

CEFA-LA PĂDURE (RĂDVANI)

SECTORUL "A" HOTARE

CIMITIRUL ŞI BISERICA

PLANUL SĂPĂTUILOR ŞI DISPUNEREA MORMINTELOR
2000-2009

MORMINTE

- Secolele XI-XIII
- Secolele XIV-XV
- Secolele XVI-XVII
- Secolele XVII-XIX

0 1 2 3 m

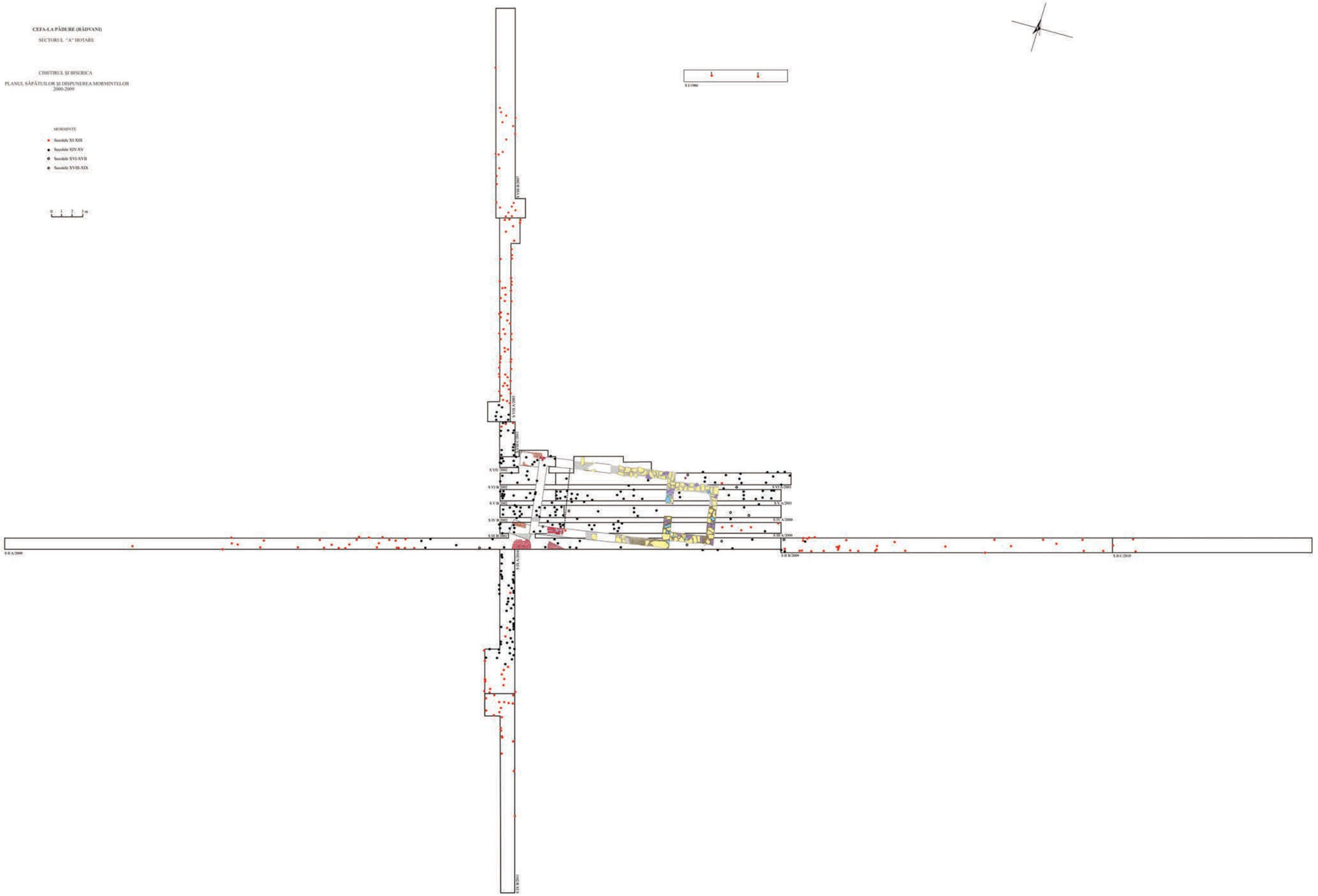

Pl. III. Cimitirul satului medieval Rădvani. Distribuția mormintelor.
Pl. III. The cemetery of the medieval village Rădvani. Tombs distribution.

CONFLITTUALITÀ UNGARO-VENETA ALL'EPOCA DI MATTIA CORVINO

Gizella Nemeth*, Adriano Papo*

HUNGARIAN-VENETIAN STRUGGLE DURING THE REIGN OF MATTHIAS CORVINUS

Abstract

This study deals with the political relations between Matthias Corvinus and the Republic of Venice, with particular regard to Dalmatia and the eastern border of Italy. The main target of Venetian politics towards King Matthias was domination of Dalmatia and supremacy in the Adriatic, ancient cause of struggle between Venice and the Hungarian kings since the time of King Coloman 'the Learned' (1095-1116). Venice and Hungary were on the point of war after the conquest of Senj by the Hungarian troops of Balázs Magyar Podmaniczky. The Republic protested to the Roman Curia quickly, accused King Matthias of pushing the Frangipanes into the Ottomans' hands and took the part of the earl of Senj. The tension between Venice and Hungary became sharper in 1480 because of a struggle about the sovereignty on the Isle of Veglia, feud of John Frangipane, who was favoured by the Venetians. At the end, the contested island remained to the Republic; however, the crisis of Veglia marked the end of one of the oldest patrimonial principalities of the region. After the crisis of Veglia, Venice began again to suspect the king of Hungary of aiming at the Austrian domains in north-western Italy (Trieste and Pordenone); such fear made Venice draw to the emperor, who was preferred by the Republic as neighbour. In this manner, Venice, being afraid of the expansionist politics of Matthias Corvinus in the High Adriatic, favoured the settling of the Habsburgs in this area.

Key words: Rădvani, stage, village, cemetery, church, tomb.

Il re d'Ungheria (san) Ladislao I (1077-95), dopo aver ereditato nel 1091 il regno di Croazia e Dalmazia dalla sorella Elena, vedova dell'ultimo sovrano, Demetrio Zvoinimiro Trpimirović, sistemò su quel trono il nipote Álmos. Il successore di Ladislao, Colomanno il Bibliofilo (1095-1116), completò l'occupazione della costa dalmata, e, nel 1102, dopo la rinuncia di Álmos, cinse lui stesso le corone di Croazia e Dalmazia, sancendo quell'unione dinastica tra Ungheria e Croazia che sarebbe durata fino alla fine della prima guerra mondiale.

Con l'occupazione della sponda orientale dell'Adriatico, l'Ungheria entrò inevitabilmente in rotta di collisione con la Repubblica di Venezia. Lo scontro tra i due potentati per la supremazia in Dalmazia e il controllo dell'Adriatico non si fece pertanto attendere: una lunga guerra fu combattuta tra la Repubblica e Luigi I d'Angiò (1342-82). Con la pace di Zara (18 febbraio 1358) quasi tutta la Dalmazia fu sottomessa al dominio magiaro[1]. La pace di Torino del 1381, che siglò la fine d'un altro lungo periodo conflittuale

* 'Sodalitas' adriatico-danubiana, Duino Aurisina (Trieste, Italia).

tra l'Ungheria e la repubblica marciana, confermò il possesso della Dalmazia da parte dei discendenti di santo Stefano[2]. Tuttavia, la Serenissima non osservò a lungo le clausole della pace di Torino: nel 1409 acquistò dall'allora re d'Ungheria Ladislao d'Angiò-Durazzo[3] la città di Zara e i suoi dintorni, Pago, Laurana e Castelnuovo, per 100.000 ducati e si rifiutò di corrispondere all'Ungheria il tributo annuo pattuito di 7000 ducati; ciò fu causa di una nuova guerra tra la Repubblica e l'Ungheria negli anni 1411-13, all'epoca di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437)[4].

Alla metà del XV secolo, la Repubblica di Venezia esercitava la propria giurisdizione anche sulla 'Patria del Friuli', che confinava a est col territorio del Comune di Trieste, che nel 1382 aveva proclamato la dedizione al duca d'Austria[5]; a Muggia iniziava l'Istria veneta, che apparteneva allo "Stato da Mar". La Contea d'Istria era invece passata nel 1374 sotto la giurisdizione dei duchi d'Austria. Sul Carso era locata la signoria dei Duino-Walsee, che avevano anche possessi nell'entroterra fiumano, mentre tra il Friuli e la Carniola e nell'alta valle della Drava avevano sede le proprietà dei conti di Gorizia. Dei conti di Duino-Walsee e di quelli di Gorizia, considerata la posizione dei loro possessi, si può non a torto parlare di una duplice dipendenza: dalla Repubblica di Venezia da una parte, dai duchi d'Austria e quindi dall'Impero dall'altra. I possessi di entrambi i conti sarebbero stati però ben presto inglobati nei domini della Casa d'Austria, che, dopo l'assassinio del potente conte Ulrico II di Cilli (Celje)-Zagorie, avvenuto a Belgrado il 9 novembre 1456 per mano di Ladislao Hunyadi, il fratello di Mattia, si annesse anche i domini cilliani della Carniola[6].

All'epoca di Mattia Corvino (seconda metà del XV secolo) la regione altoadriatica soggiaceva pertanto all'influenza di tre grandi potentati: la Repubblica di Venezia, il Sacro Romano Impero e lo stesso Regno d'Ungheria; verso la fine degli anni Sessanta del Quattrocento si affacciò nella regione una quarta grande potenza: quella ottomana.

La Serenissima aveva accolto favorevolmente l'elezione di Mattia Corvino a re d'Ungheria (1564) perché confidava nella sua rinuncia alle mire sulla Dalmazia e alla sua collaborazione nella guerra contro gli ottomani[7]. I rapporti politici tra la Repubblica di Venezia e il Corvino furono quindi, almeno all'inizio, oltremodo amicali[8].

In effetti, la politica di Mattia Corvino non mirava all'espansione in Dalmazia, ma, almeno all'inizio del suo regno, era diretta all'Austria e alla Boemia. Di conseguenza, la Repubblica, sospettando che egli avesse tra i suoi obiettivi di conquista anche i possessi dei duchi d'Austria nell'Italia nordorientale (Trieste e Pordenone, quest'ultima una *enclave* austriaca nei domini veneti), cominciò ad avvicinarsi all'imperatore Federico III d'Asburgo, che preferiva al Corvino come vicino di casa: la Repubblica temeva che scomparisse al

---

[1] Cfr. *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera,* a cura di G. Wenzel, vol. II, Budapest 1875, n. 390, pp. 490-522: 502.

[2] Sulla pace di Torino cfr. *A turíni békekötés 1381-ben* [La pace di Torino nel 1381], a cura di G. Wenzel, in *Magyar Történelmi Tár*, vol. XI, Pest 1862, pp. 1-124.

[3] Ladislao d'Angiò-Durazzo (re di Napoli dal 1386 al 1414) era stato incoronato dai ribelli croati re d'Ungheria il 5 agosto 1403 [cfr. A. Papo – G. Nemeth Papo, *Storia e cultura dell'Ungheria*, Soveria Mannelli (Catanzaro) 2000, pp. 168-69 e 176-77]. Ladislao di Napoli rivendicava la corona ungherese in quanto figlio di Carlo di Durazzo il Piccolo, che fu re d'Ungheria dal 31 dicembre 1385 al 24 febbraio 1386. L'incoronazione di Ladislao non era però avvenuta con la corona di Santo Stefano, che legittimava i re d'Ungheria.

[4] Cfr. G. Nemeth, A. Papo – A. Papo, *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*, Mariano del Friuli 2006, pp. 33-53.

[5] Trieste, che alla pace di Torino del 1381 figurava come 'raccomandata' del patriarca d'Aquileia, nel settembre 1382 diveniva 'raccomandata' del duca d'Austria.

[6] Sulla geopolitica dell'Alto Adriatico si rimanda al libro di F. Cusin, Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, Trieste 1977 (1ª ed. Milano 1937).

[7] Cfr. la Signoria a P. Tomasi, in *Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából. 1458-1490* [Documenti diplomatici dell'epoca di re Mattia. 1458-1490 (in seguito: DDM)], a cura di I. Nagy e A. Nyári, Budapest 1875-77 (*Monumenta Hungariae Historica,* 4), vol. I, n. 18, pp. 26-27.

[8] Cfr. il saggio di G. Nemeth, *Mattia Corvino e Venezia: gli anni della collaborazione antiottomana*, in "Studia historica adriatica ac danubiana" (Duino Aurisina), I, 2008, n. 2, pp. 45-57. Sui rapporti tra Mattia Corvino e Venezia si veda il saggio di M. Jászay, *Venezia e Mattia Corvino*, in *Italia e Ungheria all'epoca dell'umanesimo corviniano*, a cura di S. Graciotti e C. Vasoli, Firenze 1994, pp. 3-17. La politica di Mattia Corvino in Dalmazia e nell'Alto Adriatico è stata approfondita dagli Autori nel saggio di G. Nemeth – A. Papo, *La politica espansionista di Mattia Corvino nell'Alto Adriatico*, in "Nuova Corvina" (Budapest), n. 20, 2008, pp. 194-207.

suo confine orientale *"quell'antemurale – scrive Fabio Cusin – costituito dai possessi austriaci"*[9]. Per contro, la politica filoasburgica di Venezia indusse il re Mattia a cercare accordi e alleanze con gli altri stati italiani come Milano, Napoli e Firenze, anche se il Corvino non poteva contare sulle instabili alleanze italiane né pensare alla guerra contro Venezia, né tanto meno a quella contro l'imperatore.

Venezia all'epoca era anche impegnata, sopportandone da sola tutto il peso finanziario e militare, nella crociata antiosmanica, cui scarso era il contributo dell'alleato ungherese. Pertanto prese sempre più piede l'idea della pace con la Porta[10]. Sennonché, proprio mentre erano in corso le trattative di pace col Turco, il Corvino, pur alleato della repubblica marciana[11], cominciò a muoversi in Dalmazia con la scusa di voler proteggere dalle scorrerie ottomane il duca Stefano di San Sava (dal quale aveva ricevuto Castelnuovo/Novigrad) e la stessa città di Ragusa; ciò suscitò nei veneziani qualche sospetto che volesse appropriarsi anche di Spalato, Zara, Cattaro e di altre città della costa dalmata che un tempo erano appartenute al re d'Ungheria[12].

La stabilità dei buoni rapporti veneto-magiari cominciò pertanto a vacillare: Venezia rispose alle provocazioni del Corvino ingerendosi in Dalmazia anche nei territori sotto giurisdizione ungherese. A esempio, nel marzo 1465, accolse sotto la propria protezione il conte di Segna, Stefano Frangipane[13], suddito del re magiaro, e nel corso dello stesso anno occupò alcuni castelli posti al confine tra la Dalmazia e la Croazia[14] e fornì aiuti navali al duca di San Sava[15]. In seguito, Venezia sventerà anche i piani ungheresi diretti all'acquisto dell'Erzegovina[16] e si opporrà all'avanzata delle truppe magiare verso Clissa[17]. Nonostante queste prime avvisaglie di conflittualità, la Repubblica rinnovò al vescovo di Pécs, Giano Pannonio, ambasciatore del Corvino, la promessa di aiuti finanziari[18]. Mattia protestò vivacemente contro l'ingerenza veneziana nei territori croati presso la stessa Serenissima, la quale giustificò la propia azione richiamandosi alla persistente minaccia osmanica. Sembra invece più verosimile che tale iniziativa possa essere stata motivata dalle notizie, poi rivelatesi false, circa un accordo dell'imperatore col re Mattia: Federico III intendeva muovere guerra contro Venezia per impossessarsi del Friuli, d'accordo con lo stesso re d'Ungheria, il quale a sua volta avrebbe riacquistato tutta la Dalmazia[19].

Venezia cominciò quindi a temere l'espansione del Corvino non solo in Dalmazia ma anche nell'Alto Adriatico, nella fattispecie nel territorio del Comune di Trieste, e sospettava anche un suo coinvolgimento nelle incursioni turche, e non a torto se si considera l'accordo segreto di non belligeranza stipulato tra il Corvino e gli ottomani nel 1464[20]. Dal canto suo, Federico III cercò di evitare l'ingerenza del Corvino nelle faccende di casa sua stipulando un accordo col re magiaro (11 febbraio 1470), cui promise in isposa la figlia Cunegonda, alla quale avrebbe concesso in dote niente meno che Trieste, Castelnuovo, Moccò e Pordenone[21]. L'accordo seguiva la voce d'un imminente colpo di

---

[9] F. Cusin, *Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV e XV*, Trieste 1936, n. 69, pp. 96-97.

[10] Istruzioni del Senato veneto per il bailo Paolo Barbadigo, 10 maggio 1465, in DDM, I, n. 201, pp. 327-28.

[11] Il Senato veneto agli ambasciatori ungheresi (Giano Pannonio e János Rozgonyi), 22 giugno 1465, ivi, n. 207, pp. 335-36.

[12] G. de Collis al duca di Milano, Venezia, 8 dicembre 1465, ivi, n. 227, pp. 372-75 e n. 231, pp. 380-85.

[13] Cfr. ivi, n. 191, p. 312 (1° marzo 1465).

[14] G. de Collis al duca di Milano, Venezia, 10 dicembre 1465, ivi, n. 228, pp. 375-76. Cfr. anche ivi, nn. 219 e 226, pp. 357-59 e 371-72 (12 ottobre- 6 dicembre 1465), rispettivamente.

[15] Il Senato veneto al duca Stefano di San Sava, 17 dicembre 1465, ivi, n. 229, p. 377.

[16] Cfr. DDM, II, n. 2, pp. 4-7 (10 marzo 1466).

[17] Cfr. Archivio di Stato di Venezia: Senato, Secreta, reg. 23, c. 3r (18 settembre 1466); cfr. anche DDM, II, n. 17, pp. 29-30.

[18] Il Senato veneto all'ambasciatore ungherese, 21-29 dicembre 1465, in DDM, I, n. 230, pp. 378-80.

[19] Cfr. ivi, n. 221, pp. 360-63 (19 ottobre 1465).

[20] Cfr. P. E. Kovács, *Mattia Corvino*, Cosenza 2000, p. 111.

[21] *"quello paese che sua Maestà ha ultra li monti verso venetiani, zoe Triesto, Castelnovo, Mocho, Portonovo"*. Cristoforo da Bollate al duca di Milano, Graz, 28 giugno 1469 o gennaio 1470, in Cusin, *Documenti* cit., n. 71, pp. 98-99. Castelnuovo e Moccò erano due bastite del Carso triestino, che Venezia aveva conquistato nel 1463; Castelnuovo era strategicamente importante perché controllava la via commerciale tra la Carniola e l'Istria.

mano ungherese su Trieste. Venezia, che non aveva interessi diretti su questo Comune, non intendeva conquistarlo soprattutto per non compromettere l'amicizia con l'imperatore; sennonché, doveva procurarsi una difesa nei confronti degli ungheresi, molto più temuti degli austriaci. La Repubblica era perciò preoccupata per un'eventuale occupazione del territorio di Trieste da parte degli ungheresi, se non altro perché temeva che tale occupazione diventasse occasione per ulteriori espansioni nell'area altoadriatica. Venezia, che come detto non intendeva dispiacere l'imperatore, mirava soltanto a tener divise l'Austria e l'Ungheria e a indirizzare il Corvino nella lotta antiottomana piuttosto che contro il rivale asburgico, perché, attaccando le terre di Federico III, avrebbe minacciato più da vicino i suoi territori di terraferma. Perciò – annota il Cusin – la sua politica fu molto remissiva sul fronte orientale, avendo ceduto nei confronti dell'imperatore sulla questione dei Duino-Walsee, avendo rinunciato a ingerirsi nei fatti triestini, avendo rinunciato a ridurre i conti di Gorizia alla condizione di vassalli. Dal canto suo, il Corvino compromise i rapporti ungaro-veneti trattenendo a Pozsony (Bratislava) per tre mesi in stato di semilibertà l'ambasciatore veneziano Giovanni Emo, dopo avergli sollecitato la restituzione di "certo paese che dice esser suo verso l'Istria, deinde li denari promissi per alcune imprese facte contro li Turchi, che mai non hano pagati"[22].

La notizia del colpo di mano magiaro su Trieste non era inverosimile: molti fuorusciti triestini, ostili o respinti da Venezia, avrebbero trovato un interlocutore "nel potente ungherese – scrive il Cusin – del cui intervento a Trieste si era già parlato e delle cui ambigue relazioni con l'imperatore si conosceva l'importanza". La politica di Mattia Corvino era infatti sempre meno orientata al fronte balcanico-ottomano, avendo preso in maggior cura gli interessi occidentali; pertanto era anche orientata verso l'Alto Adriatico e il mondo italiano[23].

Anche i sospetti di Venezia sulle mire del Corvino sull'Adriatico orientale non erano del tutto infondati. Nell'agosto 1469[24], infatti, un capitano del re magiaro, Balázs Magyar Podmaniczky, occupò Segna, a suo parere per proteggerla dai turchi, per sventare i piani austriaci – e anche quelli veneziani – che tendevano a legare a sé i Frangipane, secondo l'opinione dell'ambasciatore milanese.

Venezia protestò vivacemente presso la Curia romana, consigliandola di indirizzare il re magiaro contro i turchi e di accogliere anch'essa sotto la propria protezione i conti di Segna: *"[...] quod Sanctitas prefata dirigat eum ad faciendum contra Turcos; et etiam habituri sumus carissimum, quod Beatitudo sua efficiat, ut a Maiestate prefata accipiantur in devotionem suam Comites Segne, sicut iam scripsimus"*[25]. Accusò altresì il Corvino di essere addirittura la causa dei mali della cristianità perché con il suo comportamento avrebbe spinto i Frangipane nelle braccia del Turco, che ben volentieri si alimentava dei dissidi tra i cristiani e che, a suo avviso, i conti segnani avrebbero preferito al re magiaro[26].

Alla fine, però, Segna rimase in mani ungheresi. L'occupazione magiara della città dalmata era stata favorita – come del resto si riteneva a Venezia – dalle discordie interne riesplose tra i vari e numerosi membri della famiglia Frangipane sulla questione della divisione dei beni di alcuni di essi che erano deceduti; la crisi era poi precipitata a seguito delle incursioni turche. Il conte Stefano Frangipane si recò invece a Vienna a raccomandarsi all'imperatore[27]. L'imperatore, però, non si mosse in difesa di Segna; intervenne invece la Serenissima a prendere le difese dei Frangipane nei confronti del Corvino occupando Modrussa, che era stata praticamente evacuata dagli abitanti all'avvicinarsi dei turchi[28]. Per

[22] Dispaccio da Vienna di C. da Bollate, 27 gennaio 1470, ivi, n. 72, pp. 99-101. L'ambasciatore milanese dava l'accordo tra l'imperatore e il Corvino come cosa certa [dispaccio del Bollate, Sanfaiet, 11 aprile 1470, in DDM, II, n. 117, pp. 170-71].

[23] Cusin, *Il confine orientale* cit., p. 420.

[24] Cfr. il Senato veneto a Niccolò Michele, ambasciatore a Segna, 7 agosto 1469, in DDM, II, n. 89, pp. 135-37.

[25] Id. a Francesco Giustiniani, ambasciatore a Roma, 16 settembre 1469, ivi, n. 92, p. 139.

[26] Id. a Id., 28 novembre 1469, ivi, n. 101, pp. 149-50.

[27] Dispaccio dell'ambasciatore milanese, C. da Bollate, Vienna, 15 marzo 1470, ivi, n. 115, pp. 167-68.

[28] Il Senato veneto a N. Michele, ambasciatore a Segna, 7 agosto 1469, ivi, n. 89, pp. 135-73; e anche Id. a F. Giustiniani, 23 novembre 1469, ivi, n. 99, pp. 147-48. Cfr. anche: *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Listine*, a cura di S. Ljubić, vol. X, Zagrabiae 1891, n. 474, p. 454 (14 luglio 1469) e n. 486, p.

contro, rispose con prudenza alla richiesta di aiuti avanzata dal conte Martino Frangipane, castellano di Tersatto, *"contra oppressionem Regis Hungarie"*: ribadì che aveva aiutato i conti Frangipane con munizioni, aiuti pecuniari e truppe mercenarie ma solo perché potessero fortificare e con ciò conservare la città di Segna, e che avrebbe fatto ancora tutto il possibile perché potessero recuperare la loro città pur auspicandone la riconciliazione col re d'Ungheria[29]. Promise alfine un prestito di 10.000 ducati, munizioni, rifornimenti di vettovaglie dalla Puglia, dagli Abruzzi, dalla Romagna e dai possessi veneti della Dalmazia, ma rifiutò di fornire al conte Frangipane delle triremi onde non offrire al re d'Ungheria un pretesto per accrescerne l'indignazione nei propri confronti[30].

Tuttavia, il contenzioso tra la Repubblica e l'Ungheria non verteva soltanto sulla questione segnana: contrasti tra i due potentati scoppiarono anche quando il bano di Croazia manifestò la volontà di assoggettare i morlacchi, che la Serenissima riteneva sudditi veneti[31].

Sennonché, la Repubblica non aveva intenzione di muover guerra al re d'Ungheria, che del resto si era appena accordato con l'imperatore contro i turchi, ma soltanto tenerlo sotto pressione e impedire che molestasse i suoi protetti come i Frangipane; dal canto suo, anche il re d'Ungheria desiderava mantenere l'amicizia con i veneziani[32]. Pertanto, Venezia si dimostrò molto docile e remissiva nei confronti del re magiaro, cui rinnovò amicizia e fedeltà impegnandosi a non sottragli le terre che erano sotto la sua giurisdizione[33]. Ciononostante, il capitano Balázs Magyar continuava imperterrito nelle sue scorrerie lungo la costa dalmata, irritando con ciò la Repubblica e contribuendo a raffreddarne i buoni rapporti col Corvino[34].

L'inattività di Mattia Corvino nella lotta antiottomana, ma soprattutto il suo riavvicinamento all'imperatore e al re di Boemia indussero la Repubblica a ripensare sempre più seriamente alla pace col Turco: non poteva essere impegnata su due fronti diversi. Il 25 gennaio 1479 la Repubblica concluse quindi la pace con la Porta sacrificando gran parte dei suoi possessi in Morea[35].

Mattia Corvino, anziché direttamente contro Venezia, si rivolse invece nuovamente alla Croazia marittima e alla Dalmazia, muovendo guerra a Giovanni Frangipane, signore di Veglia, un protetto della Serenissima. La campagna per il possesso di Veglia fu però interrotta dalla minaccia osmanica[36]. Il Corvino riuscì a ottenere il castello di Brigne da parte di Angelo Frangipane, mentre armati ungheresi si presentavano a Scardona. Per il re magiaro si trattava forse di prevenire un possibile intervento austriaco e di rafforzarsi nella Croazia marittima, reimpossessandosi delle terre già soggette alla Corona croata, i cui vincoli con essa si erano fortemente indeboliti sotto la giurisdizione dei Frangipane.

Come detto, Venezia vedeva nella politica del re Mattia dei piani espanionistici verso l'Adriatico, che cercò di bloccare innanzitutto con la diplomazia. Il Corvino dal canto suo aveva sospettato e accusato la Repubblica di appoggiare i propri sudditi ribelli in Croazia[37].

Il Corvino usò un tono aspro e duro anche in una sua lettera scritta al doge Mocenigo alla fine del 1478, con la quale prima di tutto intendeva riaffermare i propri diritti sui territori della Dalmazia e della Croazia, che molto spesso Venezia usurpava dimenticando d'aver a suo tempo riconosciuto la sovranità magiara su di essi[38].

---

461 (23 novembre 1469).

[29] Il Senato veneto al conte M. Frangipane, 16 febbraio 1470, ivi, n. 110, pp. 159-60.

[30] Risposta del Senato veneto alle richieste del conte M. Frangipane, 20 febbraio 1470, ivi, n. 111, pp. 160-61.

[31] Il doge Cristoforo Moro a Giovanni Emo, 17 luglio 1469, ivi, n. 74, pp. 111-16.

[32] Dispaccio dell'ambasciatore milanese C. da Bollate, 9 marzo 1470, ivi, n. 112, p. 162.

[33] Il Senato veneto a G. Emo, 17 marzo 1470, ivi, n. 116, pp. 168-69.

[34] Id. a Id., 17 aprile 1470, ivi, n. 118, pp. 172-73.

[35] Sulla guerra in Morea cfr. R. Lopez, *Il principio della guerra veneto-turca nel 1463*, in "Archivio Veneto", a. XII, vol. XV, 1934, pp. 45-131.

[36] Cfr. il dispaccio dell'ambasciatore milanese L. Botta, Venezia, 5 febbraio 1480, in DDM, II, 275, p. 411.

[37] Mattia Corvino al doge di Venezia, Giovanni Mocenigo, Buda, 20 ottobre 1478, in *Mátyás király levelei. Külügyi osztály* [Carteggio di re Mattia. Sezione affari esteri], a cura di V. Fraknói, Budapest 1983-95, vol. I, n. 266, pp. 391-92.

[38] Mattia Corvino al doge G. Mocenigo, s.l., fine 1478, in *Mátyás király levelei* cit., I, n. 283, pp. 420-25.

Secondo il re Mattia, Venezia voleva mettere le sue mani "avide" sulla Croazia assumendo alcuni principi ribelli sotto la sua protezione. La tensione era intensificata dal fatto che, dopo la pace conclusa da Venezia con la Porta, Mattia era stato costretto ad affrontare gli ottomani, i quali assalivano con maggior impeto e frequenza il suo regno. Venezia dunque faceva soltanto i propri interessi, non quelli della cristianità[39]. Fu questa volta il Corvino ad accusare i veneziani di incitare i turchi ad attaccare l'Ungheria[40].

Ad aggravare ancor di più la situazione conflittuale tra la Repubblica e il Corvino ci pensò nel gennaio del 1480 un nuovo tentativo del re magiaro d'appropriarsi dell'isola di Veglia tramite un corpo di spedizione guidato da Balázs Magyar[41]. Questa volta il tentativo ebbe successo, e Venezia si mobilitò prontamente mobilitando una galea, che sotto il comando di Giacomo Venerio si presentò davanti all'isola quarnerina[42]. Il Senato tentò anche un approccio diplomatico cercando di persuadere il capitano Balász Magyar a ritirarsi, facendogli presente la vecchia amicizia veneto-magiara e le buone intenzioni della Repubblica nei confronti dei sudditi dei territori posti sotto la giurisdizione magiara[43]. Venezia anticipò ogni altra mossa degli ungheresi convincendo il conte Giovanni a dichiarare la dedizione della sua isola alla Repubblica (22 febbraio 1480): ciò bloccò sul nascere una possibile guerra tra la Repubblica e l'Ungheria, apparsa ormai inevitabile. Giovanni Frangipane, pur avendo sposato una nobile veneziana, non era però mai stato filoveneto, anzi, temendo l'ingerenza della repubblica marciana nei suoi possessi, aveva cercato accordi, anche dinastici, con Ferrara e Urbino. Dopo aver addirittura mandato il segretario Antonio Vinciguerra a protestare al cospetto del re Mattia per l'occupazione di Veglia[44], il Senato fece la voce grossa mandando il capitano generale da mar, Vittorio Speranzio, con tre triremi presso l'isola contesa e intimando al capitano Balázs Magyar di desistere dall'occupazione dell'isola medesima, su cui il doge veneziano esercitava da vecchia data una giurisdizione diretta. In caso contrario, Vittorio Speranzio avrebbe dovuto difendere e conservare l'isola con tutte le sue forze[45]. L'8 marzo il Senato inviò al re d'Ungheria un altro ambasciatore nella persona di Alvise Lando[46]. La Repubblica si riservò di dimostrare al re d'Ungheria il diritto di possesso di Veglia, che era stato successivamente trasmesso al loro suddito e protetto Giovanni Frangipane, al quale era spettata l'isola contesa come parte dei beni della sua famiglia dopo la divisione degli stessi con gli altri fratelli e nipoti[47].

La Serenissima rivendicava da sempre il possesso di Veglia, che le era stata tolta dal re Luigi il Grande, indebitamente secondo i veneziani, legittimamente secondo gli ungheresi. Tutta la Dalmazia, e di conseguenza anche l'isola di Veglia, era stata acquisita dal doge Pietro Orseolo – questa era la spiegazione del Senato veneziano – col consenso dell'imperatore d'Oriente, Alessio, cui apparteneva la regione dopo la volontaria bipartizione dell'Impero: di ciò esisteva prova documentata nella Cancelleria veneta. Nel 1409 Venezia aveva riacquistato la regione dal legittimo e naturale successore di Luigi I, ovverosia dal re Ladislao d'Angiò-Durazzo, dopo il suo ritorno sotto la giurisdizione ungherese al tempo della pace di Torino[48].

Il re Mattia ribadì con una lettera al papa l'appartenenza di Veglia all'Ungheria[49], e si preparò a muovere guerra a Venezia, che fu informata dallo stesso ambasciatore imperiale

[39] *Ibid.*
[40] Mattia Corvino al papa Sisto IV, Buda, 22 ottobre 1479, ivi, n. 303, pp. 449-51 e anche in DDM, II, n. 267, pp. 394-95.
[41] L. Botta al duca di Milano, Venezia, 5 febbraio 1480, in DDM, II, n. 275, p. 411. Sulla conquista di Veglia da parte magiara cfr. anche V. Fraknói, *Mátyás király élete* [Vita di re Mattia], Budapest 1890, p. 304.
[42] Il Senato veneto a G. Venerio, 28 gennaio 1480, in DDM, II, n. 274, pp. 410-11.
[43] Delibera del Senato veneto, 28 gennaio 1480, ivi, n. 273, pp. 407-10.
[44] Il Senato veneto ad A. Vinciguerra, 25 febbraio 1480, ivi, n. 276, pp. 412-14.
[45] Il doge G. Mocenigo al capitano da mar V. Speranzio, 6 marzo 1480, ivi, n. 277, pp. 414-17.
[46] Delibera del Senato veneto, 8 marzo 1480, ivi, n. 278, p. 417.
[47] Il doge G. Mocenigo all'ambasciatore a Buda, Alvise Lando, 28 marzo 1480, ivi, n. 283, pp. 423-27.
[48] *Ibid.*
[49] Il re Mattia al papa Sisto IV, Buda, 30 maggio 1480, in Fraknói, *Mátyás király levelei* cit., II, Budapest 1895, n. 19, pp. 26-29.

dei preparativi bellici ungheresi; da parte sua, l'imperatore aveva rifiutato il passaggio attraverso i suoi territori alle milizie ungheresi dirette contro Venezia[50]. Fu però anche questo un fuoco di paglia: il Corvino neanche questa volta si spinse fino in fondo e non assalì la Repubblica. Questo suo atteggiamento poteva essere stato motivato dalla guerra in corso contro Federico III e dallo sfaldamento della lega antiveneziana (17 marzo 1480)[51]. Anzi, ora più che il Corvino era l'imperatore a mirare alle regioni dell'Alto Adriatico, intervenendo non a caso nel contenzioso scoppiato tra il re magiaro e il signore di Veglia.

Seguirono lunghe trattative sull'appartenenza dell'isola di Veglia. Mattia, pur convinto dell'appartenenza di Veglia all'Ungheria, fu costretto alfine a rinunciare, provvisoriamente, all'isola contesa, mentre il suo legittimo possessore, Giovanni Frangipane, lasciata l'isola, si rifugiò presso l'imperatore, anziché nella città lagunare[52].

L'influenza del Corvino si fece sentire anche sulla contea di Gorizia: fu a lui che si rivolse il conte Leonardo per far valere i propri diritti sulla cittadella di Gradisca eretta dai veneziani sul territorio della sua contea per far fronte alle incursioni osmaniche. La cittadella di Gradisca e le altre fortificazioni isontine avevano verosimilmente anche la funzione di baluardo contro gli ungheresi oltreché contro gli ottomani. Tuttavia, anche in questa circostanza Mattia non intervenne contro Venezia in difesa del suo protetto. Non sembra inoltre plausibile che il re magiaro abbia pensato seriamente alla guerra contro Venezia, perché prima doveva concludere la pace con l'imperatore, contro il quale era sceso nuovamente in campo nella primavera del 1482[53]. Anzi, verso la metà del 1484 Mattia propose alla Serenissima una nuova alleanza[54] e, l'anno seguente, addirittura esortò la Signoria ad aiutarlo nella guerra contro Federico III[55]. Venezia respinse la proposta di alleanza del Corvino[56], come rifiutò altresì l'invito dell'imperatore ad aderire alla sua parte contro il re d'Ungheria: la Repubblica cercava di conservare la neutralità di fronte a entrambi i sovrani, pur avendo cura di difendere i propri interessi impedendo agli ungheresi di espandersi in prossimità dei suoi confini.

Il 1° giugno 1485 Mattia Corvino conquistò Vienna, Federico III fu costretto all'esilio a Costanza. Ora l'imperatore poteva contare solo su Venezia se voleva conservare Pordenone, Trieste e l'Istria. Pertanto, pregò la Repubblica di rifornire di vettovaglie queste terre, che potevano essere interessate dall'attacco magiaro. I capitani di Trieste e di Pisino ricevettero invece l'ordine di portarsi a Pordenone, dove la comunità locale, senza privilegi e vessata finanziariamente, era insorta contro il capitano austriaco. Il Senato veneziano, intimorito dall'avvicinarsi degli ungheresi, accondiscese alla richiesta dell'imperatore di rifornire Pordenone e Trieste di biade, vettovaglie e quant'altro fosse stato necessario[57]. Il Senato ordinò altresì al luogotenente della Patria del Friuli di provvedere alla difesa di Pordenone e di vigilare che la città, privata di ogni aiuto materiale, non si concedesse al re d'Ungheria; predispose quindi il suo intervento a Pordenone in difesa dell'imperatore[58]. Venezia era dunque estremamente interessata alle sorti della città di Pordenone, in difesa della quale mandò delle milizie sotto la bandiera dell'Impero[59].

Dal canto suo, anche il re Mattia chiese ufficialmente alla Repubblica il permesso di transito attraverso i suoi domini perché intendeva portare guerra alle terre dell'imperatore (Trieste e Pordenone), ma ne ottenne un netto rifiuto. Venezia vietò anche la vendita

[50] Delibera del Senato veneto, 17 marzo 1480, in DDM, II, n. 280, pp. 418-19.
[51] Cfr. L. Simeoni, *Le Signorie. Storia politica d'Italia dalle origini ai giorni nostri*, Milano 1950, vol. I, p. 544.
[52] Cfr. DDM, III, n. 23, pp. 27-27 (22 dicembre 1483).
[53] Sulla nuova guerra contro l'imperatore cfr. Kovács, *Mattia Corvino* cit., pp. 104-06.
[54] Il Senato veneto agli ambasciatori del re Mattia, 30 maggio 1484, in DDM, III, n. 29, pp. 32-33 e 7 giugno 1484, ivi, n. 30, pp. 33-35.
[55] Proposta di alleanza presentata al Senato veneto dagli ambasciatori del re Mattia, 22 settembre 1485, ivi, n. 41, pp. 47-50.
[56] Risposta del Senato veneto agli ambasciatori del Corvino, 22 settembre 1485, ivi, n. 42, pp. 51-53.
[57] Il Senato veneto a Federico III, 20 settembre 1485, in Cusin, *Documenti* cit., n. 92, pp. 122-23. Il Senato veneto a Federico III, 20 set. 1485, ivi, n. 92, pp. 122-23 (ASVe: Senato, Secreta, reg. 32, c. 171).
[58] Il Senato veneto al luogotenente della Patria del Friuli, 29 settembre 1485, in Cusin, *Documenti* cit., n. 94, pp. 123-24 (ASVe: Senato, Secreta, reg. 32, c. 175).
[59] Ivi.

di polvere da sparo agli ungheresi[60], fece fortificare il Friuli e mandò uomini pure a Capodistria[61]. Il 19 settembre 3-5.000 ungheresi si presentarono davanti alle mura di Trieste, pronti per l'assedio: corse anche qualche voce di connivenza di alcuni triestini con gli ungheresi (si parlò di una porta lasciata aperta nelle mura della città)[62]. Gli ungheresi bloccarono a Prosecco, sul ciglione carsico proprio sopra a Trieste, i rifornimenti di vettovaglie provenienti dalla valle del Vipacco e li respinsero fino a San Giovanni di Duino. La Serenissima, invece, provvide a rifornire Trieste per via mare[63]. L'assedio magiaro di Trieste non ebbe però luogo. I tentativi ungheresi per impadronirsi di Trieste, ma anche di Fiume, si sarebbero ripetuti nel febbraio del 1486[64].

Mentre Mattia era impegnato nell'assedio di Wiener Neustadt, la guerra tra gli imperiali e gli ungheresi nei domini asburgici meridionali si spostò nella valle della Sava e nei dintorni di Fiume, dove gli imperiali riconquistarono il castello di Tersatto[65].

Alla fine degli anni Ottanta il nuovo re dei Romani, Massimiliano d'Asburgo, cercò un accordo col Corvino al fine di recuperare i domini austriaci occupati dagli ungheresi. Sulle trattative tra il Corvino e il re dei Romani circolarono le voci più disparate: si disse a Milano, deputata a mediare l'accordo, che il Corvino avrebbe ottenuto, in cambio della restituzione delle terre conquistate in Austria (ma con l'esclusione di Vienna), Trieste, Fiume e Pordenone[66]. Ma la morte di re Mattia fece naufragare queste trattative, casomai siano state effettivamente avviate, e soprattutto liberò la Repubblica dall'assillo d'un attacco magiaro. In effetti, con la morte del Corvino finirono i tentativi espansionistici ungheresi in Dalmazia e in Friuli, mentre gli Asburgo si consolidavano nelle regioni altoadriatiche, grazie proprio alla politica veneziana che preservò queste terre dalla conquista ungherese.

[60] Risposta del Senato veneto al re Mattia, 22 settembre 1485, in DDM, III, n. 42, pp. 51-53, n. 43, pp. 53-54. Cfr. anche Fraknói, *Mátyás király élete* cit., pp. 306-08.
[61] Delibere del Senato veneto del 24 e 26 settembre 1485, in DDM, III, nn. 44 e 45, pp. 54-55.
[62] Il Senato veneto al segretario veneziano a Milano, s.d., ivi, n. 46, p. 55.
[63] Cfr. Cusin, *Il confine orientale d'Italia* cit., p. 477.
[64] Cfr. Fraknói, *Mátyás király élete* cit., p. 308.
[65] Cfr. Cusin, *Il confine orientale d'Italia* cit., p. 483.
[66] Dispacci dell'ambasciatore ferrarese da Milano, 11, 13, 18 agosto 1489, citati in Fraknói, *Mátyás király élete* cit., p. 378.

ASEDIUL CETĂȚII ORADEA (1692) ÎN MEDALISTICA BAROCĂ

Călin GHEMIȘ*,
Constantin Iosif ZGARDAN**

„Vreți nu vreți Maiestatea sa vă va ocroti...” (A.Dunod)[1]

THE SIEGE OF ORADEA FORTRESS (1692) IN BAROQUE MEDALS

Abstract

On the reviriment of Habsburg Empire encouraged by the victory upon turks at Vienna, in the time span between october 1691 and june 1692, Oradea is conquered by the imperial troops leaded by the general Donath Heissler. For celebrating this victory Leopold the I st, had issued three medals of different types made in bronze, silver, tin and gold. The medals are described and discussed as numismatic documents regarding the history of Oradea, being in this way the first baroque monuments which cellebrate the new town of the Habsburg Empire,on the other hand these medals marks the re-born of this important city of Partium.

Key words: baroque, medals, Oradea, siege, 1692, numismatics.

Argument

Fără îndoială evenimentul care marchează a doua jumătate a secolului XVII este înfrângerea turcilor în timpul asediului Vienei, revirimentul Imperiului Habsburgic și implicit a Ligii Sfinte va duce la o contra-ofensivă fără precedent a coaliției anti-otomane în Europa.

În această situație politică poziția Transilvaniei era una deosebit de importantă. În acest sens, un moment remarcabil în evoluția raporturilor diplomatice dintre Curtea imperială și Transilvania este misiunea ieziutului Antide Dunod în Transilvania, din 1685. Tratatul propus principelui Mihai Apafi presupunea încorporarea Transilvaniei în Imperiu precum și participarea activă la acțiunile militare ale Ligii Sfinte, refuzul Principelui transilvan îl fac pe Dunod să-și reconsidere poziția și să îl atragă de partea imperialilor pe Mihail Teleki, cancelar al Principatului la acea vreme[2]. Dacă acțiunile diplomatice nu au dat roadele scontate, cele militare petrecute în toamna-iarna anului 1685 sub conducerea generalului Caraffa mai ales în Partium îl vor constrânge pe Principe să semneze tratatul de la Dumbrăveni prin care se obliga la plata unor sume de bani și la aprovizionarea trupelor din Partium. În iunie 1686 se semnează la Viena tratatul carea va încheia o primă fază a încorporării Transilvaniei în Imperiu, și anume trataul hallerian, urmare directă a acestuia este instalarea la Cluj și Deva a garnizoanelor imperiale dar și demararea unei politici menite să consolideze noua stapânire.

* Muzeul Tarii Crisurilor, email: ereshu@yahoo.com
** Oradea, email: ticuzz@yahoo.com
[1] *Istoria Românilor*, vol.V. 2003, p.359.
[2] Idem, p.356.

În acest context, după o ocupație de 32 de ani, Oradea este martora asediului ce va pune capăt dominației turcești de aici și implicit a pașalâcului ce-i purta numele.

Început în toamna anului 1691, asediul va fi ridicat în 5 iunie 1692, importanța strategică a orașului atât pentru tabăra turcească cât și pentru tabăra imperială justifică acțiunile întreprinse pe de o parte pentru păstrarea orașului și pe de alta de cucerirea lui[3].

Victoria imperialilor conduși de generalul Donath Heissler este primită extrem de favorabil de către Curtea Imperială și consemnată ca atare în izvoarele vremii.

Dintre aceste izvoare cele de ordin numismatic-medalistic au fost puțin exploatate ca să nu spunem ignorate sau necunoscute, în abordările istoriei urbei de pe Crișul Repede[4], cu toate că ele însele reprezintă, păstrând proporțiile, adevărate mărturii de artă barocă cu directă referire la istoria și iconografia cetății.

Pe de o altă parte, așa cum vom vedea mai jos, piesele se înscriu într-un tip menit a justifica, prin elementele de iconografie folosite, politica habsburgilor în această parte a Europei.

Menite a fixa un eveniment în mentalul epocii, piesele pe care le avem în vedere au fost bătute în anul asediului, sau în anul imediat următor, importanța desfășurării de forțe dar și a noului teritoriu cucerit fac ca una dintre piese să fie realizată în aur, subliniind odată în plus importanța momentului istoric.

Catalogul pieselor:

1. Medalie din argint[5]. Aversul redă imaginea idealizată a orașului, păstrând câteva elemente care se regăsesc și pe stampele contemporane cum ar fi citadela sau burgul. În prim-plan apare orașul, împrejmuit de ziduri, în partea dreaptă a câmpului monetar se remarcă o geamie. În partea stângă a imaginii, legată de un pod de oraș apare palanca Olosig, reprezentată parțial. Stânga compoziției este dominată de cetate din care sunt reprezentate trei bastioane, dublate la interior de un zid. În zona centrală a cetății apare reprezentat palatul princiar a cărui construcție a fost începută de Gabriel Bethlen și finalizată de urmașul său, Gheorghe Rakoczi I. În interiorul zidurilor palatului se disting turnurile fostei catedrale transformată în geamie după 1660 și alte două edificii cu turn. Întreaga compoziție este dominată de dealurile Oradiei, și de o panglică stindard cu câte doi ciucuri la capete pe care apare numele noului oraș al imperiului: GROSS.WARDEIN.

Legenda aflată în partea inferioară a câmpului monetar este următoarea: AUSPICIIS LEOPOLDI M*(agni)* DEDIT CAPT*(a)* D*(ie)* 5 IUN*(ii)* A*(nno)* 1692.

[3] O foarte bună prezentare a etapelor acțiunilor militare din jurul Oradiei în timpul asediului,la Georgiță 2001.
[4] Colectiv,1995 pass; Colectiv,2007pass.
[5] Piesa se află în colecția Constantin Iosif Zgardan, din Oradea; o piesă identică la: http:mcsearch.info/record.html?id=196461.

Reversul medaliei prezintă o scenă alegorică. În plan central apare un personaj drapat feminin, o personificare a Daciei, stând rezemată, și privind în jos spre stânga. În mâna stângă aceasta ține câteva frunze de laur, iar în mâna dreaptă un corn al abundenței.

Două genii, reprezentate sub formă de putto, flanchează personajul în partea inferioară a compoziției. Judecând după atributele acestora: cel din dreapta redat în picioare, într-o poziție dinamică, ține în mâna dreaptă o seceră iar în stânga un snop de spice; iar cel din stânga așezat, susține cu mâinile deasupra capului un coș cu fructe - pot fi lesne interpetate ca genii ale agriculturii. Întrega compoziție artistică sugerează bogăția provinciei recuperate pentru Sfântul Imperiu Roman de Apus. Legenda aflată în partea superioară a câmpului monetar este extrem de sugestivă: DACIA FELIX. Cantul piesei poartă inscripția în relief: AUSTRIACIS MAGNAS FERT TRANSSILVANIA GRATES.

Este cunoscut și numele gravorului care a executat această medalie: Georg Hautsch. Dimensiuni: D.37 mm; Gr. 16,86 gr. Argint.

2. Eboșă, realizată în lemn[6]. Aversul cuprinde busturile suprapuse ale lui Leopold I și a fiului acestuia Iosif cu profilul spre dreapta. Pe marginea câmpului monetar se află inscripția:LEOPOLDUS/M*(agnus)*.RO*(manorum)*.IMP.*(erator)*IOSEPHUS/R*(ex)*.ET/H *(eredis)*/R*(omanorvm)*/AVGVSTI/TURCARUM VICTORES PERPETVI*

Reversul redă ca și în cazul primei piese, o alegorie. În prim-plan spre stânga Leolopld laureat așezat pe un tron, privind spre dreapta, primește cheile orașului de la un personaj masculin îngenunchiat. Deasupra o Victoria înaripată așează pe capul împăratului o cunună de lauri. Pe fundalul compoziției alegorice se distinge imaginea idealizată a orașului.

Partea de jos a câmpului monetar este ocupată de inscripția: V A R A D I N U M RECEPTUM. DIE.V.IUNI MDCXCII

Pe margine, deasupra întregii compoziții se află inscripția: ASSVETA TUIS SEMPER VICTORIA CASTRIS.

Gravor: Philipp Heinrich Muller. Dimensiuni: D.57 mm. Gr.necunoscută. Lemn.

3. Aversul eboșei nr.2[7]. Realizată tot din lemn. Aceasta cuprinde busturile suprapuse al lui Leopold și al fiului acestuia, privind spre dreapta. În exergă aceeași inscripție ca și la piesa a doua. Dimensiuni: diametru: 57 mm.

4. Reversul aceleiași eboșe[8] descrisă la numărul 2, aceeași scenă alegorică în care Leopold așezat pe un tron primește cheile orașului de la un personaj care ar putea fi identificat cu episcopul romano-catolic de la acea dată, Augustin Benkovich.

[6] Piesa a fost identificată pe site-ul: http:mcsearch.info/record.html?id= 35887.
[7] Casa de licitații: Dr. Busso Peus Nachfolger, licitația nr. 391, lot 2573, 2 mai 2007
[8] Casa de licitații: iNumis, licitația nr. 15, Lot 2906, 25 martie 2011.

5. Medalie din argint[9]. Aversul redă o scenă alegorică în care Leopold așezat pe tron spre stânga, primește de la un personaj înaripat o scrisoare și un scut pe care este redată îmaginea orașului. Jumătatea superioară prezintă în exergă următoarea inscripție: QVAE FVERANT TVA SVUNT, ET ERVNT TUVA; MAXIME CAESAR.

Reversul piesei este ocupat de o altă alegorie. În prim plan un personaj feminin sprijinit de o coloană patrulateră, sau un soclu, ține în mâna stângă un baston, iar în mâna dreaptă susține o cunună de lauri deasupra orașului, aflat în planul secund al compoziției artistice. Ca și în cazul aversului, legenda este plasată în jumătatea superioară a câmpului monetar aceasta este: COLLIGIT IN CAMPO TALES CONSTANTIA FLORES. Piesa a fost realizată de gravorii: E.Farber și M. Brunner. Dimensiuni: diametru: 48 mm; greutate: 44,2 gr.

6. Medalie din aur[10], nominal de 22 de ducați. Piesa reprezintă produsul finit al eboșelor din lemn descrise mai sus- nr. 2 - 4.Unicat între medaliile dedicate victoriei de la Oradea, această piesă este de o execuție remarcabilă. Aversul și reversul sunt identice cu cele ale piesei numărul doi cu mențiunea că pe cantul piesei a fost realizată următoarea inscripție: QVANTVM TVRCA, VALET GALLVS, LEPIDOSQVE GEMELLOS SOL VIDET IN GEMINIS STRAGE PERIRE PARI. Dimensiuni: diametru 57 mm, greutate 76,50 gr.

[9] Casa de licitații: Gorny & Mosch, licitația nr. 172, lot 6277, 15 octombrie 2008.
[10] Casa de licitații: UBS Gold & Numismatics, licitația nr. 71, lot 99, 5 septembrie 2007

Discuții

Aceste piese se remarcă în primul rând prin execuția artistică fiind în acest sens produse ale barocului clasic. Din punct de vedere istoriografic primul care amintește și descrie primele două piese este canonicul Stephan Schoenvisner[11] la 1801. În remarcabilul său determinator tipărit la Buda, și retipărit șase ani mai târziu[12], acesta desenează piesa nr.1 calificând-o ca fiind elegantă (Fig.1).

Fig. 1

La acea dată eruditul canonic nu cunoștea varianta în aur a celei de-a doua piese și nici piesa descrisă la poziția 5. Un fapt care ni se pare inexplicabil este acela că nici una dintre piesele aici prezentate nu apar cuprinse în determinatorul sibianului Adolf Resch tipărit în condiții excepționale 100 de ani mai târziu la Sibiu[13]. Este greu de crezut că Resch un extrem de fidel cunoscător al numismaticii transilvane să nu fi văzut aceste piese, dar acest lucru nu este imposibil dată fiind raritatea lor. Dealtfel din introducerea lui Resch rezultă că acesta nici nu cunoștea ediția din 1801 a lui Schoenvisner ci doar pe cea din 1807[14], dar și în această ediție, medaliile apar descrise.

Nu ne propunem să punem sub semnul întrebării sau să minimalizăm aici opera lui Adolf Resch, una de o reală valoare, încă ne-egalată, în ce privește numismatica transilvană, dorim doar să atragem atenția asupra unei omisiuni constatate. Tot această medalie este reprodusă de H. Marczali în volumul dedicat perioadei absolutiste în Europa, din Vilagtortenete[15], volumul IX.

Dintre istoricii orădeni, de această dată, Constantin Mălinaș este singurul care cunoștea o piesă, pe care o și ilustrează, fără a insista asupra importanței acesteia, preluând mot-a-mot descrierile lui Schoenvisner din 1807[16]. Dealtfel regretatul istoric orădean amintește doar, cea de a doua piesă fără a o ilustra și implicit discuta. Din mențiunile întâlnite în literatură acestă piesă pare a fi cea mai comună. Cea de a doua piesă este

Fig. 2

[11] Schoenvisner, 1801, p.407, Pl. XI, nr. 293.
[12] Idem,1807,p.221.
[13] Resch, 1901,p.216 sqq.
[14] Ibidem,p.2.
[15] Marczali,fără an,p 325. eruditul maghiar reproduce o piesă aflată la Muzeul Național din Budapesta.
[16] Mălinaș, 2007, p.68.

menționată de Scheoenvisner[17] și de J. Veszerle într-un determinator apărut la Budapesta în 1911 (Fig.2)[18], unde este reprodusă piesa nr.2, realizată din argint.

Dacă admitem că moneda sau cel puțin unul dintre atributele monedei este acela de a demonstra sau de a arăta puterea unui stat sau a unui monarh, dincolo de funcția ei economică[19], atunci fără îndoială că aceste realizări ale numismaticii leopoldine se încadrează perfect în limitele acestei interpretări. Mai mult, rolul medaliei este unul de a fixa pentru posteritate într-un mental colectiv, un anumit moment istoric, o anumită situație dată sau un eveniment, or în contextul politic discutat, alungarea turcilor și desființarea pașalâcului de Oradea constituia un moment ideal pentru o astfel de imortalizare.

Cum spuneam mai sus, piesele în discuție fac parte din acea categorie de documente de propagandă, sunt piese cu o destinație specială, clară. Dacă în secolul anterior sau chiar contemporane cu piesele noastre existu încă acele medalii personale[20], cele trei medalii realizate cu ocazia asediului Oradiei fac parte din arsenalul de propagandă și justificare a Curții de la Viena în drumul ei spre instaurarea dominației în Partium și Transilvania.

Dincolo de pretențiile monarhilor Habsburgi de a fi recunoscuți drept împărați romani, în instrumentarul de propagandă apar în câteva cazuri titulaturi care insinuează și trimit la o tradiție imperială romană. Ne referim aici la legenda: *Dacia Felix*, legendă ce va fi folosită mai târziu de Maria Tereza pe o medalie bătută la 1769 în cinstea Agriculturii, Minerității și a Comerțului[21].

Așa cum este cunoscut, primele monede cu această legendă sunt bătute de către Traianus Decius (249-251 p.Chr.)[22] iar reluarea în medalistica barocă a denumirii Provinciei nu este una întîmplătoare, cum a remarcat deja, colegul M. Munteanu[23].

În toate alegoriile descrise, împăratul apare costumat în împărat roman celelalte elemente iconografice folosite cum sunt: personificarea Provinciei Dacia, geniile, folosirea grafiei latine și a numeralului sunt și ele de asemenea elemente de sorginte latină.

Un aspect care trebuie tratat aici, este acela al redării imaginii orașului. În toate cazurile acesta apare idealizat, este o imagine care are prea puțin de-a face cu realitatea, în condițiile în care în momentul emiterii acestor piese orașul era în totalitate distrus de operațiunile militare, motiv pentru care în timpul blocadei, la 4 decembrie 1691 Leopold va da un privilegiu pentru a încuraja re-popularea Olosigului[24], și implicit a orașului.

Singurele elemente care duc la identificarea fără dubii a imaginii redate pe aceste medalii sunt: burgul – respectiv cetatea bastionară, moscheea din cetate, în fapt fosta catedrală[25], palanca Olosig, Orașul de Jos, denumire dată orașului din jurul burgului, a cărui planimetrie poate fi azi doar intuită cu ajutorul stampelor și a planurilor de epocă[26].

Din analiza pieselor rezultă că, prima piesă este cea mai frecventă celelalte două fiind deloc sau mai puțin cunoscute ultima fiind în același timp un unicat din punct de vedere numismatic.

Realizarea artistică este net superioară ca și compoziție a câmpului monetar. Dispunerea elementelor de iconografie și punerea lor în operă, sunt de asemenea net

---

[17] Schoenvisner, 1801,p.407.
[18] Veszerle,1911,Tab.XIV, nr.2.
[19] Săsianu, 1976,p.250.
[20] Dintre cele mai cunoscute le amintim pe următoarele: Castaldo, 1554(Resch, 1901,p.217; G.Basta, care bate medalii atat din aur cît și din argint (Resch, 1901, p.222.)
[21] Resch, 1901,p.240.
[22] Între ultimele interpretări o amintim pe cea a colegului și prietenului Mihai Munteanu, (Munteanu, 2010, p.137, cu bibliografia mai veche.
[23] Munteanu, 2010,p.251.
[24] Georgiță, 2001, p.86.
[25] Descoperirea unui arc frînt, specific arhitecturii islamice, înzidit, deasupra altarului bisericii catolice din cetate pare a fi singurul element descoperit pînă acum care susține existența aici a unei geamii (Pușcaș, 2010, p.76.), dealtfel existența în cetate a unor edificii de cult islamice sunt amintite în izvoarele vremii, dintre cele mai cunoscute amintim din descrierea cetății realizată de călătorul turc Evlya Celebi (1660) care scria: *„Slavă lui Allah, în bisericile din Oradea nu se mai află nici un idol, căci toate au devenit lăcașuri musulmane de închinăciune"* (Călători VI, partea a doua, p.528.)
[26] Bubics, 1880 pl. 351; Kisari, 2007 passim, autorul reproduce mai multe planuri aflate în arhivele militare de la Karlsruhe.

superioare, pieselor renascentiste bătute în Imperiu sau în Transilvania. În acest sens ele se înscriu perfect în tipicul medalisticii leopoldine.

Referitor la numărul pieselor bătute se cunosc extrem de puține date, din ceea ce cunoaștem se poate spune că piesele cu legenda „Dacia Felix" sunt cele mai frecvente sau mai comune, cele bătute în aur sunt extrem de rare până acum ne-fiind cunoscută decât o singură piesă, referitor însă la numărul unor medalii personale este interesantă afirmația lui Samuel Koleseri care aminteste: *„ca o amintire de familie au fost bătute de curând o sută cincizeci de piese de aur ale principelui Tării Românești"*[27] autorul făcând referire la medalii bătute de Constantin Brâncoveanu. Caracterul oficial al acestor piese ne face să credem că ele au fost bătute în număr destul de mare din bronz sau argint cele din aur fiind destinate unor personaje deloc comune au fost bătute într-un număr mult mai mic.

Rezultate a unui fapt istoric aceste medalii marchează intrarea Oradiei într-o nouă etapă a istoriei, prin includerea urbei de pe Crișul Repede în structurile Imperiului, realitate a cărei rezultate nu vor înceta să apară, evoluția orașului fiind strâns legată de evoluția Imperiului. În altă ordine de idei numărul acestor medalii, faptul că au fost bătute din bronz, staniu, argint și aur subliniază statutul orașului în cadrul structurilor administrative imperiale dar în același timp marchează începutul renașterii Oradiei într-un context nou, european.

În concluzie acest studiu se dorește a fi un punct de plecare pentru o viitoare cercetare care cuprinde o analiză a stampelor cunoscute, a planurilor orașului, a monedelor bătute în diferite epoci în cetate și a tipăriturilor orădene.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE

BUBICS 1880 — Bubics, Zs., Magyarorszagi varak es varosoknak a M.N. Muzeum Konyvtaraban letezo fa es rezmetzetei, Budapest, 1880.

CĂLĂTORI 1976 — *Călători VI – Călători străini despre Țările române*, vol.VI partea a doua îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976.

BORCEA-GORUN 1995 — *Colectiv 1995 - Istoria orașului Oradea*, ed. L. Borcea, Gh. Gorun, Oradea 1995.

BORCEA-GORUN 2007 — *Colectiv 2007 - Istoria orașului Oradea*, ed. L. Borcea, Gh. Gorun, Oradea 2007.

GEORGIȚĂ 2001 — Georgiță, M., *Asediul cetății Oradea (1691-1691)*, în, Crisia**,** XXXI, 2001, p.71-100.

ANDEA-ANDEA 2003 — S. Andea, A. Andea, *Istoria românilor*, vol.V, Cap.lll-*Transilvania în timpul lui Mihai I Apafi*, 2003, p. 341-368

KISARI 2000 — Kisari, Balla Gy., *Kriegskarte un Plane aus der Turkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*, Budapesta, 2000.

MARCZALI ???? — Marczali, H., Az Absolutismus kora, Budapesta, f.a.

MĂLINAȘ 2007 — Mălinaș, C., *Medalia ca document de bibliotecă*, Oradea, 2007.

MUNTEANU 2007 — Munteanu, M., *Dacia și Optimus Princeps în medalistica transilvană medievală și modernă,* în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj- Napoca, 2007,p.634-651.

MUNTEANU 2010 — Munteanu, M., *Provincia Dacia: istorie politică și numismatică*, Cluj-Napoca, Cluj-Napoca 2010.

PUȘCAȘ C 2010 — Pușcaș, C, *Evoluție arhitecturală și dezvoltare urbanistică*, în

[27] S. Koleseri, în Călători VIII, București, 1983.

Monografia județului Bihor, Vol,I, Oradea 2010.

RESCH 1901 — Resch, A., *Siebenburgische munzen und medaillen von 1538 bis zur gegenwart*, Sibiu, 1901.

SĂȘIANU 1976 — Săsianu, Al., *Tehnologie și artă monetară transilvăneană în sec. XVII,* în *Crisia*, VI, 1976, p. 249-265.

SCHOENVISNER 1801 — Schoenvisner, St., *Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*, Buda, 1801.

SCHOENVISNER 1807 — Schoenvisner, St., Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationali Szechenyani, Pesta, 1807.

VESZERLE 1911 — Veszerle, J., *Hatarhagyott Eremeszeti Tablai, Tabulae Nummorum Hungaricorum*, I Kotet, Budapesta, 1911.

Fig. 3.

Fig. 4.

Planșa I, Fig. 3 – Colecția Zgardan, inscripția de pe cantul medaliei; **Fig. 4** – Medalia nr. 1 imagine mărită

Planșa II – E. Farber, M. Brunner, *Medalie din argint (imagine mărită)*

Planșa III, P. H. Muller, *Medalie din aur (imagine mărită)*

FORMAȚIA INTELECTUALĂ A PROTOPOPILOR GRECO-CATOLICI DIN EPISCOPIA GHERLA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Ciprian-Doru RIGMAN*

INTELLECTUAL FORMATION OF GREEK-CATHOLIC ARCHDEACONS IN GHERLA DIOCESE IN THE MIDDLE OF THE XIXth CENTURY

Abstract

The archdeacons represent the so called middle-clergy, an intermediary hierarchical level between the central institution – the diocese – and the local institution – the parish – fulfilling a very important role in the administration of the large diocese and facilitating the flow of information from center to the periphery and from periphery towards the center. This paper presents the level of education and the cultural and intellectual pursuits of the archdeacons in the Gherla Diocese in the middle of the XIXth century, starting from an accepted ideal model and analyzing, based on archive documentation, how this ideal is reflected in reality. The paper presents the educational levels that archdeacons have to graduate, the prestigious institutions they study in the period, their cultural pursuits reflected in translation of valuable religious and school books, subscriptions to major Romanian newspapers in Transylvania, but also articles and contributions they submit. The paper brings to light the will of an archdeacon which contains the inventory of his library that is to be donated to the dioceses after his death, an additional proof of their intellectual pursuits in the period. The analysis of the intellectual formation of archdeacons reveals that their level of education is higher than the average education of priests, and it represents a condition to enter the archdeacon status, but it is also one step towards higher ecclesiastic positions.

Key words: archdeacon, Greek-catholic, education, cultural and intellectual pursuits.

După constituirea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla în anul 1853 și instalarea primului ei episcop, Ioan Alexi, marele efort se va concentra în direcția organizării administrative a acesteia. La nivel central, administrația diecezană era reprezentată de cancelaria episcopală, capitlul catedral, un veritabil „guvern episcopal", și consistoriul diecezan. Spre deosebire de aceste instituții episcopale centrale, instituția protopopială ocupă, în ierarhia bisericească, un loc intermediar plasat între episcopie și parohie. În momentul constituirii sale, Episcopia de Gherla a preluat protopopiate de la vechea Episcopie de Alba-Iulia și Făgăraș și de la Episcopia ruteană de Munkacs, care, din punct de vedere administrativ, aparțineau unor provincii imperiale diferite: Transilvania și Ungaria.

Protopopul, menționat și sub denominațiunile de protopresbiter sau arhidiacon, este definit ca un preot mai distins prin știință, dexteritate și experiență, care este investit de către episcop cu putere jurisdicțională peste bisericile, preoții, fețele bisericești și credincioșii

* Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca (doctorand), ciprianrigman@gmail.com

dintr-un district protopopesc, fiind ca atare un *„organ ajutător întru administrarea bisericească”*[1], reprezentând așa-numitul cler mijlociu.

Datorită întinderii teritoriale și a numărului mare de parohii, o dieceză episcopală era greu de administrat doar de la nivel central, situație ce reclama existența unor structuri confesionale locale de tipul vicariatelor și protopopiatelor. Vicarii și protopopii erau reprezentanții în teritoriu ai administrației episcopale, având un rol major în organizarea și coordonarea afacerilor bisericești și școlare la nivel local. Protopopiatele realizau legătura indispensabilă între centrul episcopal sau „gremiu” și parohii, facilitând transmiterea de informații în ambele sensuri[2]. În acest context, rolul protopopului este unul deosebit de important, ocuparea unei astfel de funcții necesitând un ansamblu de calități umane și profesionale, dublate de un nivel de instrucție corespunzător și abilități administrative. Prezentul studiu își propune să evidențieze nivelul de educație și preocupările culturale ale protopopilor din Dieceza Gherla în primele două decenii ale existenței acesteia.

Pe parcursul secolelor s-a încercat profilarea unui standard educațional al candidaților îndreptățiți să ocupe posturile protopopești. Conform prevederilor Conciliului de la Trento, arhidiaconii sau protopopii trebuiau să fie, pe cât era posibil, profesori în științele teologice, doctori sau licențiați în drept canonic[3]. Chiar dacă în cadrul lumii greco-catolice românești, idealul educațional tridentin a cunoscut evidente nuanțări, pe tot parcursul secolelor XVIII-XIX protopopii uniți au fost personalități distinse și distincte, prin nivelul de educație și prestanța avută în plan social, din rândurile lor alegându-se canonicii consistoriilor, arhimandriții, rectorii și profesorii seminariilor[4]. Impunerea unui standard educațional aferent funcției protopopești a reprezentat una dintre preocupările episcopului blăjean Ioan Bob (1782-1830), după cum reiese și din răspunsul său trimis unui preot care îi solicitase conferirea demnității protopopești: *„În vremile de acum trebuie învățătură să aibă cel ce vrea a fi protopop, procopsit în Theologhie Dogmatică, Moralicească, Canoane, Sfânta Scriptură și întru altele care sunt foarte de lipsă nu numai la acea deregătorie, ci și la popie...”*[5]. Trecerea de la vechiul tip de protopop, cu o instrucție ecleziastică mai mult sau mai puțin riguroasă și în acord cu poziția deținută în cadrul ierarhiei, la noul arhetip protopopesc se face simțită, la începutul secolului al XIX-lea, și în aria jurisdicțională a Episcopiei rutene de Munkacs, în cadrul căreia erau incluse și parohiile greco-catolice românești din Sătmar și Maramureș. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, este menționat ca protopop al tractului Ieud și apoi al Vișeului, Ioan Mihaly, bunicul viitorului mitropolit unit Victor Mihaly de Apșa. Despre Ioan Mihaly se afirmă că era *„un bărbat învățat”*, absolvent al seminarului de la Ungvar, care a jucat un rol decisiv în procesul organizării parohiilor și școlilor din tractul său, care deținea și calitățile de asesor al Consistoriului diecezan din Ungvar și al Consistoriului subaltern marmațian, dar și funcția de asesor la Tabla judiciară a Maramureșului[6]. Or, cel care deținea aceste funcții ecleziastice și civile de prim plan nu putea fi decât un cleric cu o solidă educație.

Nivelul de educație al protopopilor este de fapt similar cu cel al preoților cu studii seminariale complete, preoții cu studii incomplete neputând accede, decât în cazuri excepționale, la demnitatea protopopească. Palierele de educație care trebuiau parcurse

---

[1] Constantin Diaconovich, Enciclopedia română, tom I, Sibiu, 1898, p. 684.

[2] Valeria Soroștineanu, Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania (1899-1916), Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, p.172.

[3] Greta-Monica Miron, Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004, p 147; Silviu Iulian Sana, Aspecte din activitatea clerului superior din Eparhia Română Unită de Oradea Mare (1850-1900). Identitatea, formarea și misiunea protopopilor, în „Apulum”, Acta Musei Apulensis, XLV, 2008, p.430.

[4] Simion Retegan, „Un tată între fiii săi”: locul preotului în satul românesc din Transilvania de la mijlocul secolului al XIX-lea”, în Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea a 60 de ani, coordonatori Gabriel Bădărău, Leonid Boiu, Lucian Năstasă, Iași, 1994, p. 388.

[5] Apud Daniel Dumitran, Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830), ediția a II-a, Editura Argonaut, 2007, p. 315.

[6] Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Munkácsiensis pro anno Domini MDCCCXLI, Cassoviae, 1841, pp. 12-13, 66, 121; Tit Bud, Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911, Tipografia diecezană, Gherla, 1911, pp. 7-9.

de un aspirant la postul protopopesc, la mijlocul secolului al XIX-lea, erau în esență următoarele: școala elementară, gimnaziul inferior și superior (liceul), cu bacalaureatul susținut, și seminarul teologic. Chiar dacă treptele educaționale parcurse erau identice în cazul preoților și protopopilor, totuși cei din urmă erau desemnați de către Ordinariatul diecezan din rândul celor mai culți și vrednici preoți, iar uneori și din rândul profesorilor gimnaziali și seminariali, cu studii de teologice[7]. Cea din urmă situație este ilustrată de Ioan Dragomir, care înainte de a ocupa demnitatea de vice-protopop al Lăpușului, a îndeplinit funcțiile de profesor de filosofie, prefect de studii și suplinitor spiritual în seminarul diecezan blăjean[8], dar și de Gavril Pop, care, înainte de a fi instituit în postul de paroh și vice-protopop al Becleanului, a funcționat ca profesor de istorie universală la liceul teologic din Blaj[9].

Pentru a distinge nivelul de pregătire al protopopilor uniți, la mijloc de secol XIX, analiza trebuie să se concentreze inițial asupra membrilor primului capitlu diecezan gherlean, patru dintre cei cinci canonici fiind recrutați din rândul vice-protopopilor ordinari. În 24 ianuarie 1857, împăratul Francisc Iosef emite decretele de numire ale celor cinci canonici ai capitlului bisericii catedrale din Gherla: Ioan Anderco-Homorodanul, vice-protopop al Țării Oașului și paroh al Negreștilor, Ioan Gulovici, vice-protopop și paroh de Satu Mare, Ștefan Bilțiu, vice-protopop al Băii Mari și paroh de Mocira, Mihail Șerban, paroh în Olosigul Oradiei Mari și profesor la Preparandia din Oradea Mare, și Ioan Szodoro, vice-protopop al Sărăuadului și parohul Tășnad-Sărăuadului[10]. În privința educației, toți cei patru vice-protopopi, deveniți canonici, parcurseseră etapele necesare.

Ioan Anderco-Homorodanul s-a născut în 19 februarie 1810, în familia lui Simion Anderco și a Mariei Ombodan, țărani fruntași din comuna Botiz, în apropiere de Satu Mare. Nu știm unde a absolvit clasele primare și gimnaziul inferior, dar documentele afirmă că a parcurs studiile liceale la Liceul Romano-Catolic din Satu Mare și la Colegiul Iezuit din Târnava. Între 1828-1831 este student al Seminarului Arhidiecezan din Târnava, studii pe care le finalizează cu calificativul *„eminent”.* După finalizarea studiilor seminariale se întoarce pe meleagurile natale, unde funcționează ca administrator al parohiilor Apșa de Mijloc și Biserica Albă (1833-1839), paroh titular al Apșei de Mijloc și administrator protopopial al tractului Sighet (1839-1840), paroh al Negreștilor și vice-protopop al tractului Țara Oașului (1840-1857). În 24 ianuarie 1857, prin decret imperial, Ioan Anderco e numit canonic arhidiacon sau lector în capitlul bisericii catedrale din Gherla. La deschiderea seminarului diecezan, în 1 noiembrie 1858, canonicul Anderco a fost numit profesor de Teologie Morală și Pastorală. Pe parcursul vieții a fost un activ sprijinitor al Astrei din Sibiu, militând pentru mărirea numărului său de membri și pentru impulsionarea activității sale[11].

Ioan Gulovici s-a născut în 2 august 1812, în târgul Szerents, din comitatul Zemplen, în familia unui preot rutean. Născut într-o familie ruteană, conviețuind și apoi celebrând într-un spațiu eterogen etnic și confesional, Ioan Gulovici stăpânea bine limbile ruteană, maghiară și română. Cu privire la studiile efectuate, datele sunt parcimonioase, singura informație certă fiind legată de absolvirea cursurilor teologice ale Seminarului Diecezan din Ungvar, în anul 1835. După hirotonia din acest an, Ioan Gulovici ocupă o serie de funcții: preot cooperator în Sighet, asesor al Tablei judiciare a Maramureșului și notar al Consistoriului subaltern marmațian (1837), paroh titular în Satu Mare (1837-1857), vice-protopop al tractului Satu Mare (1853-1857). În anul 1857, prin decizie imperială, Ioan Gulovici este numit canonic custode al capitlului Diecezei Gherla[12].

---

[7] Valeria Soroștineanu, Viața religioasă…, p. 176.

[8] Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică de Gherla (în continuare ANRCJ-FEG), Act 574/1857, f. 1 r.-v; Nicolae Albu, Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 35.

[9] Nicolae Albu, op. cit., p. 42.

[10] Victor Bojor, Canonicii Diecezei Greco-Catolice de Gherla, acum Cluj-Gherla (1857-1937), Imprimeria Fondului cărților funduare, Cluj, 1937, p. 23; Ana Victoria Sima, O episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla în vremea episcopului Ioan Alexi, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 82.

[11] *Ibidem*, pp. 65-69.

[12] *Ibidem*, p. 71.

Canonicul școlar Ștefan Bilțiu s-a născut în 6 ianuarie 1814, în localitatea Chiuzbaia, acolo unde tatăl său era preot unit. Clasele elementare și gimnaziul inferior le-a absolvit la Colegiul călugărilor minoriți-franciscani din Baia Mare, iar clasele liceale la Liceul Romano-Catolic din Ungvar. În anul 1835, își termină studiile teologice la Seminarul Arhidiecezan din Târnava. Hirotonit în 1837, la Oradea Mare, va funcționa timp de 20 de ani ca preot în Mocira și, aproape tot atâta timp, ca vice-protopop al tractului Baia Mare. Anul 1857, pune capăt activității sale în aceste funcții, ca urmare a promovării în calitatea de canonic școlar al capitlului nou-înființatei Episcopii de Gherla[13].

Ioan Szodoro sau Suduranul se naște în anul 1782, în localitatea Sudurău, în familia preotului greco-catolic George Pop. Mama sa era Floarea Șincai, sora cronicarului iluminist Gheorghe Șincai. Despre educația sa știm că a absolvit clasele liceale la Satu Mare și Oradea Mare, iar Seminarul Teologic la Blaj, între 1810-1815. Hirotonit preot în 1815, a funcționat ca preot în parohiile Mecențiu (actualmente Ady Endre) și Sărăuad, iar din 1847 a primit și funcția de vice-protopop al tractului Tășnad-Sărăuad. În anul 1857 a fost numit, prin decret imperial, canonic prebendat al capitlului Diecezei Gherla[14].

Șematismul diecezan din anul 1867 și documentele de arhivă nu ne oferă foarte multe statistici generale în legătură cu nivelul de educație al protopopilor. Există, totuși, două informări ale vicarului Silvaniei, Demetriu Coroianu, privind protopopii subordonați, care pot să ne ajute în conturarea unei imagini de ansamblu a problematicii dezbătute. Prima informare vicarială este trimisă Ordinariatului în data de 29 decembrie 1863 și cuprinde diverse date despre cei opt conducători de protopopiate din vicariatul Silvaniei. În ceea ce privește educația, șapte dintre protopopii înscriși în statistică apar cu titulatura de teologi absoluți[15], cu studii seminariale complete, iar unul singur apare cu mențiunea de teolog moralist, absolvent al cursului teologic scurt de doi ani, numit și al Teologiei Morale[16]. În dreptul celor atestați a fi teologi absoluți, vicarul a înscris și numărul claselor absolvite până la intrarea în seminar, fiecare dintre cei șapte parcurgând zece clase și având abilități lingvistice extinse la cunoașterea limbilor română, latină, maghiară și germană, cea din urmă stăpânită doar de Vasile Pop, administratorul tractului Tășnad-Sărăuad. Singurul moralist atestat între protopopi, Iosif Vaida, vice-protopopul Bredului, este menționat doar cu finalizarea celor patru clase ale școlii elementare și cu abilități lingvistice reduse, stăpânind doar limba română și *„rău limba maghiară"*[17].

Cea de-a doua informare a vicarului Coroianu este trimisă Episcopiei în 5 ianuarie 1869 și conține o serie de date suplimentare față de cea anterioară. Astfel, pe lângă protopopii menționați în trecuta informare, apar date despre alți conducători de protopopiate din cuprinsul Sălajului: Alexandru Barbulovici, vice-protopopul Oarței de Jos, teolog absolut, cu opt clase finalizate anterior admiterii în seminar și bun cunoscător al limbilor maghiară și latină; Teodor Pop, administratorul tractului Bred, teolog absolut, cu opt clase finalizate și cunoscător al limbilor maghiară și latină; Ioan Gal, administratorul tractului Ip, teolog absolut al seminarului Sfânta Barbara din Viena[18] și absolvent al anului I în științe juridice, bun cunoscător al limbilor maghiară, latină și germană; Avram Dragoș, vice-protopopul tractului Eriu, teolog absolut, cu zece clase finalizate și cunoscător al limbilor maghiară și latină; Ioan Opriș, administratorul tractului Noțig, teolog absolut, cu zece clase finalizate și cunoștințe de limbă maghiară și latină și Ioan Cheseli, vice-protopopul Ciocmanului, teolog absolut, cu abilități lingvistice de limbă maghiară și latină[19]. Spre deosebire de situația din 1863, constatăm acum că toți titularii sau administratorii protopopești sunt clerici cu

[13] *Ibidem*, pp. 81-86.
[14] Ana Victoria Sima, O episcopie..., pp. 90-92.
[15] Este vorba de Demetriu Coroianu, vicarul Sălajului și protopopul Crasnei și Vâlcăului, Ioan Lobonțiu, protopopul Periceiului, Grigore Pop, protopopul Băseștilor, Grigore Popdan, vice-protopopul Eriului, Ioan Vicașiu, vice-protopopul Ipului, George Stanciu, vice-protopopul Noțigului și Vasile Pop, administratorul protopopial al Tășnad-Sărăuadului.
[16] Este cazul celui mai în vârstă dintre ei, Iosif Vaida, vice-protopop al tractului Bred.
[17] ANRCJ-FEG, Act 292/1863, f. 3.
[18] Ioan Ciocian, Biserica și societatea românească din Transilvania. Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2000, p. 68.
[19] ANRCJ-FEG, Act 3590/1868, f. 94.

studii teologice complete, neexistând nicio mențiune despre funcționarea unor protopopi moraliști. Se cuvine evidențiată și importanța acordată cunoașterii limbii latine, dar și a limbilor maghiară și germană, extrem de utile protopopilor în corespondența cu ierarhiile ecleziastice sau cu autoritățile administrativ-politice centrale sau locale. Statisticile vicariale surprind sfârșitul procesului de trecere de la vechiul tip de protopop, cu studii teologice incomplete, la noul tip de protopop, absolvent de seminar teologic complet, în cadrul diverselor instituții universitare din cuprinsul Imperiului austriac.

Trebuie remarcat administratorul protopopesc Ioan Gal, care este absolvent al seminarului teologic vienez și al unui an de științe juridice. Alături de el, pot fi evidențiate, în perioada studiată, și alte figuri de protopopi, care se impun prin nivelul lor educațional, erudiție, competență și acribie: Gavril Pop, vice-protopop al tractului Beclean, absolvent al cursurilor liceale în Cluj și al celor seminariale la Blaj[20]; Vasile Pop, vice-protopopul tractului Tășnad-Sărăuad, cu clasele primare efectuate la școala reformată maghiară din Dej, liceul desăvârșit la Cluj și Blaj și studiile teologice absolvite la Universitatea din Buda[21]; Ioan Pop, vice-protopop al tractului Mara, absolvent al studiilor teologice la Viena cu calificativul *„eminent"*[22]; Alexandru Erdös, vice-protopop al Țării Oașului, cu studiile primare și liceale efectuate la Satu Mare și Ungvar și cu seminarul teologic absolvit la Târnava, între 1842-1846[23]; Alexandru Lazăr, vice-protopop al tractului Sighet, *„un student și un teolog eminent"*, absolvent al Seminarului Arhidiecezan din Târnava[24]; Alimpiu Barbulovici, vice-protopop al tractului Giula, care *„a trecut prin școlile din Târnava"* și a absolvit seminarul romano-catolic central din Pesta[25]; Laurențiu Mihaly de Apșa, vice-protopop al tractului Ieud, *„teolog eminent"*, absolvent al Seminarului Diecezan din Ungvar[26] și Ioan Cheseli, vice-protopop al tractului Ciocman, care a studiat la școala călugărilor minoriți din Baia Mare și a absolvit cursul filosofic și teologic la Blaj, în anul 1846, cu calificative de *„prim eminent"*[27]. Chiar dacă nu a funcționat ca protopop în cadrul Diecezei Gherla, în perioada studiată, se cuvine să menționăm, în contextul evoluției ulterioare a Bisericii Greco-Catolice și a instituției protopopești, admiterea, în anul 1868, a lui Vasile Lucaciu la Colegiul Sfântul Atanasie din Roma[28].

În lumina disipată de documentele epocii, putem afirma că protopopii aveau un nivel de educație și erudiție peste media generală din Transilvania, care avea darul să-i individualizeze în masa preoților și credincioșilor. Cu nesemnificative excepții, care pot trece în sfera ineditului, protopopii Diecezei Gherla aveau studii seminariale complete, efectuate fie la seminarul blăjean, fie la distinse institute teologice de pe cuprinsul imperiului, cu precădere la cele din Ungvar, Târnava, Buda, Pesta și Viena. Datorită educației lor superioare, dar și preocupărilor culturale, unii protopopi au funcționat în perioada studiată și ca profesori de limba română și religie la diferite gimnazii de stat. Îi

[20] Maria Basarab, Gavril Pop: vicar de Hațeg-canonic de Lugoj, în volumul Simpozionului istoric „Trei sute de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei", Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 2001, accesat la http://www2.bru.ro/istorie/300lugoj.asp?id=24, în data de 15 noiembrie 2009, ora 22:20. În anul 1857, Gavril Pop a devenit vicar al Hațegului, iar în anul 1862 a fost numit canonic cancelar al capitlului diecezan din Lugoj.

[21] Victor Bojor, Canonicii..., pp. 137-140. În anul 1874, datorită educației și activității sale, Vasile Pop este numit canonic prebendat al capitlului episcopal din Gherla.

[22] Tit Bud, Date istorice..., pp. 18-19. Ioan Pop va fi numit ulterior vicar foraneu al Maramureșului.

[23] Victor Bojor, Canonicii..., pp. 157-161; Viorel Câmpean, Oameni și locuri din Sătmar, Editura Citadela, Satu Mare, 2008, pp. 130-131. În anul 1891, Alexandru Erdös a fost numit canonic cancelar al capitlului diecezan din Gherla.

[24] Se afirma despre el că „a fost un bărbat cu însușiri nobile și cu știință mare. Orator vestit, cu vază mare înaintea maramureșenilor" (Apud Tit Bud, Date istorice..., p. 16).

[25] Constantin Diaconovich, Enciclopedia..., p. 396; Ioan Ciocian, op. cit., p. 68. În 1873, Alimpiu Barbulovici a fost numit vicar foraneu al Silvaniei, calitate în care s-a implicat în toate activitățile naționale, culturale și economice ale românilor sălăjeni.

[26] Tit Bud, op. cit., p. 17. Laurențiu Mihaly de Apșa era căsătorit cu nepoata episcopului greco-catolic rutean Basiliu Popovici.

[27] V. Vlad, Aspecte ale dezvoltării învățământului în satul Ciocmani până la 1918, în „Acta Musei Porolissensis", X, Zalău, 1986, p. 581.

[28] ANRCJ-FEG, Act 2925/1868, f. 1.

putem menționa aici pe Petru Bran, profesor de limba și literatura română și religie greco-catolică la Gimnaziul din Satu Mare, Alexandru Silași, profesor de religie greco-catolică la Gimnaziul din Bistrița, Ioan Pop, profesor de limba și literatura română la Gimnaziul inferior din Sighetul Marmației[29] și Teodor Szabo, profesor de limba și literatura română și religie greco-catolică la Gimnaziul din Baia Mare[30]. În unele situații protopopii sunt cooptați în structurile administrative și profesorale ale seminarului diecezan, așa cum este cazul vice-protopopului Reteagului, George Moldovan, numit, în anul 1867, în funcția de vice-rector al seminarului domestic[31].

Protopopii perioadei studiate s-au dovedit a fi oameni instruiți, cu un orizont cultural larg, reprezentând, prin comportamentul lor profesional și moral, adevărate modele de urmat pentru preoții și credincioșii districtelor încredințate spre păstorire și administrare. Prin activitatea lor, ei nu se impun doar ca buni administratori ecleziastici, ci și ca îndrumători în plan cultural, prin popularizarea creațiilor literare și științifice românești și prin eforturile depuse pentru lărgirea barierelor alfabetizării și culturii de masă[32]. Frecventarea lecturilor din diverse domenii de către protopopi, ca exponenți ai elitei preoțești, este favorizată și de faptul că cei mai mulți dintre ei, cunoscători ai limbilor latină, germană și maghiară, citesc cărți sau periodice (reviste, almanahuri, calendare), editate în aceste limbi, aspect care redimensionează pozitiv propriul lor orizont cultural[33]. În cazul protopopilor, nivelul cultural ecleziologic, care se limitează la un bagaj intelectual circumscris cărților liturgice, este completat de un nivel cărturăresc, care depășește condiția și orizontul cultural obișnuit al preoțimii române[34].

Unii dintre protopopi vor fi implicați de către Ordinariat în programe culturale importante, menite să conducă la creșterea sentimentului religios în rândul preoților și credincioșilor. Astfel, în 21 august 1860, administratorul tractului Giula, Alimpiu Barbulovici, scrie Ordinariatului că a îndeplinit însărcinarea acordată privind traducerea Noului Testament: *„...în urmarea preagrațioasei însărcinări, îmi iau onoarea a vă străpune Preasfinției Voastre și Testamentul Nou din istoria biblică, prin mine tradus. Pe cât mi-a fost cu putință (...) m-am năzuit a folosi un stil popular..."*[35].

Același erudit vice-protopop, Alimpiu Barbulovici, va fi solicitat de către Ordinariat să traducă din limbile germană și maghiară un manual de Istorie biblică pentru școlile populare, însărcinare pe care acesta o împlinește cu promptitudine, așa cum demonstrează scrisoarea sa către episcopul Ioan Vancea și capitlul diecezan, din 15 decembrie 1867: *„Fiind provocat prin Ilustritatea sa Domnul Ioan Alexi, în Domnul adormitul episcop al Diecezei greco-unite a Gherlei, ca să întreprind traducerea unei istorii biblice din testu german și maghiar în limba română, pentru instrucțiunea tinerimii în școlile noastre populare, m-am și grăbit a corespunde preagrațioasei așteptări și însărcinări, cu atât mai vârtos, că însumi am fost speriat de lipsa unei atari cărți în școlile noastre populare, și între multele mele oficioase și pastorale, și încă într-o parohie vastă, dar foarte dezordonată, în decursul unei ierni am tradus cărticica amintită...."*[36].

Un alt model de protopop erudit și preocupat de actul cultural a fost Laurențiu Mihaly de Apșa. Era recunoscut în epocă pentru arta sa desăvârșită de a cânta și pentru talentul său oratoric, fiind în același timp un adevărat lider național, despre care se spunea că nu vorbea decât în limba română. A scris poezii populare și versuri de iertăciune pentru cei decedați, dar și poezii în limba latină, dintre care una pentru cinstirea memoriei pontifului Pius al IX-lea[37]. A desfășurat o bogată activitate culturală, fiind unul dintre inițiatorii Societății

[29] Șematism, 1867, p. 15;
[30] ANRCJ-FEG, Act 1109/1868, f. 1.
[31] *Ibidem*, Act 2781/1867, f. 1.
[32] Camelia Elena Vulea, Biserica Greco-Catolică din vicariatul Hațegului (1850 -1918), Presa Universitară Clujeană, 2009, pp. 86-87.
[33] Doru Radosav, Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (secolele XVII-XIX), Fundația culturală „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, p. 105.
[34] *Ibidem*, p. 107.
[35] ANRCJ-FEG, Act 1212/1860, f. 1.
[36] *Ibidem*, Act 3561/1867, f. 1 r.-v.
[37] Tit Bud, Date istorice..., p. 17.

de lectură *„Dragoșiana"* din Sighetul Marmației, înființată în anul 1867. A intenționat să scrie o epopee dedicată eroismului românilor maramureșeni care i-au învins pe tătari la Borșa, în 1717. În urma lui au rămas sute de versuri în manuscris[38]. S-a preocupat și de găsirea unei soluții tehnice pentru elaborarea *„unei mașini de mobile perpetuum"*[39]. A fost la curent cu tot ce s-a publicat în materie de poezie românească în perioada vieții sale, mărturie fiind în acest sens caietele sale, care cuprind versuri de Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Cârlova, George Sion, Ioan Heliade-Rădulescu și alții[40].

În alte cazuri, protopopii contribuie nemijlocit prin informațiile culese din teritoriu la realizarea unor lucrări științifice de înaltă ținută. În anul 1862, vice-protopopul surogat al Surducului, Simion Anceanu, trimite Ordinariatului o informare despre familiile nobile române din tractul său, date solicitate de Ioan Pușcariu pentru monografia sa privind familiile nobiliare românești, lucrare științifică deosebită, apărută spre sfârșitul secolului al XIX-lea[41]. Protopopii perioadei sunt adevărați mijlocitori ai actului cultural, prin popularizarea noilor apariții livrești și prin arida muncă de adunare a banilor necesari achiziționării diferitelor opere literare și științifice. Astfel, în 8 martie 1859, vice-protopopul surogat al tractului Seini, George Maniu, trimite Ordinariatului sumele adunate de la preoții și dascălii tractului, destinate abonării la lucrarea lui Ioan Muntean, *„Biografiile celor mai vestiți români și române"*[42]. În același sens, în 18 mai 1859, vice-protopopul Vadului, Ioan Criste, trimite banii adunați de la preoți pentru abonarea la lucrările *„Disertațiune istorico-critică"* și *„Balade populare"*[43].

Biblioteca preoțească trebuia să cuprindă cărți din mai multe domenii: liturgic, pastorație și îndrumări duhovnicești, dar și din sfera administrativ-canonică[44]. Orizontul livresc și cultural al clerului este conturat și de lectura potențială pe care și-ar putea-o însuși pe baza ofertei editoriale a timpului, influențată nemijlocit de cărțile aflate în proprietatea privată a preoților[45]. De altfel, protopopii și preoții trebuiau să se ocupe de întemeierea bibliotecilor tractuale sau parohiale, ca mijloace de formare continuă a lor, dar și de răspândire a culturii în rândul credincioșilor păstoriți[46]. Unii protopopi dețin în propria bibliotecă lucrări de o mare diversitate și valoare, unele din afara domeniului strict religios, ceea ce are darul să ne convingă de amplitudinea universului livresc al acestei elite clericale. Un real indicator în acest sens este testamentul lăsat de protopopul tractului Bistrița, Ioan Maier, în 1 ianuarie 1867. Testamentul face referire și la cărțile aflate în biblioteca proprie, care urmau să fie donate bibliotecii diecezane. Cele mai multe dintre titluri sunt în limba latină, ceea ce demonstrează cunoștințe temeinice pe acest segment filologic. Între titluri distingem atât lucrări cu substrat ecleziastic, extrem de utile în activitatea liturgică, pastorală și administrativă, precum cele trei tomuri din *Theologus Dogmaticus* a lui Valla, cele două tomuri din *Ius Canonicus* a lui Pchem și cele două tomuri din *Historia Ecclesiastica* a lui Albert Ioanes Nepomuk, dar și lucrări cu substrat istoric și literar, care demonstrează depășirea nivelului cultural strict teologic, precum *De bello Cathilinario et Iugurtino* a lui Salustius, lucrări ale lui Eutropius, dar și o *„ediție cam rea, dar care se poate folosi"* din *Gradus ad Parnassum*. Interesul pentru cunoașterea limbilor oficiale ale țării este demonstrat de prezența între lucrările deținute de Ioan Maier a unei Gramatici a limbii maghiare. Titlurile menționate nu reprezentau totalitatea cărților deținute de protopopul Maier, din moment ce afirmă că donează și alte lucrări *„care s-ar afla de treabă"* către biblioteca diecezană. Preocuparea protopopului Maier pentru lectură este subliniată și de cercetarea fondurilor de carte ale diverselor biblioteci, precum cea

[38] Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente (1848-1918), ediție îngrijită de Vasile Căpâlnean, Ioan Sabău, Valeriu Achim, București, 1981, p. 126.
[39] Tit Bud, Date istorice..., p. 17.
[40] Maramureșenii..., p. 126.
[41] ANRCJ-FEG, Act 1462/1862, f. 1.
[42] *Ibidem*, Act 1030/1859, f. 1 r.-v.
[43] *Ibidem*, Act 1704/1859, f. 1.
[44] Doru Radosav, Carte și societate..., p. 99.
[45] *Ibidem*, p. 104.
[46] Tit Bud, Îndreptar practic pentru păstorii sufletești, Tipografia diecezană, Gherla, 1883, p. 525; Ioan Genț, Administrația bisericească, Tipografia „Nagyvarad", Oradea Mare, 1912, p. 185.

a călugărilor piariști din Bistrița, de unde împrumută dicționarul *Ungarico-Latinium et Latins-Ungaricum*, lucrare a lui Paris Parhai[47]. Un cititor împătimit se dovedește a fi și vice-protopopul Câțcăului, Toma Marcian, care lasă moștenire urmașilor săi *„multe cărți"*, chiar dacă nu sunt specificate titlurile[48].

În afara lecturii cărților editate de tipografiile vremii lor, protopopii erau unii dintre cei mai fideli cititori ai periodicelor românești ale timpului, atât din sfera politico-națională, precum „Gazeta Transilvaniei" sau „Concordia", cât și din sfera didactică și bisericească, precum „Amicul Școalei", „Amvonul" sau „Sionului Românesc". Având cunoștințe lingvistice vaste, unii protopopi nu ocoleau spre lectură nici periodicele apărute în limba maghiară sau germană. Astfel, între abonații din anul 1854 ai Gazetei Transilvaniei pot fi întâlniți: Grigore Pop, protopopul Băseștilor, Daniel Vultur, viitor vice-protopop surogat al Băseștilor, Iosif Vaida, vice-protopopul Bredului, Grigore Popdan, vice-protopopul Eriului, Ioan Szodoro, protopopul Tășnad-Sărăuadului și viitor canonic al capitlului diecezan din Gherla, Simion Hossu, vice-protopopul surogat al Tășnad-Sărăuadului, Petru Bran, protopopul onorar din parohia Craidorolț, Gavril Pop, profesor la gimnaziul din Blaj și viitor vice-protopop de Beclean, Ioan Maier, vice-protopop de Bistrița, Ioan Ștefan, vice-protopopul Budacului, Simion Bocșa, protopopul Gherlei, Dumitru Graur, viitor vice-protopop de Beclean, Ioan Silași, viitor vice-protopop al Buzei, Trifon Mureșanu, vice-protopop de Reteag[49], Ioan Dragomir, vice-protopopul Lăpușului, Ștefan Bilțiu, vice-protopopul Băii Mari și viitor canonic al capitlului gherlean, Teodor Szabo, viitor vice-protopop al Băii Mari, Ioan Anderco-Homorodanul, vice-protopop al Țării Oașului și viitor canonic capitular, Simion Erdös, viitor vice-protopop al Seinilor, George Maniu, viitor vice-protopop surogat și apoi titular al Seinilor, Filip Opriș, vice-protopopul Cosăului, Vasile Crăciun, viitor vice-protopop de Iza, Vasile Mihalca, viitor vice-protopop de Vișeu, George Molnar, protopopul Turțului, George Rațiu, vice-protopopul Copalnic-Mănășturului[50].

Unii dintre protopopi nu se mulțumesc doar cu lectura diverselor periodice, ci contribuie cu articole proprii la realizarea planurilor editoriale. Spre exemplu, vice-protopopul Alimpiu Barbulovici este un colaborator fidel al periodicelor „Sionul Românesc", „Foaia bisericească, literară și scolastică" și „Amvonul"[51]. Un corespondent apropiat al periodicului orădean „Amvonul", editat de Iustin Popfiu, a fost și vice-protopopul tractului Gherla, Andrei Anton, căruia i se va publica omilia cu tema: *„Iubirea către Dumnezeu e de a se prepune părinților"*[52]. De asemenea, printre cei care au colaborat cu periodicele românești ale epocii, s-a aflat și vice-protopopul Becleanului, Gavril Pop, devenit ulterior vicar al Hațegului și canonic al Diecezei Lugojului. Gavril Pop a fost un erudit cărturar, cu o bogată activitate publicistică în cotidiane precum „Foaie pentru minte, inimă și literatură", „Organul luminării", „Sionul românesc", dar și în altele. Dincolo de activitatea sa publicistică, Gavril Pop va elabora o serie de lucrări istorice, geografice și etnografice de o certă valoare, precum: *Istoria Transilvaniei din cele mai îndepărtate timpuri până la 1571* (apărută în 1853), *Istoria Daciei antice* (apărută în 1855), *Istoria Ardealului în 1848-1849 și drepturile istorice ale românilor* (apărută în 1862), *Istoria Banatului temișan, cu note etnografice* (apărută în anul 1864), *Geografia Banatului și cunoștințe etnografice despre locuitorii Banatului* și va edita un fragment din manuscrisele lui Samuil Micu, sub titlul de *Istoria scurtă a românilor de la Olm povățuitorul ungurilor încoace*[53]. Pentru întreaga sa activitate științifică, în anul 1871, Societatea Academică Română l-a ales membru corespondent, titlu deținut până la decesul său din anul 1883[54].

---

[47] ANRCJ-FEG, Act 477/1867, ff. 4-5 v.

[48] Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul preoților repausați (1856-1948) (în continuare ANRCJ-PPR), p. 3.

[49] „ Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 52/1854, pp. 280-284.

[50] Idem, nr. 53/1854, p. 286.

[51] Constantin Diaconovich, Enciclopedia..., tom I, p. 396.

[52] „Amvonul", nr. 10/1868, pp. 260-263; Ioan Hodorean, Biserica Greco-Catolică din Gherla și parohii ei, Gherla, 1900, p. 26.

[53] Nicolae Albu, op. cit., p. 43; Camelia Elena Vulea, Biserica Greco-Catolică..., p. 87.

[54] „Foia basericească", nr. 10/1883, p. 164.

Periodicele românești își vor găsi colaboratori fideli și în rândul altor protopopi. „Sionul Românesc", din 1 iulie 1867, publică o poezie moral-filosofică a vice-protopopului de Satu Mare, Petru Bran, ceea ce dezvăluie atât preocupările literare ale autorului, cât și sensibilitatea și dimensiunea sa morală. Pentru ineditul ei, o redăm în rândurile de mai jos:

Albina și paianjenul

I.
Pe o floare dezvoltată
Pe sânul ei frumos
Se puseră deodată
Paianjenul moros
Și-albina iubitoare
De flori mirositoare.

II.
Și după-a sa natură
Paianjenul venind
Albina miere fură
Din dezvelitul sân
Iar floarea nepătită
Se uită, stă uimită

III.
Asemenea-i cu floarea
Și omul virtuos
Purtarea lui umană
În cel maliții os
Adauge răutatea
În cel drept bunătatea

IV.
Să fii curat la fapte
Ca râul cristalin
Cu vorbe delicate
Cu cugetul divin:
Spre rău ți le explică
Cel rău și de nimică[55].

De altfel, beneficiind de un nivel cultural superior și de o largă deschidere spre alte domenii culturale și științifice, vice-protopopul Petru Bran s-a distins printr-o activitate gazetărească și literară de mare anvergură: a publicat în periodicul „Federațiunea", numărul 50, din anul 1869, articolul *Anomalii limbistice în jurnalele din România*, în care face o analiză gramaticală a limbii române utilizată în articolele gazetărești; a publicat în periodicul „Sionul Românesc" diverse articole dedicate științelor teologice, precum și psalmi în versuri, fiind primul care cultivă acest gen în literatura română; a scris ode, dintre care una la instalarea vicarului Silvaniei, Demetriu Coroianu, iar alta la instalarea episcopului Ioan Alexi; a cultivat ca specie literară elegia, una dintre ele fiind dedicată mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu; a scris volumul de versuri *Mărgăritare*, editat în anul 1874, în care se simte infuența autorilor clasici latini și a fost un mare bibliofil, achiziționând orice carte românească nou apărută și fiind abonat al tuturor cotidianelor sau revistelor românești[56].

Periodicul „Familia", din 15 iulie 1866, publică un extras din articolul vice-protopopului Șamșudului, Grigore Gael, apărut în cotidianul „Concordia", în legătură cu cercetările sale privind locul morții iluministului român Gheorghe Șincai: *„După cercare de mai mulți ani, mi-a succes a afla locul și timpul morții prea-fericitului cronicar și istoric al românilor, Gheorghe Șincai. El, adică, după multe lupte, persecuțiuni și suferințe, înfrânt de boală și etate, s-a tras în urmă la comitele Vass, în Szinnye, comitatul Abauj, lângă Cașovia* (Kosice, n.n.), *și în 2 noiembrie 1816, în etate de 75 de ani a repausat în Szinnye, unde numai doi oameni bătrâni își aduc aminte de repausatul, însă mormântul lui nu se poate arăta care ar fi, căci nici monumentul, nici cruce sau altceva nu-l deosebește de celelalte morminte"*[57]. Preocupările vice-protopopului Gael în privința vieții marelui cronicar iluminist scot la lumină atât acribia sa științifică, cât și profundul său sentiment național. Studiul trecutului neamului românesc l-a preocupat și pe vice-protopopul tractului Bred, Iosif Vaida. De numele său se leagă unele dintre primele informații cu privire la importantele vestigii arheologice existente pe teritoriul Țării Silvaniei. În 12 noiembrie 1859, vice-protopopul Vaida îi trimite episcopului Ioan Alexi un raport informativ în legătură cu vestigiile arheologice de epocă romană răspândite pe teritoriul Silvaniei, prezentându-le

[55] „Sionul Românesc", nr. 13/1867, p. 151.
[56] Victor Bojor, Canonicii..., pp. 75-76.
[57] „Familia", nr. 19/1866, p. 228.

detaliat pe cele de la Porolissum. Prin aceste preocupări de natură istorică, vice-protopopul Iosif Vaida se înscrie în curentul cultural și mental al mijlocului de secol XIX, caracterizat de o sporire a interesului oamenilor de cultură față de istoria epocii antice[58].

Un alt exemplu de conlucrare a protopopilor cu cotidianele vremii, chiar dacă nu este vorba de un cleric al Diecezei Gherla, este cel al protopopului Clujului și viitorului canonic al capitlului arhidiecezan, Ioan Fekete Negruțiu, care îi scrie în 6 octombrie 1856 episcopului Ioan Alexi, că este colaborator al unui ziar maghiar din Cluj, iar dacă sunt lucruri de interes general să i se adreseze spre publicare[59].

Protopopii nu au fost doar cititori sau colaboratori ai gazetelor românești, ci au participat nemijlocit la progresul presei naționale, prin eforturile depuse pentru răspândirea gustului pentru lectura acestui gen de publicații în rândul preoților și credincioșilor, cu rol atât civilizator, cât și național. În data de 28 iulie 1861, subcomitele Maramureșului, Ioan Jurcă, scrie o adresă către vice-protopopul Vișeului, Vasile Mihalca, solicitându-i să sprijine răspândirea în districtul său a nou-apărutului ziar „Concordia": *„O datorie sfântă, națională cred, este a împlini, alăturând aici două exemplare din programul noii eșinde gazete, ca convingându-vă despre lăudabilele tendințe ale foaiei acesteia, la alăturatele două arcuri de prenumerațiune* (abonare, n.n.)*, cât mai mulți prenumeranți din partea onoratului cler și al poporenilor a câștiga să binevoiești"*[60].

Dincolo de educația lor cu substrat teologic, protopopii s-au dovedit a fi oameni preocupați de cultura laică și de descoperirile științifice, devenind, prin disiparea fenomenului cultural și științific în rândul românilor, agenți ai modernizării statului și societății. Protopopii și-au asumat și o dimensiune națională, prin statutul de lideri ai românilor din districtele lor, contribuind la răspândirea presei și producțiilor literare naționale și, prin aceasta, la maturizarea politico-națională a românilor din Transilvania.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE:

Surse inedite:
Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică de Gherla.
Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Protocolul preoților repausați (1856-1948).

Surse edite și Șematisme:
Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente (1848-1918), ediție îngrijită de Vasile Căpâlnean, Ioan Sabău, Valeriu Achim, București, 1981.
Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. IV (27 februarie 1861-18 septembrie 1861), coordonator Simion Retegan, Editura Academiei Române, București, 2007.
Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Munkácsiensis pro anno Domini MDCCCXLI, Cassoviae, 1841.

Periodice:
„ Foaie pentru minte, inimă și literatură",1854.
„Amvonul", 1868.

[58] Marin Pop, Preoți greco-catolici înaintași ai lui Corneliu Coposu (I). Iosif Vaida de Glod (1795-1867), în „Caiete Silvane" din 13 noiembrie 2010, accesat în data de 4 noiembrie 2011, ora 16:26 la adresa: http://www.caietesilvane.ro/indexcs.php?cmd=articol&idart=1179.
[59] ANRCJ-FEG, Act 319/1856, f. 1.
[60] Actul din 28 iulie 1861este reprodus în Maramureșenii..., p. 102 și în Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. IV (27 februarie 1861-18 septembrie 1861), coordonator Simion Retegan, Editura Academiei Române, București, 2007, pp. 612-613.

„Familia”,1866.
„Foia basericească”, 1883.
„Sionul Românesc”, 1867.

Lucrări generale și speciale:

ALBU 1971 — Albu, Nicolae, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.

BASARAB POP 2001 — Basarab, Maria, *Gavril Pop: vicar de Hațeg-canonic de Lugoj*, în volumul Simpozionului istoric „Trei sute de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei”, Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 2001, accesat la, în data de 15 noiembrie 2009, ora 22:20.

BOJOR 1937 — Bojor, Victor, *Canonicii Diecezei Greco-Catolice de Gherla, acum Cluj-Gherla (1857-1937)*, Imprimeria Fondului cărților funduare, Cluj, 1937.

BUD 1911 — Bud, Tit, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Tipografia diecezană, Gherla, 1911.

BUD 1912 — Bud, Tit, *Îndreptar practic pentru păstorii sufletești*, Tipografia diecezană, Gherla, 1883, p. 525; Ioan Genț, Administrația bisericească, Tipografia „Nagyvarad”, Oradea Mare, 1912.

CÂMPEAN 2008 — Câmpean, Viorel, *Oameni și locuri din Sătmar*, Editura Citadela, Satu Mare, 2008.

CIOCIAN 2000 — Ciocian, Ioan, *Biserica și societatea românească din Transilvania. Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2000.

DIACONOVICH 1898 — Diaconovich, Constantin, *Enciclopedia română*, tom I, Sibiu, 1898.

DUMITRAN 1900 — Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, Editura Argonaut, 2007.

HODOREAN 1900 — Hodorean, Ioan, *Biserica Greco-Catolică din Gherla și parohii ei*, Gherla, 1900.

MIRON 2004 — Miron, Greta-Monica, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.

POP 2011 — Pop, Marin, *Preoți greco-catolici înaintași ai lui Corneliu Coposu (I). Iosif Vaida de Glod (1795-1867)*, în „Caiete Silvane” din 13 noiembrie 2010, accesat în data de 4 noiembrie 2011, ora 16:26 la adresa: http://www.caietesilvane.ro/indexcs.php?cmd=articol&idart=1179.

RADOSAV 1995 — Radosav, Doru, *Carte și societate în nord-vestul Transilvaniei (secolele XVII-XIX)*, Fundația culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995.

RETEGAN 1994 — Retegan, Simion, *Un tată între fiii săi”: locul preotului în satul românesc din Transilvania de la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea a 60 de ani, coordonatori Gabriel Bădărău, Leonid Boiu, Lucian Năstasă, Iași, 1994.

SANA 2008 — Sana, Silviu Iulian, *Aspecte din activitatea clerului superior din Eparhia Română Unită de Oradea Mare (1850-1900). Identitatea, formarea și misiunea protopopilor*, în „Apulum”,

Acta Musei Apulensis, XLV, 2008.

SIMA 2003 — Sima, Ana Victoria, *O episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei Greco-Catolice de Gherla în vremea episcopului Ioan Alexi*, Presa Universitară Clujeană, 2003.

SOROȘTINEANU 2005 — Soroștineanu, Valeria, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania (1899-1916)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005.

VLAD 1986 — Vlad, V., *Aspecte ale dezvoltării învățământului în satul Ciocmani până la 1918*, în „Acta Musei Porolissensis", X, Zalău, 1986.

VULEA 2009 — Vulea, Camelia Elena, *Biserica Greco-Catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2009.

CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIA REGULARIZĂRII APELOR PE VALEA IERULUI ÎN SECOLUL XIX

SZABÓ József*

CONTRIBUTIONS REGARDING TO HISTORY OF WATER LEVEL REGULATION IN IERUL VALLEY IN THE NINETEENTH CENTURY

Abstract

The issue of regulating water levels in Ierul Valley (hung. Érmellék) has already appeared in 1639, the starting moment of strengthening Săcueni fortress to ensure a constant flow of water for ditches of the fortress. In 1661 a flood still saves the same fortress from the invading Turks from Oradea. In later centuries there were frequent flooding problems for area residents, ie. that after the great floods of 1746, 1750, 1774, 1777, 1782, 1784, 1788, 1816, 1830, 1855, 1880-1882 years. The idea of regulating water levels of Ierul Valley – said "no mud, no brook" – has become a pressing necessity in the eyes of area residents. We have information about some isolated steps made by the county and feudal domains, which then were coordinated and carried out in large adjustments in the Criș-Mureș-Tisza area. Ierul Valley was without considerable importance in the nineteenth century hydrological thinking. Regulating water levels of Crișuri-Barcău Area was the biggest priority on county and country decision levels. Although the first association to regulate water levels in Bihor county was established by area residents even in the Ierul Valley already in 1842, and idea of Tisza-Ierul-Crișuri channel circulated throughout the nineteenth century (with the aim of regulating floods of Tisa by dividing them), however the most effective water level regulation throughout the Ierul Valley from Bihor county was taken in the early 1880s. Article aims to describe these approaches based on data already available.

Key words: water level regulation, Ierului Valley, Tisa-Ierul-Crișuri channel.

Demersuri diverse

Cele mai mari inundații au avut loc în secolul XVIII, în anii 1746, 1750, 1774, 1777, 1782, 1784, 1788, iar în secolul XIX, în anii 1816, 1830, 1855, 1880-1882. Evoluția precipitațiilor și inundațiilor din această perioadă a fost studiată de Barbu Ștefănescu și Réthly Antal[1].

Primele informații sigure despre demersurile de influențare a nivelului apelor de pe Valea Eriului/Ierului (ung. *Érmellék*) le avem din perioada Rakoțienilor și sunt legate de modernizarea cetății Săcuieniului. Mlaștina foarte adâncă (pe alocuri de 9 metri) a

* Spitalul Municipal dr. Pop Mircea – Marghita, szabo_jozsef1974@yahoo.com.

[1] Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. XVIII și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. II, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995, p 155- (anexa I A), 177-8 (anexa I C), 188-216; Réthly Antal, *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-ig,* Budapest, 1963; idem, *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800-ig,* Budapest, 1970; Idem, *Debrecen csapadékviszonyai 1854-1943,* Budapest, 1945; idem, *Megváltoztatta-e éghajlatunkat az ármentesítés?*, Budapest, 1936.

îngreunat mult ridicarea celor patru bastioane italice pe stâlpii de stejar bătuți vertical în pământ, într-o lățime de 4 stânjeni.

Începând cu 1638, acești stâlpi au fost bătuți așa de adânc sub apă, încât să nu poată fi descoperiți nici de cea mai mare secetă. În august 1638, nivelul apei însă a scăzut îngrijorător, situație reapărută și în toamna anului 1639, și care ușura mult amplasarea stâlpilor celui de-al doilea bastion, dar pe termen lung periclita durabilitatea lor. Fostul căpitan săcuian Ibrányi Mihály, supervizorul construcțiilor, a propus în 1639 săparea unui canal între Crasna și Eriu la Acâș, pentru a uniformiza nivelul apei, indiferent de factorii meteorologici. În toamna anului 1640 însă, abundența apelor a fost problema care a prelungit mult fundarea celui de-al treilea bastion. Până la urmă, canalul de la Acâș se pare că s-a realizat, chiar și împotriva opunerii palatinului Ungariei (ung. *ország nádora*). Cetatea s-a demolat în 1665, însă canalul a rezistat și a realizat peste secole transferul inundațiilor Crasnei pe valea Eriului[2].

Demersuri ale regularizării apelor curgătoare au depus și dietele Ungariei regale ale secolelor XVII-XVIII. În 1613, prin articolul de lege XXVII se decidea regularizarea Tisei și ale altor râuri, dar în autoritatea comitatelor. Prin articolul XVI/1687 se prevedea ceva asemănător și pentru Dunăre, și pentru râul Vág. În articolul LXXXI/1655 se preciza procedura restabilirii statutului juridic al teritoriilor dezmembrate cu ocazia inundațiilor. Nu dispunem însă de legislația referitoare la Principatul Transilvănean. Prin paragrafele 4 și 5 ale legii LXIX/1715 a Dietei maghiare, regularizarea apelor curgătoare s-a trecut în autoritatea comitatelor, bineînțeles fără nici o eficiență. De aceea articolul CXXII/1723 a trecut aceste demersuri în autoritatea Consiliului Locumtenențial. Dieta, prin articolul XIV/1755, a impus de asemenea demolarea digurilor morilor pe apă care cauzau inundații prin reținerea apelor. Moșierii aveau obligația să le demoleze, de bunăvoie sau la constrângerea autorităților comitatense[3].

Asemenea mori existau și pe Eriu, la Diosig[4], Săcuieni[5] și Leta Mare[6], acestea funcționând mai ales pe timp de ploaie. La fel, în 1687, pe Barcău erau mori pe apă la Sâniob și Sântimreu[7]. În 1722, la Șilindru exista o moară de mlaștină care – interesant – funcționa mai ales cu ocazia dezghețului[8]. Întreținerea digurilor acestor mori era obligația iobagilor.

Cu ocazia conscripției regnicolare din 1720 și a investigațiilor urbariale din 1769-1771, s-a constatat că majoritatea localităților de pe valea Eriului au avut pășunile afectate, într-o măsură mai mare sau mai mică, de inundațiile râului[9].

---

[2] Nánási Zoltán, *Székelyhid történeti monográfiája,* Érmellék Egyesület, Săcueni, 2003, p. 86-92.

[3] Sursa *www.1000ev.hu*, accesat în 22.09.2011 (conține legislația regilor și dietelor nobiliare din Ungaria regală, nu conține legislația dietală ardeleană).

[4] În Diosig exista o moară cu 2 pietre, menționată în 1665 de o conscripție otomană a proprietăților evkaf ale marelui vizir, reconstruită în 1689 și menționată de conscripția camerală din 1692; altă moară cu trei pietre din 1715, menționată în 1719 și 1725. Karácson Imre, Thallóczy Lajos, Krcsmárik János, Szekfű Gyula, *Török-magyar oklevéltár 1533-1789,* Budapesta, 1914, p 251; Mezösi Károly, *Bihar vármegye a török hódoltság megszünése idejében (1692),* Budapest, 1901, p 23–31; *Urbaria et Conscriptiones, CD-ROM*, ediție comună Arcanum Adatbázis kft – Magyar Országos Levéltár (www.arcanum.hu și www.mol.gov.hu), Budapesta, martie 2004, document cu nr. UC 5:31, UC 167:38 (prescurtat *MOL UC CD-ROM*). Fondul Urbaria et Conscriptiones din Arhivele Naționale ale Ungariei (Magyar Országos Levéltár) s-a editat inițial sub formă de regeste pe *Urbaria et Conscriptiones, CD-ROM*, ediție comună Arcanum Adatbázis kft – Magyar Országos Levéltár (www.arcanum.hu și www.mol.gov.hu), Budapesta, martie 2004 (ISBN: 963 9374 50 4), apoi s-a digitalizat integral pe *Urbaria et Conscriptiones, merevlemez*, ediție comună Arcanum Adatbázis kft – Magyar Országos Levéltár, Budapesta, septembrie 2009, se poate accesa și pe internet *http://mol.arcanum.hu/urbarium*. Am folosit sursa editată sub forma de CD-ROM.

[5] În Săcuieni în 1694 și 1699 se precizează o moară cu trei pietre cu o capacitate de 38 de câble de grâu zilnic. *MOL UC CD-ROM,* UC 158:10, UC 49:4.

[6] În Leta Mare (avea un hotar alungit în direcția N-S) în 1699 se preciza o moară cu o piatră. *MOL UC CD-ROM,* UC 49:4.

[7] *MOL UC CD-ROM,* UC 52:48.

[8] *MOL UC CD-ROM,* UC 84:1.

[9] Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea).* Vol. II., Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995, p. 155- (anexa I A), 177-8 (anexa I C), 188-216.

Secarea Eriului din iulie 1660, în urma secetei, a permis turcilor, după cucerirea Oradiei, să traverseze Eriul cu piciorul atunci când i-au însoțit pe apărătorii cetății după capitularea acesteia, însă în 1661 inundațiile de iarnă i-au împiedicat pe turci să asedieze și cetatea Săcuieniului. Documentele citate din fondul Urbaria et Conscriptiones al Arhivelor Naționale ale Ungariei menționează la cumpăna secolelor XVII-XVIII existența unor poduri vamale peste Eriu la Leta Mare, Săcuieni, Diosig și Pocsaj.

În perioada reformelor, s-au demarat mai serios și lucrările de canalizare[10] ale apelor curgătoare și ale celor freatice[11]. În zona noastră, mlaștinile Nagy-Sárrét[12] și Kis-Sárrét[13] au intrat pentru prima dată în vizorul legiuitorilor.

Din cauza greutăților tot mai numeroase, conducerea imperială a numit comisari regali pentru îndeplinirea legislației înnoite, pentru reglementarea diferitelor drepturi de exploatare a apelor și menținerea navigabilității pe diferite râuri. Comisarii regali erau de regulă ingineri militari pensionați, de rang înalt, formați tehnic, magnați interesați personal de ceea ce răspundeau și, precum conducătorii comitatelor, erau apți să execute soluțiile propuse[14].

În 1802 a fost numit comisar regal pe problemele hidraulice ale Crișurilor baronul Vay Miklós[15], a cărui autoritate s-a extins în 1806 și asupra Barcăului. Aici însă, în afară de modificarea din 1807 a barajelor a 11 mori pe apă, nu s-a întâmplat nimic până în 1812. În 1810, toate comunitățile de pe valea Crișurilor și Barcăului s-au plâns din cauza morilor și diferitelor diguri ridicate aiurea până atunci.

În anii 1815-1817, din cauza foametei și a inundațiilor, au fost frânate proiectele hidraulice executate prin muncă obștească și coordonate de comisarul regal. Însă, inundația devastatoare de la 1816, din Crișana, a atras atenția împărăției asupra problemei apelor din zona Crișurilor și Barcăului. În urma acesteia s-a ordonat măsurătoarea zonei Crișurilor și Barcăului, fapt care a precedat chiar și regularizarea Tisei[16].

---

[10] Aceste lucrări de canalizare mergeau mână-n mână cu dezvoltarea rețelei de cale ferată. În ideea contemporanilor din prima jumătate a secolului XIX, prin canalizarea râurilor țara ar fi scăpat de inundații, ar fi câștigat terenuri agricole și căi de transport mult mai ieftine decât calea ferată pentru transportarea sării etc. Ideea căilor ferate a întrecut însă cu mult ideea canalelor. În opinia specialiștilor, Ungaria nici astăzi nu profită la maxim aceste posibilități hidrologice.

[11] Ihrig Dénes, *A magyar vízszabályozás története,* Budapest, 1973; Dóka Klára, *A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (1772–1918),* Budapest, 1987; Bendeffy László, *A szintezési munkálatok története Magyarországon,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958; Deák András, *A háromszögeléstől a Tisza-szabályozásig, Tanulmányok és válogatott dokumentumok a Tiszavölgyi Társulat megalakulásának és Vásárhelyi Pál halálának 150. évfordulója alkalmából,* (seria: *Források vizügyünk multjából*, nr 10), Budapest, 1996; Kovács Sámuel, *Tiszaszabályozási Észak-bihari (volt Alsó-szabolcsi) Társulat könyve*, Debrecen, 1859; Fejér László, Lászlóffy Woldemár, *A hidrometria magyarországi fejlődése (1700-1945),* (seria: *Vizügyi történeti füzetek,* nr 13), Budapest, 1986; Dóka Klára, *A „vizrajzi leirások" forrásértéke,* Vizügyi Közlemények, vol LXVIII, 1986, nr. 2, p. 163-171.

[12] Mlaștina de absorbție a apelor Barcăului pe 80.000 jugăre cadastrale, la limita comitatelor Bihar, Békés, Hajdu și Jász-Nagykún-Szolnok. Delimitarea exactă: de la Biharnagybajom, Szerep, Sárrétudvari și Nagyrábé în sud până la linia Füzesgyarmat–Szeghalom–Dévaványa, spre vest până la hotarul localităților Karcag–Kisújszállás–Túrkeve, spre sud până la localitățile (Léta)Vértes–Nagykereki. Se cheamă și *Berettyó Sárrétje.* Despre această zonă etnografică vezi: Osváth Pál, *Bihar vármegye sárréti járása leírása,* Nagyvárad, 1875; Szücs Sándor, *A régi Sárrét világa,* Budapest, 1942; Végh József, *Sárréti népmesék és népi elbeszélések,* Debrecen, 1944; Dunka Sándor, Papp Ferenc, *A Berettyó vízgazdálkodásának és jeges árvizének története,* (seria *Vízügyi Történeti Füzetek*, nr 17), Budapest, 2008, p. 41-52.

[13] Mlaștina de absorbție a apelor Crișului Repede pe 40.000 jugăre cadastrale, la limita comitatelor Bihar și Békés. Se întinde de la hotarele localităților Csökmő–Vésztő–Komádi spre sud și vest până la Békés, spre est până la Biharugra și Körösnagyharsány. Se cheamă și *Sebes-Körös Sárrétje*. În evul mediu, zonele parcurse de Crișul Repede între Oradea-Berekböszörmény se cheamau *Rétköz*. Denumirea Sárrét a înlocuit în secolele XVI–XVII mai vechea denumire *Nagysár*, care era numele mlaștinilor, dar nu și a zonei etnografice. Majoritatea zonei Sárrét aparține și de zona Körösköz/Între Crișuri/Crișana.

[14] Károlyi Zsigmond, Nemes Gerzson, *Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja II. rész, A rendszeres szabályozások kora (1846-1944)* (seria: *Vízügyi Történeti Füzetek*, nr 9), Budapest, 1975, p. 8.

[15] Actele activității lui vezi la *Arhivele Naționale ale Ungariei,* fond C 129, báró Vay Miklós királyi biztos iratai, 1803-1824.

[16] Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 360-366.

Cartarea sistematică și extinsă a bazinului Barcău-Crișuri, după cele câteva tentații efemere comitatense[17] din a doua parte a secolului XVIII, s-a inițiat abia în 1818, sub conducerea comisarului regal Vay Miklós, de către inginerul șef Huszár Mátyás[18], fiind totodată și prima lucrare modernă maghiară de nivelare a albiilor râurilor.[19] Pe baza acestora, Huszár a elaborat o evidență a zonelor inundabile, descriere hidrografică și plan de regularizare a cursurilor râurilor.

În cazul Barcăului, s-a ocupat mai intens de cursul inferior și de mlaștini[20], iar în legătură cu cursul mijlociu dintre Bakonszeg(Hu)-Marghita a recomandat în general adâncirea albiei și curățarea pe alocuri în așa fel încât să se asigure căderea suficientă, însă specifica lărgirea albiei la 15 stânjeni (28,5 m), în final separarea malurilor Barcăului din zonele joase prin diguri instalate la 40 stânjeni (76 m) la capătul superior, respectiv la 50 stânjeni (95 m) la capătul inferior[21].

În 1823, Huszár a fost numit inginer-șef la echipa de cartare a Dunării, de unde s-a întors în 1828 (din cauza unor divergențe apărute cu superiorii lui din cadrul Consiliului Locumtenențial) la Oradea, fapt luat la cunoștință și de comisarul regal Zichy VII Francisc, moșier diosigan[22], recent numit responsabil pe probleme hidrologice în bazinul Barcău-Crișuri[23].

Lucrările hidrologice, cum se poate observa și în cazul Crișanei, au fost inițial subordonate unor comisari regali, ulterior devenind instituționalizate. După o perioadă, munca inginerilor a fost coordonată de Direcția Generală a Apelor și Construcțiilor (ung. *Vízügyi és Építészeti Főigazgatóság,* 1788-), respectiv de Direcția de Navigație (ung. *Hajózási Igazgatóság,* 1773-). Forul suprem era Departamentul comercial al Consiliului Locumtenențial, care se ocupa de resurse umane și relațiile cu comitatele[24]. După 1850, munca și fondurile arhivistice generate erau gestionate și păstrate de Direcția Națională de Construcții, din cadrul ministerelor de

---

[17] Într-un coligat de la Fondul de manuscrise al Bibliotecii Naționale Szechenyi din Budapesta (*Biblioteca Națională Szechenyi*, Budapesta, Manuscrise, cota Folia Latina 789, *„Acta autographa regulationem fluviorum Chrysii, Berettyó, Er et Gyepes, structuramque viae cameralis Fekete-Toóensis in Comitatu Bihariensi concernentia [elaborata per Laurentium Gaszner et Adamum Szervánszky] ... Accessit planum Kissianum [Josephi et Gabrielis Kiss] ducendi alvei ex Danubio in Tibiscum*"), cu documente și hărți din perioada 1779-1791, întocmite de inginerii comitatului Bihor, se pot găsi niște documente și hărți despre regularizarea Crișurilor, Barcăului și Ierului, desecarea Mlaștinii Sárrét, efectuate/plănuite de comitat la finele secolului XVIII, respectiv canalul Tisa-Dunăre și drumul prin Piatra Craiului. Aceasta denotă interesele precoce ale comitatului Bihor în legătură cu regularizarea acestor râuri. (sursa: *www.arcanum.hu/oszk* meniul *Kézirattár*, accesat 02.10.2008).

[18] Huszár Mátyás, *Vizrajzi értekezés: Huszár Mátyás leirása a Körös-vidékről, bevezető és jegyzetekkel ellátta Dóka Klára,* Körösvidéki Vizügyi Igazgatóság, Gyula, 1985. Despre surse biografice și publicații științifice ale lui Huszár Mátyás, administrator cameral orădean (1778, Kisherestyén, comitatul Bars – 1843, Oradea) vezi meniul *Magyar Életrajzi Index* la *http://regi.pim.hu* al Muzeului Literar Petőfi (Petőfi Irodalmi Múzeum), Budapesta.

[19] Huszár a făcut rost de aparatura necesară și prin impunerea unui ritm de muncă solicitant subinginerilor, până în 1820 au terminat cu măsurătorile prin triangulație, la care linia de bază pornea din observatorul din Buda și se continua cu linia Szolnok-Mindszent-Algyő a cartării iozefiniste a Tisei. Pe baza triangulației, inginerul-șef a elaborat un îndrumător meticulos pentru lucrările de nivelare a albiilor (prima lucrare modernă de acest gen în Ungaria), finisate în 1823.

[20] El a propus prima dată izolarea Barcăului de mlaștinile Nagy-Sárrét și Kis-Sárrét și drenarea sa direct în Crișul Repede. Ideea lui a fost acceptată mai târziu și de Kecskes Karoly, inginer-șef al diguirii Tisei, care i-a propus în 1848 și lui Szechenyi Istvan, ministrul circulației din guvernul revoluționar maghiar, realizarea acesteia. Sediul asociației urma să se stabilească la Gyula, dar nu s-a mai realizat nimic din cauza evenimentelor revoluției din 1848.

[21] Dunka Sándor, Papp Ferenc, *A Berettyó vízgazdálkodásának és jeges árvizének története*, (seria *Vízügyi Történeti Füzetek* nr 17), Budapest, 2008, p. 70-72.

[22] Fondul lui se poate găsi la *Arhivele Naționale ale Ungariei*, Budapesta, fondul C 131, *Consiliul Locumtenențial – Documentele contelui Zichy Francisc comisar regal (1828-1846)* – constă din 49 dosare.

[23] Dóka Klára, *A Duna-mappáció (1823–1845) – Történeti áttekintés,* p 7-8, 14-15, în *A Duna-mappáció – A Duna folyó magyarországi szakaszának térképei (1819-1833) az osztrák határtól Pétervárадig, Digitális forráskiadvány,* DVD-ROM, A Pécsi Tudományegyetem, Néprajz- és Kulturális Antropológia Tanszék, a Magyar Országos Levéltár és a MédiaTér Kft. közös kiadványa, Pecs, 2006 (ISBN 963 06 0055 2) (sursa internet: *www.dunamappacio.hu/tanulmanyok/dokaklara.pdf*, accesat în 04.10.2008).

[24] Arhivă avea doar direcția generală, din care s-au păstrat doar actele tehnice ale lucrărilor hidrologice, grupate pe râuri și ani (cu repertorii de epocă), la *Arhivele Naționale ale Ungariei* (*Magyar Orszagos Leveltar, MOL*), fond C128, *Consiliul Locumtenențial – Direcția Generală a Apelor și Construcțiilor*. Arhiva departamentului comercial: *idem,* fond C64, *Consiliul Locumtenențial – Departamentul comercial*. Schițele cartografice pe scară mare din aceste fonduri se găsesc la: *idem,* S 112, *Consiliul Locumtenențial – Colecția de hărți.*

specialitate, transformată ulterior în Direcția Națională de Construcții Hidrologice, desființată în 1928, funcții preluate de Institutul Hidrografic până în 1952[25].

Autoritatea comisarului regal responsabil de Crișana nu s-a extins și asupra Ierului, fapt dovedit de o afirmație a lui Zichy al VII-lea Francisc în 1830[26] și de absența referirilor asupra văii Ierului în munca lui Huszár Mátyás[27] și a datelor cartografice referitoare la Valea Ierului din hărțile bazinului Barcău-Crișuri ale acestuia. Din cauza absenței autorității comisarului regal asupra Ierului, existența nevoii imperioase a regularizării Ierului (probabil plângeri depuse de localitățile implicate) a obligat comitatul la luarea unor măsuri.

Reszeghy Lajos scria: „Cursul Ierului nu era nici mlaștină, nici canal și din cauza căderii insuficiente nici râu, dar conținea ceva din fiecare. Părea nesemnificativ, dar transforma împrejurimile în mocirlă așa încât se întindea pe sute de metri lățime". Cât era însă de ciudat, atât era și de misterios. Mult timp nu i s-a cunoscut oficial nici originea exactă. Pentru lămurirea situației și stabilirea originii, comitatul a trimis în 1818 primpretorul Plasei Érmellék în delegație în comitatul Crasna, iar pe baza raportului acestuia s-a elaborat un proiect de regularizare însoțit și de o hartă, trimise spre aprobare Consiliului Locumtenențial. Proiectul cu harta a dispărut, însă, în decursul secolelor[28].

Astăzi, când din considerente ecologice și turistice se propagă din ce în ce mai tare reinundarea țintită a unor zone de pe valea Eriului, care să lege canalul Eriului ca un coridor verde, este foarte important să cunoaștem peisajele originale pe baza documentelor cartografice de epocă. Până se realizează aceste cercetări cartografice de bază, propunem spre studiere o hartă manuscrisă, colorată, pe hârtie, a comitatului Bihor din 1841, efectuată de inginerul Szász József, care oferă date hidrografice detaliate despre cursurile și mlaștinile Ierului cu denumiri topografice etc.[29] La momentul de față, este singura hartă cunoscută de mine, care arată detaliat bogata rețea hidrologică a Ierului din epoca de dinainte de toate regularizările și oglindește cel mai complet sinteza muncii lui Szász József ca inginer angajat de domeniul Zichy pentru probleme urbariale ivite după dieta reformistă din 1836, respectiv ca inginer hidrolog în angajarea asociației de profil de pe Valea Ierului (înființată în 1842).

Hărțile cadastrale iozefiniste[30] din Bihor, ca și din celelalte comitate, nu s-au păstrat, fiind distruse de Stări imediat după moartea împăratului reformator. Dispunem de surse

---

[25] După 1920, unele hărți ale teritoriilor dezlipite de Ungaria monarhistă au ajuns în gestiunea statelor vecine, de la care în anii 1930 multe hărți, deja fără importanță practică, s-au recuperat. Fondurile Institutului Hidrografic se păstrează la MOL, în fondurile S80 (hărți) și S81 (acte), grupate pe râuri și ani.

[26] Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 380.

[27] Huszár Mátyás, *Vizrajzi értekezés: Huszár Mátyás leirása a Körös-vidékről, bevezető és jegyzetekkel ellátta Dóka Klára*, Körösvidéki Vizügyi Igazgatóság, Gyula, 1985.

[28] Dunka Sándor, Papp Ferenc, *A Berettyó vízgazdálkodásának és jeges árvizének története*, (seria: *Vízügyi Történeti Füzetek* nr 17), Budapest, 2008, p. 26.

[29] Emődi András, *Bihar megyei kéziratos térképek (1754-1888). A Nagyváradi Római katolikus Püspökség, Székeskáptalan, Papnevelde, Nagy- és Kisprépostság és a Nagyváradi Görög Katolikus Püspökség térképei. Bihar vármegye és Nagyvárad város térképei. Vegyes eredetű térképek, összeállitotta...,* Partium Kiadó, Odarea, 2007, p 201 (harta nr. 792) citează *Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale*, fond *Colecția de hărți,* cota nr 160. Tot în opera citată, în partea introductivă, în mai multe locuri, vezi biografia lui Szász József.

[30] Literatura acestei prime măsurători cadastrale încă este foarte săracă. Fürdős Lázsló, *A II. József-féle kataszteri felmérés Magyarországon,* Föld és Ember (Szeged), anul 10, 1930, nr 1, p 205-257; Dávid Zoltán, *Magyarország első kataszteri felmérése (1786-1789) – Forrástanulmány,* în *Történeti Statisztikai Évkönyv,* Központi Statisztikai Hivatal, Budapesta, 1960, p 33-58; Irmédi-Molnár László, *Az 1786. évi kataszteri felmérés Zala vármegyében,* fără loc, 1939; Morvay Péter, *Egy kiaknázatlan helytörténeti forrás: a II. József-féle országos kataszteri földmérés: Hungarológiai Napok I.,* Honismeret, an 14, nr, 1986, p 16-21; Bagi Gábor, *A II. József-féle kataszteri felmérés eredményei a Jászkun Kerületben*, în *Az Arany János Múzeum Közleményei,* vol 9, (seria *Gazdálkodás az Alföldön: Földművelés*), Szolnok, 2002, p 247-268; Dickinson P.G.M., *Joseph II's Hungarian Land Survey,* English Historical Review, 1991, p. 107–. Mai nou cercetătorul Szántay Antal (Departamentul Erei Premoderne, Institutul de Științele Istoriei, Academia de Științe al Ungariei) se ocupă de cercetarea temei, vezi: idem, *Le releve cadastral en Hongrie au temps de Joseph II*, in (Touzery, Mireille ed.), *De l'estime au cadastre en Europe, L'epoque moderne,* Paris 2007, 483-490. Colecțiile de planuri și hărți ale Arhivelor Naționale ale Ungariei (fondurile S și T) conțin doar o parte a hărților cadastrale ale comitatelor Arad, Csongrád, Békés, eventuale hărți fiind rămase în arhivele județene. *Arhivele Naționale ale Ungariei*, E 156, *Libri funduales* (cărți funciare), *1754-1887* – fondul este alcătuit din 15 biblioteci (ung. téka), actele fiind grupate după fasciculus și numerus, cu un index după localități și domenii (vol 16.).

documentare din arhiva domeniului Stubenberg care atestă că aceste măsurători cadastrale s-au întreprins și în localitățile domeniului Diosig-Săcuieni[31], ca de exemplu la Valea lui Mihai[32], Diosig[33], Cherechiu[34]. Însă autoritățile comitatense erau cele care îngreunau ducerea la bună îndeplinire a acestei munci[35]. Nu s-au găsit încă filele hărților acestor măsurători cadastrale între documentele fondului domenial menționat[36]. Hărțile celor trei măsurători militare austriece[37] și prima hartă civilă de mare rezoluție al lui Johannes Lipszky

[31] Apan Adrian, *Domeniul Contelui Stubenberg 1700-1948, teză de doctorat,* Conducător științific: Prof. Univ. Dr. Barbu Ștefănescu, Universitatea din Oradea, Facultatea de istorie-geografie și relații internaționale, Oradea, 2007, passim. În subnotele următoare vom cita integral textul autorului, cu permisiunea lui.

[32] Directorul posesiunii Valea lui Mihai, Leleszi János, în raportul său de la 3 septembrie 1786, înaintat inspectorului plenipotențiar al domeniului Săcuieni – Diosig, Vaschicz Francisco, a menționat eforturile sale deosebite în vederea desfășurării măsurătorilor în conformitate cu ordinul Comisiei inferioare comitatense și a Majestății Sale. Din raport putem deduce că în Valea lui Mihai măsurătorile s-au realizat întocmai, mai ales datorită zelului directorului mai sus amintit, care la un moment dat a cerut ajutorul superiorului său de la domeniu pentru înfrânarea manifestărilor nefirești de revoltă ale țăranilor pentru că avansaseră asemenea proiecte de viitor, care contravin intereselor domeniului. *Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale*, fond *Domeniul Contelui Stubenberg*, dos. 79, f. 3.

[33] La 18 octombrie 1786, directorul domeniului Diosig, Neger Márton, trimitea un raport către Comisia inferioară comitatensă cu privire la măsurătoarea terenurilor menționând toate parcelele măsurate din Diosig și posesiunile sale dar și regretul că nu a putut realiza la timp această activitate. Din cauza unor contradicții cu reprezentanții composesorilor în unele posesiuni aparținând în parte și domeniului Diosig, la care s-au adăugat muncile de toamnă și anotimpul ploios, juzii nu au putut realiza, la termen, măsurătoarea pământului cerând amânarea acesteia. La data de 13 aprilie 1787, tot Comisia inferioară comunica domeniului că, întrucât prediul Ianca a fost arondat orașului Diosig, măsurătorile și declararea acestora priveau direct domeniul, iar orașul Diosig era obligat să aleagă oficialii. *Ibidem*, dos 79, f. 29 și dos. 78, f. 58.

[34] Tot pe fondul acțiunii de măsurare a pământului, directorul posesiunii Cherechiu, Nyéki József, a depus o reclamație, la 6 februarie 1790, la inspectorul domeniului Săcuieni, prin care a relatat comentariile făcute de contabilul Comisiei inferioare Máyer Mihály. Manifestând o atitudine vehement negativă față de hotărârea imperială, acesta ar fi declarat că mai bine să putrezească întreg domeniul pe Gályá decât să ducă la îndeplinire măsurătoarea terenurilor ordonată de către Majestatea Sa. Adunarea generală a comitatului, dorind să analizeze atitudinea contabilului Comisiei, l-a delegat pe primpretorul Szegezdi Ferencz să verifice afirmațiile sale și să întocmească un raport. *Ibidem*, dos. 78, f. 91v.

[35] Printr-un nou ordin regal, din 6 februarie 1790, s-a decis să fie efectuate noi măsurători de terenuri pentru că se dorea ca taxele să fie stabilite mult mai bine în funcție de situația acestor terenuri. În general, atitudinea președintelui Comisiei inferioare a fost una negativă pentru că, zicea el, aceasta vine în contradicție cu însăși legea în baza căreia Maiestatea Sa conduce statul, ba mai mult, în conformitate cu legea 8 din 1741, nu este îngăduit ca în Dietă nici măcar să fie vorba despre așa ceva. Prin urmare cheltuielile și oboseala aceasta sunt inutile, iar Stările nu vor fi de acord cu aceasta niciodată. S-a hotărât ca nimenea să nu cheltuie cu cei care măsoară terenurile sau cu cei care îi ajută, iar primarii să nu-i sprijine și să nu dea oameni pentru aceasta. Chiar președintele Comisiei inferioare, Pongrátz Győrgy, a declarat că, până când Comisarul șef nu va emite un ordin ferm, nu va preda actele cu măsurătorile, care urmau a fi păstrate la Casa comitatului, însă nu în arhivă, până când urmează să se dea noi dispoziții. Tot la 6 februarie 1790 Adunarea generală a comitatului Bihor a discutat atitudinea lui Pongrátz Győrgy și a hotărât ca, în această acțiune, să se urmeze calea legală și nicidecum să se utilizeze forța chiar dacă, se știa că intențiile Stărilor erau pentru păstrarea vechilor reguli. S-a decis tot în acea ședință referitor la obligativitatea aducerii actelor de la comune la comitat. *Ibidem*, dos. 78, f. 90-91.

[36] Fondul respectiv măsoară 40 metri liniari (cca. 300 dosare), din care cca. 20 ml sunt prelucrați după principii noi arhivistice, restul încă oglindește principiile de organizare ale arhivarului domenial. Ar fi urgentă terminarea prelucrării arhivistice, fiindcă în acel fond uriaș se ascunde o bună parte a trecutului localităților Văii Ierului. După părerea mea, importanța fondului concurează cu cea a fondurilor ecleziastice.

[37] *Az első katonai felmérés – A Magyar Királyság*, DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2004 octombrie (ISBN 963-9374-95-4); *Az első katonai felmérés – Erdély és a Temesi Bánság*, DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2005 aprilie (ISBN 963-7374-03-5); *Az első katonai felmérés – A Magyar Királyság, új mozaikolt kiadás*, DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2006 octombrie (ISBN 963-7374-34-5); *A második katonai felmérés – Magyar Királyság és Temesi Bánság (1819-1869)*, DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2005 decembrie (ISBN 963-7374-21-3); *A második katonai felmérés – Magyar Királyság (és Temesi Bánság) (1806-1869),*georeferat, DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2006 octombrie (ISBN 963-7374-35-3); *Erdély az első és a második Habsburg katonai felmérés térképein,* georeferat, DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2007 noiembrie (ISBN 978-963-7374-60-9); *Harmadik katonai felmérés 1869-1887 – A Magyar Szent Korona Országai, 1:25.000,* DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2007 martie (ISBN 978-963-7374-54-8); *Harmadik katonai felmérés 1869-1887 –Osztrák-Magyar Monarhia, 1:75.000,* DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft – Országos Hadtörténeti Intézet, 2007 martie (ISBN 978-963-7374-51-7). Alte detalii vezi la www.arcanum.hu. Cu ocazia primei măsurători militare s-au întocmit și scurte descrieri despre localități care au fost incluse pe primul DVD.

de Szedlicsna[38] din 1808, digitalizate în totalitate, dau desene hidrografice superficiale despre zona noastră. Speranțe putem avea prin studierea hărților manuscrise domeniale și comitatense[39], locumtenențiale și camerale[40], cadastrale și hidrologice[41], păstrate atât în Ungaria cât și în România, care pe baza repertoriilor deja existente conțin date prețioase cartografice despre hidrografia zonei.

Arhiva județului Hajdu-Bihar conține fonduri referitoare la lucrările de diguire ale râurilor din Bihor, în special ale Ierului și Barcăului, dar au apărut deja și lucrări monografice pe această temă de la autoarea Dóka Klára[42], respectiv Dunka Sándor (citate pe parcursul articolului). Documente pot fi și în Arhiva Direcției Județene ale Apelor, respectiv la Colecția de planuri de la TIKÖVIZIG (Tiszai és Körösvidéki Vizügyi Igazgatóság), Debrecen, Ungaria.

După această scurtă incursiune în istoria cartografică a zonei din secolul XVIII-XIX, revenim la prezentarea evenimentelor. Localitățile din partea sudică a văii Ierului (zona de confluență cu Barcăul) au fost implicate prin muncă obștească și în regularizarea văii Barcăului, motiv pentru care vom prezenta pe scurt istoria asociației hidraulice a Barcăului[43].

DVD-urile conțin și studii.

[38] Lipszky János, *Mappa generalis Regni Hungariae...*, Pest-Bécs, 1804-1810; Lipszky Johannes, *Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni item Principatus Transylvaniae occurrentium*, Budae, 1808; Lipszky János, *Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae Repertoriumque Locorum Objectorum*, Pest, 1806. Lipszky János, *A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804-1810),* DVD-ROM, Arcanum Adatbázis kft, 2005 iunie (ISBN 963-9521-14-5). DVD-ul conține și studii. Despre culisele bihorene ale efectuării acestei hărți putem afla detalii din: Reisz T. Csaba, *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében – Lipszky János és segítői térképészeti vállakozásának ismertetése,* Cartofil, Budapest, 2002, p 315, 378. Ciornele bihorene ale hărții lui Lipszky se găsesc la *Biblioteca Națională Széchenyi, Budapesta – Colecția de hărți*, TK 3016 (*Conspectus praevius inclity comitatus Bihariensis, 1799*), TK 3011 (*Comitatus Bihariensis, correcta per Josephum Toth, 1802*).

[39] Komoróczy György (edit.), *Hajdú-bihari kéziratos térképek,* Debrecen, 1972; Gazdag István (edit.), *Hajdú-bihari kéziratos térképek II,* Debrecen, 1982. Hărți în parte digitalizate se pot găsi și pe site-ul Hajdu-Bihar Megyei Leveltar (*http://archivportal.hu/hbml*), adică Arhiva județului Hajdu-Bihar la meniul Adattárak. Hărțile păstrate la Oradea inventariate de Emődi András (edit.), *Bihar megyei kéziratos térképek (1754-1888), A Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Székeskáptalan, Papnevelde, Nagy- és Kisprépostság és a Nagyváradi Görög Katolikus Püspökség Térképei, Bihar vármegye és Nagyvárad térképei, Vegyes eredetű térképek,* Partium Kiadó, Oradea, 2007 (accesibil și pe site-ul: *www.mek.oszk.hu/05500/05559/pdf*) – a prelucra de la *Direcția Județeană Bihor ale Arhivelor Naționale*, fondurile *Colecția de hărți* și *Colecția de planuri*.

[40] Lakos János, Bendefy László, *A Magyar Országos Levéltár térképeinek katalógusa 1., Helytartótanácsi térképek*, vol 1-3, Budapesta, 1976-1979; *A Magyar Országos Levéltár Térképtára II. Helytartótanácsi Térképek (1735-1875)*, két dupla DVD-ROM, Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis kft, Budapesta, decembrie 2006 (ISBN 978-963-7374-45-6) (informații vezi la *www.arcanum.hu*), prelucrează *Arhivele Naționale ale Ungariei,* fondul S12; Lakos János, Bendefy László, *A Magyar Országos Levéltár térképeinek katalógusa 2., Kamarai térképek*, vol 1-3, Budapesta, 1978-1991; *A Magyar Országos Levéltár Térképtára I. Kamarai Térképek (1747-1882),* két dupla DVD-ROM, Magyar Országos Levéltár – Arcanum Adatbázis kft, Budapesta, august 2006, (ISBN 963-7374-31-0), prelucrează *Arhivele Naționale ale Ungariei,* fondul S11; Patay Pálné Plihál Katalin (edit), *Kéziratos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában,* Vol 1., *Önálló kéziratos térképek*, Budapesta, 1984; *Kéziratos térképek az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtárában*, két dupla DVD-ROM, MOL – Arcanum Adatbázis kft., Budapest, martie 2007, (ISBN 978-963-7374-53-1) (informații vezi la *www.arcanum.hu*) prelucrează hărțile de la *Biblioteca Națională Szechenyi, Budapesta, Colecția de hărți*, cotele TK 1–TK 3052.

[41] *Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale*, fond *O.R.P.O.T.* – hărțile cadastrale ale localităților Văii Ierului conțin și date despre pâraiele din hotarele localităților; Fodor Ferenc, *A magyarországi kéziratos vízrajzi térképek katalógusa 1867-ig,* vol 1-3., Budapesta, 1954-1956.

[42] Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896; *ibidem*, vol. II., *A társulatok története,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896; Dóka Klára, *A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században – Egy táj alakulása*, (seria *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* nr 7), Gyula, 1997; idem, *A Körös- és Berettyó-völgy gazdálkodása az ármentesítés előtt és után*, (seria *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* nr 10.), Gyula, 2006.; *Hajdú-Bihar megyei Levéltár*, fond IV/ B 414, *Bihar vármegye vizügyi iratai, 1900-1944)*, *idem,* fond IX 443, *Berettyó-Kőrösi Vizszabályozó és Árvizmentesitő Társulat iratai, 1852-1948)*, și *idem,* fondul IX 441/d, *Reszeghy féle hagyaték*, pachetele 1 și 23.

[43] Istoria succintă am extras din: Mudrony Soma, Ráth Károly, Micseh Endre, *Az 1896-iki ezredéves országos kiállitás általános katalogusa, VI. Csoport Mezőgazdaság, egyedüli hivatalos kiadás,* vol. III, Kosmos Műintézet kiadás és nyomása, Budapest, 1896, p 42. Istoria detaliată vezi Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó*

În 1852 s-a înființat Asociația Barcău-Sárrét (ung. *Berettyó-Sárrét társulat*) la Püspökladány, a cărui sediu s-a stabilit între 1853-1868 la Debrecen, iar denumirea s-a modificat în Asociația de regularizare Barcăul Inferior (ung. *Alsó-Berettyó szabályozási külön társulat*). Inițial, autoritatea acestei asociații cuprindea cursurile dintre Berettyóújfalu și Kisújszállás[44], la care s-a aderat în 1857 (în realitate probabil deja în 1855, cu menținerea independenței financiare până în 1879) și Departamentul Barcăului superior (cursul dintre Berettyóújfalu și Sălard), denumirea schimbându-se în Asociația pentru prevenirea inundațiilor Barcău (ung. *Berettyó árvizmentesitő társulat*). În această perioadă se mai numea și Asociația Barcăului din Debrecen (ung. *Debreceni Berettyó Társulat*) conform ordinului departamentului locumtenențial orădean sub nr. 14.824 din 1856.

Prin același ordin s-a aprobat planul general de regularizare a văii Crișurilor și Barcăului, pornind de la propunerile aprobate ale lui Bodoki Károly, împreună cu reglementarea statutului asociațiilor hidraulice existente în zonă (practic s-au reînființat cele vechi după noua prevedere), însă acesta nu conține nimic referitor la Valea Ierului, de unde rezultă că nu exista nici o structură administrativă activă în 1856 care să cuprindă și să reprezinte zona Ierului.[45] Planul a impus însă comitatului Bihor ajutorarea Asociației hidraulice a Ierului și regularizarea cursurilor Barcăului deasupra Sălardului[46]. În 1859, a aderat și Departamentul Eriului (cursurile dintre Pocsaj și Sălacea) cu menținerea independenței financiare. În 1869, sediul Asociației Barcăului s-a mutat la Oradea (se mai numea și Asociația Barcăului din Oradea, ung. *Váradi Berettyó Társulat*), an în care Departamentul Eriului a devenit independent.

În 1884, Asociația Barcăului s-a unit cu asociațiile omoloage de pe cursul Crișului Repede, cu sediile în Ivánfenék (separat în 1879 de Asociația Barcăului) și Mesterszállás (înființare *de novo* în 1881), sub denumirea de Asociația de canalizare și prevenirea inundațiilor Barcău-Criș (ung. *Berettyó-Kőrösi vizszabályozó és árvizmentesitő társulat*), cu menținerea individualității financiare, cu sediul în Oradea, de care aparțineau amândouă malurile Barcăului și malul drept al Crișului Repede, de la vărsarea Barcăului până la Mesterszállás.[47] În 1896 li s-a permis separarea și funcționarea ca entități juridice separate. În 1850, autoritățile absolutiste au schimbat de trei ori organele de supraveghere a muncilor hidraulice, ceea ce a dăunat mult cauzei[48].

---

völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról, vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, passim și *ibidem,* vol. II. *A társulatok története,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, passim; Korbély József, *A Körösök és a Berettyó szabályozása,* Vízügyi Közlemények, 1916, nr 6, p 173-222; Korbély József, *A Körösök és a Berettyó szabályozása,* Vízügyi Közlemények, 1917, nr l, pp l—150; Dunka Sándor, *Az Ér- és a Berettyó szabályozási társulatok története,* Vizügyi Közlemények, 1989, nr. 1, pp. 99-108.

[44] Pe 4 septembrie 1852 s-au adunat reprezentanții interesați la Püspökladány după munca organizatorică a lui Szauer László, consilier financiar din Debrecen. Semnatarii statutului declarau doar 62.000 holde inundabile, dar la data de 30 noiembrie 1853 (ședința de formare) suprafața interesată declarată s-a ridicat deja la 121.248 holde, iar muncile propuse prevedeau săparea a 10.940 stânjeni liniari de canal, 28.000 stânjeni liniari de diguri, pentru care trebuiau mișcați 142.740 stânjeni cub de pământ în sistem corporațional, pentru care s-a anunțat licitație publică pe 22 noiembrie 1853.

45 Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p 335-343, 436-443, 446, 450.

[46] Curățarea și menținerea albiilor era obligativitatea localităților interesate, iar întreținerea digurilor era treaba asociațiilor, calcularea contribuției localităților la cheltuielile comune ale asociației se făcea prin comun acord, iar munca în natură se putea deconta din această contribuție pecuniară. Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 341-342.

[47] Luncile incluse în această asociație unită însumau 283.589 holde maghiare (cca. 152.000 holde ale asociației Barcău, 70.000 holde ale asociației Ivánfenék, 60.000 holde ale asociației Mesterszállás), digurile 225.514 metri liniari, iar pentru canalizarea apelor freatice s-au săpat 47.500 ml de canale, costând 5.178.742 frți 2 xr până în 1895.

[48] Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 334-335, 344-353.

În ceea ce privește localitățile văii Ierului, ele au trebuit să presteze muncă obștească începând cu 1856[49] și la albia Barcăului din cadrul Departamentului Barcăului superior, procentul de realizare la sfârșitul lui 1857 fiind mult mai mic în comparație cu cursul inferior[50]. De aceea, după cei 2.770 stânjeni liniari de canal Sălard-Kismarja deja împărțiți între localitățile din zona de interes a departamentului superior prin ordinul locumtenențial 14.824 din 1856[51], s-a împărțit și restul de canal pe seama muncii obștești între localități în felul următor: Adoni 54, Álmosd (Hu) 152, Târgușor Bihor 120, Bagamér (Hu) 253, Ciocaia 152, Diosig 472, Ianca 24, Cadea Mică 22, Cadea Mare 11, Voivozi de Șilindru 46, Cherechiu 90, Chișereu 142, Kokad (Hu) 132, Cubulcut 134, Coliu 72, Nagyléta (astăzi Létavértes, Hu) 421, Valea lui Mihai 258, Olosig 66, Otomani 100, Galoșpetreu 110, Șilindru 63, Șimian 117, Sălacea 211, Săcuieni 281, Sânicolau de Munte 111, Tarcea 81, Vășad 100, Vértes (astăzi Létavértes, Hu) 147[52].

Se pot constata diferențe între diferitele valori volumetrice și de lungime citate, ceea ce denotă modificări survenite pe parcurs față de proiectul original. Între timp, în 1858 au început muncile de ridicare a digurilor și împărțirea porțiunilor pe localități: pe cursul superior, de la Sântimreu și Fărnaș până la Sălard, de la Sălard la Kismarja pe ambele maluri și la Kismarja-Pusztakovacsi. Împărțirea realizării porțiunilor de diguri pe localități pentru ridicarea prin muncă obștească a rămas pe o hartă pe care putem observa tăierile, respectiv canalul Sălard-Kismarja[53]. Muncile obștești au continuat și în anii următori la canal și tăieri.

În 1858, pe canalul superior s-au exploatat - cu ocazia efectuării tăierilor și canalului - 37.804 stânjeni cub (au terminat 22 de tăieri) de pământ, iar în 1859 s-au efectuat 61.400 stânjeni liniari de diguri (din care 4.500 stânjeni reprezentau digurile de pe ambele maluri

---

[49] Conform propunerii lui Bodoki Karoly din 1855, s-a constatat că din cursul superior doar albia dintre Bakonszeg-Kismarja este de natură să merite îndreptarea doar prin tăierea curbelor (s-au stabilit 39 de tăieri numerotate între 6-44, cu o lungime de 7455 stânjeni), respectiv era necesară săparea unui canal nou drept între Sălard și Kismarja (albia era așa de șerpuitoare, din cauza morilor Kismarja, Hodoș, Sălard, Sântimreu, încât nu se putea îndrepta doar prin tăierea curbelor) cu lungimea de 7.600 stânjeni, cu o cădere de 3-6 picioare/100 stânjeni. Digurile dintre Bakonszeg-Sântimreu erau cu o înălțime care întrecea apele mari ale Barcăului cu 2,5 stânjeni, lățime coronală de 7,5 stânjeni, cu distanță minimă de 50 stânjeni între ele. Aceasta însemna exploatarea a 169.258 stânjeni cub de pământ. Erau prevăzute și diguri cu lungimea de 15.760 stânjeni pe malul drept (Sântimreu-Bakonszeg) și de 20.720 stânjeni pe malul stâng (Sălard-Bakonszeg), corespunzând la 102.415 stânjeni cub de pământ exploatat. Pe baza unui calcul Departamentul Barcăului superior cu 65.000 de holde interesate (holdă mică de 1200 stânjeni pătrați) trebuia să exploateze 128.825 stânjeni cub de pământ, reprezentând 522.065 forinți de argint cheltuieli (4 florin 57 crăițari/holdă). Din aceste munci pentru anul 1855 s-a prevăzut pentru Departamentul Superior exploatarea a 77.565 stânjeni cub de pământ prin amenajarea tăierilor 20, 25, 31, 38, 41, 42, 43 și inițierea canalului Sălard-Kismarja, însă abia 37.216 stânjeni cub s-au exploatat între 1855-1861, iar din 125.048 stânjeni cub de diguri doar 19.969 s-au efectuat între 1855-1861. Văzând ineficiența asociațiilor, Departamentul Locumtenențial din Oradea a decis și recurgerea la potențialul de muncă obștească a comitatului. În locul defunctului Flaskay Janos, după 9 iunie 1856 s-a angajat ca inginer la cursul inferior Fekete Etele, iar la cursul superior Ujfalussy Gyula, sub conducerea cărora s-a efectuat împărțirea muncii obștești pe localități. Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p 440-443, 446, 450.

[50] Din cei 52.319 stânjeni cub de pământ aferenți la 8.020 stânjeni liniari de tăieri de curbă necesară (adică 44 tăieri), doar 22.618 erau exploatați (adică 43%), iar din cei 39.410 stânjeni cub de pământ aferenți la 6732 stînjeni liniari de canal doar 11.243 erau exploatați (adică 28%). Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. II., *A társulatok története,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 204.

[51] Efectuarea tăierilor nr 36-40 era obligația localității Pocsaj, ale celor cu nr 41-44 era obligația localității Kismarja. Din canalul superior (Sălard-Kismarja) Roșiori Bihor trebuia să execute 720, Vaida 260, Sântimreu 380, Parhida 200, Niuved 150, Tămășeu 250, Sălard 540, Hodoș 270 stânjeni liniari. Gallacz Janos, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 341.

[52] Pe baza calculelor, un stânjen liniar de canal cu lățimea de 3 stânjeni la fund și adâncimea de 7 ½ picioare însemna exploatarea a 5,3 stânjeni cub de pământ, care se efectua cu 16 zile cu mâna (1 căruțaș echivala cu 3 zile cu mâna). Cu această valoare era împărțită forța de muncă obștească a fiecărei localități. Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. II., *A társulatok története,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 205.

[53] *Arhivele Naționale ale Ungariei*, S 101, *Hărțile absolutismului,* No 0703/1-4, *Berettyó töltés kiosztási terv, [1859], [Bodoki Károly]* accesibil pe mol.arcanum.hu/terkep (accesat 02.10.2011). Această hartă conține și locul tăierilor, respectiv canalul Sălard-Kismarja, lângă împărțirea digurilor pe localități.

de la vărsarea Eriului în Barcău sub Pocsaj (Hu)), din tăieri s-au exploatat alți 1.963 stânjeni cub (în total 45.167, adică 88% din cât s-a prevăzut), iar procentul de realizare în cazul canalului a ajuns abia la 47,3% din cauza viiturilor din acest an. În 1860 nu s-a lucrat nimic la canal și tăieri, însă s-au efectuat 20.178 stânjeni liniari de diguri (forța a 133 de localități din 5 plase). În plus, localitățile prestatoare de muncă obștească au trebuit să contribuie și financiar la cheltuielile asociației atât în 1857, cât și în 1858 (chiar dacă nu făceau parte din zona de interes a asociației)[54].

Tot în acești ani, Diosigul, nefiind încă intrat în zona de interes a Departamentului Barcăului superior, n-a trebuit să presteze muncă obștească pe diguri în cadrul asociației, cu ocazia inundațiilor[55]. Totuși, domeniul Diosig depunea eforturi pentru gestionarea apelor de pe teritoriul său.

Domeniul Diosig al contelui Zichy al IX-lea Ferenc a plătit pentru anul 1866 suma de 195,87 forinți, pentru 1867-1868 suma de 316,91 forinți, pentru 1868 suma de 309,76½ forinți, pentru 1869 suma de 154 forinți ca și contribuție la regularizarea Barcăului și Ierului.[56] Din 1867 avem date și despre moara pe apă a domeniului din ferma Egyed pe un pârâu colateral Ierului, lângă morile domeniale pe uscat (ca de ex. în Pocsaj) și cu aburi (în Diosig).[57] În 1868, curățarea canalului morii și a pârâului afluent din valea Almaș a costat domeniului 265,40 forinți, iar comisia comitatensă de inspectare a morii cu aburi, respectiv podurile de pe raza fermei Egyed a primit un onorariu de 85 forinți[58].

În inventarul imobilelor domeniale din 1870, în Departamentul Pocsaj, se menționează o casă de paznic pe malul diguit al Ierului din cărămidă arsă de $7^{1} \times 2^{3} \times 1^{4}$ stânjeni[picioare], respectiv două poduri din lemn: unul peste Ier, de 32 stânjeni lungime, altul peste Barcău, de 72 stânjeni lungime.[59] În Departamentul Egyed se menționează moara pe apă cu pereții din scândură și acoperișul din țiglă, cu dimensiunile de 3 x 3 stânjeni, și casa morarului cu pereți din cărămidă și acoperișul din șindrilă, cu dimensiunile de 10½ x 4 stânjeni[60].

Inundațiile din 1879-1881 au dat multe bătăi de cap și domeniului Zichy din Diosig. Văduva lui Aszalos Andras din Diosig, cu trei copii și rămasă fără casă și grajd în urma inundațiilor din primăvara anului 1879, primește 300 de legături de trestie în 15.10.1879 de la Zichy Ágoston. La fel avem o cerere asemănătoare nesoluționată a lui Krasznai Sándor din 15.02.1879 și una a pădurarului Seres István din ferma Egyed, soluționată cu 1.000 de cărămizi în 05.07.1880 pentru renovarea casei afectate din Diosig.[61] Sprijinul cel mai mare însă l-a primit dogarul diosigan Puskás András, acesta constând din 1.000 de cărămizi și 300 legături de trestie. Casă lui, situată lângă podul vamal dinspre promontoriu, a fost demolată de trei ori de viituri, fiind nevoit să-și mute locuința într-un loc mai ferit[62].

În 1879 a fost afectat și podul vamal dinspre promontoriu. Pe baza calculelor dulgherului Gönczi Lajos (din 02.09.1879) muncile de ridicare a podului au costat 250 forinți[63]. În bilanțurile lunare din 1880 ale domeniului pentru luna martie figurează 5,60

---

[54] Gallacz János, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. II., *A társulatok története,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 206-7.

[55] Până la podul de la Roșiori locuitorii din Sălard trebuiau să presteze 85 zile cu căruța, 195 zile cu mâna, din Sântimreu 85 și 115, din Vaida 224 și 342, din Hodoș 147 și 672, din Roșiori-Gyapoly 446 și 515, iar până la podul din Pocsaj locuitorii din Tămășeu 156 și 95, Niuved 26 și 44, Parhida 58 și 65, Kismarja 181 și 164, Pocsaj 150 și 207. Gallacz Janos, *Monográfia. A Körös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizrendező társulatokról,* vol. I., *A Körös és Berettyó völgye,* Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1896, p. 264.

[56] *Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale*, fond *Domeniul Contelui Zichy*, dosar 5, filele 336, 429, 475, 521 (în ordinea anilor).

[57] *Idem*, dosar 5, fila 459, 479.

[58] *Idem*, dosar 5, fila 474v-475.

[59] *Idem*, dosar 5, fila 565.

[60] *Idem*, dosar 5, fila 567v.

[61] *Idem*, dosar 7, fila 116, 303, 346-347v.

[62] *Idem*, dosar 7, fila 391.

[63] *Idem*, dosar 7, fila 284 - săparea capetelor podului costa 20, resp. 30 forinți, baterea celor 22 de piloni 120 forinți, montarea grinzilor și scândurilor alte 80 forinți.

forinți pentru muncile de dulgherit, 12,00 forinți pentru saci la umplerea cu pământ ale capetelor, 8,90 forinți pentru grinzi la podul din Diosig, pentru septembrie 185,80 forinți la muncile podului din Diosig, pentru noiembrie alți 250 forinți la podul vamal din Diosig[64]. Dispunem de documente care atestă și refacerea casei vamale de lângă podul menționat.

Viiturile au demolat și toate podurile din lemn care se întindeau peste Barcău. Din această cauză, pe 28.02.1880, Rózsavölgyi József, moșier din Biharea, propune un schimb de posesiuni domeniului Diosig. Domeniul Zichy dispunea de 90 de jugăre arabile lângă malul stâng al Barcăului, care aparținea fermei Ágostmajor (Mihai Bravu, Ro), și moșierul respectiv dispunea de 150 de jugăre între Kismarja (Hu) și Parhida pe malul drept al Barcăului, iar podurile de legătură ale ambilor moșieri fuseseră afectate[65]. Domeniul Diosig a luat în considerare schimbul, cum reiese din socotelile cheltuielilor de avocatură din anul următor. E probabil ca podul amintit să nu se fi reconstruit, cum rezultă dintr-un intimat al locuitorilor din Parhida.

În aprilie 1881, aceștia s-au adresat domeniului Diosig, în urma distrugerii de către viitura din 7 martie a unui pod din lemn recent reconstruit (care lega cele două jumătăți ale hotarului localității lângă Barcău) și a altor trei poduri de pe Barcăul vechi. Având în vedere că domeniul Zichy a devenit între timp proprietar și în Parhida, localnicii prestând diverse munci agricole în prediul Gyapoly al domeniului de mult timp, produsele agricole din posesiunea respectivă se transportau la Oradea pe podul afectat. Apelând la filantropia binecunoscută a magnatului diosigan, oamenii au cerut să-i ajute donându-le rămășițele podului domenial afectat în urmă cu un an și nerenovat de domeniu, și a unor grinzi din pădurea domenială de la Abrămuți[66].

Pe 30.12.1880, notarul diosigan Újváry Ödön, prin transmiterea circularei primpretorului către inspectorul domenial, cerea inspectorului demolarea sau mărirea podurilor, desființarea obstacolelor puse de pescarii domeniali care îngreunau curgerea apelor Ierului, respectiv verificarea dacă digurile albiei noi ale Barcăului nu îngreunează și ele curgerea viiturii[67].

Pe marginea lucrărilor de regularizare a Ierului din anii 1880, domeniul Diosig a curățat canalul morii din Egyed cu ajutorul unor zilieri din Pocsaj și Ujleta, timp de șapte săptămâni, în toamna lui 1883. S-au cheltuit 1.029,23 forinți austrieci (din care 500 forinți avans în luna octombrie, restul plătiți în decembrie)[68].

Canalul Tisa-Ierul-Crișul

Ideea regularizării văii Eriului s-a înfăptuit pe parcursul secolului XIX sub două forme: regularizarea independentă/dependentă de cea a Barcăului sau regularizarea pe marginea marilor regularizări ale Tisei[69]. Modul de realizare pendula între aceste două posibilități. Ideea canalului Tisa-Ierul-Crișul, cu toate că nu s-a realizat niciodată sub formele plănuite (lipsite deseori de baze reale) datorită diferitelor circumstanțe ivite pe parcurs, a fost un moment interesant în evoluția procesului de regularizare a Ierului și de aceea e importantă prezentarea sa.

Primele proiecte privind divizarea fluxului Tisei au apărut deja pe timpul Mariei Tereza. Astfel, în 1756, proiectantul anonim vroia să separe Someșul de Tisa și să-l devieze

[64] *Idem*, dosar 7, filele 543, 138, 143 – în ordine cronologică.
[65] *Idem*, dosar 7, fila 387.
[66] *Idem*, dosar 8, filele 26-27v.
[67] *idem*, dosar 7, fila 329.
[68] *idem*, dosar 8, filele 375-376v – În prima săptămână, zilierii Deczky Imre, Nagy Imre, Varga József, Kövesdy József din Pocsaly au curățat canalul de trestie și restul vegetației pe o lungime de 1.700 m, în săptămâna II, zilierii Csörsz Péter, Barcsa András, Kovács József, în săptămâna III, precedenții și Nagy József, Szalay Károly, în săptămâna IV, Nagy József, Sipos Sándor, Csörsz Péter, Kovács József, toți din Pocsaly au curățat 1.618 metri de mal. Între timp Kolman Imre și echipa lui din Ujleta în săptămânile I-II-III au curățat 290-950-730 metri de albie cu o lățime de 2,3 m și 0,9 m adâncime. Munca lor a fost continuată în săptămânile IV-VII în mare parte de zilierii Nagy János, Csörsz Péter, Palády Sándor, Nagy Sándor, Deák József din Pocsaly pe o lungime de 274-645,5-1260-520 stânjeni liniari/săptămână.
[69] Inginerii imperiali au elaborat principalele moduri de regularizare a Tisei deja în a doua parte a sec. XVIII: prin ridicarea de diguri, prin tăierea curbelor albiei și scurtarea sa, prin divizarea fluxului potoapelor.

în Barcău printr-un canal artificial, iar lângă Mezőtúr în Criș. Scopul era nepermiterea creșterii fluxului Tisei de Someș. Al doilea proiect de acest gen (probabil elaborat de Samuel Krieger) a pornit de la ideea posibilei legături a inundațiilor Tisei cu Crișurile prin intermediul mlaștinii Nagysárrét a Barcăului. În opinia lui, canalul săpat în depresiunile deja preformate ar conduce viiturile Tisei și ar deseca și mlaștinile extinse Kissárrét-Nagysárrét. Canalul începea la Tiszadob, iar pe linia Hortobágy-Barcău-Crișuri ajungea tot la Mezőtúr.

În 1787, inginerul militar imperial Franz Godor a propus un nou proiect de divizare a fluxului Tisei, care a prevăzut un sistem de trei canale navigabile de interes național, realizând totodată și desecarea mlaștinilor Câmpiei Mari. Canalul nord-sud avea traiectoria Ujgorod/Ungwar-Kisvárda-Debrecen-Gyula, cel vest-est Ráckeve-Kecskemét-Csongrád-Gyula-Oradea-Cluj-Napoca.[70] Canalul dintre Kunhegyes-Debrecen-Satu Mare-Tiszaújlak ar fi desecat mlaștinile Nagysárrét și Ecsed, iar porțiunea dintre Debrecen-Gyula ar fi desecat celelalte mlaștini ale Crișurilor[71].

Un asemenea canal, dar pe altă traiectorie, a fost propus de Vedres István, în 1830. Canalul ar fi avut originea din Tisa în zona Tiszaújlak-Tokaj-Tiszafüred și după intersectarea cursurilor mai mici de peste Tisa s-ar fi vărsat în Dunăre, lângă Ujpalánka. Canalul ar fi deservit devierea viiturilor Tisei, navigația, desecarea, pescuitul, irigatul și cultura orezului. După Palov József, Vedres István a fost primul care propunea ideea folosirii canalului de împărțire a fluxului Tisei și pentru irigare[72].

Cum putem vedea, aceste proiecte nu luau în considerare valea natural preformată a Ierului, ci mai degrabă valea cursului Kékkálló și Hortobágy.

Pe marginea dezbaterilor mai mult sau mai puțin profesioniste, au apărut și niște idei extravagante, considerate deja la vremea respectivă idei numai bune de abandonat.

Astfel, în 1836, inginerul Beszédes József a prezentat schița canalului Cluj-Graz, care pe traiectoria sa parcurgea și valea Ierului, împărțind comitatul Bihor în două și devenind în viziunea sa singura posibilitate de circulație și transport fluvial a comitatului.[73] Acest canal urma să traverseze valea Eriului, apoi intersecta aproape perpendicular Barcăul (la Tămășeu) și cele trei Crișuri (Crișul Repede între Girișu de Criș și Oradea, Crișul Negru lângă Tinca) în funcție de progresia diguirii râurilor menționate (planificate să dureze încă patru ani).

Eriul se ramifica din canal între Diosig și Pocsaj (Hu) pe partea dreaptă a canalului. Pe lângă dovezi geografice, economice și statistice privind profitabilitatea viitorului canal, în a doua parte a lucrării prezintă detaliat și polemicile, discuțiile din literatura europeană

---

[70] Ideea unui canal care să lege orașul Debrecen, centru comercial și industrial, cu Tisa a apărut deja în 1727, însă nu s-a realizat niciodată, dar ideea includerii orașului în traseul unor canale traversând zona a persistat și mai târziu. Acest canal navigabil era intentat de Cămara Regală Maghiară cu traseul pornind de la Tiszadob pe ruta cursurilor Méhes-ér, Vörösnádas-fok, Mély-völgy, până la prediul Szepes lângă Debrecen, iar de acolo pe traseul Barcăului până la mlaștinile Sárrét. Inspectorul cameral orădean Ternyey Janos era delegat din partea Cămarei să negocieze cu primjudele Benyei Mihály din Debrecen despre executarea canalului, dar nu s-au putut înțelege din cauza muncii gratuite pe care o pretindea Cămara orașului. Geometra orădeană Lippert Gabor a și efectuat planurile, însă proiectul, din lipsa banilor, nu s-a mai realizat. Ideea acestui canal mai apare și în 1764. De data aceasta magistrații orașului Debrecen l-au încredințat pe inspectorul din prediul Ohat să întrebe ciurdașii din Hortobagy despre cursul viiturilor Tisei trecând malul stâng. Executarea canalului însă nu s-a întâmplat nici acum. Dunka Sándor, Papp Ferenc: *A Berettyó vízgazdálkodásának és jeges árvizének története*, (seria *Vízügyi Történeti Füzetek* nr 17), Budapest, 2008, p 24, citează pe Dunka Sándor, *A Hortobágy medence régi vizei és a tógazdálkodás,* (seria *Vízügyi Történeti Füzetek* nr 14), Budapest, 1996, p 22-24 (publică și hărțile celor două proiecte eșuate) accesibile pe *http://muzeum.arcanum.hu* (accesat în 28.09.2011).

[71] Dóka Klára, *A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a 18-19. században. Egy táj kialakulása,* (seria: *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* nr 7), Gyula, 1997, p. 48-49.

[72] Palov József, *Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon* (seria *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* nr 8), Békéscsaba, 1985, p 12 citează pe Vedres István: *A' tul a' Tiszai nagyobb árvizek eltéríthetésérül egy két szó,* în *Tudományos Gyűjtemény*, vol. VI, 1830, Pesta, 1830, p 3-49. Vezi și pe Dr. Vámosi Sándor (edit), *A Vízgazdálkodási társulatok válogatott bibliográfiája (1807-1992),* (seria: *Források a vízügy múltjából* nr 9), Budapest, 1992, p. 19.

[73] Beszédes József*, Kolosvártól Grétzig hajózható országos nagy csatorna tervének, és a földszin' s folyó- vízágy ótalmi elvének rövid előadása*, Ráth Mór Kiadása, Pest, 1839, p 16, 38, 70 (harta); Beszédes József, *Mérnöki Irányzatok,* Pest, 1843, p. 124-153.
Sursa lor: *http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/opt/a100529.htm*, accesat 04.12.2010.

de epocă privind raportul cost/beneficiu al căilor ferate în comparație cu canalele văzute pe viitor ca și mijloace de transport. Această discuție va apărea și între adepții diferitelor canale care să traverseze și valea Ierului, respectiv promotorii construirii căii ferate pe valea Ierului. Ideea acestui canal însă a fost repede abandonată, fiindcă nu ținea cont de diferențele de relief întâlnite pe traiectoria canalului.[74] Putem considera totuși că mulțumită lui Beszédes József a apărut în opinia publică valea Ierului ca o zonă bună pentru un posibil canal de anvergură.

Vasarhelyi Pal a venit cu o altă variantă de idee pe marginea promovării canalizării navigabile a cursului Barcăului inferior împreună cu desecarea mlaștinilor Sárrét, care era și tema tezei lui de candidatură la statutul de membru al Societății de științe maghiare (predecesorul Academiei), temă prezentată și susținută public pe 1 iunie 1840.[75] În urma studiilor efectuate, și-a dat seama că debitul Barcăului nu permitea navigarea sa cu vase de gabarit mai mare după canalizare, dar în programul de acțiune a propus o soluție prin devierea unei părți din debitul Crișului Repede prin Crișul Mic către Barcău. A ridicat și ideea aducerii cumva în contact a orașului Debrecen cu viitorul canal al Barcăului, dar despre aceasta nu s-a putut exprima mai detaliat din lipsă de date.[76] În această lucrare nu se referă însă la valea Ierului.

Dintr-un articol din 1847 al lui Kossuth Lajos[77] putem afla detalii despre discuțiile contemporanilor din perioada reformelor legate de diguirea Tisei și canalul Tisa-Ierul-Crișul. Rolul acestui canal era inițial direcționarea apelor excesive ale Tisei, iar în a doua jumătate a sec. XIX, după diguirea Tisei reușită, în fine, alimentarea cu apă a zonei haidonicale prea desecate. După opinia lui Kossuth, inginerii Vásárhelyi și Paleocapa[78] au calculat prea mică suprafața necesară albiei Tisei la Tokaj, ceea ce ar fi cauzat oprirea inundațiilor în strâmtoarea astfel generată și inundarea teritoriilor aflate în amonte[79]. Inginerul cameral cașovian Lamm Jakab/Lányi János[80] însă, în 1847, a calculat altfel suprafața necesară albiei Tisei la Tokaj pentru canalizarea și inundațiile extrem de mari, valoarea primită fiind net mai mare[81]. Lam/Lányi a propus divizarea debitului afluenților și crearea unui canal în 8-9 ani

---

[74] Vásárhelyi Pál, *Bírálata Beszédes Országos csatornájának,* în *Figyelmező,* 1839, Pesta, 1839, passim. Exista o divergență de opinii profesionale între inginerii comitatenși și domeniali cu școli mai puține, însă buni cunoscători ale locurilor din zonele lor de servici, respectiv inginerii camerali cu școlile superioare la Institutum Geometricum, dar fără cunoașterea locului (aceștia din urmă îi disprețuiau pe primii). Divergențe elocvente existau în acest sens între Beszédes József și Vásárhelyi Pál, respectiv Beszédes József și Vargha János sau Lamm Jakab și Galambos Sámuel și alții.

[75] Inginer faimos în literatura maghiară de specialitate și în zilele noastre datorită meritelor sale în legătură cu regularizarea Tisei. A lucrat împreună cu Huszár Mátyás și la realizarea măsurătorilor despre valea Crișurilor și Barcăului. Lucrarea amintită: Vásárhelyi Pál, *A Berettyó vizének hajózhatóvá tételéről, a Bege vizének példájára,* în *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, vol V, 1838-1840, Pesta, 1840, passim.

[76] Lucrarea sa este prezentată de Dunka Sándor, Fejér László, Papp Ferenc, *A Közép-Tiszántúl vizi történt.* (seria *Vizügyi Történeti Füzetek* nr 16), Budapest, 2003, p 63-64 și Jancsó Árpád, *A Bega, a Bánság elkényeztetett folyója,* Mirton, Timișoara, 2007, passim.

[77] Kossuth Lajos, *Tisza-ügy,* Hetilap, marți, 07.09.1847, nr 176, p 1145-1152 (sursa: *http://nfo.arcanum.hu* , meniul *Történelem*, submeniul *Kossuth Lajos hirlapirói* munkássága, accesat 29.08.2010).

[78] După moartea neașteptată a lui Vasarhelyi Pal, politicienii vremii l-au rugat pe Pietro Paleocapa (1788 - 1869) să corecteze strategia regularizării Tisei proiectată de Vasarhelyi. Paleocapa a corectat bineînțeles în multe locuri proiectele lui Vasarhelyi, versiune acceptată vrând-nevrând și de Szechenyi Istvan, comisarul regal al regularizării Tisei în perioada respectivă, respectiv legiferat și de împărat. A intervenit revoluția, apoi pe timpul absolutismului, alimentat probabil și de rezistența pasivă împotriva sistemului Bach, Herrich Karoly a lucrat împotriva specialiștilor străini și, contrar acordului împăratului, a lucrat mai mult pe baza ideilor lui Vasarhelyi. Vezi Kajan Imre, *A kerületalapító Herrich Károly „kétarcú" munkássága* la *http://www.dunamuzeum.hu/public/imre/Herrich.doc* , accesat în 29.09.2011. Vezi și Paleocapa Pietro, *Vélemény a Tisza-völgy rendezéséről,* Pest, 1846 (tot aceeași în italiană Pietro Pelocapa, *Parere sulla regolazione di Tibisco,* Milano, 1861).

[79] Albia Tisei la Tokaj era de 500 picioare lată și 38 picioare adâncă, reprezentând o secțiune de 19.000 picioare pătrate. Inginerul Vásárhelyi Pál a vrut să construiască digurile de 10-12 picioare la 1.200 picioare distanță, primind o suprafață de 31.000 picioare pătrate și un debit 105.000 picioare cub/secundă. Inginerul Paleocapa vroia tot acolo diguri de 3000x9 picioare, cu suprafață de 46.000 picioare pătrate.

[80] Dóka Klára, *A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a 18-19. században. Egy táj kialakulása,* (seria *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* nr 7), Gyula, 1997, p. 309.

[81] El a calculat suprafețele albiilor celor 25 de afluenți ai Tisei și le-a adunat, primind valoarea de 49.600 picioare pătrate, înmulțit cu 1/3 pentru inundațiile mari dodeceniale-trideceniale și cu încă 1/10 pentru cele extrem de mari, odată la un secol, primind 72.600 picioare pătrate. Viteza medie a afluenților era de 5,12

pe valea deja preformată a Ierului, pe traseul Királyháza-Satu Mare-Moftinu Mare-Săcueni-Diosig-Harsány-Szentes[82]. În opinia inginerului Galambos Sándor, canalul propus de Lám Jakab n-are nici măcar atâta cădere cât are Tisa la Tokaj, iar din cauza aceasta, la confluența cu Tisa la Csongrad, ar provoca niște inundații mai dezastruoase ca Tisa la Tokaj. Din punct de vedere economic, Galambos propune un traseu Satu Mare-Debrecen-(Kiskun)Madaras, care însă este criticat de Kossuth din cauza inexecutabilității cauzată de dealurile nisipoase de 50 m înălțime ale Nirului și din cauza lungimii mai mari cu 10 mile față de varianta lui Lam. Încă o dovadă solidă este reprezentată de distanțele egale dintre locurile de vărsare ale râurilor intersectate (Túr, Homorod, Crasna, Someșul, Barcăul, Crișurile), care după opinia lui Kossuth defavorizează posibila formare a inundațiilor la confluențe. Canalul de pe valea Ierului ar economisi 80 de mile de diguri pe anumite porțiuni ale Tisei[83].

Între timp, în 1842 s-a constituit o asociație de profil sub conducerea lui Fényes Károly din Ciocaia, cu sediul în Diosig, pentru regularizarea văii Eriului (istoria ei este sub cercetare de autorul acestui articol)[84]. Aceasta însă și-a atins scopul parțial până la izbucnirea revoluției din 1848-49. S-a reînființat în anii 1850 și a curățat valea Eriului dintre Pocsaj și Săcueni pentru 140.000 forinți. Între 1859-1868 figura ca departament al Asociației Barcăului, după care s-a desființat. Activitatea asociației Ierului pe timpul absolutismului se rezuma mai mult la apărarea împotriva inundațiilor și a apelor freatice[85].

Nu știm încă dacă a fost doar o coincidență sau a existat și o cauzalitate, dar este interesant faptul că ideea canalului Tisa-Ierul-Crișul figura vizibil în atenția publicului când celelalte soluții pentru drenarea apelor de pe valea Ierului nu au adus rezultatele scontate. Era la modă înainte de formarea Asociației de canalizare a Ierului, apoi a pierdut din importanță, dar la finele deceniului 1840 (când activitatea asociației menționate s-a diminuat considerabil) s-a reactualizat. Un proiect din 1855 prevedea un curs pentru canalul Tisa-Crișul între Tiszalök (originea din Tisa) și Kunszentmárton (vărsarea în Crișul Mare, actuala Cele-trei-Crișuri) cu funcție de navigare[86].

La finele absolutismului, după ce s-a dovedit ineficiența asociației menționate (la finele anului 1868 și-a și sistat activitatea), respectiv teritoriile din zona Tisei s-au desecat prea tare în urma diguirilor întreprinse pe Tisa, discuțiile legate de acest canal s-au reluat.[87] Era însă o diferență față de prima jumătate a secolului XIX: în acea perioadă a fost subiect de discuție doar între profesioniștii vremii (adică inginerii hidraulici), în timp ce în a doua

---

picioare, iar a Tisei la Tokaj de numai 3,7 picioare, ceea ce ar fi necesitat o suprafață de 145.200 picioare pătrate, nerealizabilă nici cu diguri de 30 de picioare după planurile lui Paleocapa.

[82] Acest canal ar fi dirijat 330-340.000 picioare cub de apă/secundă corespunzătoare unei secțiuni de 31.900 picioare pătrate, pe un teren cu cădere de 1½ – 4 degete/100 de stânjeni, față de 1/6 deget/100 de stânjeni cât avea Tisa la Tokaj. Canalul conducea apele Tisei superioare și ale afluenților Iza, Tarack, Talabor, Nagy-ág, Apsa, Szaplonca, Técső, Viska, de la Huszt, Batár, Someșul, Crasna, Homorod și Tur. Restul afluenților, cu un debit de 160-170.000 picioare cub/secundă (17.600 picioare pătrate), se drenau prin Tisa însăși.

[83] Galambos Samuel (1798-) era inginer comitatens, probabil ca și Lamm Jakab, fără studiile superioare de rigoare de la Institutum Geometricum. Cunoștea bine zonele din comitatul lui, însă ducea lipsă de cunoștințe hidraulice mai avansate și de o gândire în perspectivă, ceea ce reiese și din articolele sale, însă polemiza cu toată lumea care avea vreo idee în ale hidraulicii din epoca respectivă (după 1848 nu mai există urme publicistice despre activitatea lui). Vezi Kaján Imre, *Galambos Sámuel - Keczkés Károly - Nagy István - Vargha János (1798-1848).* la *http://www.dunamuzeum.hu/public/imre/4-MÉRN-1.DOC* accesat în 29.09.2011.

[84] Nu știm dacă și în ce măsură a avut o influență Zichy al VII-lea Ferenc asupra înființării acestei asociații. Fondul lui comisarial din fondul MOL C 131, *Consiliului Locumtenențial, Fondul Contelui Zichy Ferenc comisar regal* conține și documente legate de regularizarea Eriului.

[85] Szabó József, *Bihardiószeg fejlődéstörténete, kismonográfia,* Pro Juventis Diosigensis Egyesület, Bihardiószeg-Diosig, 2003, p. 11.

[86] Palov József: *Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon*, (seria *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* nr 8), Békéscsaba, 1985, p. 12 citează pe Fodor Ferencz, *Magyar vízimérnököknek a Tisza-völgyében a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei,* A budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványa, Budapest, 1957, p. 196, 245.

[87] Către finele secolului XIX, locuitorii de-peste-Tisa au observat cu amărăciune efectele devastatoare ale secetei. Din cauza caracteristicilor meteorologice specifice bazinului Carpatic, din zece ani (cu distribuție hectică), în general 2 ani sunt umezi cu pagube semnificative cauzate de apele freatice, 2 ani cu umiditate suficientă, ceilalți 6 cu secetă. Aceasta era prezentă atât înainte de regularizările cursurilor fluviale cât și după, însă intensitatea efectului secetei era mai mare după aceste munci.

jumătate a secolului devenise și o temă de discuții politice aprige, cum vom putea vedea în continuare.

Marea secetă din 1863 (nevoia imperioasă de irigare a terenurilor agricole) și în general anii mai puțin umezi din decada 1860 au adus în actualitate canalul Tisa-Ierul-Crișul datorită condițiilor meteorologice favorabile unei lucrări de asemenea anvergură. Ideea și-a găsit un nou purtător de cuvânt în persoana lui Ivánka Imre, fost maior în armata revoluționară maghiară[88].În articolele sale inițiale, el scria despre o societate imobiliară pentru cumpărare terenuri, idee care nu s-a realizat, dar care prin intervenția lui Hajnik Pál a trezit interesul investitorului belgian Langrand.

În 1863, acesta l-a întrebat ce se poate face pentru desecarea mlaștinilor din Ungaria, regularizarea apelor și irigarea terenurilor agricole. Ivánka, după o documentare de șase luni, a elaborat un proiect conform căruia regiunea Tisei superioare (pornind de la Tiszaújlak) se putea lega printr-un canal navigabil de 227 km, prin intersectarea văilor Batár, Túr, Someș și Crasna, apoi pe valea Ierului, Barcăului cu Cele Trei Crișuri[89]. Specialiștii[90] s-au apucat de studiile prealabile și de pregătirea proiectului, însă execuția s-a amânat din motive necunoscute încă. Contele Zichy al IX-lea Ferenc, moșierul domeniului Diosig, a și oferit impresionanta sumă de 100.000 forinți pentru asociația de profil care se aștepta să se înființeze și dona necondiționat în folosul publicului toate terenurile alodiale comasate și prediale străbătute de traseul viitorului canal în zona Săcuieni-Diosig-Pocsaj[91].

În anii 1860 s-au elaborat și alte proiecte pe două posibile trasee paralele: canalul Tiszalök-Gyoma (pe valea pârâului Hortobágy, canalul Tisza–Körös/Crișuri sau actuala Keleti Főcsatorna din Ungaria) și canalul Tiszaújvar–Satu-Mare(–Moftinu)–Gyoma sau PéterfalvaGyoma (pe valea Ierului și Barcăului) legând Crișurile de Crasna, Someș și Tisa superioară. Din puținele documente de epocă accesibile, putem constata că realizarea celui de-al doilea canal a rămas cu mult în urmă (vezi și mai sus).

Herrich Károly a proiectat 8-10 variante posibile de canal pe primul traseu cu lungimi între 126,1-157 km, debit de cca. 125,8m^3/s, asigurând și irigarea a 170.000-300.000 ha de teren agricol. Scopul principal al acestui canal însă era irigarea și doar în secundar navigarea.[92] Proiectul acestui canal (pe baza afirmațiilor unui deputat dietal) a ajuns în 1866 în faza de execuție (proiectul de profil în faza cea mai avansată în perioada respectivă), fiind efectuat de un inginer maghiar și recomandat și de maghiarii Lechner Gyula,

---

[88] A trăit o viață lungă (Felsőszemeréd, 09.12.1818 – Besnyő, 27.07.1896) și foarte activă. În 1861 intră prima dată în Camera Inferioară a Dietei, iar între 1865-1895 este fără întrerupere membrul acestei instituții, din 1895 ajunge membru al Camerei Superioare (Statelor superioare). A luat parte în multe mișcări economice ale vremii: a fost co-fondatorul Asociației navale danubiene pe aburi existentă până în 1864, consilierul directoral al Banque credit foncier et industriel din Bruxelles, apoi președintele Asociației feroviare de Nord-Est între 1878-1892. Biografia lui vezi: ***, *Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990* la *http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC06707/06847.htm* (accesat 21.08.2011) și Szinnyei József, *Magyar irók élete és munkái* la *http://www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/i/i09315.htm* (accesat 21.08.2011).

[89] Ivánka Imre, *Felső-tiszai, érvölgyi, alsó-körösi csatorna*, Gazdasági Lapok, 1863, passim; Palov József, *Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon*, (seria *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* nr 8), Békéscsaba, 1985, p. 12-13 citează pe Trümmer Árpád, *Az Alföld öntözésére vonatkozó eddigi tervezése,*. in (Trümmer Arpád, edit.) *A Tiszántúl öntözése*, Földművelésügyi Minisztérium,. Budapest, 1938, p. 29-45.

[90] Inginerii Henter-Bodoky Károly, Boros Frigyes și Klasz Márton elaborau planul acestui canal de irigare-navigare în 1863, numit ung. *Felső-Tisza-Érvölgy-Körös-csatorna*. Sursa: ***, Magyar Életrajzi Lexikon 1900-1990 de la adresa: http://www.mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00523/01922.htm (accesat în 08.09.2011).

[91] Vasárnapi Újság, 1863, anul 10, nr. 50, passim.

[92] Herrich Károly conform ordinelor a elaborat trei variante de proiect, cu punctele de plecare la Tiszalök și de vărsare în Crișuri la Öcsöd, Mezőtúr, respectiv Gyoma. El a recomandat varianta cu vărsarea la Gyoma, însă aceasta nu satisfăcea nevoile de irigare ale terenurilor mai înalte dintre Tiszalök și Hajdúböszörmény. În 1865 a elaborat alte trei variante cu punctele de plecare la Ibrány. S-a convins însă că nu merită mutată originea canalului mai sus decât Tiszalök și, folosind și constatările lui Lechner Gyula, a elaborat în același an alte două variante, care practic erau versiuni mult mai detaliate ale canalului Tiszalök-Gyoma. De altfel, Lechner Gyula a fost primul care în locul unui canal condus în zonele declive propunea două canale conduse pe marginile înalte ale zonelor inundabile. Dunka Sándor, *A Hortobágy medence régi vizei és a tógazdálkodás,* (seria *Vízügyi Történeti Füzetek* nr 14), Budapest, 1996, p 24-27 (citează și un manuscris nedatat, probabil din 1877-1878 atribuit inginerului Boros Frigyes cu titlul: *„A Tiszavölgyön tervezett öntöző- és hajózási csatornatervek leírása"*) accesibil pe *http://muzeum.arcanum.hu* (accesat în 28.09.2011).

Wallandt Henrik și englezul Jacob Alberthy.[93] Defectul comun ale canalelor Tisa-Crișuri era că transportau ape doar cu ocazia debitelor mari ale Tisei, iar în perioada de irigare și navigare doar în mod excepțional. Pentru înlăturarea acestui defect, James Abernethy a propus, în 1866, construirea unui baraj pe Tisa[94], idee preluată în 1867 și de proiectul lui Benedek Pál[95] (el era inginerul maghiar la care se referea deputatul, proiectele lui însă au dispărut)[96]. O dată cu schimbarea sistemului politic în 1867 (trecerea de la absolutism la dualism), s-a desființat Consiliul Locumtenențial care patrona aceste proiecte. Deceniul cu vreme mai secetoasă a fost urmat de anii 1870, mult mai ploioși, iar lucrările de diguire-desecare au redevenit actuale. Consecutiv a căzut și proiectul canalului Tiszalök-Gyoma.[97]

Prin legea XIII/1867 Dieta a aprobat procurarea de către stat a unui împrumut de 60 de milioane de forinți pentru dezvoltarea infrastructurii feroviare și de navigare. Tot cu această ocazie, dieta s-a angajat solemn și la realizarea canalului Tiszalök-Gyoma. Acest angajament le-a dat speranțe și adepților canalului Tisa-Ierul-Crișul, care au bombardat Dieta pe parcursul verii anului 1868 cu intimate în acest sens, intimate adunate ulterior sub forma unei petiții a deputatului Tisza Kálmán. În acest context s-au compus intimatele Diosigului și localității Gyoma (comitatul Békés) înaintate Camerei inferioare al Dietei în 13 martie 1868, pe lângă alte asemenea intimate[98]. Din împrumutul menționat s-au construit mai degrabă căi ferate decât canale, dovadă fiind cele 16 legi referitoare la construirea liniilor de cale ferată din perioada 1867-1871, prin comparație cu cele 4-5 legi care se refereau la intenția construirii canalelor și căilor ferate din împrumutul respectiv[99].

Ministrul muncilor publice și circulației din 1870-1871 a justificat absența legislației referitoare la irigarea terenurilor prin rentabilitatea mai ridicată a căilor ferate. De aceea a pus sub semnul întrebării și realizarea canalului Tiszalök-Gyoma, nemaivorbind de canalul Tisa-Ierul-Crișul, care în intenția adepților ideii avea mai degrabă funcție de navigare. Spre ghinionul militanților celor două canale, Dieta a promulgat în 1868 legea înființării Căii

[93] Jacob Alberthy/James Abernethy a adus și o ofertă de preț din partea băncilor străine. Prețul se estima la 1 milion de lire sterline. Canalul era proiectat pentru irigarea văii Tisei cu o suprafață de 500.000 holde, cu posibilitatea navigabilității. Pentru a stimula transportul fluvial pe canal, s-au proiectat și căi ferate colaterale pentru Debrecen, Püspökladány, Nádudvar. Se plătea doar după apa folosită în scopuri agricole, navigarea se făcea pe gratis. Oponenții acestui canal afirmau imposibilitatea coroborării intereselor de navigare cu cele de irigare în cazul acestui canal încă și în anul 1900.

[94] Baraj ridicând-se cu 3,8 m deasupra nivelului 0 de la Tokaj.

[95] Baraj ridicând-se cu 2,5-3,2 m deasupra nivelului 0 de la Tokaj. Benedek era primul care a conceput acest canal în principal pentru irigare.

[96] Palov József, *Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon,* (seria *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* nr 8), Békéscsaba, 1985, p. 12-13 citează pe Trümmer Árpád, *Az Alföld öntözésére vonatkozó eddigi tervezések*, in (Trümmer Árpád, edit.) *A Tiszántúl öntözése*, Földművelésügyi Minisztérium, Budapest, 1938, p. 29, 45.

[97] *Képviselőházi Napló,* 1896 vol XXXI, 20 noiembrie – 22 decembrie 1900, 1896-617 (1896-XXXI-37 și 74-77), ședința 23 noiembrie 1900 de la sursa internet *http://mpgy.ogyk.hu*, accesat în 08.09.2011. Jurnalele ședințelor Camerelor Inferioare și Superioare, respectiv Documentele Camerelor Inferioare și Superioare au o referire bibliografică foarte complexă, triplă: anul și volumul registrului (cu datele limită ale sesiunilor dietale din volumul citat), apoi numărul de ordine al ședinței (anul, volumul de jurnal și pagina). Pentru exactitate citățm aceste surse parlamentare în forma lor completă, cum figurează pe site-ul Bibliotecii Parlamentului Ungariei.

[98] La acestea aderau intimatele lui Zichy al IX-lea Ferenc, Săcuieni, Otomani, Sălacea, Cherechiu, Ciocaia, Carei, Adoni, Galoșpetreu, Andrid, Satu Mare, comitatele Abauj, Sătmar și Maramureș și ale altor localități din actuala Ungarie. *Képviselőházi Napló*, 1865 vol VII, 11 martie – 16 iunie 1868, 1865-214 (1865-VII-78); *Idem*, 1865 vol VII, 11 martie – 16 iunie 1868, 1865-230 (1865-VII-271); *idem*, 1865 vol VII, 11 martie – 16 iunie 1868, 1865-232 (1865-VII-306); *idem*, 1865 vol VII, 11 martie – 16 iunie 1868, 1865-233 (1865-VII-316); *idem*, 1865 vol VII, 11 martie – 16 iunie 1868, 1865-235 (1865-VII-344); *idem*, 1865 vol VIII, 17 iunie – 9 iulie 1868, 1865-241 (1865-VIII-3); *idem*, 1865 vol VIII, 17 iunie – 9 iulie 1868, 1865-243 (1865-VIII-49); *idem*, 1865 vol VIII, 17 iunie – 9 iulie 1868, 1865-253 (1865-VIII-263 și 270); *idem*, 1865 vol VIII, 17 iunie – 9 iulie 1868, 1865-254 (1865-VIII-272) de la sursa internet *http://mpgy.ogyk.hu*, accesat în 08.09.2011.

[99] S-a luptat și Herrich Karoly, atunci deja coordonatorul regularizării reușite a Tisei pe baza ideilor lui Vasarhelyi Pal, în interesul canalelor navigabile, afirmând că liniile de cale ferată construite fără nici o responsabilitate încarcă cu niște costuri mari cheltuielile economiei țării, fiind responsabile de situația precară a țării. Idee greșită, fiindcă rețeaua de cale ferată a Monarhiei Austro-Ungare, una dintre cele mai dense din Europa vremii, a contribuit la creșterea economică din timpul dualismului. Herrich Károly, *A csatornák és vasutak harca*, A Magyar Mérnök és Építész Egylet vízépítési szakosztályának ülése 1882. február 10-én, apoi publicat Herrich Károly, *A csatornák és vasutak harca,* MMÉE Heti Értesítő, anul I, 1882, nr. 7, p. 34.

ferate maghiare din Nord-Est (și asociației de profil)[100], care a deviat atenția publicului și legislativului de la problema celor două canale și – conform gurilor rele contemporane – practic a și însemnat îngroparea proiectului canalului Tiszalök-Gyoma[101].

Ideea canalului Tisa-Ierul-Crișul a fost reactualizată trei ani mai târziu sub altă formă de către deputatul dr. Svetozar Miletici din cercul electoral Basahid pe 14 decembrie 1871[102], ca un proiect de hotărâre dietală. Nu știm soarta acestui proiect (probabil că a fost întrecut de realizarea căii ferate Timișoara-Orșova). Nu s-a realizat probabil nici din cauza începerii regularizării râului Hortobágy din 1879 (ung. *Hortobágy-csatorna*), la a cărei asociații a aderat și Asociația Barcăului cu o parte importantă din canalul preconizat. În jurul anului 1870, ideea canalului Tisa-Crișul era și subiectul unui studiu de fezabilitate emis de fostul revoluționar Türr István (exilat, apoi întors în țară), care lega Tisa cu Túr, Someș, Crasna, Eriu, Barcău și Criș. Acest canal făcea parte dintr-un sistem de canale la scară imperială, în viziunea lui Türr István[103].

În februarie 1873, ministrul Tisza Lajos a prezentat proiectul cadru al dezvoltării căilor de circulație rutiere, feroviare și fluviale de interes național, ca răspuns la intimatele dietale 3203/3 martie 1871 și 4375/15 decembrie 1871. În acest proiect s-a preconizat transformarea navigabilă ale Crișurilor unite până la Gyula pe o distanță de 14,7 mile pentru suma de 180.000 forinți. Nu mai este vorba de canalizarea și transformarea navigabilă a Ierului și Barcăului conform ideilor celor din deceniile 1830-1840. Însă figurează între canalele care merită executate canalele Tiszalök-Gyoma, cu lungimea de 14,7 mile, pentru suma de 9.808.500 forinți și canalul Satu-Mare–Gyoma, cu lungimea de 24 mile, pentru suma de 13.538.650 forinți. Ultimul se lega și de transformarea navigabilă a Crișurilor unite. În acest proiect figura deja și linia de cale ferată Oradea–Valea lui Mihai ca de interes național de categoria a doua, la poziția 12 pe lista de importanță între 32 de asemenea linii.[104] Între timp, prin legea XXXI/1880, Dieta a dat drumul căilor ferate de interes local, care a deviat atenția electoratului asupra liniei Oradea–Valea lui Mihai.

Între timp, lucrările de regularizare ale Barcăului au avut succes. Considerăm importantă doar o descriere sumară a acestor demersuri, în măsura influenței asupra activităților asemănătoare de pe valea Ierului. În timpul absolutismului, motorul acestor demersuri a fsot inginerul Henter-Bodoky Károly, care a acceptat și a definitivat ideile lui Huszár/Vásárhelyi și

---

[100] cu traseul Szolnok-Püspökladány-Debrecen-Valea lui Mihai-Carei-Satu Mare-Sighetu Marmației.

[101] *Képviselőházi Napló*, 1869 vol. IV, 3 decembrie 1869 – 26 ianuarie 1870, 1869-105 (1869-IV-398), ședința din 24 ianuarie 1870; *idem*, 1869 vol. XIV, 26 februarie – 11 martie 1871, 1869-301 (1869-XIV-154), ședința din 4 martie 1871 de la sursa internet *http://mpgy.ogyk.hu*, accesat în 08.09.2011.

[102] *Képviselőházi Irományok,* 1869 vol XII, 1869-1198 (1869-XII-288); *idem*, 1869 vol XIX, 10 decembrie-20 decembrie 1871, 1869-405 (1869-XIX-208), ședința 405 din 15 decembrie 1871 de la sursa internet *http://mpgy.ogyk.hu*, accesat în accesat in 17.09.2011. Svetozar Miletici cerea construirea unui canal cu traseul printre altele prin Zsadány-Esztró-Sălacea-Săcuieni-Diosig-Niuved-Santăul Mare-Borș-Biharugra(Hu)-Salonta-etc., plecând din Someș lângă Satu Mare cu vărsarea în Dunăre lângă Palánka (Bačka Palanka), pentru canalizarea teritoriilor inundabile din estul Ungariei și mai ales ale Banatului, având o lungime de 50 de mile. Atașăm aici în original și traseul din proiectul de hotărâre dietală nr. 1198 propus de Svetozar Miletici:

„Szatmár-Németi melletti Szamos folyótól Zsadány és Esztron át	3 ¼ mérfd.
Esztrótól Szalacsig	4
Szalacstól, Székelyhid, Diószeg, Named, Nagy Szántó, Keres-Borsón át	8
Keres Borstól Ugráig	3
Ugrától Nagy Szalontán át Berzerindig	5
Berzerindtől Jenő Simanda Aradon át	4
Aradtól Marossal Aranyka folyó torkolatáig	2
Marostól Fénylak mellett Knez, Bilet, Kis-Becskerek, Szakálház, Béga melletti Utoján át	7
Bogától Ság-Zsebely, Detta a versetzi sárvízbe	6 ¾
Versetzi sárvíztől Vlajkováczig	2
Vlajkovácztól Podpuran melletti Valja keveresig	1 ¼
Válja keverestől Karas folyóig	1
Karas medrén át Duplaj féle Palánka mellett a Dunába	2
	Összesen 50 ”

[103] Merk Zsuzsa, *A Ferenc József-csatorna fotográfusa: Letzter L. Szegeden,* în *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1999/2000, Szeged, 2001, p. 55.

[104] *Képviselőházi Irományok*, 1872 , vol V., 1872-286 (1872-V-8, 17, 32-37, 51) de la sursa internet *http://mpgy.ogyk.hu*, accesat în 08.09.2011.

Kecskés legate de Barcău. Realizarea practică s-a derulat cu mare elan între 1856-1860, dar munca obligatorie la care erau constrânși localnicii a dus repede la dezinteresul publicului. Anul secetos din 1863 și foametea consecutivă, respectiv desființarea muncii obligatorii au dus la scăderea randamentului. Totuși, la 1865-66 s-a realizat separarea Barcăului de mlaștini și vărsarea sa în Crișul Repede. Anii ploioși din deceniile 1870-1880 au obligat asociațiile și la munci de apărare împotriva inundațiilor până aproape de sfârșitul secolului.

În urma informațiilor furnizate de către Borovszky Samu, publicul a fost preocupat mai mult de regularizarea cursului Barcăului și ale Crișurilor decât de regularizarea Eriului. Ideea canalului Tisa-Ierul-Crișul a trăit însă atâta vreme cât oponenții regularizării Tisei, având ca fundament teoriile lui Pietro Paleocapa și Vásárhelyi Pál (adică prin îndreptarea curbelor albiilor și diguire versus divizarea fluxului), nu au fost reduși la tăcere definitivă. Însă desecarea excesivă a zonelor de peste Tisa a impus nevoia construirii unui canal principal cu scopul asigurării irigației zonei. Ideea canalului a reapărut deci, însoțită însă de o contraargumentare solidă într-un discurs al deputatului Thaly Kálmán și susținut în Camera inferioară a Dietei, din 27 mai 1881[105].

În a doua jumătate a secolului XIX, regularizarea Eriului s-a ivit mai mult ca o problemă colaterală, cauzată mai ales de necesitatea apărării împotriva apelor freatice infiltrate în bazinul Barcăului în urma precipitațiilor mai abundente[106]. Aceasta s-a întâmplat însă abia la începutul anilor 1880, în cadrul asociațiilor de profil deja existente. Datorită inundațiilor din anii 1879-1881, s-a realizat canalizarea cursului Ierului de către Asociația Ierului în 1882-1883, între Pocsaj și Adoni[107]. Ea a fost urmată de canalizarea cursului Kékkálló sau Kállóér, realizată de Asociația Barcăului între 1894-1897, pe o lungime de 62 km și cu 600 km canale secundare și terțiare preconizate de Asociația Kékkálló nou-înființată[108]. Din cauza umplerii canalului Ierului săpat între 1882-1883, asociația cursului Ierului inferior a intrat din nou în cadrul Asociației Barcăului[109].

În 1885, Dieta și-a dat acordul pentru construirea liniei Oradea–Valea lui Mihai. S-au întreprins și activitățile de regularizare ale Ierului menționate anterior, iar Zichy al IX-lea Francisc (motorul dezvoltării văii inferioare a Ierului) a devenit ambasador austriac la Constantinopol. Toate acestea au contribuit la abandonarea ideii canalului Tisa-Ierul-Crișul. Ideea a mai reapărut în anul 1900, în discursurile unor deputați nostalgici, ca exemplificare (surse citate mai sus), probabil inspirați din lucrarea lui Hieronymi Károly, care a propus încă o dată un canal între Satu Mare-Carei-Debrecen-Gyoma sau Timișoara-Arad-Szeged[110].

---

[105] *Képviselőházi Napló*, 1878 vol XIX, 12 mai – 1 iunie 1881, 1878-407 (1878-XIX-128) de la sursa internet *http://mpgy.ogyk.hu*, accesat în 08.09.2011. El afirma că dacă apa Tisei s-ar devia în parte pe canalul de pe valea Barcăului și Crișului în Mureș, orașul Szeged ar primi inundațiile Tisei din două părți, iar dacă acest canal s-ar prelungi spre Banat și s-ar vărsa în Dunăre deasupra Moldovei Vechi, cele trei îngustări ale Dunării de la nivelul orașului ar reține viiturile. Vărsarea acestui canal mai jos de Moldova Veche este îngreunată de terenul montan.

[106] Degeaba era Barcăul canalizat și diguit dacă cursurile Hortobágy, Kékkálló, Eriul, Cușmeu (Kösmő lângă Biharea), Crișul Mic etc. se vărsau neoprite în luncile Barcăului.

[107] Din cauza inundațiilor Crasnei transmise și pe valea Eriului în anii 1879-1880-1881, zonele mai jos situate ale Diosigului au fost mult afectate (pe străzile Velence, Köleses, Viz, Horváth, Csillagváros și Românilor 156 gospodării au fost inundate, 40 de case demolate, 100 de case grav avariate). Szabó József, *Bihardiószeg fejlődéstörténete, kismonográfia*, Pro Juventis Diosigensis Egyesület, Diosig, 2003, p 11.

[108] Korbély József, *Vizszabályozás és árvédelem*, in Borovszky Samu, *Bihar vármegye és Nagyvárad, Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája), A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája, A „Magyarország vármegyéi és városai" állandó munkatársai bizottságának közreműködésével szerkeszti ...*, „Apolló" Irodalmi Társaság „Magyarország vármegyéi és városai" Szerkesztősége és Kiadóhivatala, Budapest, 1901 la *http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/11.html*, accesat 28.09.2010.

[109] Față de anul 1855, când din hotarul localității Roșiori intrau 1302/0 jugăre cadastrale/stânjeni pătrați (iar din hotarul Diosigului nimic) în teritoriile gestionate de Asociația pentru prevenirea inundațiilor Barcăului, în anii 1881/1887 din Roșiori intrau 4865/866, iar din hotarul Diosigului 2206/81. Alte localități situate mai sus nu participau cu teritorii în cadrul acestei Asociații. Sursa: Dóka Klára, *A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a 18-19. században. Egy táj kialakulása,* (seria *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* nr 7), Gyula, 1997, p 280. Acesta este ilustrat și pe o hartă privind zonele inundabile de Barcău din 1905 la *Arhivele Naționale ale Ungariei*, fondul S 80, Tisza No 0093/1-4 (3).

[110] Hieronymi Károly, *Az osztrák csatornatervek és feladataink vízi útaink fejlesztése körü1*, Közgazdasági

După finalizarea regularizării Crișurilor și Barcăului, odată cu necesitatea apărării împotriva apelor freatice din afara teritoriilor acoperite de asociațiile hidraulice, atenția generală s-a îndreptat și asupra nordului Bihorului. În 1900, Oficiul regional de inginerie hidraulică regală maghiară (ung. *Magyar Királyi Kerületi Kulturmérnöki Hivatal*) nr IX din Debrecen a început măsurătorile și cartarea Ierului în scopul planificării regularizării, cu un împrumut de la stat de 24.000 forinți (tot în același scop, oficiul XVI din Oradea a pregătit regularizarea văii Barcăului pe cursul din afara Asociației hidraulice a Barcăului)[111].

Pe baza acestor planuri s-a realizat și canalizarea Ierului prin muncă manuală, între 1904-1905, până la Insula Femeii din Diosig, prin banii Asociației Barcăului. Continuarea lucrărilor în direcția Săcuieniului necesita însă și contribuția localnicilor și a moșierilor. Aceștia însă n-o considerau importantă, din contră, unul dintre cei mai vehemenți oponenți ai desecării Ierului a fost contele Stubenberg József, moșierul domeniului Săcuieni, un vânător împătimit[112].

Astfel, Ierul nefiind canalizat și diguit în continuare a produs inundații și mai mari (în aprilie 1912, august 1913 și aprilie 1919), din cauza precipitațiilor abundente și a inundațiilor Crasnei. Funcționarii locali (cum ar fi notarul Király Béla din Cheșereu) au cerut continuarea muncilor, dar din cauza războiului și a dezinteresului alte lucrări de anvergură serioasă nu s-au mai întreprins[113].

Korbély József, inginerul Asociației regularizării și protecției împotriva inundațiilor Barcăului, a mai sperat și în 1901 că, după construirea canalului Csongrád-Budapesta și transformarea navigabilă a Celor Trei Crișuri (ung. *Hármaskörös*), vor reînvia și proiectele canalelor TiszalökGyoma și Satu-Mare–Gyoma. Departamentul de canalizare a râurilor din cadrul Ministerului agriculturii a și cerut proiectarea unui canal principal de navigare și irigare pentru zonele de peste Tisa, în 1907, cu o lungime de 153 km, debit de 10,7m³/s, asigurând irigarea a 11.500 ha de terenuri și o capacitate nautică de 1 milion de tone marfă/an.

În perioada interbelică au mai apărut două proiecte semnificative care vizau acest canal navigabil. Primul proiect a fost al lui Czverdely-Trümmer Árpád (1922) și el prevedea un canal navigabil cu o lungime de 160 km, debit de 40m³/s, care să asigure și irigarea a 95.000 ha teren agricol. Al doilea proiect elaborat de Ruttkay Udó (1932) prevedea un canal lung de 136 km, cu un debit de 110 m³/s, care să asigure și irigarea a 806.000 ha de terenuri (cifră considerată ireală de criticii contemporani)[114].

Canalul Tiszalök-Gyoma, numit astăzi *Keleti Főcsatorna* (Canalul principal estic) și situat exclusiv pe teritoriul Ungariei, s-a realizat abia între 1941-1956, după o foarte lungă perioadă de decizii legislative, între 1863-1941[115], ca urmare a elaborării primului program național important privind irigarea Câmpiei mari. Programul a fost început de Trümmer Árpád în 1928 și finalizat de Sajó Elemér în 1931[116].

Szemle, anul 1901, Budapest, passim citat de Simonyi Alfonz, *A Tiszántúl vizrendezése - Adalékok a vízrendezés történetéhez,* în *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, vol. XXVI, *Hajdú*-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 1999, p. 228.

[111] *Arhivele Județului Hajdú-Bihar (Hajdú-Bihar megyei Levéltár),* fond IV. B. 459, *Bihar vármegye vízügyi iratai*, dosar 543, *A Berettyó folyó és mellékvizeinek tisztogatása Szalárdtól Poklostelekig, 1899-1913* (Vizügyi könyvi szám III/25). Proiectele, schițele și calculele efectuate de Schmid Ödön (inginer șef regal) și Szeszich Elek (inginer adjunct regal) vizau hotarele localităților Sălard, Sântimreu, Sfârnaș, Ciuhoi, Sâniob, Cenaloș, Sărsig, Poclușa de Barcău, respectiv cursurile Barcău, Gyepes patak, Almás patak, Nyulas ér, Kis Bisztra patak. Vezi și *http://data.hbml.hu/vizugy.php* , accesat în 20.09.2011.

[112] Mulțumită persistenței zonelor domeniale inundabile, cu obligativitatea desecării lor în zece ani (nerealizată însă), contele Stubenberg s-a ales cu un alodiu aproape triplu față de cât prevedea legea cu ocazia reformei agrare din 1920.

[113] Szabo Jozsef, *op.cit.*, p 11; Nánási Zoltán, *op. cit.*, p. 154-155.

[114] *http://www.civaqua.hu/tortenet.html* accesat in 14.09.2011.

[115] Canalul începe la Tiszalök, și prin cursul numit Kálló-ér, după 109,8 km străbătuți, se varsă lângă Bakonszeg în Barcău.

[116] Canalul lui Trümmer în lungime de 160,1 km avea originea în Tisa la Tiszaeszlár și se vărsa în Celetrei-Crișuri la Mezőtúr. Pe lângă funcția de navigare, asigura și irigarea a 86.300 ha de terenuri cu valoare productivă inferioară, cu ajutorul unui baraj la Tiszaeszlár. Palov József, *Az öntözések múltja a Dél-Tiszántúlon* (seria *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* nr 8), Békéscsaba, 1985:, p 16 citează pe Freytag F., *A Körösök*

Între anii 1910 și 1914, sub conducerea lui Korbély József (inginer șef de asociație), a avut loc proiectarea canalelor secundare ale Eriului pe teritoriile aparținătoare Asociației regularizării și protecției împotriva inundațiilor Barcăului (ung. *Berettyó Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat*). Aceste teritorii însă cuprindeau doar hotarele localităților Diosig, Roșiori, Mihai Bravu, Ianca, respectiv cursurile/canalele Keskenyér-Almásvölgyi și Gyapoly-Jankafalvai (sau canalul Eszteró)[117]. Poate inspirat de această investiție, notarul Király Béla din Cheșereu a cerut continuarea muncilor de regularizare a văii Eriului, dar din cauza războiului, nu s-au mai întreprins alte lucrări[118].

Iată pe scurt câteva demersuri privind regularizarea Văii Ierului în secolul XIX. Cercetările se direcționează spre cunoașterea detaliată a activității Asociației hidraulice de pe Valea Ierului, înființată în 1842, respectiv pe descoperirea altor demersuri hidraulice ale privaților, autorităților comitatense, locale și domeniale, care au avut efect asupra rețelei hidrografice a zonei prin prelucrarea documentelor și hărților, a schițelor rămase posterității.

völgyében, tervezett munkák ismertetése in (Trümmer Árpád edit.) *A Tiszántúl öntözése,* Földművbelésügyi Minisztérium, Budapest, 1938, p 187, 191; Trümmer Árpád, *Az Alföld öntözése*, Vízügyi Közlemények, Budapest, anul X, 1928, p 56-61; Sajó Elemer, *Emlékirat vizeink fokozottabb kihasználása és újabb vízügyi politikánk megállapítása tárgyába,*. Vízügyi Közlemények, Budapest, anul XIII, 1931, p. 55- 63.

[117] *Arhivele Județului Hajdú-Bihar (Hajdú-Bihar megyei Levéltár),* IV. B. 459, *Bihar vármegye vízügyi iratai,* dosarele 469a-n, *Az Ér mellékcsatornáinak tervei, 1910-1914* (Vizügyikönyvi szám III/22. a-n). Vezi și *http://data.hbml.hu/vizugy.php* (accesat în 20.09.2011).

[118] Nánási Zoltán, *op. cit.*, p. 154-155.

RELAȚIILE CULTURALE ROMÂNO-ITALIENE REFLECTATE ÎN PAGINILE REVISTEI „FAMILIA", SERIA I (1865-1906)

Florina Ciure*, Lucia Cornea

ROMANIAN-ITALIAN CULTURAL RELATIONS REFLECTED IN THE „FAMILIA" MAGAZINE, SERIES I (1865-1906)

Abstract

Familia magazine, founded in Pest in 1865 by Iosif Vulcan, had an important role in the promotion of Romanian culture. The first series, which had an uninterrupted continuity until the end of 1906, under the leadership of Iosif Vulcan, appeared in Pest between 1865 to 1880, then in Oradea, contains a lot of information on which can be reconstructed the Romanian-Italian cultural relations. In its pages were noted the books published, the successes of Romanian artists on Italian stages, the common cultural activities of Romanian and Italian spaces, were published travel notes, stories, poems, translations of the works of well-known writers, were illustrated and described the Italian cities or the great personalities of Italian people. Serving to bring to the attention of readers the outstanding cultural events, but also their artisans, *Familia* magazine shows us the society of those times, reflecting also a fervent and fertile cultural activity on both countries.

Key words: Familia, Iosif Vulcan, Romania, Italy, cultural relations.

Revista *Familia*[1], fondată la Pesta în anul 1865 de către Iosif Vulcan, a avut un rol important în răspândirea culturii române. Rămasă în conștiința posterității prin faptul că în numărul 6 al său, din 28 februarie/9 martie 1866, debuta cu poezia *De-aș avea* Mihai

* Muzeul Țării Crișurilor, florinaciure@gmail.com.

[1] Referitor la revista *Familia*, a se vedea: Vasile Vartolomei, *Din istoricul revistei „Familia"*, în *Tribuna Ardealului*, nr. 158, 1941, p. 2-3; Idem, *Apariția „Familiei". Program, ideologie, realizări*, în *Tribuna Ardealului*, nr. 1079, 1941, p. 2-3; *Centenar Familia, 1865-1965*, Oradea, 1967; Alexandru Crișan, *Revista Familia (1865-1906). Contribuții monografice*, Timișoara, 1973; Lucia Cornea, *Aspecte istoriografice în revista „Familia": Colaboratori, preocupări, concepții*, în *Crisia*, nr. 5, 1975, p. 267-277; Idem, *Aspecte istoriografice în revista „Familia" (Istoriografia evenimentelor contemporane)*, în *Crisia*, nr. 7, 1977, p. 469-475; Idem, *Problema originii și continuității poporului român oglindită în paginile revistei „Familia" (1865-1906)*, în *Crisia*, nr. 8, 1988, p. 203-211; Idem, *Contribuția revistei „Familia" (1865-1906) la cunoașterea activității unor personalități ale istoriografiei europene*, în *Crisia*, nr. 11, 1981, p. 162-168; Viorel Faur, *Războiul de independență și Revista „Familia"*, Oradea 1978; Gheorghe Petrușan, *Iosif Vulcan și revista „Familia"*, Szeged, 1992; Radu Birta, *Rolul revistei „Familia" în afirmarea culturii naționale*, în *Revista bihoreană de istorie*, nr. 2, 2004, p. 34-37; Corneliu Crăciun, *Imaginea Europei în revista „Familia"*, Oradea, 2005; Florin Crăciun, *Imagini franceze în revista „Familia"*, în *Cele Trei Crișuri*, nr. 9-10, 2006, p. 5-26; Raluca Istrate, *Revista „Familia": indice bibliografic 2005*, Oradea, 2006; Rada Varga, *Antichitatea în imagini. Studiu de caz revista „Familia" (1865-1880)*, în *Românii din afara granițelor țării. Istorie, cultură, spiritualitate*, coordonator: Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iași, 2010, p. 61-69; Claudia Doroftei, *Revista „Familia" – o revistă de cultură (1865-1906)* (http://www.lisr.ro/8-doroftei.pdf).

Eminescu[2], revista a găzduit în paginile sale numeroși alți scriitori români care au cunoscut ulterior consacrarea. Publicația a avut o continuitate neîntreruptă până la finele lui 1906, adică de aproape 42 de ani, între anii 1865 și 1880 la Pesta, mai apoi la Oradea, seria I[3] aflându-se sub conducerea lui Iosif Vulcan, el însuși un autor extrem de prolific, care a abordat mai toate genurile și speciile literare[4]. Încă de la primul număr al *Familiei*, Iosif Vulcan subtitra pe frontispiciu avertismentul că revista va fi o *Fóie enciclopedica si beletristica cu ilustratiuni*, care se va adresa vieții de familie. De aceea, pe lângă literatură și artă – rubrica celebră destinată debutanților fiind *Cu bucurie deschidem coloanele foaiei noastre* –, se regăsesc rubrici precum: *Salon, Ce e nou?, Vești teatrale, Știri despre morți, Musică, Instituții și asociații, Poșta porumbeilor, Consignația, Șah-rebus, Din strainetate*. În cererea adresată autorităților din Pesta, la 5 aprilie 1865, Vulcan precizează că, pe lângă *„cunoștințe generale și cultură"*, revista va publica și *„portretele personalităților mai importante interne și externe* [...], *imagini cu caracter istoric, regional și de științele naturii cu descrierea lor; apoi poesii originale sau traduceri, nuvele, articole lingvistice, istorice și estetice ș.a.m.d., cu excluderea completă a politicii"*. *Familia* și-a diversificat în timp rubricile, pe lângă cele amintite mai sus apărând și note de călătorie, romane, piese de teatru, articole literare și etnografice, folclor, recenzii și cronici din cele mai variate domenii (mai ales despre școală și biserică), conversații ușoare cu cititoarele, rețete culinare, sfaturi practice, modă, știri variate din lumea largă, umor, caleidoscop (felurite) etc[5].

Din paleta largă de informații cuprinse în paginile revistei *Familia*, vom încerca să creionăm în cele ce urmează raporturile româno-italiene, așa cum au fost ele reflectate într-o publicație destinată românilor, la sfârșit de secol XIX și început de secol XX.

Primul număr, apărut la Pesta în anul 1865, la 5 iunie, conține o descriere a Pantheonului – *Pantheonulu pe tempulu Imperatiloru romani*, *„una capu de opera a architecturei: o suvenire a marirei strabune"*[6], al treilea o descriere a modului de edificare a *Colosseulu din Roma*[7], pentru ca în al cincilea să fie prezentat *Castelulu Miramare*, din apropierea Triest-ului[8]. Publicul era anunțat, totodată, că se primiseră de la Roma numeroase *ilustrațiuni foarte interesante* ale unor monumente (care sunt enumerate), acestea urmând a fi reproduse în revistă. Întrucât costurile legate de xilografiere erau ridicate, *„rogâmu pe onoratii cetitori ai nostri ca sê recomande fói'a nóstra in cerculu cunoscutilor lor, ca astfelu sê potemu realisá dorinti'a nóstra: a da onoratului publicu o fóia enciclopedica si beletristica cu ilustratiuni, care sê pota emulá si cu foile straine"*[9]. Se pare că cititorii au răspuns într-un număr mare la apelul adresat de redacția publicației, astfel încât numerele următoare au fost ilustrate cu reprezentările superbelor monumente la care se făcea referire în nota adresată publicului. Se poate exemplifica acest fapt prin ilustrațiile care au însoțit articolele din numerele pe lunile septembrie-decembrie 1865, respectiv cel privind fondarea Romei[10], și cele conținând descrierile *Portulu dela Triestu*[11], a Columnei lui Traian[12], *Pescerea veneta de la Capri*[13] (Peștera Albastră), pentru ca primul număr din anul următor să debuteze cu prezentarea Romei, *Urbea eterna*[14], cu al său *Palatulu de auru a lui*

---

[2] Vezi: Mihai Eminescu, *Poezii în Familia*, ediție îngrijită, note și postfață de Miron Blaga, prefață de Mihai Drăgan, Oradea, 1992.

[3] Revista a cunoscut de-a lungul timpului 5 serii: seria I (1865-1906) sub conducerea lui Iosif Vulcan, seria a II-a (1926-1929), a III-a (1934-1940) și a IV-a (1941-1944) sub conducerea lui M. G. Samarineanu, seria a V-a (1965-prezent) sub conducerea lui Alexandru Andrițoiu, iar din 1990 a lui Ioan Moldovan.

[4] A se vedea: Lucian Drimba, *Iosif Vulcan*, București, 1974; Iosif Vulcan, *Scrieri*, vol. I-IV, București, 1987-2002; Idem, *Teatru din manuscrise*, Oradea, 2006; Idem, *Teatru din publicații*, Oradea, 2007; Blaga Mihoc, *Istorie și politică*, Oradea, 1993, p. 66-76; http://iosifvulcan.revistafamilia.ro/.

[5] Marin Chelu, *Precuvântare* (http://iosifvulcan.revistafamilia.ro/precuvantaremarinchelu.html).

[6] *Familia*, nr. 1, 5/17 iunie 1865, p. 10.

[7] *Ibidem*, nr. 3, 25 iunie/7 iulie 1865, p. 40.

[8] *Ibidem*, nr. 5, 15/27 iulie 1865, p. 64.

[9] *Ibidem*, p. 67.

[10] *Ibidem*, nr. 11, 15/27 septembrie 1865, p. 135.

[11] *Ibidem*, nr. 12, 25septembrie/7 octombrie 1865, p. 148.

[12] *Ibidem*, nr. 13, 5/17 octombrie 1865, p. 162.

[13] *Ibidem*, nr. 21, 25 decembrie 1865/6 ianuarie 1866, p. 259.

[14] *Ibidem*, nr. 1, 5/17 ianuarie 1866, p. 8.

Nero[15], urmată, în numărul următor, de cea dedicată orașelor *Turin si Florentia*[16]. Sub titlul *Porturi din Sicilia* este analizată vestimentația tinerelor din ilustrația reprodusă alăturat, constatându-se că aceasta este asemănătoare cu cea a tinerelor de la noi[17]. În articolul cu titlul *Inmormentarea in Venetia* însoțit de o fotografie cu o gondolă care transportă corpul neînsuflețit al unei venețience – după cum ni se explică în text – spre cimitirul San Michele, *„Bel'a Venetia”* pare să-și fi pierdut strălucirea de odinioară, trăind din nostalgia a ceea ce a reprezentat ea de-a lungul multor secole[18]. Și numerele următoare au continuat să prezinte orașul dogilor[19], respectiv *Portulu de la Veneția*[20] sau *Beserica'a lui San' Marcu in Venetia*[21], având alăturate ilustrații care acoperă o pagină întreagă. Urmează *Fortaréti'a San Felice in Verona*[22] și descrierea *Patrunghiulu de fortaretie italianu*[23]. Cu ocazia a două mari serbări care avuseseră loc în capitala Italiei – jubileul papei și nunta de argint a regelui Italiei –, redactorii de la *Familia* au ținut să se alăture bucuriei națiunii surori prin reproducerea, în paginile revistei, a unor imagini din Roma[24].

Se pare că intenția lui Iosif Vulcan și a colaboratorilor săi a fost ca cititorii să fie familiarizați în primul rând cu frumusețile Italiei, fapt demonstrat de multitudinea imaginilor publicate, care ilustrează realități peninsulare. Dar orientarea principală a revistei era totuși aceea de a semnala contribuțiile din domeniul literaturii și artelor și în această direcție cele două medii culturale care ne interesează, cel italian și cel român, și îndeosebi legătura dintre ele, au fost bine reprezentate. Au fost tipărite portretele unor personalităților italiene de seamă, adesea însoțite de exemplificări ale realizărilor lor artistice, cum, de exemplu, este cazul pictorului renascentist Antonio Allegri zis Correggio[25], cu al său tablou *Nóptea santa*[26]. În cuprinsul revistei se vor regăsi multiple și variate creații literare, atât în versuri cât și în proză, între acestea *Hor'a unirei* în limba italiană, cu precizarea: *„tradusa in italienesce de G. Vegezzi-Ruscalla”* și pronunțată *„in discursulu seu tienutu cu ocasiunea deschiderei catedrei de limb'a si literatur'a romana din Turin”*[27], dar și poezia *Venetian'a* a lui I.C. Drăgescu[28], scrisă în orașul lagunar la 15 octombrie 1865[29], ulterior nuvela *Dóue nopti in Rom'a*, a lui *Mihaiu Cirlea*, cu loc de desfășurare a acțiunii în urbea lui Romulus și Remus[30], *Recompens'a*, o altă *noveletta italiana* de *Ionu Valeriu Barcianu*[31], poezia lui Petru V. Grigoriu, *La Italia*, datată Viena 10 august 1875, *„Dedicatie Signorinei Alliza Barbi”*[32], *Consiliul celor trei din Veneția (schiță istorico-culturală)* a lui *Averchiu Macaveiu*[33], sau *Preumblarea* de Gabrielle D'Annunzio, adică *„La Promenada”* din *«Poema Paradiziaco»*,

---

[15] *Ibidem*, p. 33.
[16] *Ibidem*, nr. 10, 15/27 aprilie 1866, p. 118.
[17] *Ibidem*, nr. 5, 15/27 februarie 1866, p. 55.
[18] *Ibidem*, nr. 15, 25 mai/6 iunie 1866, p. 176-177.
[19] *Familia*, nr. 1, 1/13 ianuarie 1867, p. 8.
[20] *Ibidem*, nr. 19, 3/5 iulie 1866, p. 221.
[21] *Ibidem*, nr. 26, 21 august/2 septembrie 1866, p. 305; 309-310.
[22] *Ibidem*, nr. 29, 11/23 septembrie 1866, p. 341.
[23] *Ibidem*, p. 344-345.
[24] *Ibidem*, nr. 34, 22 august/3 septembrie 1893, p. 401.
[25] Referitor la Correggio vezi: Mario Di Giampaolo, *Correggio disegnatore*, Milano, 2001; Giuseppe Adani, *Correggio pittore universale*, Correggio 2007.
[26] *Familia*, nr. 49, 22 decembrie 1867/3 ianuarie 1868, p. 280-282.
[27] *Ibidem*, nr. 8, 15/27 martie 1866, p. 95.
[28] Cu privire la activitatea medicului și scriitorului Ioachim Caton Drăgescu (1844-1915), a se vedea: Elie Dăianu, *Forțele latinității regeneratoare. Un suflet eroic uitat: dr. Ioachim C. Drăgescu*, Cluj, 1938; Claudiu Isopescu, *Un poeta dell'unità nazionale romena: I. C. Drăgescu e l'Italia*, în *Meridiani*, nr. 8, 1939; Idem, *Un poeta dell' unità nazionale romena: I. C. Drăgescu e l'Italia*, în *La Rassegna italo-romena*, 1940; Gelu Neamțu, *I.C. Drăgescu, militant pentru republică și dacoromânism (1866-1914)*, în *Anuarul de Istorie și Arheologie Cluj*, nr. 15, 1972, p. 263-284; Idem, *Momente zbuciumate din lupta poporului român pentru realizarea Dacoromâniei. 1848-1918*, Cluj-Napoca, 2005; Teodor Vârgolici, *Evocarea martirilor Transilvaniei – Nopțile Carpatine sau Istoria martirilor libertății*, în *Luceafărul*, nr. 18, 30 mai 1990, p. 7; Ion Pătrașcu, *Un vizionar al unirii românilor: dr. I.C. Drăgescu*, în *Curierul Primăriei Municipiului Craiova*, an. 4, nr. 153, 4 decembrie 2000, p. 4.
[29] *Familia*, nr. 19, 3/5 iulie 1866, p. 224-225.
[30] *Ibidem*, nr. 41, 22 noiembrie/4 decembrie 1868, p. 482-485.
[31] *Ibidem*, nr. 25, 24 iunie/6 iulie 1873, p. 288-289.
[32] *Ibidem*, nr. 76, 8/20 octombrie 1878, p. 481-482.
[33] *Ibidem*, nr. 31, 2/14 august 1887, p. 364-367; *Familia*, nr. 32, 9/21 august 1887, p. 381-282.

ed. Treves, Milano, 1897"[34]. Pe parcursul mai multor numere, At. M. Marienescu ne introduce în universul legendelor și al miturilor, cu ale sale reflecții despre *Lumea latină inainte de Roma și zidirea Romei*[35], iar un *Discurs despre istoria literaturii italiene*[36], amplu și foarte bine documentat, citit de către dr. Iosif Hodoș[37] la Adunarea generală a *Asociațiunii transilvane (A.S.T.R.A.)*, care a avut loc la Alba Iulia, a fost defalcat pe patru numere consecutive ale revistei[38]. *„Dante, Petrarca, Bocaccio sunt numele primiloru regeneratori si fundatori ai limbei si literaturei italiane... „Comedi'a divina" a lui Dante, „Poesíele" lui Petrarca scrise in onórea Laurei, „Decameronele" lui Bocaccio – sunt si voru fí totdeauna celu mai precíosu depositu alu limbei italiane. Acestu triumviratu literariu, prin operele sale, a lasatu posteritâtiei limb'a italiana in tóta originalitatea, in tóta frumuseti'a, in tóta naturalitatea ei"*[39]. Personalitatea lui Dante era evocată și în cadrul *știrilor din străinătate*: *„La serbarea lui Dante din partea municipalitatîloru italiane s'au donatu Florentiei acele 600. standarde, ce au falfaitu in acésta diua marétia, si se voru pastrá in sal'a din Palazzo del Podesta, pentru ca in totu anulu la diu'a nascerei lui Dante sê se espuna"*[40]. Din aceeași categorie de știri, numărul 2 din 15 iunie 1865 consemna sub titlul *Monumentulu lui Cavour in Milano*: *„În dîlele aceste s'a desvalitu serbatoresce monumentulu lui Cavour aredicatu de sculptorii Tantardini si Tabachi. Langa statua maiestósa a lui Cavour se mai inaltia si o statua fórte ideale, ce representa Italia care in o carte scrie numele lui Cavour"*[41]. Garibaldi apare în mai multe evocări de la finele anului 1866: *„Din strainetate:* [Garibaldi] *a sositu in 25 sept. la Florentia si fù primitu cu multa pompa. Stradele erau infrumsetiate cu stindarde si poporul salutà cu entusiasmu pe generalulu, carele de la 1848 n'a fostu in Florentia. In carutia, langa dinsulu siedea renumitulu omu poporalu maiestrulu Dolfi. Conductulu, in alu caruia frunte mergeau vre-o 10,000 voluntari, trecea incetu intre strigate de bucurià pe strade. Garibaldi tienù vorbire câtra poporu"*[42]; *„Garibaldi dupa anulu nou va caletorí la Modena, ca acolo séu mai bine a dîce in Albano sê intrebuintiedie scaldele. La Venetia nu se va duce, ca nu cumva poporulu de acolo sê faca óresi-cari demonstratiuni"*[43]. Și tot referitor la Garibaldi, era publicată o urare de bun venit, adresată de studenții români din Torino: *„Delegați români la Garibaldi. Junimea romana din Turinu adresandu gener. Garibaldi o felicitare de buna sosire, dîse intre altele: «Generale! Interpreti ai junimii române ce se afla in Itali'a spre a si-completá studiile sale, salutâmu din anima sosirea vóstra in cetatea ce fu léganulu nedependintiei italiane. Acésta dî e santa pentru noi, fiindcâ amu potutu se adresâmu aceste pucine cuvinte vóue, cari ati contribuitu la realisarea nedependintiei si unitâtii italiane, si v'ati luptatu cu unu eroismu miraculosu pentru trimfulu nationalitâtii a dóue lumi. Generale! Romanii cunoscu de ajunsu simtiemintele ce le nutriti pentru ei; si prin nóua perseverantia aretata cu ocasiunea stabilirei nóuei stâri de lucruri, stare care erau resolutia mantiené chiar' cu pretiulu sangelui, probéza, câ sunt demni de afectiunea vóstra si a Italiei. Deci si noi ca fíi ai mamei Rome, dorimu ca Rom'a sê devina câtu mai curendu capital'a Italiei. Traiésca dar' Itali'a, traiésca santele aspiratiuni ale lui Garibaldi!*

---

[34] *Ibidem*, nr. 18, 4/17 mai 1903, p. 207.
[35] *Ibidem*, nr. 32, 8/20 august 1893, p. 378-379; nr. 33, 15/27 august 1893, p. 388-390; nr. 35, 29 august/10 septembrie 1893, p. 412-414; nr. 36, 5/17 septembrie 1893, p. 430; nr. 37, 12/24 septembrie 1893, p. 442; nr. 38, 19 septembrie/1 octombrie 1893, p. 454-455; nr. 38, 26 septembrie/8 octombrie 1893, p. 466-467.
[36] *Ibidem*, nr. 29, 11/23 septembrie 1866, p. 341-344.
[37] Referitor la Iosif Hodoș, istoric și om politic român, avocat, publicist, membru fondator al *Academiei Române*, vezi: Alexandru Marcu, *Simion Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia: cu documente inedite*, București, 1935 (extras din *Academia Română, Memoriile Secției Literare*, seria III, tom. VII, mem. 6, p. 174-334; Ștefan Pascu, Iosif Pervain, *George Bariț și contemporanii săi: Corespondența primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoș, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu și Ioan Micu Moldovan*, seria *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, București, 1981, p. 104; Vlad Popovici, *Elita politică românească din Transilvania (1861-1881). O perspectivă alternativă*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/I, 2010, p. 213-227.
[38] *Familia*, nr. 29, 11/23 septembrie 1866, p. 340-344; nr. 30, 18/30 septembrie 1866, p. 352; nr. 31, 25 septembrie/8 octombrie 1866, p. 364-368; nr. 32, 2/14 octombrie 1866, p. 378-379.
[39] *Ibidem*, nr. 29, 11/23 septembrie 1866, p. 342.
[40] *Ibidem*, nr. 1, 5/17 iunie 1865, p. 16.
[41] *Ibidem*, nr. 2, 15/27 iunie 1865, p. 32.
[42] *Ibidem*, nr. 31, 25 septembrie/8 octombrie 1866, p. 372.
[43] *Ibidem*, nr. 33, 4/16 decembrie 1866, p. 491-492.

Delegatii romani: Jonescu, Coculescu si Duculescu». La aceste cuvinte Garibaldi respunse: „Multiumescu pré multu departatiloru mei compatrioti, Romaniloru, cari sunt atâtu de bravi, fórte bravi, si simtu o placere mare stringanduve man'a”[44].

Daniele Manin, om politic venețian ce s-a remarcat prin opoziția față de administrația austriacă, devenind chiar președinte al guvernului provizoriu (1848) al Veneției după revolta populară care a dus la înlăturarea austriecilor[45], este evocat în paginile de debut ale numărului 14 din anul 1868, cu ocazia repatrierii osemintelor marelui patriot, care, după capitularea Republicii venețiene (august 1849), fusese nevoit să se refugieze la Paris[46]: *„Asié o serbare, asié o dî insemnata inca n'a vediutu Veneti'a, câ-ci sute de mii din tóte partile lumei a venitu sê asiste la inmormentarea marelui fiu alu ei, si insusi regele Victoru Emanuelu inca si-a tramisu representantele seu oficiosu la inmormentarea marelui republicanu”*[47].

Activitatea artiștilor români în străinătate a fost constant urmărită. Sub titlul *Opulu unui june pictoru românu*, este descris tabloul pictorului Nicolae Popescu[48], *„carele acuma prin marinimosulu ajutoriu alu ilustrei familie de Mocioni si-continua studiele sale artistice in cetatea eterna, la Roma”*[49]. În anul următor, 1867, au fost publicate primele scrisori expediate din Roma de către Nicolae Popescu. Acesta s-a simțit dator să trimită, *„din patria artelor frumoase”*, o descriere a Columnei lui Traian[50]. Dar, neuitându-și vocația de artist și găsind la Biblioteca Vaticanului o colecție valoroasă de desene după Columna lui Traian, Nicolae Popescu consemnează următoarele: *„Cugetai, câ ar fi bine a litografá unele scene, ca astfelu sê se latiésca in publiculu nostru. Ne avendu inse eu midilóce de ajunsu spre a da a se litografá acestu desemnu, ce l'am facutu eu, cugetai câ ar fi bine sê-lu fotografediu. Deci ca sê se pótă laţî câtu mai tare, i defipsei unu pretiu moderatu, adeca 50 cr. es. Formatulu nu va fi pré mare, inse déca on. publicu va intimpiná cu caldura intreprinderea mea, voiu cautá a dá fotografiile în formatu mai mare și apoi voiu mai publicá și alte icóne de cea mai mare importantia pentru noi romanii”*[51]. Sub grupajul *Popescu Nicolau, Scrisori din Roma* au mai fost publicate însemnări ale pictorului, care certifică continuarea întreprinderii sale de a desena și fotografia imaginile de pe Columna lui Traian[52]. Destinul artistului a fost urmărit și după întoarcerea sa pe meleagurile natale: „[Dl. Popescu], *tenerelu pictoru romanu, rentornandu de la Rom'a, unde a petrecutu vre-o doi ani pentru perfeptiunarea sa in art'a frumóasa a picturei, in presinte se afla in giurulu nostru si peste câte-va dîle va merge giosu in provincia pentru cercetarea cunoscutilor sei”*[53]; *„(Pictura.) D.N. Popescu, pictorulu nostru nationalu rentornandu de la Rom'a a adusu cu sine mai multe opere ale sale, prin cari ni-a facutu o suprindere fórte placuta. Dintre aceste unele au fost espuse în espusetiunea de arte din Rom'a si au fost laudate de barbatii cei mai competinti de acolo”*[54]. Era apreciată naturalețea ce răzbate din toate tablourile pictorului, combinația reușită a culorilor, astfel că portretele sale par a fi *„nesce statue pline de viétia”*. Era remarcat îndeosebi *„portretulu fórte interesantu ce representa pre d. Vladareanu, amiculu si colegulu dlui Popescu, carele in presinte e in Rom'a asisdere spre perfeptiunarea sa in pictura”*[55].

La rubrica *Ce e nou?* apărea următoarea notiță: *„(Cu placere anunciamu) câ ni-a*

---

[44] *Ibidem*, nr. 14, 2/14 aprilie 1867, p. 171.
[45] Vezi: Eva Cecchinato, *La rivoluzione restaurata. Il 1848-1849 a Venezia fra memoria e oblio*, Padova, 2003.
[46] *Familia*, nr. 14, 20 aprilie/2 mai 1868, p. 157-158.
[47] *Ibidem*, p. 158.
[48] Referitor la pictorul Nicolae Popescu (1835-1877), a se vedea: Aurel Cosma, *Pictura românească din Banat, dela origine până azi*, Timișoara, 1940, p. 35-40; Gheorghe Luchescu, *Din galeria personalităților timișene*, Lugoj, 1996.
[49] *Familia*, nr. 5, 15/27 februarie 1866, p. 59.
[50] *Ibidem*, nr. 8, 19 februarie/3 martie 1867, p. 93-94.
[51] *Ibidem*, p. 94.
[52] *Ibidem*, nr. 16, 16 februarie/28 aprilie 1867, p. 194-195.
[53] *Ibidem*, nr. 29, 16/28 iulie 1867, p. 350.
[54] *Ibidem*.
[55] *Familia*, nr. 29, 16/28 iulie 1867, p. 351.

succesu a capetá portretulu si biografi'a renumitului filoromanu d. G. Vegezzi-Ruscalla[56], *carele a facutu cunoscuta limb'a si literatur'a nostra la fratii din patri'a nóstra cea strabuna Italia"*[57]. Primele două pagini din nr. 14 pe luna mai 1866 erau astfel dedicate personalității lui G. Vegezzi-Ruscalla, *„bravu fiiu alu dulcei sorori"*[58]. Peste doi ani fiind publicate scrisorile trimise din Italia de către I.C. Drăgescu, acesta comenta, printre altele, un articol al lui Vegezzi-Ruscalla apărut în *Il mondo illustrato*, în care autorul, vorbind despre Alecsandri, făcea o paralelă între limba română și cea italiană, pentru exemplificarea asemănării dintre cele două limbi prezentând versiunile în română și italiană ale unei poezii a lui Alecsandri și ale unei poezii populare din regiunea Romei[59]. La o distanță de zece ani, revista va consemna la adresa aceleiași personalități: *„Dlu Vegezzi Ruscala, cunoscutulu filo-românu și eminentu professoru la Universitatea din Turin a publicatu în dîuariulu «Il Torino» unu articolu întitulatu «Români'a si Bulgari'a»*[60], precum și: *„O adressa lui Vegezzi Ruscalla. Pétra (Romania) 30 junie (12 julie.) Ilustrul patriotu italianu și filo-românu, dl Vegezzi Ruscalla, nici în adâncele sale bătrânetĭe nu încéta d'a susținé caus'a româna în press'a italiana. Sub inspirațiunea unui nobilu sentimentu de gratitudine, cetatĭenii din urbea Pétra i-au adressatu urmatórea scrisóre: «Ilustre cetatĭanu, Cu o vía bucuría amu cetitu în „Il Cittadino" ultimul vostru articolu. Subsemnatii din crierii muntilor patriei lor, nu se potu oprí de a nu ve aduce gratitudine si recunoscintĭa pentru bunavointĭ'a si zelul neobositu, ce-l puneti în aperarea intereselor Românĭei. Cât va stá în Daci'a nému românescu, totu-de-una va esistá o eterna iubire între poporul italianu si descendintii colonielor romane, càci ea consta în legatur'a individilor națiunilor, iér nu în tratatele guvernelor ce mai în totu-de-una sûnt facute cu scopuri particulare, si la cari poporul nu participa directu. Între italieni si români va fi o simpatía pentru vecía, càci în ânim'a fía-càruia este scrisu, cà sûntemu de acelasi sânge, nascuti in aceeasi tulpina. Traiésca poporul italianu! G. Sion Gherei, G. C. Butĭurcanu, I. Negre, I. M. Codreanu, C. Gr. Isacescu, dr. D. Cantimiru, I. Dornescu, dr. Z. Zamfirescu, C.V. Andriesĭu, dr. St. Predescu, ingineru Mavrodin, Victor Dogariu, M. Halunga, I. Mancas, V. Soimaru»*[61]. Determinarea și numărul mare de persoane care au dorit să semneze scrisoarea adresată lui Vegezzi-Ruscalla sunt o dovadă a prețuirii activității ilustrului prieten al României, care s-a remarcat prin activitatea neobosită pusă în sprijinul promovării idealurilor naționale românești.

Intențiile redactorilor revistei de aprofundare a cunoașterii realităților lumii italiene s-au vădit și prin decizia de a avea un colaborator permanent la Torino, în persoana lui I.C. Drăgescu, care în perioada 1863-1869 s-a aflat la studii de medicină în orașul italian. Spicuim din numărul 41, anul 1868, o notă care confirmă acest fapt: *„Poșta redacției (Turinu).* (Corespondența se adresează lui I.C Drăgescu): *„Turinu. Primesci fói'a nóstra? Tramite-mi si unu studiu despre literatur'a italiana moderna. Salutare!"*[62]. Una din rubricile alimentate cu regularitate de I. C. Drăgescu a fost *Conversare cu cetitoarele*. Într-o însemnare, trimisă în aprilie 1869, acesta anunța, printre altele, că aflându-se la Torino a participat la un spectacol de teatru cu celebra tragediană Adelaide Ristori[63]. Au urmat alte *conversații*, din care cititoarele *Familiei* aflau că: *„Celu mai celebru artistu dramaticu italianu e Ernestu Rossi. Elu are meritulu de a fi poporalisatu dram'a Shakspeariana în Itali'a"*[64], drept pentru care corespondentul asistase el însuși la trei reprezentații – *Romeo și Julieta*, *Othello* și

[56] Referitor la Giovenale Vegezzi-Ruscalla, vezi: Al. Marcu, *Un fedele amico dei Rumeni: Giovenale Vegezzi-Ruscalla*, Livorno, 1926; Teodor Onciulescu, *Giovenale Vegezzi-Ruscalla e i Romeni*, în *Ephemeris Daco-romana*, IX, 1940, p. 351-445; Idem, *Un assiduo socio della Società Nazionale Italiana e di quella Neo-latina: il torinese Giovenale Vegezzi-Ruscalla*, în *Rassegna Storica del Risorgimento*, XXVII, fasc. III, martie 1940, p. 251-262; Dumitru Suciu, *Antecedentele dualismului austro-ungar și lupta națională a românilor din Transilvania (1848 - 1867)*, București, 2000, p. 299-317; http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Giovenale_Vegezzi_Ruscalla.
[57] *Familia*, nr. 12, 25 aprilie/7 mai 1866, p. 118.
[58] *Familia*, nr. 14, 15/27 mai 1866, p. 157-158.
[59] *Ibidem*, nr. 41, 22 noiembrie/4 decembrie 1868, p. 488-489.
[60] *Ibidem*, nr. 55, 23 iulie/4 august 1878, p. 358.
[61] *Ibidem*, nr. 51, 8/20 iulie 1879, p. 345.
[62] *Ibidem*, nr. 42, 30 noiembrie/12 decembrie 1868, p. 502.
[63] *Ibidem*, nr. 14, 6/18 aprilie 1869, p. 164.
[64] *Ibidem*, nr. 27, 6/18 iulie 1869, p. 320.

Hamlet. Într-o *Conversare cu cetitoarele* expediată tot din Italia, de la Susa, vorbea despre muziciana și scriitoarea Ida Vegezzi – Ruscalla, fiica amintitului profesor italian[65], mai apoi din insula Lido (Veneția)[66] descria ritualul căsătoriei dogelui cu marea, pentru ca în cele din urmă să se reîntoarcă la Torino[67]. De acolo, I.C. Drăgescu adresa revistei o scrisoare, datată 15 mai 1869, anunțând editarea la Torino a unui volum de poezii și cerând sprijinul publicului român[68]. Trimitea spre publicare în *Familia* poezia *Din depărtare*[69], pentru ca ulterior să aducă la cunoștința cititorilor: *„In fine subscrisulu are onóre a incunosciintiá pe stim. cetitórie, câ câtu de curendu va fi in pusetiune a li presentá – celoru care voru dorí – poesiile sale ilustrate cu multu talentu si arte de un celebru italianu”*[70]. Revista a consemnat noua apariție editorială, pe care I.C. Drăgescu a semnat-o cu pseudonim: *„«Amoru si patria». Acest'a e titlulu unei colectiuni de poesii, scrise de Brutu Catone Horea si tipărite la Turinu. Amu fi doritu sê vorbimu mai pe largu despre acést carte, inse legea de presa nu ni permite sê potemu analisá cele mai multe piese cuprinse intr'ins'a”*[71]. *Poșta Redacțiunii* făcea, de asemenea, referire la altă lucrare scrisă de I. C. Drăgescu: *„La mai mulți. Vă rogâmu sê nu tramiteți la noi reclamatiunile pentru „Noptile Carpatine”, ci de a dreptulu la autoriulu in Turinu (Piazza la Grange) caruia inca atunce i prededuramu tóte abonamintele sosite la noi”*[72]. Autorul însuși dorea ulterior să facă o *Înștiințare*: *„Acei on dni, cari au sê reclame pentru „Noptile Carpatine” si pentru „Amoru si Patria”, precum si aceia cari dorescu a-si procurá numitele opuri, se voru adresá câtra autorulu, carele va petrece pana la finea lui juliu a.c. in patria. Acei Dni cari primiră poesíele „Amoru si Patria” și n'au spedatu inca banii, sunt rogati sê nu intardîe cu tramiterea loru. Epistólele se voru adresá subscrisului per Mediasch la Basna (Transilvani'a). I.C. Drăgescu”*[73]. Activitatea prolifică a acestuia pe meleaguri italiene a continuat și după încheierea studiilor, astfel că un *Avisu*, de la finele anului 1871, anunța: *„In Turinu a esîtu de sub pressa unu opusculu in prosa intitulatu „Doruri si Sperantie” de Dr. I.C. Dragescu. Costa 40 cr. v. a (1 leu nou). Nu se va tramite decâtu aceloru ce voru solví inainte. Cei ce dorescu a-si procurá acestu opusioru, voru binevoí a se adresá d.lui A.P. Alexi în Gratz (Austria) post. restant. Sunt rogate tóte foile romane a publicá acestu avisu”*[74]. I. C. Drăgescu a continuat publicarea în paginile revistei *Familia* a impresiilor sale de călătorie prin patria lui Dante, de exemplu prin *Scrisori din Italia. Villa d'Este (Laculu de Como) in septemvre*[75]: *„Déca Itali'a este o gradina, Laculu de Como si Brianza este paradisulu ei. Nimicu mai frumosu, mai sublimu, mai poeticu! Laculu de Como e o minunata epopea a naturei; artea si natur'a si-a datu man'a pentru ca sê prefaca intr'unu Edenu, acestu tienutu”*[76], sau prin *Epistole catra o dama romana. Montiglio in octomvre*[77]. Exemplu său a fost urmat și de alți tineri români aflați pe plaiurile italiene. Astfel, Traian Popescu, la rubrica *Conversare cu cetitóriele: Venezia in 27 octombre 1872*, descria admirativ Veneția: bazilica San Marco, *„care cu dreptu cuventu se póte numí intr'adeveru «Cas'a lui Dumnediu»*, Palatul Ducal, *„léganalu si mormentulu republicei Veneziane!”*, palatele de pe Canal Grande, Lido[78], iar sub titlul *Femei literate din Italia* o prezenta pe Malvina Frank, o venețiancă dintr-o veche familie nobiliară, ce ținuse o conferință despre drepturile și doleanțele femeilor și publicase anterior două cărți: *Mogli e mariti* și *Le fidanzate*, în acea perioadă pregătind-o pe a treia[79]. În numărul următor al

[65] *Ibidem*, nr. 39, 28 septembrie/10 octombrie 1869, p. 465.
[66] *Ibidem*, nr. 25, 21 iunie/3 iulie 1870, p. 296-297.
[67] *Ibidem*, nr. 46, 15/27 noiembrie 1870, p. 548.
[68] *Ibidem*, nr. 19, 11/23 mai 1869, p. 226.
[69] *Familia*, nr. 26, 29 iunie/11 iulie 1869, p. 303.
[70] *Ibidem*, nr. 27, 6/18 iulie 1869, p. 321.
[71] *Ibidem*, nr. 49, 7/19 decembrie 1869, p. 586.
[72] *Ibidem*, nr. 23, 7/19 iunie 1870, p. 276.
[73] *Ibidem*, nr. 25, 21 iunie/3 iulie 1870, p. 299-300.
[74] *Ibidem*, nr. 50, 12/24 decembrie 1971, p. 598.
[75] *Ibidem*, nr. 39, 24 septembrie/6 octombrie 1872, p. 464-465.
[76] *Ibidem*, p. 464.
[77] *Ibidem*, nr. 44, 29 octombrie/10 noiembrie 1872, p. 523-524.
[78] *Ibidem*, nr. 43, 22 octombrie/3 noiembrie 1872, p. 511-514.
[79] *Ibidem*, nr. 24, 17/29 iunie 1873, p. 278-279.

Familiei, din iunie 1873, oferea exemplele unor alte femei celebre din Italia, printre care o includea și pe Dora d'Istria[80], toate militând pentru egalitatea în drepturi cu bărbații[81].

Un subiect dezbătut pe larg în paginile revistei a fost *Cântecul Gintei Latine, în traducere italiană*: *„Cânteculu Gintei latine, în traducere italiana a aparutu în diuariulu „Gazzetta di Napoli". Traducatorulu póesiei premiate este dlu Domenico Muti"*[82]. Această însemnare apărută în luna iunie a anului 1878 era însoțită de precizarea, la finele lui august, același an, că *„Dlu Domenico Muti, poetu italianu, a tramisu principelui Carol traducerea sa italiana a „Cântecului Gintei Latine, însotîndu-o cu unu sonetu càtra Domnitorulu"*[83]. Și tot referitor la celebra poezie a lui Vasile Alecsandri se nota: *„Artistulu Mezetti, maiestru compositoru, membru alu academíei filarmonice din Bolognia, a compusu musica pentru „Cânteculu Gintei Latine" si a tramis'o poetului la Mircesci, care i multĭamiesce prin o scrissóre, încheiându cà music'a „este scrisa într'unu modu largu, si va produce unu efectu mare, fiindu întonata de voci tari, cu acompaniarea orchestrei"*[84]. Doi ani mai târziu, venea și recunoașterea pentru Mezzetti, conform informației preluate din *Stafeta*: *„Un românu distinsu de regele Italiei"*. Ziarul italian anunța că profesorului de la conservatorul din Iași, Pietro Mezzetti[85], i-a fost acordată de către regele Italiei o distincție importantă, însoțită de un brevet, în semn de apreciere a talentului său și a compoziției muzicale pentru *Cântecul Gintei Latine*[86].

Familia nu anunța însă doar astfel de vești îmbucurătoare. Uneori, ea era nevoită să anunțe cititorilor săi și informații legate de moartea unor personalități, ca, de pildă, *„Mórtea unui filoromân": „Cu adâncă durere aflăm de mórtea, la Veneția, a cunoscutului filoromân Marco Antonio Canini*[87]*, în vêrstă de 79 de ani. Canini a luat parte activă in mișcarea din septembre, la Turin. Ca poet, el ocupă un loc important in literatura italiană; a făcut multe traduceri din elină și din sanscrită. Literaturii românești, adânc-regretatul Canini i-a făcut mari servicii, prin traducerea celor mai frumóse bucăți ale literaților noștri, cum și ale poêsiei nóstre poporale. Canini erá profesor de spaniolește și de românește la școla superióră de comerț din Veneția. Regretatul poet locuise în București, scrie «Universul» – unde fusese șef stenograf la cameră. Românii iau doliul, față cu mórtea străinilor generoși, cari au șciut să se identifice cu sentimentele nației românești"*[88].

Consemnarea apariților editoriale era o practică frecventă în paginile revistei. Iată câteva știri de acest gen: *„Veneția. Dl. Radu D. Rosetti, un tiner scriitor dela București, a publicat sub titlul acesta acolo o broșură, care conține suvenirurile sale de călĕtorie prin Italia. Aceste suveniri sûnt fórte romantice și se ocupă esclusiv de persóna autorului, fără a descrie locurile visitate. Singuraticile titluri a capitolelor sûnt: Veneția, San-Severo,*

---

[80] Referitor la prințesa Elena Ghica, cunoscută drept Dora d'Istria, a se vedea: Liviu Bordaș, *Breve nota su Dora d'Istria e la Transilvania*, în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, nr. 6-7, 2004-2005; p. 501-507; Antonio D'Alessandri, *Il pensiero e l'opera di Dora d'Istria fra Oriente europeo e Italia*, Roma, 2007.

[81] *Familia*, nr. 25, 24 iunie/6 iulie 1873, p. 289-290.

[82] *Familia*, nr. 45, 18/30 iunie 1878, p. 294.

[83] *Ibidem*, nr. 60, 13/25 august1878, p. 390.

[84] *Ibidem*, nr. 47, 25 iunie/7 iulie 1878, p. 306.

[85] Referitor la Pietro Mezzetti, compozitor, pianist, violonist, folclorist, profesor, care s-a născut în Italia și a studiat la Bologna, dar a activat la Conservatorul din Iași, distins fiind cu medalia *Bene Merenti*, a se vedea: Doina Paron-Floriștean, *Italienii și arta muzicală românească*, în *Siamo di nuovo insieme*, nr. 26-27, aprilie-iunie 2011, p. 16 (http://www.roasit.ro/pdf/revista/siamo26-27.pdf); Ionel Maftei, *Compozitorul Pietro Mezzetti, 175 de ani de naștere*, în *Evenimentul regional al Moldovei*, 2 mai 2001 (http://www.evenimentul.ro/articol/compozitorul-pietro-mezzetti-175.html).

[86] *Familia*, nr. 82, 26 octombrie/7 noiembrie 1880, p. 517.

[87] Referitor la Marco Antonio Canini, vezi: Nicolae Iorga, *Un pensatore politico all'epoca del Risorgimento: Marco Antonio Canini*, București, 1938; Idem, *Un précurseur de la confédération balcanique: Marco Antonio Canini*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, I, 1913, p. 52–56; Idem, *Un apôtre italien de l`Entante carpatho- balcanique: Marco Antonio Canini*, în *Bulletin de la Setion Historique de l'Académie Roumaine*, XVII, 1930, p. 102–114; Idem, *Du nouveau sur Marc Antonio Canini*, în *Révue Historique du Sud-Est Européen*, XV, 1938, p. 136–141; Idem, *Marcantonio Canini e il primo principe della Romania Unita*, în *Atti del XXIV Congresso di Storia del Risorgimento italiano*, Roma, 1941, p. XXI-XXVIII; Francesco Guida, *L'Italia e il Risorgimento balcanico: Marco Antonio Canini*, Roma, 1984.

[88] *Familia*, nr. 33, 18 /30 august 1891, p. 394.

Pe bord; apoi urméză căteva poesíi și totul se încheie prin o poveste venețiană intitulată «Purcelul». Prețul 1 leu”[89]; *„O carte italiana, de mare importantĭa pentru noi Românii, aparù de curêndu la Florentĭa. Titlulu ei este: «La Romania davanti all’Europa» si autorulu – dlu Enrico Croce – o împartî în 4 parti: 1) Privire asupra Româníei; 2) cestiuni urginte de interessu europénu; 3) persecutorii Românilor; 4) desmembrarea statelor române”*[90]. Urmau relatări despre activitatea aceluiași Enrico Croce în capitala României. Sub titlul *Spicuiri*, erau relatate următoarele: *„Enrico Croce, cunoscutulu publicistu italian si filoromanu, va scóte la Bucuresci unu dîuaru în limb’a italiana și româna sub titlulu «La voce d’Italia»”*[91].

Mai multe note se refereau la activitatea lui Constantin Esarcu. Astfel, după un stagiu de documentare în arhivele din peninsula italiană, *„Dlu C. Esarcu*[92] *a scosu de sub tiparu la Bucuresci o brosĭură fórte interessanta si intitulata: «Documente istorice descoperite în archivele Italiei». Brosĭura contîne 100 de pagine”*[93]. La distanță de o lună, în iulie 1878, se ofereau mai multe detalii despre meritoria întreprindere a istoricului român: *„Dlu C. Esarcu a publicatu la Bucuresci o carte fórte interessanta, care conține descoperirile sale istorice în archivele Italiei, în Veneți’a, Florentĭ’a și Urbin. Aceste documinte respândescu multe lumini asupra istoriei nóstre. De aceea recomandàmu colectĭunea dlui Esarcu tuturor iubitorilor de istoria. Pretĭulu nu-lu stimu”*[94]. Calitățile deosebite și experiența dobândită pe tărâm italian au fost apreciate, astfel că la categoria *știrilor personale*, în decembrie 1891, cititorii erau informați că *„Dl C. Esarcu, fost ministru de esterne al României, a fost numit ministru plenipotențiar la Roma”*[95].

Luna octombrie a anului 1878 este bogată în știri privind noile tipărituri: *„La Bucuresci a esîtu de sub tiparu oper’a lui Silvio Pellico*[96] *«Le mie prigioni», tradusa în limb’a româna sub titlulu „Închisorile mele”, carte clasica aprobata de consiliulu permaniente alu instructĭunii publice al Românîei si recomandata pentru lectĭunile pline de morala, de virtuti patriotice si civile ce contîne. Se va afla de vêndiare la tóte libraríele, cu pretĭulu de lei 2 bani 50”*[97]; *„La Florentia se publica în acestu momentu, sub direcțiunea dlui De Gubernatis*[98]*, unu mare dicționar alu literaturii contimporane: „Dizionario biografico della litteratura contemporanea”, cuprindĭêndu, între celelalte, 50 de notitĭe biografice despre scríitorii români în viétĭa, dintre cari cinci vor fi însotîte de portrete, si anume: A.S.R. Dómn’a Elisabeta, Dora d’Istria, D.V. Alesandri, D. M. Cogalnicénu si D. B. P. Hașdeu”*[99]. Profesor universitar la Roma, Angelo de Gubernatis a susținut necondiționat cauza românilor, îndeosebi în momentele grele care au urmat procesului memorandului, intentat de autorități liderilor români din Transilvania care, în 1892, ceruseră împăratului Austro-Ungariei, pentru populația română, drepturi egale cu cele ale populației maghiare. A fost ales membru de onoare al Ligii Culturale, iar la 28 martie 1895, aceeași calitate i-a fost conferită și de către Academia Română. În anul 1897 Angelo de Gubernatis a făcut prima sa vizită în România, organizându-i-se o primire de excepție la Academie. Nu este

[89] *Ibidem*, nr. 44, 31 octombrie/12 noiembrie 1893, p. 525-526.
[90] *Ibidem*, nr. 46, 22 iunie/4 iulie 1878, p. 299.
[91] *Familia*, nr. 76, 8/20 octombrie 1878, p. 487.
[92] Constantin Esarcu a fost o pesonalitate care s-a distins în mai multe domenii de activitate: doctor în medicină, diplomat, istoric-arhivist, profesor onorific de fiziologie, zoologie și botanică, membru fondator al *Ateneului Român*, pentru care și-a donat întreaga avere.
[93] *Familia*, nr. 46, 22 iunie/4 iulie 1878, p. 299.
[94] *Ibidem*, nr. 54, 20 iulie/1 august 1878, p. 351.
[95] *Ibidem*, nr. 50, 15 /27 decembrie 1891, p. 598.
[96] Referitor la scriitorul și poetul italian Silvio Pellico, a se vedea: Marino Parenti, *Bibliografia delle opere di Silvio Pellico*, Firenze, 1952; Aldo A. Mola, *Silvio Pellico: carbonaro, cristiano e profeta della nuova Europa*, postfață de Giovanni Rabbia, Milano, 2005.
[97] *Familia*, nr. 76, 8/20 octombrie 1878, p. 486.
[98] Gheorghe Dumitrașcu, *Un italian (Angelo de Gubernatis) – apărător al cauzei românilor în timpul Memorandului*, în *Crisia*, nr. 7, 1977, p. 477-480; Pasquale Buonincontro, *De Gubernatis e i romeni*, în *Angelo de Gubernatis. Europa e Oriente nell’Italia umbertina*, volum îngrijit de Maurizio Taddei, vol. I, Napoli, 1995, p. 162 e seqq.; L. Bordaș, *Etnologie și orientalism romantic în noile state Italia și România: Angelo de Gubernatis, Dora d’Istria și savanții români în a doua jumătate a secolului XIX*, în *Acta Musei Porolissensis*, nr. 27, 2005, p. 695-716.
[99] *Familia*, nr. 95, 17/29 decembrie 1878, p. 611.

de mirare că personalitatea profesorului italian a reținut atenția corespondenților *Familiei* pe parcursul anilor, atât în cadrul *Știrilor personale*: *„Dl Angelo de Gubernatis, învĕțatul italian, a sosit la București, unde i s'au făcut mari ovațiuni și va ține câteva conferențe"*[100], cât și în cel al *Știrilor literare și științifice*: *„Dl Angelo de Gubernatis a ținut la București trei conferențe; doue în limba italiană și una franțozește despre Rolul Românilor în lumea latină"*[101]. În numărul 10 din 1897 se publica rezumatul celei de-a treia și ultima conferință susținută de acesta la Ateneu[102] – *Rolul românilor în lumea latină*[103], din care rezultă că *„ideea directoare și inspiratoare, ideea fundamentală a latinității, tradițiunea romană a rămas neclintită"*[104]. *Familia* a continuat, în cadrul *Știrile personale*, să urmărească vizita savantului în România: *„Dl. Angelo de Gubernatis a avut parte de mari ovațiuni la Bucuresci, apoi s'a dus la Câmpina la dl. Hașdĕu, de acolo la Sinaia unde a fost oaspele dlui V.A. Urechiă și de-acolo s'a întors acasă"*[105]. *Știrile literare* informau publicul larg că *„Dl. Angelo de Gubernatis, renumitul bărbat de litere italian, lucrează la o carte despre Români"*[106]. Este vorba de lucrarea *La Roumanie et les Roumains*, în care este evocat trecutul românilor în lumina adevărului istoric, apariția acesteia fiind anunțată în numărul 29 din iulie 1898, unde se dădeau detalii despre acest volum de 305 pagini, împărțit în două părți. În prima parte descrie călătoria făcută în România, buna primire ce li s-a făcut, lui și fiicei sale, șirul de conferințe pe care le-a ținut, de asemenea vizita la *Academie*, la D. Sturdza, Kalinderu, Urechia, Hașdeu, Tocilescu, pentru ca partea a doua să fie dedicată unor studii despre țara și națiunea română[107]. Numărul 33, din august 1898, continua prezentarea itinerariului profesorului italian pe meleagurile românești: *„Dl. de Gubernatis în România. Ang. de Gubernatis, scriitor și profesor la Universitatea din Roma, va vizita după Valea Prahovei, Slănicul, Curtea de Argeș, Iași, Constanța"*[108], pentru ca numărul 36, din luna septembrie a aceluiași an, să-l localizeze pe acesta în țara vecină, la sud de Dunăre: *„Dl. de Gubernatis din Sofia trimite expresiunea iubirii sale pentru națiunea română"*[109]. Renumitul profesor a mai fost amintit în paginile revistei transilvănene la finele anului 1898, în cadrul *Știrilor literare*, unde se anunța că *„Dl. N. Țincu a tradus în versuri o idilă dramatică în doue acte, numită Savitri a contelui Angelo de Gubernatis"*[110], dar și la începutul anului 1905, când se lua act de intenția lui Angelo de Gubernatis de a publica, în cursul aceluiași an, un *„Dictionnaire international des écrivains contemporains du monde latin"*, întreprindere pentru care ceruse ajutor de la intelectualitatea lumii latine[111].

Procesul Memorandului și pedepsele aspre aplicate liderilor români au avut darul de a declanșa o amplă mișcare internațională de sprijinire a demersului românilor transilvăneni. Pe lângă Angelo de Gubernatis, numeroase alte personalități italiene, precum parlamentarul Imbriani sau Roberto Fava, și-au declarat simpatia și susținerea pentru cauza românilor[112]. Chiar și *„Studenții din Roma au trimis prin președintele lor Roberto Alecsandri studenților universitari din București un respuns fórte călduros la memorandul acelora*, scria revista *Familia*. *«Causa vóstră», atât de nobilă și justă, dic studenții italieni, e causa comună a culturii gintei latine... Ve esprim deci, în numele tuturor camaradilor mei sincerele și cordialele nóstre dorințe pentru complectul succes al causei vóstre, declarându-ne totdéauna gata*

[100] *Ibidem*, nr. 8, 23 februarie/7 martie 1897, p. 96.
[101] *Ibidem*, nr. 9, 2/14 martie 1897, p. 107.
[102] După cum informa revista *Familia*, *Ateneul Român* a găzduit și alte conferințe cu subiecte din lumea italiană, ca, de pildă: *„Ateneulu Romanu. Programulu conferintieloru publice pe anulu 1871-72: Domineca, 28 noemvre. Artele in Itali'a, in secolu XVI. Leonardo da Vinci. Omulu și artistulu. Influinti'a sa supra cunoscintieloru umane: D.C. Stancescu"* (*Familia*, nr. 50, 12/24 decembrie 1871, p. 598).
[103] *Familia*, nr. 10, 9/21 martie 1897, p. 111-114.
[104] *Ibidem*, p. 112.
[105] *Ibidem*, p. 120.
[106] *Ibidem*, nr. 37, 14/26 septembrie 1897, p. 442.
[107] *Ibidem*, nr. 29, 19/31 iulie 1898, p. 346.
[108] *Ibidem*, nr. 33, 16/28 august 1898, p. 396.
[109] *Ibidem*, nr. 36, 6/18 septembrie 1898, p. 432.
[110] *Ibidem*, nr. 50, 13/25 decembrie 1898, p. 598.
[111] *Ibidem*, nr. 1, 2/15 ianuarie 1905, p. 10.
[112] Gh. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 477.

a ve ajutá precât putem fi spre folosul nisuințelor vóstre. Și despre acésta nu trebue se ve îndoiți un singur moment, căci noi ve vom dovedi acésta in momentul când veți apelá la noi, mândri de increderea vóstră. Și ve salut, o frați, in numele glorios al Romei, al cărui nume strălucit îl purtați voi in numele chiar al poporului vostru și care acuma cu puterea trecutului seu este divinitatea tutelară a gintei latine”[113]. Același lucru l-au făcut și studenții din Torino, care au ținut să fie solidari cu românii: *„Studenții italieni din Turin au adresat studenților universitari români din București, cari le-au trimis memorandul lor, o scrisóre prin care făgăduesc că vor lucrá cu tot interesul, pe care îl póte deșteptá in ei originea comună și afinitatea de rassă, pentru ca justele și sfintele aspirațiuni să fíe deplin satisfăcute”* [114]. Și alte foruri diriguitoare din peninsulă au ținut să-și arate susținerea pentru cauza națiunii române din Transilvania: *„Ministeriul lucrărilor publice ale Italiei primind câteva esemplare din memorandul studenților universitari din București, directorul ministeriului profes. B. E. Maineri le-a trimis un respuns măgulitor, mulțumind «comitetului studenților din București, atât de bine meritat de patria sa prin acésta a lui publicațiune, precum și urările sale cele mai sincere pentru prosperitatea și mărirea României, prin sânge, tradițiune și istorie, soră cu Italia»”*[115]. Pasaje din această scrisoare a profesorului Mainieri din Roma au fost publicate într-un alt număr al revistei: *«Vechiu prieten al României și in relațiune cu mulți din fiii sei ilustri și meritoși, tot ce vine din regiunile Carpaților și ale Danubiului redeșteptându-mi in minte puterea și mărirea Romei antice, îmi reamintesc comunitatea de origine și de sânge și me face să fac urări pentru o sórte mai bună patriei vóstre, noului regat, către care se indréptă speranțele Latinilor din Orient și care se ridică zid de siguranță și de libertate pentru celelalte națiuni surori»*[116]. Și ziarele italiene s-au întrecut în a prezenta situația românilor transilvăneni, situându-se de partea acestora: *„Diarele italiane publică articoli fórte simpatici pentru români și scríu în termeni călduroși despre afacerea cu procesul Memorandului”*[117]. Personalități italiene au dorit să le fie alături românilor, precum Luigi di Palma, profesor de drept internațional la Roma, care, primind *„diploma de membru onorar al Ligei culturale române, a mulțumit esprimându-și simpatia pentru români”*[118], sau *„Roberto Fava, care la pertractarea procesului pentru Memorand a petrecut la Cluș, ca representantul mai multor diare italiane, a publicat la Parma o broșură intitulată «La questione Rumena e gli agenti del signor Wekerle in Italia». Broșura conține un respuns la conferințele ce Óváry a ținut prin Italia pentru apĕrarea politicei maghiare”*[119]. Guvernul de la Budapesta trimisese în Franța și Italia doi oameni politici, pe Óváry și Pásmándy, pentru a câștiga bunăvoința opiniei publice de acolo[120]. Din cele relatate anterior, reiese că aceștia nu și-au îndeplinit misiunea, cel puțin în Italia, nereușind să-i convingă pe italieni de „neligitimitatea” demersului românilor ardeleni.

Cei mai buni ambasadori ai națiunii române în Italia au fost intelectualii și oamenii de știință, participanți la manifestări internaționale de renume. Este și cazul doctorului Victor Babeș[121], care a reprezentat România la congresul de igienă de la Roma din 1894[122], în cadrul căruia a susținut una din cele șase conferințe, foarte apreciată de cei 8000 de

[113] *Familia*, nr. 30, 28 iulie/9 august 1891, p. 360.
[114] *Familia*, nr. 31, 4/16 august 1891, p. 372.
[115] *Ibidem*, nr. 30, 28 iulie/9 august 1891, p. 360.
[116] *Ibidem*, nr. 39, 29 septembrie/11 octombrie 1891, p. 466.
[117] *Ibidem*, nr. 11, 13/25 martie 1894, p. 130.
[118] *Ibidem*, nr. 37, 11/23 septembrie 1894, p. 443.
[119] *Ibidem*, p. 442.
[120] Gh. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 478; referitor la mișcarea memorandistă a se vedea: Vasile Netea, *Istoria Memorandului*, București, 1947; Șerban Polverejean, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente 1885-1897*, Cluj, 1972; Gheorghe Platon, *Mișcarea memorandistă în perspectiva istoriei. Însemnătate și semnificație românească*, în *Memoriile secției de științe istorice și arheologice a Academiei Române*, nr. 17, 1992, p. 35-47; Ș. Polverejean, *Ideea de memorand în strategia mișcării naționale*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1-2, 1994, p. 117-126; Cornel Sigmirean, *Studenții și afirmarea europeană a problemei naționale*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1-2, 1994, p. 169-186; *Memorandul 1892-1894: ideologie și acțiune politică românească*, ediția a II-a, București, 1994.
[121] Victor Babeș, bacteriolog și morfopatolog, membru al Academiei Române, autor, în colaborare cu Victor André Cornil, al primului tratat de bacteriologie din lume, fondator al școlii românești de microbiologie.
[122] *Familia*, nr. 14, 3/15 aprilie 1894, p. 167.

medici participanți[123]. Din rezumatul conferinței *Statul și higiena modernă*, publicat de *Familia* după *Berliner Tagblatt*, spicuim: *„Ingrigirea de starea igienică generală e un scop mult mai înalt de stat, decât armarea generală, sub care gem popórele europene deja de decimi de ani"*[124]. În calitatea sa de membru fondator al Academiei Române, V. A. Urechia a participat în 1898, la Torino, la *„congresul proprietății literare"*[125]. Și tot el, întrucât fusese prezent încă de la prima ediție a Congresului Internațional al Orientaliștilor, de la Paris, a fost ales de Angelo De Gubernatis să conducă delegația română la cel de-al XII-lea Congres, organizat de el la Roma, în 3-15 octombrie 1899. Astfel, la Roma au ajuns 450 de persoane din Regatul român, Transilvania și Macedonia (dintre care 63 înscriși la Congres), care au ridicat, ca și la alte congrese, problema românilor transilvăneni. Din cele 12 secțiuni ale Congresului, două au fost (co)prezidate de savanți români: V.A. Urechia la secțiunea „Geografia și Etnografia Orientului", unde secretar a fost Mihai Holban, și Gr. Tocilescu la secțiunea „Grecia și Orientul"[126].

„Serbarea românească" de la Roma, din 12 octombrie 1899, a prilejuit noi demonstrații de simpatie față de națiunea română: *„Doĭ medicĭ din Roma, sub impresiunea entusiasmuluĭ, ce a produs la Roma depunerea coroaneĭ de bronz la Columna luĭ Traian și cuvêntările rostite cu acea ocasiune, aŭ adresat medicilor de la spitalul principal din România o cartă poștală, exprimându-șĭ admirațiunea pentru Românĭ, carĭ îșĭ afirmă originea latină, prin urmare strînsa înrudire cu Italia și cu celelalte popoare de aceeaș ginte. La aceasta scrisoare, mediciĭ românĭ din Bucureșcĭ aŭ rĕspuns prin o adresă colectivă, trimițêndu salutărĭ tuturor medicilor italienĭ, revindecând latinitatea pentru conaționaliĭ lor și declarându-se urmașĭ aĭ coloniilor luĭ Traĭan, de acelaș sânge cu italienii"*[127]. Încântați de modul în care au fost primiți, românii au căutat să le mulțumească într-un fel celor care au salutat acțiunea lor simbolică: *„Dl V.A. Urechiă va face prin subscriere publică un obiect de artă în bronz care va fi oferit dluĭ Bacelli, ministrul instrucțiuneĭ al Italiei, care a salutat cu atâta căldură pe Românĭ la Columna lui Traian. Acest obiect represintă p'o frumoasă țêrancă română îmbrățișând pe o frumoasă țêrancă italiană"*[128]. Tot referitor la evenimentul din capitala Italiei, *Familia* anunța, cu convingere, că: *„în timpul de acum al corespondențelor ilustrate, cititoarele noastre de sigur vor primí cu plăcere știrea, că în Editura „Tipografieĭ" în Sibíiŭ a apărut o frumoasă corespondență ilustrată, care înfățoșează un moment din serbarea ce aŭ arangĭat Româniĭ în luna trecută în Roma la Columna luĭ Traĭan. Momentul este acela când ministrul Baccelli a rostit discursul seŭ, dicend: „Ve salut pe voĭ, o neînvinșilor Românĭ! Voĭ sûnteți o pagină deschisă din marea carte a istorieĭ Romeĭ". Figurile sûnt reușite și totul face o impresiune foarte plăcută. Sûntem siguri, că în curênd aceste ilustrate se vor respândí pretotindenĭ între Români"*[129]. S-a dorit, totodată, imortalizarea momentului solemn de la Columna lui Traian, astfel că: *"pictorul N. Grimani a fost însărcinat de dl. V. A Urechiă să execute un tabloŭ în mărime de 6 metri pătrați, care să represinte solemnitatea depuneriĭ coroaneĭ de cătră Românĭ la Columna lui Traian"*[130]. De asemenea, anunța *Familia*, *„În editura «Tipografieĭ» din Sibíŭ aŭ apărut doue cărți postale ilustrate noue. Una represintă pe dl. V.A. Urechiă rostind discursul seu la Columna luĭ Traian: "Sûntem aicĭ, Escelență și domnule primar, ca să venerăm Columna mareluĭ nostru împărat. Sûntem aici, ca să spunem tuturor că Roma este mama noastră". A doua reprezintă momentul când primarul Romei, dr. Galuppi, rostește discursul seŭ: „Conservând amintirea origineĭ sale, jalus de tradițiunile sale și mândru de cultura sa română, poporul român este adĭ sentinela expusă a latinității în Orient"*[131]. Din partea lui V.A.Urechia, impresiile trăite cu ocazia participării la aceste

[123] *Ibidem*, nr. 15, 10/22 aprilie 1894, p. 180.
[124] *Ibidem*, p. 172.
[125] *Ibidem*, nr. 27, 5/17 iulie 1898, p. 324.
[126] L. Bordaș, *Etnologie și orientalism*, p. 700.
[127] *Familia*, nr. 43, 24 octombrie/5 noiembrie 1899, p. 515.
[128] *Ibidem*, nr. 45, 7/19 noiembrie 1899, p. 540.
[129] *Ibidem*.
[130] *Ibidem*, nr. 47, 21 noiembrie/ 3 decembrie 1899, p. 563.
[131] *Ibidem*, nr. 50, 12/24 decembrie 1899, p. 599- 600.

“serbări românești” s-au materializat într-o carte, intitulată *Frați cu frați*: *„Sub acest titlu V.A Urechiă a scos la lumină în București o nouă carte, în care se dă seamă de frumoasa serbare româno-italiană de la 12 octombre din Roma, când Românii au depus coroana pe Columna lui Trăian. Volumul este ilustrat cu 23 de clișeuri după fotografii instantanee, făcute în cetatea eternă și împodobit cu mai multe facsimile de deosebit interes”*[132].

În contrapartidă, s-a preconizat a se organiza o mare *Serbare româno-italiană*, care trebuia să aibă loc la Iași: *„Studenții din Iași pregătesc un mare festival în onoarea Italiei, drept revanche la primirea ce s-a făcut Românilor astă-toamnă la Roma, când au depus coroana de bronz pe Columna lui Traian. La serbarea aceasta se vor invita: ministrul de culte al Italiei, primarul Romei, dnii V.A. Urechiă, Gr. G. Tocilescu și alții. Se vor ținea conferințe literare, urmate de un mare banchet. Serbarea se va da între 10-15 ianuarie v.”*[133].

În paginile revistei lui Iosif Vulcan și-au făcut loc și știri privind traduceri în și din italiană ale unor opere lirice sau despre reprezentațiile susținute pe scenele teatrelor din România de artiști italieni de renume. Astfel, *„«Stéu'a Românîei» primesce din Neapoli o corespundintia, care spune, cà la teatrulu «Fiorentini» de acolo s'a primitu a se jucá dram'a istorica româna în cinci acte, întitulata: «Il mantagnolo gran ministro» (Plaiasiulu logofetu mare), de Teodoru Codrescu, tradusa de dnii Corneliu Codrescu și Gelsonino Mutti. Costumele sûnt luate din albumulu Asaky. Teatrulu „Fiorentini” e unulu din cele d'âintâiu teatre, bine situatu si primulu pentru prosa”*[134].

Numărul 18 din martie 1878 anunța continuarea reprezentaților teatrale ale lui Ernesto Rossi la Iași, după ce în prealabil acesta încântase publicul din capitala României: *„Ernesto Rossi, renumitulu tragedianu italianu, încheiându-și sîrulu represintatiunilor sale la Bucuresci, va merge la Iași. Aice va dá numai patru séu cinci represintatiuni din cele mai frumóse”*[135].

Bucureștenii, anunța revista, vor avea ocazia să se bucure de spectacolele oferite de *„Tomaso Salvini, dimpreuna cu compani'a dramatica italiana de sub direcțiunea sa”*, care *„va începe sè deie la 8 marte în Bucuresci, unu ciclu de represintațiuni, jucându piesele: Otello, Hamlet, Machbeth, Sofocle, Mórtea civilă, si altele. Bucurescenii au sè se aștepte la niște seri fórte interesante”*[136]. Trupa lui Tomaso Salvini a făcut un turneu mai lung prin România, după cum nota gazeta în numărul 22 din martie 1880: *„Salvini, celebrul tragedianu italian, petrece de mai multe septemâni în Români'a; ântâiu a jucatu la Iasi si apoi în alte orasie provinciale, iér acuma debutéză la Bucuresci, unde a începutu ciclul represintațiunilor sale cu „Mórtea civila”*[137].

Spațiul italian a reprezentat sursă de inspirație pentru scriitorii și compozitorii români, lucru remarcat de revista *Familia*, spre exemplu *„Flórea din Firenze, comedie-idilă originală în 2 acte și in versuri, de Ioan I. Livescu, a apărut la Bucureșci”, fiind reprezentată pe scena Teatrului Național din capitală în anul 1892, la sfîrșitul stagiunii”* [138]. Pe aceeași scenă, dar la distanță de cinci ani, va fi prezentat publicului bucureștean un spectacol de operetă, datorat lui *„Antonio Giuliani, compozitor, autor al mai multor operete italiene și franceze”*. Acesta, aflat de un an în România, *„acum compune o operetă „națională” – „La parapet”, care se va reprezenta în stagiunea viitoare a Teatrului Național din București”*[139]. Numărul 47 din revista *Familia*, din noiembrie 1898, publică câteva evocări atribuite lui Rossini, în legătură cu premiera operei sale „Bărbierul din Sevilla”[140].

Conotații și relații româno-italiene au fost amintite în paginile revistei și în legătură cu momente din biografia și activitatea literară a reginei Elisabeta a României, care semna

[132] *Ibidem*, LI, 23 decembrie 1899/ 4 ianuarie 1900, p. 614.
[133] *Ibidem*, p. 615.
[134] *Ibidem*, nr. 4, 12/24 ianuarie 1878, p. 24.
[135] *Ibidem*, nr. 18, 2/14 martie 1878, p. 107.
[136] *Ibidem*, nr. 7, 24 ianuarie/ 5 februarie 1880, p. 43.
[137] *Ibidem*, nr. 22, 16/28 martie 1880, p. 138.
[138] *Ibidem*, nr. 25, 20 iunie/20 iulie 1893, p. 297.
[139] *Ibidem*, nr. 36, 6/18 septembrie 1898, p. 431.
[140] *Ibidem*, nr. 47, 22 noiembrie/4 decembrie 1898, p. 562.

cu pseudonimul Carmen Sylva[141]. Primele vești de acest gen se referă la o perioadă de convalescență a reginei României petrecută în Italia. Aflată la Pallanza, primarul din localitate *„a remis reginei un splendid album, legat în piele roșie și in argint, cu cifra Maj. Sale și cu armele României, cuprindênd vederile principale ale Pallanzei și impregiurimilor. Bucățile de argint ce formézâ colțurile și ornamentația albumului, au fost lucrate de renumitul giuvaergíu Guiberti"*[142]. Din cauza stării precare de sănătate, reginei *„i s'a impus abținerea dela ori-ce ocupațiune intelectuală și un repaus aprópe absolut"*. Regina Italiei a dorit să-și exprime susținerea față de casa regală din România, drept pentru care *„a scris regelui Carol o epistolă lungă, prin care esprimă tótă iubirea familiei regale a Italiei pentru casa domnitóre a României și face urări călduróse pentru restabilirea sânetății reginei României"*[143]. Revenindu-și complet după acest episod, Carmen Sylva s-a dedicat din nou activității literare, astfel că revista *Familia* era acum în măsură să-și anunțe publicul cititor: *„Regina Elisabeta a României a scris libretul unei opere. Muzica a fost compusă de compozitorul Antonio Francesco Carbonieri din Modena"*[144]. Cu ocazia aniversării vârstei de 60 de ani a reginei Elisabeta, lumea literară din Italia a ținut să aducă un omagiu reginei și scriitoarei Carmen Sylva, astfel, scria *Familia*, *„Giulio Boscurini, director al revistei «Institutul științelor, literilor și artelor» s-a adresat femeilor literate din Italia pentru a-și exprima omagiul lor în revista sa. Regina răspunde printr-un poem liric și-și trimite portretul atât directorului revistei cât și femeilor care și-au publicat omagiul în revistă"*[145]. La distanță de câteva luni, a fost pusă în scenă la Roma o piesă de Carmen Sylva: *„De curând a debutat marele artist italian Novelli la Roma, în teatrul Vallé. S'a reprezentat piesa «Văduva dlui Daniel» de Carmen Sylva"*, care a încântat publicul italian: *„ Succesul, precum scriu ziarele italiane, a fost strălucit. Atât piesa, cât și jocul au escitat aplause entusiaste. La reprezentație a asistat toată aristocrația Romei"*[146].

Artiștii români – în număr mare după cum o demonstrează *Familia* – au repurtat succese importante în spectacolele pe care le-au susținut în marile orașe italiene, unii dintre aceștia făcându-și acolo și studiile. De exemplu, *„Cântărețul român G.G. Brăteanu, originar din București, după studii la Milano, a dobândit succese mari pe scenele teatrelor lirice italiene, acesta fiind lăudat de ziarele din peninsulă îndeosebi pentru rolul lui „Attila" din piesa lui Verdi, jucată la teatrul „Vittore Emanuele" din Torino*[147]*,* la fel ca *„Dșóra Aurelia Chițu, care a făcut studii musicale la conservatorul din Milan"* și care *„a debutat de curênd cu mare succes acolo in opera «Trovatore»; diarele italiane sûnt unanime intru a felicità pe juna cântărétă română"*[148].

Sub titlul *Un artist român in Roma*, *Familia* relata că *„din notițele ce a lăsat mult regretatul compositor român C.G. Porumbescu și din o scrisóre cătră domnișóra E. de P., căreia i-a dedicat și piesa «Souvenir de Verdi»", au fost publicate în revistă impresiile sale din călătoria la Roma"*[149].

Haricleea Hartulari Darclée[150], celebra cântăreață de operă, a fost cu adevărat o răsfățată a presei și a publicului italian, care a ovaționat-o pe marile scene ale teatrelor din peninsulă. Numeroase sunt știrile din paginile revistei *Familia* cu privire la activitatea

---

[141] Referitor la regina Elisabeta a României, cunoscută sub pseudonimul literar *Carmen Sylva*, a se vedea: Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva, uimitoarea Regină Elisabeta a României*, traducere în românește de Irina-Margareta Nistor, București, 2003; Idem, *Carmen Sylva, la reine Elisabeth de Roumanie*, Versailles, 2011; Annemarie Podlipny-Helms, *Carmen Sylva*, Timișoara, 2001.

[142] *Familia*, nr. 45, 10/22 noiembrie 1891, p. 539.

[143] *Ibidem*.

[144] *Ibidem*, nr. 1, 2/15 ianuarie 1905, p. 11.

[145] *Ibidem*, nr. 43, 23 octombrie/5 noiembrie 1905, p. 514.

[146] *Ibidem*, nr. 14, 16/29 aprilie 1906, p. 166.

[147] *Ibidem*, nr. 49, 6/18 decembrie 1870, p. 587.

[148] *Ibidem*, nr. 31, 2/14 august 1887, p. 370.

[149] *Ibidem,* nr. 10, 6/18 martie 1888, p. 115-117; vezi și: Cl. Isopescu, *Il musicista romeno Ciprian Porumbescu a Roma (con lettere inedite)*, în *Il Giornale di Politica e di Letteratura*, 1931.

[150] Referințe despre Haricleea Hartulari Darclée se găsesc în: *Dicționarul personalităților feminine din România*, coordonator: George Marcu, București, 2009; http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Haricleea_Hartulari-Darclee.

fructuoasă a talentatei și renumitei cântărețe române. Astfel, începând din septembrie 1891, se publica: *„Dna Darclée, renumita cântărétă română, cu atâta entusiasm aplaudată asta-primăvéră la București, a primit un angajament la teatrul Scala din Milano pentru sesonul viitor"*[151], *„cu un onorar de 15.000 franci pe lună"*[152]; *„Dna Darclée, atât de mult aplaudată astă primăvéră la București, acuma obține mari succese la Florența"*[153]; *„Dna Darclée, celebra cântărétă română va sosi curênd la București pentru a da mai multe representațiuni. Dsa vine din Nisă și Milan unde a repurtat niște succese strălucite in noua și frumósa operetă «Manon Lescaut»"*[154]; *„Dna Darclée va cântá in iérna viitóre in Italia"*[155].

Din știrile care o priveau pe Haricleea Hartulari Darclée reiese și notorietatea de care s-a bucurat în rândul publicului românesc compozitorul italian Mascagni, despre care revista oferea în 1897 detalii interesante referitoare la noua sa operă: *„Renumitul autor al «Cavaleriei Rusticane», Mascagni a terminat o operă nouă cu numele «Iris». Nu de mult la Milan în o societate de artiști s'au ascultat unele părți din această operă. Ea are un subiect japonez. Se spune că în ea se află o serenadă, care va avé un succes enorm. S'a mai remarcat o aríe frumoasă pentru tenor, în momentul când el vine și găsește pe Iris vèndută. Această operă va fi una din operile cele mai importante ale lui Mascagni și cea mai bine gustată. Prima reprezentație va fi la Milan în primăvara víitoare"*[156]. Un an mai târziu, sub titlul *Opera „Iris" și dna Darclée*, se anunța premiera operei lui Mascagni la teatrul Constanzi din Roma, având-o în rolul principal pe cântăreața românc**ă.** Aceasta a repurtat un mare succes, după cum relatează ziarul italian citat în paginile revistei *Familia*[157]. Alte ecouri ale interpretărilor de pe marile scene italiene ale artistei din România au contenit să apară în anii următori, ca, de pildă: *„Renumita cantatrice română, dna Darclée reportează acum succese strălucite în teatrul Scala din Milano. Toate diarele ce ne-aŭ sosit din Italia, sûnt pline de elogiurĭ adresate artisteĭ, care de unădĭ a cântat în opera „Hughenoțiĭ"*[158].

La rubrica *Știri teatrale și musicale* au fost evocate în aceeași perioadă și alte personalități ale scenei românești care au dobândit recunoaștere internațională. Iată câteva astfel de notițe: *„Dl Matei Millo, decanul artiștilor români, se află la Neapole și s'a stabilit Via Roma-Toledo nr. 22"*[159]; *„Dșóra Teodorini cântă cu succes ne mai pomenit la Milano; deosebi a escelat in «Carmen»; orașul nu vorbește decât de succesul artistei române;... dșóra Feliciani la Veneția"*[160]; *„Dna Dochia Avineanu, o româncă din România, debutează cu mult succes la opera din Millano"*; *„Dna Dochia Avineanu, soția dlui avocat Avineanu din România studiază cantul la Milano, sub conducerea maestrului Antonio Falyari"*[161]; *„Tenorul Ioan Dimitrescu a fost angajat de nou la teatrul de operă din Parma"*[162]; *„diarele din Italia vorbesc cu mult entusiasm despre o nouă cântăreață română, dra Maria Herescu, care a debutat cu mare succes în teatrul din Ivrea, în opera „Poluso". Dra Herescu a plecat din România acum treĭ ani și în intervalul acesta a făcut studiĭ strălucite la conservatorul din Milan"*[163]. În coloanele revistei au fost publicate și aprecierile unui ziar bucureștean *„Despre dșora Aura Theodorini, sora dneĭ Elena Theodorini, care va cânta în curênd la Bucureșcĭ cu trupa de operă italiană"*[164]. Articolul intitulat *O artistă română la Abazzia* ne dezvăluie identitatea acesteia: *„Valeria Opriș (transilvăneancă) debutează cu mare succes ca violonistă într-un concert la Abbazzia"*[165].

---

[151] *Familia*, nr. 39, 29 septembrie /11 octombrie 1891, p. 465.
[152] *Ibidem*, nr. 46, 17 /29 noiembrie 1891, p. 550.
[153] *Ibidem*, nr. 45, 10 /22 noiembrie 1891, p. 538.
[154] *Ibidem*, nr. 16, 17 /29 aprilie 1894, p. 192.
[155] *Ibidem*, nr. 35, 28 august/ 9 septembrie 1894, p. 417.
[156] *Familia*, nr. 40, 5/17 octombrie 1897, p. 479.
[157] *Ibidem*, nr. 47, 22 noiembrie/4 decembrie 1898, p. 563.
[158] *Ibidem*, nr. 7, 14/26 februarie 1899, p. 82.
[159] *Ibidem*, nr. 44, 3 noiembrie /15 noiembrie 1891, p. 526.
[160] *Ibidem*, nr. 50, 15 /27 decembrie 1891, p. 597.
[161] *Ibidem*, nr. 26, 28 iunie/10 iulie 1898, p. 309.
[162] *Ibidem*, nr. 9, 2/14 martie 1897, p. 107.
[163] *Ibidem*, nr. 3, 17/29 ianuarie 1899, p. 35.
[164] *Ibidem*, nr. 47, 21 noiembrie/3 decembrie 1899, p. 563.
[165] *Ibidem*, nr. 18, 1/14 mai 1905, p. 215.

Dar nu numai artiștii scenei lirice s-au făcut remarcați în patria artelor frumoase, ci și numeroși artiști plastici, unii dintre ei aflați la studii în prestigioase academii italiene: *„Dl George Vasilescu din Craiova, care studiéză sculptura în Veneția, a obținut la concursul anual al salonului Academiei de bele arte de acolo, premiul intêiu de primul grad, care i-a fost decernat de juriu in unanimitate"*[166]; *„Diarele beletristice din Veneția «La Veneția» și «L'Adriatico» reveléză cu entusiasmul cunoscut italienilor pentru ori ce se atige de artă, talentul tinerului Constantin Bălăcescu*[167]*. Acest tiner, oltean de origină, a espus acum de curênd in curtea Academiei din Veneția doue busturi cari au atras admirațiunea atât a profesorilor cât și a tuturor celorlalți visitatori"*[168]; *„Sculptorul Bălăcescu, care sa află acum la Veneția, a terminat bustul regretatului D. Cesianu, fost director al poștelor din România"*, inițiatorul construirii Palatului poștelor"[169]; *„Dl Constantin Bălăcescu, unul din puținiĭ sculptorĭ românĭ, are la Milano un atelier mult aprețiat. Acuma artistul lucrează la maĭ multe opere pe care le va trimite la exposiția universală din Paris, care se va deschide la 1900"*[170];

Bustul lui Ion Brătianu a constituit de asemenea subiectul unor articole prezente în două numere ale revistei *Familia* din 1891: *„Cetim în «Drapelul» din Iași: Dl T. G. Villa, sculptor renumit din Milano, a lucrat in orașul nostru bustul mult regretatului Ion Brătianu. Bustul e espus pentru câtva timp in atelierul dlui Villa (otel Traian nr. 17), și apoi va fi espediat la București, spre a fi supus apreciărei comitetului instituit spre a ridicá un monument marelui și neuitatului bărbat de stat"*[171]; *„Sculptorul italian Villa terminând la Iași modelul pentru bustul lui Ion Brătianu, l'a dus la București, unde a espus lucrarea sa vederii publicului. Bustul este cu o treime mai mare decât natural și represintă o fidelă și artistică reproducere a figurei lui Ion Brătianu. Dl Ionel Brătianu a vĕdut acest bust, in prima lui fasă, adică atunci când erá lucrat in terreglaise și și-a esprimat mulțumirea sa dlui Villa; in gips bustul a reușit admirabil și ori cum îl vei privi, vei recunósce perfecta reproducțiune. Dl Frederico Gaetano Villa este un distins consilier al Academiei Regale de belearte din Milano, unde și-a câștigat o mare reputațiune prin esecutarea unor insemnate și maestre lucrări artistice. Nu s'a hotărît încă décă bustul se va lucrá in bronz séu marmură"*[172].

Alte știri se refereau la activitatea unor pictori români în Italia: *„Dl Artur de la Huși, un tiner pictor din România, care se află acum în străinĕtate, după ce a stat aproape 6 luni la München, a plecat la Roma, unde studiază pictura religioasă. Talentatul pictor a trimis acasă la București mai multe tablouri lucrate de dênsul la München și Roma, spre a probá că talentul seu a luat avênt"*[173].

Revista *Familia* a consemnat și acțiunile caritabile susținute de italieni în favoarea românilor, pe care-i considerau frații lor latini. Astfel, în 1880 a avut loc *„concertul filantropicu din București, în folosul celor suferindi susținut de orchestra teatrului italian sub bagheta lui G. Caivatti"*, printre interpreți numărându-se *„dl Pogliani, dl Millo, dl Mantilla"*[174], iar câțiva ani mai târziu se relata că *„Guvernul Italiei a pus la dispositiunea legațiunii sale din București suma de 3000 lei pentru a veni in ajutorul nenorociților locuitori păgubiți prin foc ai orașului Botoșani"*[175].

Un larg spațiu a acordat revista schițelor de călătorie ale unor autori precum Smaranda Gheorghiu sau Teodor Bulc. Scriitoare și publicistă, cunoscută și sub numele de *Maica Smara* – poreclă primită de la Veronica Micle –, Smaranda Gheorghiu[176] a fost pasionată

[166] *Ibidem*, nr. 31, 4/16 august 1891, p. 369.
[167] Vezi: http://www.aman.ro/files/digitale/personalitati_doljene/personalitati/B/balacescu%20constantin.pdf.
[168] *Familia*, nr. 40, 3 /15 octombrie 1893, p. 481.
[169] *Ibidem*, nr. 40, 4/16 octombrie 1898, p. 479.
[170] *Ibidem*, nr. 11, 14/26 martie 1899, p. 131.
[171] *Ibidem*, nr. 45, 10 /22 noiembrie 1891, p. 537.
[172] *Ibidem*, nr. 50, 15 /27 decembrie 1891, p. 597.
[173] *Ibidem*, nr. 46, 15/27 noiembrie 1898, p. 550.
[174] *Ibidem*, nr. 7, 24 ianuarie/5 februarie 1880, p. 42-43.
[175] *Ibidem*, nr. 31, 2/14 august 1887, p. 372.
[176] Informații despre Smaranda Gheorghiu se găsesc în: Petre Gheorghe Bîrlea, *O româncă spre Polul Nord: pe urmele Smarandei Gheorghiu*, București, 1988; George Marcu, Rodica Ilinca, *Dicționarul personalităților feminine din România*, București, 2009.

de călătorii. A străbătut România, dar și multe țări din Europa și Asia, ajungând chiar la Capul Nord în insula Mageroy, impresiile sale de călătorie fiind relatate prin diverse conferințe sau în paginile unor cărți. În anul 1900 aceasta a scos de sub tipar *Schițe si amintiri din Italia*, după ce în prealabil își publicase, sub numele de *Smara*, în mai multe numere succesive din revista *Familia*, impresiile rezultate în urma călătoriei la Roma, din care răzbat puternice accente anticlericale[177].

Sub titlul *Schițe din Italia*, Teodor Bulc, profesor la Gimnaziul din Beiuș, a început cu *„Impresii de călătorie la Venezia*[178], *„cel mai poetic oraș din lume”*[179]: *„Venezia la bella, regina Mării Adriatice... Privind Veneția de pe țĕrmurul mării, se pare că vedi o regină care și-a pierdut tronul și adi stă imbĕtrânită in sdrențele de porfir, cu cari odinióră a cucerit lumea”*[180], continuând cu Fiume[181], pentru ca mai apoi să descrie în general Italia și locuitorii săi[182], orașele Verona[183], Milano[184], Torino[185], Genova[186] (*„déca am dat Veneției atributul meritat de „bella”, atunci Genua cu drept cuvênt o putem numí de superbă, precum aieve s'a și numit in totdauna”*[187]), *„bella Firenze”*[188], cu *„renumitul «Palazzo» ori «galeria Degli Uffizi», care e împreunată cu palatul «Pitti»”*[189], ce-l face să exclame la final: *„O, Florență, cine te-a vĕdut, nu te mai póte uita”*[190]. Teodor Bulc și-a continuat periplul prin Roma, care *„întotdauna a cucerit omenimea, când cu arma când cu arta, când cu cerul ei frumos și pururea azuríu”*[191], trimițând relatări despre despre Fontana di Trevi[192] sau despre biserica Sf. Petru[193]. Autorul, care era preot greco-catolic, trimitea și o descriere a Vaticanului și a audienței avute la marele pontif[194]. Lua apoi la rând Forul lui Traian[195], Columna[196], precum și numeroase alte monumente din capitala Italiei[197]. Delegația de preoți din care făcea parte și Teodor Bulc a făcut o vizită *„alumnilor români”* de la Colegiul grec Sfântul Atanasie, printre aceștia regăsindu-se și Iacob Radu[198], care a rostit cuvântarea de salut[199]. Au urmat, pe parcursul mai multor numere, impresiile din Napoli[200] (*„când pentru prima dată își pune omul piciorul în Neapol, e imposibil ca să nu fie incatenat, ca să nu dic farmecat, de acel „mixtum compositum” vivace, fantastic, romantic și original, ce observă între locuitorii acestui oraș. Datini, costume, manieră, limbă; cu un cuvênt toate se deosebesc de cele ale altor orașe”*[201]), cu privire specială asupra Vezuviului[202] și *Cântului*

---

[177] *Familia*, nr. 39, 28 septembrie/10 octombrie 1897, p. 459-462; nr. 40, 5/17 octombrie 1897, p. 474-475; nr. 41, 12/24 octombrie 1897, p. 486-487.
[178] *Ibidem*, nr. 39, 25 septembrie/7 octombrie 1894, p. 457-459.
[179] *Ibidem*, p. 458.
[180] *Ibidem*, p. 457.
[181] *Ibidem*, nr. 11, 12/24 martie 1895, p. 123-126.
[182] *Ibidem*, nr. 12, 19/31 martie 1895, p. 137-138.
[183] *Ibidem*, nr. 18, 30 aprilie/12 mai 1895, p. 207-208.
[184] *Ibidem*, nr. 19, 7/19 mai 1895, p. 219-222.
[185] *Ibidem*, nr. 20, 14/26 mai 1895, p. 231-234.
[186] *Ibidem*, nr. 21, 21 mai/2 iunie 1895, p. 242-244.
[187] *Ibidem*, p. 242.
[188] *Ibidem*, nr. 34, 13 august/1 septembrie 1895, p. 399-400; nr. 35, 20 august/8 septembrie 1895, p. 411-414.
[189] *Ibidem*, nr. 34, 13 august/1 septembrie 1895, p. 399.
[190] *Ibidem*, nr. 35, 20 august/8 septembrie 1895, p. 414.
[191] *Ibidem*, nr. 1, 4/16 ianuarie 1898, p. 3.
[192] *Ibidem*, nr. 2, 11/23 ianuarie 1898, p. 14-16.
[193] *Ibidem*, nr. 3, 18/30 ianuarie 1898, p. 28-31.
[194] *Ibidem*, nr. 4, 25 ianuarie/6 februarie 1898, p. 40-43. *Familia*, nr. 5, 1/13 februarie 1898, p. 52-54.
[195] *Ibidem*, nr. 6, 8/20 februarie 1898, p. 67-68.
[196] *Ibidem*, nr. 7, 15/27 februarie 1898, p. 79-80.
[197] *Ibidem*, nr. 9, 1/13 martie 1898, p. 104; nr. 10, 8/20 martie 1898, p. 115; nr. 11, 15/27 martie 1898, p. 123-124; nr. 12, 22 martie/3 aprilie 1898, p. 136-139; nr. 13, 29 martie/10 aprilie 1898, p. 147-150; nr. 14, 5/17 aprilie 1898, p. 159-162; nr. 15, 12/24 aprilie 1898, p. 174-176; nr. 16, 19 aprilie/1 mai 1898, p. 184-186.
[198] Preot și istoric, frate al episcopului greco-catolic de Oradea Demetriu Radu.
[199] *Familia*, nr. 8, 22 februarie/6 martie 1898, p. 91-93.
[200] *Ibidem*, nr. 17, 26 aprilie/8 mai 1898, p. 195-198; nr. 18, 3/15 mai 1898, p. 208-211; nr. 20, 17/29 mai 1898, p. 234-235; nr. 22, 31 mai/12 iunie 1898, p. 256-258; nr. 23, 7/19 iunie 1898, p. 271-272.
[201] *Ibidem*, nr. 17, 26 aprilie/8 mai 1898, p. 195.
[202] *Ibidem*, nr. 26, 28 iunie/10 iulie 1898, p. 307.

VI din Eneida. Infernul[203]. Aceste schițe trimise din Italia, care se regăsesc în paginile revistei *Familia*, dar și altele, au fost cuprinse de Teodor Bulc într-o carte, a cărei apariție o semnala, bineînțeles, și revista *Familia*: *„Distinsul profesor la gimnasiul din Beinș, dl Teodor Bulc, atât de bine cunoscut și din coloanele noastre, care aproape în fiecare an face mari călătorii prin feluritele părți ale Europei, a scos la lumină un volum din impresiunile sale de călătorie. Acesta poartă titlul „Schițe din Italia" și începênd din Budapesta-Fiume, ne poartă prin Venezia, Padua, Verona, Milano, Torino, Genua, Firenze; insistă mult la Roma, pe care o descrie cu deosebită predilecțiune, ocupându-se pe larg și de Forum romanum.... Cartea tipărită în tipografia „Aurora" A. Todoran din Gherla, costă 2 coroane*[204]. Ca urmare, sub genericul *Masă de cetit*, „Românculța din Bihor" semna o recenzie a volumului *„Schițe din Italia"* de Teodor Bulc, cu aprecieri laudative și recomandând-o cu căldură tuturor cititoarelor[205].

Nu toți vizitatorii Italiei despre care relata revista *Familia* aveau însă pretenții și talente literare. De pildă, în două numere din luna aprilie a anului 1906 se publicau scrisorile, sosite la redacție, ce relatau despre excursia în Italia a clasei a VII-a de la Gimnaziul românesc din Brașov, al cărei *„profesor de clasă"* era Iosif Blaga. Pentru organizarea acesteia s-au făcut eforturi materiale susținute, întrucât banii pentru excursie fuseseră adunați de elevi încă de când erau în clasa I, permițând celor 33 elevi, *„5 profesori, 1 învățător și 3 dame"*, realizarea acestui vis contra unei taxe de 100 florini de persoană. Darea de seamă era lipsită de pretenții literare, fiind enumerate locurile vizitate: după Roma, turiștii au ajuns la Neapole[206], Florența și Veneția, de unde aceștia s-au îmbarcat spre a se întoarce spre casă, suferind, din păcate, de rău de mare[207].

Cu această notiță ceva mai pitorească se sfârșește incursiunea pe care articolul de față și-a propus s-o facă în universul relațiilor culturale româno-italiene, așa cum se reflectă ele în paginile revistei *Familia*, seria I, 1865-1906. O perioadă lungă, de peste patru decenii, deosebit de importantă și de fertilă, atât din punct de vedere politic cât și științific și artistic, pentru ambele națiuni. După cum se poate constata și din această succintă trecere în revistă, în paginile revistei redactate și conduse de Iosif Vulcan au fost semnalate o multitudine de fațete ale acestor relații: apariții editoriale, succese repurtate de artiști români (artiști lirici sau artiști plastici), în Italia, activități culturale comune din spațiul românesc și din cel italian, note de călătorie, nuvele, poezii, traduceri ale operelor unor scriitori de marcă, imagini înfățișând orașele și personalitățile italiene de seamă etc. Asumându-și rolul de a aduce la cunoștința cititorilor vremii evenimentele culturale marcante, dar și pe artizanii acestora, revista *Familia* ne prezintă de fapt o adevărată frescă a societății din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX, oglindind o fervență și fecundă activitate culturală, de ambele părți.

[203] *Ibidem*, nr. 21, 24 mai/5 iunie 1898, p. 247.
[204] *Ibidem*, nr. 41, 11/23 octombrie 1898, p. 489.
[205] *Familia*, nr. 43, 25 octombrie/6 noiembrie 1898, p. 514.
[206] *Ibidem*, nr. 14, 16/29 aprilie 1906, p. 164-165, 167.
[207] *Ibidem*, nr. 16, 30 aprilie/13 mai 1906, p. 188-189.

O PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA LEGII PENITENCIARELOR DE LA 1 FEBRUARIE 1874

Cipriana SUCILĂ-PAHONI*

A CRITICAL LOOK OVER THE PRISONS LAW FROM 1874

Abstract

The article highlights the main points of a more detailed analysis of the the penitentiary legislation, specifically "The 1874 Law", also known as the The Penitenciary Regime Law, drafted by the Frenchman "Ferdinand Perrieres Dodun" by the middle of the nineteenth century, for the Romanian Principates. This law was drafted due to the need of solving some pressing problems concerning the situation of the inmates and to the fact that the very existence of the prisons had been jeopardized. Those problems were looking to be solved by establishing the previous regulations of that law: either by those after the Organic Regulation approval or by those promulgated during the reigns of Grigore Al. Ghica (Moldova) and Barbu Știrbei (Romanian Country). However, the regulation's resolutions remained only on paper, without enforcement. Article does not nothing else but to pursue in what extent this "lawful" had improved the penitentiary system.

Key words: administration, salt mine, magistrate, vizier, dungeon, parole, patronage society.

Legea închisorilor de la 1874 a fost opera francezului Ferdinand Dodun des Perrierès, adus cu contract în Moldova de către Grigore Ghica, la 1852, cu scopul de a organiza închisorile noastre. A fost numit director general al închisorilor și după Unirea Principatelor, exercitându-și funcția în perioada cuprinsă între 11 august 1862 și 23 noiembrie 1876. Legea prevedea regimul celular mixt, sistemul „auburnian", pentru toți condamnații, de toate categoriile, mai puțin recidiviștii, pentru care a fost reglementat sistemul celular strict (filadelfian). A fost stabilit regimul tăcerii absolute pentru toți cei chemați la lucru sau la traiul în comun. Înțelegând importanța arestărilor preventive (considerate a fi „primul focar de contagiune criminală"), legea prevedea și pentru acestea, tot regimul celular, și pentru preveniți, și pentru acuzați.

Însă din cauza indiferenței cu care a fost privită criminalitatea, a lipsurilor bugetare și datorită neaprofundării legii, aceasta din urmă a rămas neaplicată în dispozițiile ei fundamentale[1].

Pe cel care se împotrivea legilor penale și tulbura liniștea publică societatea avea dreptul de a-l pedepsi, însă pedeapsa dată trebuia să fie, în primul rând, reformatoare. Ea trebuia să fie proporțională cu gravitatea faptei și dată cu un dublu scop: de a servi ca exemplu și pentru a îndrepta. Atunci când infractorul își termina de executat pedeapsa,

* Doctorand anul III, Facultatea de Istorie, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, nightevan@yahoo.com

[1] C. Rădulescu, *Raport general asupra închisorilor centrale și arestărilor preventive pe anul 1907-1908*, București, 1908, p. 11.

după ce era integrat în societate și declarat demn de a-și exercita drepturile pe care le pierduse, abia atunci se putea spune că respectivul individ era cu adevărat *reabilitat*[2]. De aceea, pentru a-și atinge scopul său social, pedeapsa trebuia să fie: personală – să fie aplicată doar pentru cel „culpabil", eficace și exemplară – să afecteze atât culpabilul, cât și pe cei care au fost tentați să-l imite, reformatoare – să îndrepte infractorul și reparabilă sau remisibilă – să poată fi ștearsă în caz de eroare, permițând reintegrarea socială a culpabilului amendat. Astfel, măsurile ce trebuiau luate în vederea facilitării fenomenului de reclasare a condamnatului erau: „condamnațiunea condițională" (un delicvent condamnat pentru prima dată la o pedeapsă ușoară obținea suspendarea acesteia; dacă, într-un termen de 5 ani nu a mai existat o altă condamnare, respectivul delicvent era dispensat de a-și mai executa pedeapsa), eliberarea condiționată și societățile de patronaj. Din păcate, sistemul penitenciar și îndeosebi personalul chemat a administra aceste penitenciare au lăsat mult de dorit[3].

Încă de la începutul încercărilor de reglementare a unei legislații penitenciare, grija reformatorilor în acest domeniu a fost de a-l sustrage pe condamnat de la contagiunea fizică și morală a promiscuității comune din închisori, respectiv izolarea lui individuală în celulă. Prin aplicarea sistemului celular auburnian, a fost împiedicată corupția deținuților din viața în comun, de fapt s-a dorit acest lucru, căci, de la 1874, statul nu a construit decât o singură închisoare celulară, și anume Doftana (cu 397 celule). Aproape toate închisorile au fost transformate din vechile mănăstiri (Statul cheltuind sute de mii de lei ca să le repare și să le întrețină) ce nu corespundeau întru nimic scopului pentru care au fost destinate. Deținuții „trăiesc și dorm în comun, în dormitoare rău aerate, închiși de la 6 ore seara până a doua zi dimineața, aproape 12 ore în cea mai vicioasă promiscuitate: dorm în paturi comune de lemn, învață unul de la altul, se laudă unul în fața altuia, fără putință pentru supraveghetori să intervină"[4]. Singura soluție este de a construi altele, mai puține la număr, însă cu condiția de a satisface necesitățile pe care le cere legea, de fapt aproape totul trebuia reconstruit.

În urma cercetărilor întreprinse de către Direcția Generală a Penitenciarelor, s-a constatat că închisori centrale erau: pentru munca silnică – Ocnele Mari, Doftana, Slănic și Târgu-Ocna, din care doar Ocnele Mari și Doftana au fost reconstruite în perioada 1814-1900. Târgu-Ocna a fost construită înainte de Unirea Principatelor din 1959, iar Slănicul era improvizat ca penitenciar, din niște case vechi, improprii destinației ce i s-au dat[5]. Penitenciarele de recluziune, închisorile corecționale pentru minori ca Mărgineni, Pângărați, Bisericani și Dorobăț, iar pentru femei – Plătărești, aproape toate au fost instalate în vechile localuri ale mănăstirilor. Refacerea lor nu ar fi avut nici un rost, unele fiind situate prin munți și păduri, la mari distanțe față de orașe[6], fiind izolate de orice centru de activitate comercială. Fapt pentru care presupuneau mari cheltuieli de întreținere, transport, aprovizionare și reparații. De asemenea, numărul mare al închisorilor centrale față de populația restrânsă pe care o întreține sub detenție, exemplu în acest sens fiind închisorile centrale: Focșani (100 deținuți), Plătărești (100 deținuți), Slănic (200 deținuți), Mislea (150 deținuți), Bucovăț (250 deținuți), presupunând aceleași cheltuieli ca la închisorile mari, reprezinta una din principalele cauze care împiedicau realizarea unui progres efectiv în aplicarea regimului închisorilor[7]. Prin urmare, trebuiau luate unele măsuri: transformarea sau construirea tuturor închisorilor județene în închisori celulare, încarcerarea, pe lângă preveniți, acuzați și condamnați de până la trei luni și a condamnaților corecționali de până la un an, aplicarea regimului celular pur pentru toți deținuții, constrângerea județelor de a-și îndeplini sarcina impusă prin art. 14 din lege, concentrarea închisorilor centrale de

[2] N. Zamfirescu, *Discurs ținut la deschiderea anului judecătoresc 1903-1904*, în „Dreptul", Anul XXXVII, Nr. 53, 1903, pp. 430-432.
[3] *Răspunsul domnului prim-președinte Scarlat Popescu*, în „Dreptul", pp. 434-435.
[4] *Raportul domnului I. Ionescu, directorul general al închisorilor, către domnul Ministru de Justiție*, în „Revista penitenciară și de drept penal", Anul III, Nr. 5, 1914, p. 165.
[5] Al. Radianu, *Penitenciarele*, în „Curierul judiciar", Anul V, Nr. 37, 1896, p. 295.
[6] *Ibidem*, p. 296.
[7] C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 28.

corecțiune, incluziune, femei și minori în cele patru mari orașe ale țării (Văcărești, Craiova, Galați și Iași), care deja posedau închisori de corecție, dar și desființarea următoarelor închisori centrale: Bucovăț, Focșani, Mărgineni, Mislea, Pângărați, Plătărești, Slănic[8].

Așadar, din cauza indiferenței autorităților, care nu au arătat nici un interes chestiunii închisorilor, construind localuri sistematice de penitenciare, legea din 1874 nu a putut fi aplicată în ce privește partea ei esențială – izolarea individuală în celule, până în 1896, când, reamintim, a fost construită Doftana. Pentru construirea unui penitenciar de muncă silnică lângă acestă ocnă, a fost acordat un credit extraordinar de 850.000 lei, această sumă fiind necesară pentru cheltuielile de construcție, mobilier și plata terenului pe care urma să se construiască stabilimentul propus. Suma respectivă nu a fost suficientă, deoarece nu se făcuse un studiu privitor la validitatea terenului, fapt pentru care acesta era unul „dintre cele mai accidentate, de aceea a rezultat un spor de cheltuieli considerabil"[9]. În urma întocmirii planurilor și devizelor acestei închisori (care trebuiau făcute de la începutul lucrării) de către un consiliu tehnic, se ajunge ca ridicarea unei asemenea construcții să coste 970.000 lei fără locul cumpărat, ziduri de împrejmuire, de canal, iluminare și încălzire. Însă s-au cheltuit sume importante cu lucrări de altă destinație decât s-a fost prevăzut: șosele, ziduri de siguranță „în condițiuni atât de rele, încât astăzi nu mai există nici ziduri, nici șosele".

În legătură cu situația prezentată, Ministrul de Interne de atunci, D. A. Stolojan, a afirmat: „În loc să se facă o temniță după principiile moderne, ca noaptea cei închiși să fie izolați, și numai ziua să lucreze în comun (...), vechea administrațiune a făcut un hotel care nu are nici ziduri de siguranță, nici canal, nici luminat, nici încălzit, nici mobile (...), a pus clădirea într-un loc unde nu te poți duce decât cu balonul"[10]. Se ajunsese astfel ca pentru construirea unui penitenciar cheltuielile să crească considerabil; de la creditul inițial acordat de 865.00 lei s-a ajuns la suma angajată prin contract de 974.931 lei, la care trebuie adăugate cheltuielile cu construcția: de ziduri pentru susținerea malurilor, de șosele, poduri, atingând astfel cifra de 1.007.692 lei, din care, scăzând creditul inițial acordat, ne rămân 142.692 lei cheltuiți în plus, fără o acoperire utilitară[11].

Referitor la necesitatea de noi localuri de penitenciare pentru deținerea arestaților, în anul 1897 au fost construite două închisori noi, destinate ca închisori corecționale, una la Craiova și alta la Galați. Însă la aceste închisori, în comparație cu cea de la Doftana, nu s-a ținut cont de regimul prevăzut de lege, care este cel celular, ci au fost urmate alte planuri. Respectivele închisori aveau, pe lângă dormitoare, și câte 90 de celule, iar pentru preveniți și acuzați – pavilioane. Așadar, regimul adoptat nu era în conformitate cu legea în vigoare[12]. Lucrările pentru construirea celor două închisori au început în primăvara anului 1894, fiind acordat un credit de 550.000 lei, la care județele Covurlui și Dolj au contribuit cu suma de 250.000 lei și cu cedarea gratuită a terenului necesar amplasării respectivelor clădiri. Ca și în cazul anterior menționat, terenurile cedate pentru penitenciarele Galați și Craiova au fost „dintre cele mai accidentate"[13]. Pentru fiecare închisoare în parte, totalul creditului disponibil a fost de 400.000 lei, deși cheltuielile făcute au întrecut cu mult creditul acordat: fie cu 130.125 lei pentru penitenciarul Galați, fie cu 117.566 lei pentru Craiova. Însă pentru definitivarea lucrărilor la cele trei penitenciare - Galați, Craiova și Doftana – a mai fost acordat un credit de 1.240.000 lei, căci, după cum preciza D. A. Stolojan: „Acum, vorba francezului, vinul este vărsat, trebuie să-l bem. Trebuie să punem închisorile în condițiunea de a ne folosi de dânsele"[14].

Nereguli au fost constatate și la ocne, fapt ce atestă că dispozițiile legii din 1874 „au trecut neobservate". În primul rând, deținuții condamnați la muncă silnică, ce extrăgeau sarea din ocne, munceau la un loc cu lucrătorii liberi, cu toate că acest contact era

---

[8] *Ibidem*, pp. 29-30.
[9] *Monitorul Oficial*, Nr. 21, din 26 aprilie 1896 (*Ședința din cadrul Adunării Deputaților, din 20 aprilie 1896).*
[10] *Ibidem.*
[11] *M.O.*, Nr. 44, din 29 mai 1896 (*Ședința din cadrul Senatului de la 24 aprilie 1896).*
[12] Șt. Arsenescu, *Reforma Penitenciară*, în „Revista penitenciară și de drept penal", Anul III, Nr. 69, iunie-septembrie 1914, p. 256.
[13] *M. O.*, Nr. 21 (*Ședința din Cadrul Adunării Deputaților din 20 aprilie 1896).*
[14] *M. O.*, Nr. 44, din 29 mai 1896 (*Ședința din cadrul Senatului de la 29 aprilie 1896).*

interzis. În al doilea rând, cea mai apropiată sursă de apă potabilă se afla la o distanță de câțiva km, deținuții fiind transportați prin mijlocul târgului pentru a ajunge la destinația dorită. Însă parcurgerea acestui traseu, având ca punct nodal târgul, reprezenta pentru deținuți o adevărată relaxare. Cei care dispuneau de bani „îi mituiau" pe soldații care-i păzeau, pentru a le putea permite anumite „plăceri". Gardienii, având un salariu derizoriu, înlesneau abuzul și făceau speculă cu arestații[15]. În privința contactului direct cu lucrătorii liberi, L Elefterescu (procuror la Curtea de Apel din București) a propus construirea „unor temnițe sistematice alături de ocne, ca arestații să fie duși acolo prin niște subterane, fără să fie văzuți de nimeni și să muncească în galerii separate de ale liberilor".

Detenția în comun, care încă mai era menținută în sistemul nostru penitenciar la sfârșitul secolului al XX-lea, presupunea și încălcarea regulilor de igienă prevăzute de legea din 1874 și prin regulamentele care o completau. Condamnații stăteau înghesuiți, lipsiți de încăperi luminate, spațioase și aerisite, nu existau „săli de mâncare, nici ateliere unde să lucreze", acest fapt contribuind „atât la contagiunea morală, cât mai ales la cea corporală: prezența bolilor molipsitoare, în special oftica"[16]. În ianuarie 1898, în ședința din cadrul Adunării Deputaților, se cerea acordarea unui credit de 33.100 lei destinat serviciului penitenciar, pentru acoperirea cheltuielilor în ce privește „nutrimentul arestaților, întreținerea vitelor, plata medicamentelor și transporturi de materiale", ce au fost făcute în urma inundațiilor și a „epidemiilor ce au bântuit în țeră", pentru că au devenit „ineficiente din cauza scumpetei furajului pentru vite și a hranei oamenilor", dar și pentru „combaterea bolilor contagioase", această măsură necesitând cheltuieli mult mai ridicate decât în perioadele normale[17].

Precizam la un moment dat că rezultatul care se dorește a fi obținut în urma expirării termenului de executare a pedepsei este acela a reformării celui ce a fost condamnat din diferite motive. Se știe că munca în închisoare este cel mai puternic mijloc de ridicare a moralului, ea înlesnește deținutului un câștig oarecare, asigurându-i existența la eliberare. Munca condamnaților trebuie să conducă pe deținut la învățarea unei meserii, ea având un caracter obligatoriu, nu și în perioada imediat următoare elaborării legii din 1874. În penitenciarele de recluziune și închisorile corecționale munca aproape că nu exista. Majoritatea populației penitenciarelor „stă în trândăvie, proiectând la revolta contra personalului închisorilor; traiul din aceste penitenciare este cu mult mai bun pentru dânșii decât cel din libertate unde trebuie să muncească pentru a se hrăni și îmbrăca, pe când aici totul are la dispoziție"[18]. Legea închisorilor, prin articolele 12, 15 și 19, stabilește numai partea statului din lucrul arestaților, de 7, 6 și 5 zecimi, după categoria penală a osândiților, fără a stabili ceva asupra organizării muncii penale.

Munca penală era introdusă doar în trei închisori județene și erau reînființate câteva ateliere la unele închisori centrale. Statul nu dispunea sau nu acorda sumele necesare înființării de ateliere suficiente de a ocupa pe toți condamnații, organizarea muncii în celule era costisitoare, datorită faptului că la noi nu exista o industrie care să se adreseze închisorilor. La început de secol XX, în închisorile existente în țară funcționau 12 ateliere ale statului, care ocupau cel mult 500 condamnați, populația închisorilor fiind în cifră medie de 3.200 arestați[19]. Prin urmare, au fost propuse unele măsuri în vederea îmbunătățirii situației existente: munca penală să fie utilizată, în primul rând, la confecționarea tuturor obiectelor necesare penitenciarelor, ca: îmbrăcăminte, încălțăminte (opinci), fabricarea pânzei, așternut, obiecte de gospodărie, pentru a stăvili teama față de o posibilă concurență pe care munca penală ar face-o industriei și muncii libere; ar fi trebuit introdusă munca numită „All'aperto". Aceasta presupunea utilizarea în aer liber a deținuților la diferite lucrări de realizare a unor diguri, canaluri, șosele, plantații de vii, poduri și de construcție a unor clădiri ce ar fi adus mari beneficii Statului[20]. Ea a fost utilizată pentru prima dată la

[15] Luca Elefterescu, *Reforma sistemului penitenciar*, în „Dreptul", Anul XXI, Nr 53, 1892, p. 418.
[16] Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 255.
[17] *M. O.*, Nr. 234, din 23 ianuarie 1898 (*Ședința din cadrul Adunării Deputaților, de la 19 ianuarie 1898).*
[18] Al. Radianu, *op. cit.*, p.296.
[19] Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 266.
[20] Rădulescu, *op. cit.*, p. 57.

noi în 1906 la închisoarea de minori Mislea, de către Simion Niculescu, fiind un mijloc de tranziție de la starea de închisoare la eliberarea condiționată. Condamnații cu purtări bune și care au executat cel puțin jumătate din pedepsă erau scoși la diverse munci particulare sub conducerea unui gardian și a câtorva soldați. Rolul său era de a-l obișnui pe arestat, puțin câte puțin, cu îndeplinirea punctuală a îndatoririlor sale[21].

Trebuia ca munca penală să se organizeze pe baze practice și utile atât pentru stat, respectiv penitenciare, cât și pentru arestat, prin acordarea respectivului peculiu care avea să-i asigure un trai decent după eliberare. Pentru condamnații la munca silnică, în ocnele statului, munca separată nu ar fi fost posibilă, însă pentru recluzionari și corecționali s-a propus înființarea a două sau trei penitenciare agricole, pentru a corespunde felului de ocupație pe care îl avea majoritatea populației din penitenciare. Iar pentru arestații care proveneau din mediul urban s-ar fi putut construi un penitenciar cu organizarea muncii în ateliere[22]. Considerăm că soluția cea mai practică ar fi fost angajarea unor maiștri care să-i învețe pe arestați practicarea unei meserii potrivite cu felul pedepsei și aptitudinile arestatului, ce le-ar fi fost benefică la ieșirea din închisoare. În concluzie, munca penală trebuia organizată în așa fel încât Statul să-ți ramburseze toate cheltuielile făcute cu întreținerea închisorilor.

Un obstacol în calea generalizării măsurilor deja menționate, îndeosebi punerea în practică a muncii „All'aperto", ar fi chestiunea disciplinei și a siguranței. De această problemă se ocupau gardienii, care aveau obligația, prin lege și regulament, de a veghea îndeaproape deținuții, în toate mișcările lor. Prin serviciul lor se duceau la îndeplinire toate dispozițiile legii din 1874. Acestă funcție cerea însă multă răspundere, fiind „plină de pericole", fapt pentru care ea nu putea fi încredințată oricărui individ[23]. Prin faptul că veneau în contact direct cu arestații, gardienii aveau un rol însemnat în aplicarea regimului penitenciar. În practică, acel contact direct se concretiza în acțiunea de înlesnire a planurilor arestaților, „cauza de căpetenie a relei stări a gardienilor fiind retribuția lor infimă de 48 lei lunar"[24]. Din acest salariu ei trebuiau să-și întrețină familia, să-și plătească chiria și să suporte cheltuielile uniformei ce le era impusă. În schimb, aveau o mare responsabilitate în tot ceea ce realizau, o obligație morală, la care se adăuga oboseala ce se acumula după 48 ore de supraveghere. Din păcate, recrutarea gardienilor se făcea dintre oameni lipsiți de orice condiție intelectuală și morală – țărani analfabeți[25], care nu aveau nici măcar noțiunile necesare îndatoririlor lor. Cu toate că salariul acestor impiegați a fost dublat în 1912, iar de la 1 octombrie 1914 a devenit 100 lei lunar, gardienii au rămas aceiași ca și în trecut: elemente care periclitează și compromit morala și siguranța închisorilor[26].

Într-o situație la fel de nemulțumitoare se regăsea și serviciul de pază al închisorilor, recrutat din interiorul armatei. Lipsa de experiență a soldaților și introducerea unor obiecte interzise de regulament: instrumente, alcool, corespondență, contribuiau la indisciplina și imoralitatea deținuților, dar și la „fraternizări între santinele și condamnați"[27]. Pentru a fi oprite aceste nereguli s-a propus înființarea unui corp special de gardieni însărcinați cu paza exterioară, cât și cu supravegherea interioară a închisorilor. Pentru fiecare închisoare de județ să fie destinați opt gardieni, iar pentru închisoarea Doftana, inclusiv cele de muncă silnică, un număr de 450 de gardieni, întrebuințați la cerințele de pază, escorte, gardă și supraveghere. Aveau să fie plătiți cu 80/100 lei lunar și puși sub comanda unui șef inspector (fost sau ofițer în activitate)[28]. Dar înainte de a fi confirmați în funcție vor urma o școală, școala gardienilor[29], care va funcționa pe lângă închisoarea Văcărești și doar cei

[21] Simion Niculescu, *Despre reorganizarea mijloacelor de moralizare a deținuților*, în "Revista penală", Anul III, Nr. 9 și 10, 1924, p. 291.
[22] Al. Radianul, *op. cit.,* p. 295.
[23] Em. Antonescu, *Personalul închisorilor,* în „Revista penală", Anul IV, Nr. 1 și 2, 1925, p. 88.
[24] Șt. Arsenescu, *op. cit.,* p. 268.
[25] C. Rădulesu, *op. cit.,* p. 41.
[26] Șt. Arsenescu, *op. cit.*
[27] *Ibidem,* p. 269.
[28] C. Rădulesu, *op. cit.,* pp. 43-45.
[29] Em. Antonescu, *op. cit.,* p. 94.

ce aveau să dovedească aptitudini și că sunt hotărâți să se consacre noii cariere, ar fi fost aduși, după absolvirea școlii, în Corp.

Pedeapsa fiind educativă și reformatoare, trebuia ca recrutarea personalului închisorilor să se facă dintre acei oameni cunoscători ai științei dreptului și ai criminologiei și să posede cunoștințe speciale despre știința și regimul penitenciar. Rolul personalului era de a menține morala și disciplina în penitenciar. Supraveghea condiția fiecărui candidat, pregătindu-l pentru viața din afara penitenciarului, fiind un model pentru infractor, sever fără a fi nedrept și indulgent fără a fi indiferent[30]. Trebuia a se cunoaște motivul deținerii, responsabilitatea de fapt a infractorului și gradul lui de perversiune, spre a se ști cum avea să fie tratat și ce regim trebuia să i se aplice în vederea obținerii rezultatului urmărit de societate prin izolarea infractorului. Începând de la gardieni și până la directorul de închisoare, funcționarii trebuiau să se poarte cu demnitate și să-și mențină prestigiul autorității, în orice ocazie și față de orice arestat, să nu facă nici o deosebire între condamnați, indiferent de starea și situația pe care a avut-o el în societate. Însă, după punerea în vigoare a legii de la 1 februarie 1874, în ciuda dispozițiilor privitoare la recrutarea „împiegaților" închisorii, personalul aresturilor preventive era format, în marea lui majoritate, de oameni lipsiți de orice cultură, necinstiți și abuzivi și numiți în funcție după influențe politice. Din această cauză, funcțiile erau depreciate, bucurându-se de o proastă reputație în opinia publică[31]. Din fericire, au existat și multe excepții: au fost și funcționari buni, de carieră, care, datorită aptitudinilor, au obținut avansarea în funcție și menținerea slujbei pe parcursul guvernării mai multor partide, indiferent de „coloratura lor politică": Simion Niculescu (în perioada 1906-1910, director al închisorii Mislea); Titus Covarc (funcționar la închisoarea Doftana, în 1907 putându-se aplica sistemul filadelfian recidiviștilor)[32].

Art. 117 aparținând *Regulamentului general pentru arestele centrale* prevedea pentru orice funcție, pe lângă diploma de bacalaureat, și trecerea unui concurs asupra cunoștințelor de drept civil și administrativ, de drept și instrucțiune criminală, contabilitate, geografie. Acest concurs nu a fost aplicat, însă, niciodată: „bunul plac și recomandările influente formau norma numirilor în aceste funcții"[33]. Se propune ca directorii de închisori să fie asimilați cu magistratura și să le garanteze funcția printr-o inamovibilitate recunoscută și să li se plătească un onorar demn de această funcție. La 1907-1908, directorii închisorilor județene erau plătiți în funcție de resursele bugetare ale fiecărui județ, salariul lor variind între 140-250 lei lunar. Directorii de închisori centrale erau împărțiți în două clase: în prima clasă intrau cei care primeau suma de 270 lei lunar, iar în a doua clasă erau incluși cei care aveau un salariu de 225 lei lunar. C. Rădulescu nu este de acord cu această clasificare, el propunând o ierarhizare a directorilor de închisori, după importanța acestora, localitatea, numărul și categoriile deținuților, reieșind astfel patru clase: I-a clasă - directorii închisorilor centrale de concentrare din București, Craiova, Galați și Iași, cu un salariu de 550 lei lunar; a II-a clasă - directorii închisorilor centrale din Doftana, Tg. Ocna și Ocnele Mari, cu 450 lei lunar; a III-a clasă - directorii închisorilor județene Bacău, Brașov, Botoșani, Constanța, Ialomița, Mehedinți, Prahova, Putna, Romanați, Teleorman, Tutova, Râmnicu Vâlcea, Vaslui, Vlașca, plătiți cu 350 lei lunar, și a IV-a clasă - directorii închisorilor județene din Argeș, Dâmbovița, Dorohoi, Fălciu, Gorj, Muscel, Neamț, Olt, Roman, Râmnicu-Sărat, Suceava, Tecuci și Tulcea, cu câte 300 lei lunar[34]. De asemenea, se mai avea în vedere crearea a două posturi de inspector al închisorilor, care împreună cu șefii direcției centrale și ai parchetelor din țară să exercite un control frecvent și efectiv asupra tuturor închisorilor. La conducerea penitenciarelor era absolută nevoie de oameni capabili, onești, instruiți, oameni cu mult tact și sânge rece și cu o perfectă cunoaștere a naturii umane[35].

---

[30] Ștefan Slătescu, *Câteva cuvinte asupra regimului nostru penitenciar,* București, 1895, p. 11.

[31] St. Arsenescu, *op. cit.,* p. 274.

[32][32] Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 90.

[33][33] C. Rădulescu, *op. cit.*, pp. 46-47.

[34][34] *Ibidem*, pp. 49-50.

[35][35] M. I. Talangescu, *Reforma penitenciară - Raport adresat Direcției Generale a Închisorilor*, București, 1892, p. 29.

Odată cu punerea în aplicare a legii și regulamentelor din 1874, Ministrul de Interne de atunci, Lascăr Catargi, în ordinul circular trimis închisorilor, a punctat asupra necesității de a fi încredințată administația unor oameni capabili: „Dacă administrațiunea închisorilor noastre centrale nu ar fi încredințată unor oameni cu experiență, devotament și perseverență, după cum reclamă onoratele și grelele lor munci (...)”[36]. Din nefericire, de importanța acestor dispoziții nu s-a ținut cont câtuși de puțin, fapt ce a determinat o „defectuozitate a sistemului nostru penitenciar”.

Deoarece localurile de închisoare existente la sfârșitul secolului al XIX-lea n-au putut fi transformate în altele „nuoi și sistematice”, din lipsă de resurse, se impunea necesitatea unui personal calitativ: „Bunele rezultate ale unui sistem penitenciar depind mai mult de persoanele ce sunt însărcinate să aplice acest sistem decât de sistemul însuși[37]”. Însă „infima retribuțiune” de 250-300 lei lunar a directorilor de penitenciar, din care li se fac unele rețineri, atât pentru stat, cât și pentru garanțiile care li se cereau, poate fi considerată una din cauzele imposibilității de a recruta un bun personal.

Legea închisorilor, în vigoare de la 1874, a fost bună în părțile ei fundamentale, însă lipsa de pregătire a personalului chemat să lucreze pentru aplicarea ei a dus la încetinirea progresului în evoluția închisorilor. În privința recrutării personalului administrativ, Gr. I. Dianu, în raportul său din anul 1903, precizează că a întâmpinat unele greutăți, fiindcă lipsea o lege pentru reorganizarea serviciului interior și exterior al închisorii care să prevadă condițiile de admisibilitate, să răsplătească munca și să asigure cariera fiecărui funcționar, garantându-i stabilitatea[38]. Astfel, s-a propus aplicarea atât directorilor, cât și grefierilor contabili din închisori a sistemului gradațiilor din învățământ: avansarea „în leafă” din cinci în cinci ani cu o zecime din salariul brut. S-a dorit ca salariul unui director de cl. a III-a să fie de 300 lei, de cl. a II-a – 400 lei, iar de cl. I – 450 lei. Asemănător directorilor, și grefierii contabili au fost împărțiți în trei clase, prima numire făcându-se la arestul preventiv. În vederea obținerii unei funcții, le era necesară diploma unei școli superioare de comerț sau absolvirea liceului. Pentru grefierii contabili de cl. a III-a, salariul s-a dorit a fi 180 lei lunar, cl. a II-a – 250 lei lunar, iar cl. a III-a – 300 lei lunar[39].

S-a considerat a fi necesară o separare între autoritatea judiciară și cea administrativă, astfel încât controlul asupra executării pedepselor și aplicarea regimului să se îndeplinească de către funcționari speciali, administrația închisorilor ocupând astfel un loc independent. De aceea s-a propus înființarea unui „Consiliu penitenciar”, prin intermediul căruia administrația închisorilor ar putea avea o oarecare independență față de autoritatea juridică. Rolul acestui consiliu va fi de a delibera asupra tuturor problemelor penitenciare, de a-i examina pe toți candidații pentru posturile de directori și grefieri în închisoare, de a judeca personalul în caz de abateri și de a decide conducerea închisorilor. Consiliul trebuia să fie format din cinci membri, și anume: doi profesori universitari de la Facultatea de drept penal din București și Iași, doi consilieri dintre cei mai erudiți magistrați de la Curțile de Casație și Apel și un secretar general al Ministerului de Justiție. Hotărârile respectivului consiliu trebuiau îndeplinite de către directorul general al închisorilor[40].

Cei care se ocupau cu știința penitenciară la sfârșitul secolului XIX s-au convins că, pe lângă organizarea muncii, ar trebui acordată, dacă nu mai multă, dar cel puțin tot atâta atenție și „sufletului celor ce își ispășesc păcatele în asemenea lăcașuri”[41]. Prin urmare, penitenciarul ar trebui să fie o școală de moralizare pentru predarea religiei și realizarea instrucției, fiind alese persoane calificate atât în funcția de director, cât și în cea de învățător și preot[42]. Pentru ca un regim celular mixt să poată asigura scopul aplicării lui, trebuie să fie secondat de un regim moral bine organizat, complet, cu toate instituțiile penitenciare

---

[36] Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 90.
[37] Gr. I. Dianu, *Raportul general asupra închisorilor pe 1897, apud,* Șt, Arsenescu, *op. cit.*, pp. 275-276
[38] Em. Antonescu, *op. cit.*, p. 93.
[39] Șt. Arsenescu, *op. cit.*, p. 280.
[40] *Ibidem*, p. 281.
[41] Virgil M. Gabrielescu, *Instrucția și educația în închisorile noastre*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, Anul IV, Nr. 8, 1915, p. 274.
[42] Luca Elefterescu, *op. cit.*, p. 421.

educative și legale, care să urmărească și să obțină reformarea morală a deținutului în închisoare.

Ignoranța fiind una din cauzele principale ale criminalității, se explică contingentul mare de condamnați pe care îl dau analfabeții. În această situație, înființarea unor școli în închisori, unde arestații să învețe a citi și a scrie, precum și însușirea unor noțiuni elementare de geografie, aritmetică, istorie, agricultură, ar fi fost cât se poate de utile[43]. Școala avea drept scop dezvoltarea facultăților intelectuale ale deținuților, completarea cunoștințelor tehnice ale acestora, încercarea de a le inculca regulile de bună purtare și respectul dreptului, de a-i obișnui cu datoriile sociale (doar la închisoarea Mislea, conform regulamentului, a funcționat o școală cu program ca la stat, însă cu unele întreruperi). Pe lângă instituția școlii, unul din mijloacele preconizate pentru a face să pătrundă în spiritul deținuților noțiunea binelui și a cinstei a fost lectura. Procurarea unor cărți cu caracter moral, cu subiecte menite să trezească amintirile plăcute ale trecutului, citirea unor povești sau a unor istorioare morale și instructive raportate la situația lor ar fi putut contribui, în mod cert, la moralizarea celor culpabili[44].

Se avea în vedere ca învățătorul să fie obligat a face zilnic vizite celulare elevilor săi, pentru a le controla studiile, iar județele să suporte cheltuielile necesare cu salariul instructorilor și a materialului școlar. De asemenea, pentru îmbunătățirea situației existente, au fost propuse unele măsuri: obligativitatea învățământului în închisori, ca urmare a numărului mare de analfabeți condamnați, scopul pedepsei constând în corijarea arestatului. Amendarea și corijarea erau obținute doar prin studii zilnice și prin practicarea unei meserii. Susținerea unor conferințe săptămânale, mai ales în zilele de duminică și cu ocazia unor sărbători, cu subiecte morale și sociale menite a completa studiile dobândite la școală prin acordarea mai multor detalii (prima conferință de acest gen a fost ținută în 1906, la Ocnele Mari), ar fi o altă măsură. Realizarea unor exerciții militare și de gimnastică destinate temperamentelor debile și nervoase ar fi fost o noutate în cadrul procesului de educare în închisoare[45]. Teatrul, un alt mijloc de moralizare, prin susținerea unor piese cu subiecte morale, instructive, din domeniul adevărului, frumosului, binelui, virtuții și datoriei despre libertate, despre respectul legilor. Prima piesă de teatru a fost susținută la 1908, la penitenciarul Mislea, actori fiind condamnații minori, ea intitulându-se „Remușcarea unui condamnat"[46].

Însă cel mai puternic mijloc de moralizare pentru deținuți a fost educația religioasă. Se realiza prin predici, lecturi cu conținut moralizator și diferite pilde raportate la viața condamnaților. Deși se prevedea ca fiecare penitenciar să aibă un preot, serviciul religios în închisori era practicat de „un popă de sat" lipsit de învățătura bisericească. El își îndeplinea doar sarcina de a spovedi și de a fi alături de „vreun nenorocit de arestat, tocmai când trage să moară"[47]. În consecință, trebuie acordată o atenție cuvenită serviciului religios: angajarea unui preot teolog însărcinat cu slujba bisericească la fiecare închisoare din țară. Acesta își practica serviciul în capela închisorii, predicând morala creștină după fiecare slujbă bisericească. Cu învoiala directorului avea dreptul de a-și procura cărțile și materialele religioase de care avea nevoie.

În concluzie, se impunea, în ce privește regimul moral al deținuților, înființarea unor școli pentru analfabeți, amenajarea unor biblioteci cu cărți morale și utile pentru „știutorii de carte" și susținerea unor conferințe morale, cu subiecte sociale și religioase.

Era necesară, așadar, instituirea unui control, cât mai efectiv și eficace, asupra aplicării regulamentului închisorii, funcționării regimului administrativ, cât și asupra punerii în practică a măsurilor propuse spre îmbunătățirea sistemului penitenciar. Acest control putea fi exercitat doar de către acele instituții numite „comisii de supraveghere", ce aveau scopul de a veghea la stricta aplicare în închisori a regulamentului și instrucțiilor

[43] St. Arsenescu, *op. cit.*, p. 264.
[44] *Ibidem*, p. 264.
[45] I. Naum-Inam, *Reforma penitenciarelor*, în Revista judiciară, Anul IV, Nr. 8, 1907, pp. 58-59.
[46] Simion Niculescu, *op. cit.*, p. 286.
[47] Luca Elefterescu, *op. cit.*, p. 418.

date și de a primi plângerile deținuților pentru a le face cunoscute personalului închisorii. Înființarea acestor comisii a fost reglementată prin art. 5 al legii închisorilor, care preciza: „Pe lângă fiecare închisoare se vor înființa comisiuni de priveghere", dar până în 1910[48] nu a fost conștientizată importanța acestei dispoziții.

Una dintre cauzele neaplicării legii de la 1874 s-a considerat a fi insuficiența resurselor bugetare, aceasta datorită faptului că toate închisorile țării au fost puse sub autoritatea directă a Ministerului de Interne, administrația depinzând de Direcția Generală a penitenciarelor. Însă Ministerul de Interne avea foarte multe sarcini de îndeplinit, cu administrațiile cele mai variate și mai complexe: administrația centrală, serviciul sanitar, imprimeria statului, poștelor și telegrafelor, jandarmeriei rurale, poliției, siguranței generale a statului, ceea ce îl punea în imposibilitatea de a se ocupa și de serviciul închisorilor. Administrația acestui serviciu a încercat să obțină banii necesari pentru a se construi, treptat, penitenciare, conform cerințelor legii de la 1874, însă întotdeauna statul avea alte priorități. Din această cauză, unii directori generali ai penitenciarelor, văzând că nu pot organiza acest serviciu, și-au dat demisia din funcțiile pe care le ocupau, pentru a nu-și asuma responsabilitatea stării deplorabile în care se aflau închisorile, acesta fiind și motivul principal al neaplicării legii[49]. În consecință, se dorește trecerea administrației închisorilor sub jurisdicția Ministerului de Justiție.

Justiția era singura instituție care cunoștea și intra în contact cu infractorii, din primul moment al arestării individului. Cu doi miniștri cu drept de a se amesteca în chestiunea penitenciarelor, serviciul nu avea nici „o unitate de direcțiune", prin urmare izbucneau adesea nemulțumiri, art. 585, alin. 2, din Codul de procedură criminală fiind izvorul tuturor conflictelor care se ivesc zilnic între magistrați și administrația închisorii: „Cu toate acestea judecătorul de instrucțiune și președintele Curții de Jurați vor putea da fiecare, în ceea ce îl privește, ordinele ce vor trebui a se executa în acest caz", de aici luând naștere toată confuzia: s-ar crede că drepturile magistraților sunt generale, iar controlul și supravegherea lor – nelimitate în aresturi[50].

Cel mai important raport al autorității judiciare cu cea penitenciară era considerat a fi art. 115 al regulamentului general pentru arestele centrale. Respectivul Regulament cuprindea un subcapitol relativ la atribuțiile directorului general, care avea dreptul de a grația osândiții: „Directorul general recomandă Ministerului Justiției la timpurile cuvenite arestații care, prin purtare și devotament la lucru, s-ar face vrednici de grația M. S. Regelui, după recomandația ce i se face și lui de directorii de penitenciare"[51]. Astfel, cei mai mulți directori considerau întocmirea listelor de grațiere a osândiților ca un drept exclusiv al administrației închisorilor. La recomandarea grațierii concurau ambele autorități, atât Direcția închisorilor, care cunoștea efectele pe care le-a produs regimul și pedeapsa asupra arestatului, gradul de amendare la care a ajuns, precum și conduita de care a dat dovadă, cât și Ministerul de Justiție, care cunoștea împrejurările prin care condamnatul a săvârșit crima, dar și cele în care respectivul a fost judecat și pedepsit[52]. Întotdeauna i-a fost recunoscut dreptul Ministrului de Justiție de a-i face Suveranului, din propria inițiativă, propuneri de grațiere.

În privința serviciului de inspecție și control în organizarea închisorilor, ulterior anului 1874, singura autoritate competentă era directorul general, având obligația de a inspecta închisorile cel puțin de două ori pe an. Însă acestea fiind instalate prin mănăstiri situate la depărtări foarte mari, inspecțiile aproape că nu se mai făceau, multe închisori rămânând necontrolate și lăsate la discreția directorului. În cazul în care administrația închisorilor trecea la Ministerul de Justiție, acesta ar fi putut să utilizeze membrii parchetului sau ceilalți magistrați din circumscripțiile închisorilor pentru o supraveghere continuă și eficace.

---

[48] C. Rădulescu, *op. cit.*, p. 285.

[49] Al. Radianu, *op. cit.*, p. 295.

[50] C. Rădulescu, *Studiu penal comparat asupra trecerii administrațiunii închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție*, București, 1910, p. 22.

[51] *Ibidem*, pp. 31-32.

[52] *Ibidem*, pp. 32-34.

Multe alte dispoziții ale legii închisorilor au fost fie implicate integral, fie parțial: izolarea individuală a condamnaților, neaplicarea acestei dispoziții a determinat traiul în comun al deținuților prin închisori; regula tăcerii nu s-a aplicat niciodată din cauza lipsei unui personal de supraveghere conștiincios; înființarea societăților de patronaj, dispoziție neaplicată până în 1908, la fel și juriul disciplinar, pedepsele fiind acordate de către director. Tot datorită conflictelor existente între Ministerul de Interne și cel de Justiție, nu a fost aplicat nici art. 46 din Legea închisorilor privitor la „liberarea condiționată".

Cu toate acestea, care ar fi avantajele și dezavantajele trecerii administrației închisorilor de la Interne la Justiție? Avantaje: s-ar obține o continuitate în aplicarea operei penitenciare printr-o reorganizare a serviciului administrativ, s-ar realiza un control continuu și eficace prin membrii parchetelor sau ceilalți magistrați însărcinați anume cu acest scop[53], s-ar unifica toate închisorile prin încorporarea aresturilor preventive, reclădindu-se penitenciare în sistem celular pentru a se aplica regimul de izolare individuală, magistratul ar putea să-l studieze pe delicvent ca produs al eredității sau al mediului social, spre o mai bună apreciere a gradului de culpabilitate și cuantumului pedepsei[54], s-ar putea realiza mai ușor cazierul judiciar.

Dezavantaje: trecerea penitenciarelor la Ministerul de Justiție ar însemna violarea Constituției, încălcarea principiului separării puterilor în stat, căci pentru fiecare din atributele suveranității exercitate de puterile legislativă, executivă și judecătorească, trebuie să corespundă un organ separat și independent. Însă Ministrul de Justiție prezidează puterea judecătorească, nu o practică, exercitând o funcție administrativă, căci atribuirea unui serviciu administrativ departamentului justiției nu înseamnă și subordonarea acestui serviciu puterii judecătorești.

Proiectul de lege pentru trecerea închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție a fost depus de către V. Antonescu, la 7 martie 1914, legea fiind abrogată la 1 aprilie[55] același an.

Legea închisorilor din 1874, care prevedea izolarea condamnaților, păstrarea tăcerii, eliberarea condiționată, înființarea comisiilor de supraveghere și de patronaj, funcționarea pretoriului disciplinar, prin dispozițiile sale care puse în aplicare ar fi adus un progres remarcabil în reformarea sistemului penitenciar, a urmărit drept model reforma penitenciarelor din țările occidentale. Orientarea țării noastre spre Franța, în mod special, ne este confirmată și de invitația care i-a fost adresată lui Ferdinand Dodun des Perrierès în a-și aduce contribuția în elaborarea proiectului de lege avut în vedere.

Cu toate că legea închisorilor de la 1 februarie 1874 cuprindea dispoziții foarte bune în comparație cu cele anterioare, am văzut totuși că – exceptând penitenciarul Doftana și, în parte, închisorile de la Craiova și Galați, traiul în comun al deținuților a continuat ca și în trecut, fără ca nici măcar regula tăcerii să fie cu strictețe aplicată. Inexistența unor localuri special amenajate în funcție de destinația pe care o necesitau, lipsa de pregătire a unui personal în închisori, insuficienta salarizare a funcționarilor aparatului administrativ au pus legea în situația de a nu fi aplicată în părțile ei cele mai însemnate.

Problema împărțirii atribuțiilor privind administrația închisorilor între cele două Ministere, de Interne și de Justiție, a fost de altfel dăunătoare unei bune reorganizări a sistemului de detenție a infractorilor. Era necesară doar o singură autoritate care să guverneze tot ceea ce însemna executarea pedepselor, balanța înclinându-se spre Justiție. Această dorință s-a concretizat prin adoptarea legii din 23 martie 1914, care a înfăptuit trecerea administrației închisorilor sub dependența Ministrului de Justiție.

Prin urmare, această reformă a închisorilor a rămas nerealizată în tot cursul secolului al XIX-lea, deși fusese cerută stăruitor de către specialiști.

---

[53] *Ibidem*, p. 54.

[54] Șt. Arsenescu, *Chestiunea trecerii Administrației Închisorilor la Ministerul de Justiție*, în „Revista penitenciară și de drept penal", Anul III, Nr. 1, 1914, p. 63.

[55] *Ibidem*, pp. 102-103.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE

Izvoare documentare:
Arhivele Naționale Iași. Colecția "Monitorul Oficial". Dezbaterile parlamentare ale Adunării Deputaților, Nr. 21, 26 aprilie 1896; Nr. 234, 23 ianuarie 1898.
Arhivele Naționale Iași. Colecția "Monitorul Oficial". Dezbaterile parlamentare ale Senatului, Nr. 44, 29 aprilie 1896.

Lucrări speciale:

ANTONESCU 1925 — Antonescu, Em., *Personalul închisorilor*, în „Revista penală", An IV, Nr. 1-2, 1925.

ARSENESCU 1914 — Arsenescu, Ștefan, *Reforma Penitenciară,* în „Revista penitenciară și de drept penal", An III, Nr. 6-9, 1914.

ARSENESCU 1914-2 — Idem, *Chestiunea trecerii Administrației Închisorilor la Ministerul de Justiție,* în „Revista penitenciară și de drept penal", An III, Nr. 1, 1914.

ELEFTERESCU 1892 — Elefterescu, Luca D., *Reforma sistemului penitenciar*, în „Dreptul", An XXI, Nr. 53, 1892.

GABRIELESCU 1915 — Gabrielescu, Virgil, M., *Instrucția și educația în închisorile noastre*, în „Revista penitenciară și de drept penal", An IV, Nr. 8, 1915.

IONESCU 1914 — Ionescu, I., *Raport către d-l Ministru de Justiție*, în „Revista penitenciară și de drept penal", An III, Nr. 5, 1914.

NAUM-INAM 1907 — Naum-Inam, I., *Reforma penitenciarelor,* în „Revista judiciară", An IV, Nr. 8, 1907.

NICULESCU 1924 — Niculescu, Simion, *Despre reorganizarea mijloacelor de moralizare a deținuților*, în "Revista penală", Anul III, Nr. 9-10, 1924.

RADIANU 1896 — Radianu, Al., *Penitenciarele*, în „Curierul judiciar", An V, Nr. 37, 1896.

RĂDULESCU 1908 — Rădulescu, C., *Raport general asupra închisorilor centrale și aresturilor preventive pe anul 1907-1908*, Imprimeria Statului, București, 1908.

RĂDULESCU 1910 — Idem, *Studiu penal comparat asupra trecerii administrațiunii închisorilor sub dependența Ministerului de Justiție*, Imprimeria Statului, București, 1910.

STĂTESCU 1895 — Stătescu, Ștefan, *Câteva cuvinte asupra regimului nostru penitenciar*, Tipografia „Gutenberg", București, 1895.

TALANGESCU 1892 — Talangescu, M. I., *Reforma penitenciară – Raport adresat Direcției Generale a închisorilor,* Tipografia „Lupta", București, 1892.

ZAMFIRESCU 1903 — Zamfirescu, N., *Discurs ținut la deschiderea anului judecătoresc 1903-1904,* în „Dreptul", An XXXVI, Nr. 53, 1903.

VENEZIA DALLA REPUBBLICA AL REGNO
UN ITINERARIO NELLA *PETITE HISTOIRE*

M. Marcella FERRACCIOLI*,
Gianfranco GIRAUDO*

VENICE FROM THE REPUBLIC TO THE KINGDOM
AN ITINERARY IN THE *PETITE HISTOIRE*

Abstract

This article investigates the history of Venetian People since 1797 up to the present days. The Authors try to highlight some turning points in the history of the City: the passive attitude towards the fall of the *Serenissima* Republic, the heroic year of the Venetian Revolution, the disenchantment of 1861, and the farce of the plebiscite in 1866. During the last 150 years the history the republican and democratic ideals of Venice, which are the same of the Italian *Risorgimento*, were betrayed.

Key words: Venice, Risorgimento, Serenissima, I.R. Government, Kingdom of Italy.

Bandiera della Repubblica di S. Marco, 1848-1849

Professione preventiva

Cinquanta anni or sono, allorché venne deciso di svolgere grandi celebrazioni dell'Unità d'Italia, da più parti si levarono voci di dissenso: che Unità è quella che esclude

* Università Ca' Foscari di Venezia, giangir@unive.it

la Capitale "naturale" d'Italia? Ne nacque un acceso dibattito (nel quale, peraltro, di Venezia si parlò abbastanza poco), ma, come avviene spesso in Italia, il dibattito culturale non ebbe alcun effetto sulle scelte politiche. Allora, chi scrive pensò, come alcuni altri di vari schieramenti politici, che non si volesse creare motivi di frizione con il Vaticano, cui erano stati necessari quasi settanta anni per digerire la perdita del potere temporale. Cinquanta anni dopo le uniche voci di dissenso sono state quelle di gruppi che contestano il "primato" politico e, soprattutto, morale di Roma.

Chi scrive dichiara solennemente di credere che esista un'entità linguistica, culturale ed ideale chiamata Italia, indipendentemente dalle vicissitudini territoriali e politiche che ne hanno caratterizzato la secolare gestazione. Chi scrive ritiene altresì che, durante il Risorgimento, tutti gli scoppi d'ira popolare a livello locale, così come le formulazioni dei teorici del riscatto, fossero legati tra di loro da un'aspirazione alla creazione di uno Stato unitario, democratico e repubblicano.

Se nel corso di questo intervento a qualcuno parrà che in esso si trovino affermazioni anti-italiane, intendiamo rassicurare i sospettosi; ché a noi pare che l'idea dell'unità d'Italia, auspicata dai martiri del Risorgimento, sia stata tradita: non si è trattato di una unione, o riunificazione di territori che avevano avuto vicende assai varie, bensì di una pura e semplice annessione ai domini di Casa Savoia, con *escamotages* estranei alla corretta pratica delle relazioni internazionali e con referendum truccati.

Chi scrive non intende riscrivere la storia degli ultimi centocinquanta anni della tormentata vita di quella entità della cui esistenza e valore non dubita, ma piuttosto di ripercorrere un tracciato di *petite histoire*, che è quello della riduzione di una città, che era stata una "città-mondo" (per far nostra l'abusata affermazione di Braudel) a periferia di uno Stato che poco ha rappresentato la grandezza d'Italia e che ha badato non tanto a rafforzarne l'unità, quanto piuttosto ad enfatizzare le differenze, a creare complessi di superiorità e ad indurre complessi di inferiorità.

Da modello a problema

> "Venezia è stata esemplare nell'economia, nella moneta, nei traffici - tanto che ancora nell'opere di Smith, il quale pubblicava nel 1776, rivaleggiava con Amsterdam come riferimento di buon governo. Le relazioni dei suoi ambasciatori hanno dato stile e contenuto alla diplomazia [...]. Essa era naturalmente gran centro delle arti e delle manifatture, se faceva ritenere all'economista Zanon non esserci mai stata né esserci 'città in alcuna parte del mondo, la quale abbia tanto numero di arti e manifatture diverse'"[1].

Il processo che tende a rendere Venezia diversa da ciò che è, da ciò che storicamente e culturalmente essa rappresenta, inizia prima dell'annessione al Regno sabaudo. Interventi, iniziati dall'I. R. Governo, come la costruzione del ponte ferroviario o lo scavo del Bacino Orseolo per favorire un collegamento diretto tra la nuova stazione e Piazza San Marco, erano di per sé utili ed innovativi, ma contenevano i sé i germi del futuro disastro, il turismo di massa, mortale flagello per la Città, per i pochi Veneziani sopravvissuti, per un patrimonio che dovrebbe essere di tutti. Le delusioni dell'industrializzazione mal concepita e gestita peggio, fattore anche se non unico di fenomeni di subsidenza ed acque alte, il progressivo spopolamento del centro storico - questi sono i mali di cui soffre Venezia e le cui colpe sono da attribuire in minima parte alla dominazione austriaca e, per il resto, in parti uguali al Regno d'Italia ed alla Repubblica italiana, indipendentemente da come e quanto sia stata sgovernata negli ultimi 150 anni.

L'unico ruolo che Venezia dovrebbe - ma forse non potrà più - svolgere è quello di santuario della memoria, di un fragile pezzo di storia sopravvissuto miracolosamente a tutti i vandali, quelli involontari o inconsapevoli e quelli che per un qualche profitto sono disposti a dilapidare un immenso patrimonio.

[1] T. Bagiotti, *Venezia da modello a problema*, [Venezia], Cassa di Risparmio di Venezia, 1972, pp. 2-3.

Il destino di Venezia è quello delineato dal già citato Bagiotti:

> "La fine dell'autonomia politica e della signoria marittima e terrestre non è stata per Venezia semplicemente un cambiamento di ruolo, da dominante a gregaria, come è accaduto a Genova, che pur fu vigorosa repubblica e modello economico e costituzionale a sua volta. Venezia aveva avuto qualità culturali e vicende singolarissime. In più restava con l'impareggiabile simulacro dei tempi migliori, senza la congeniale dovizia: e restava nel suo isolamento senza le antiche ragioni che ve l'avevano cresciuta, in mezzo ad una laguna che nel giro di pochi lustri doveva diventare parzialmente obsoleta alla nuova marineria"[2].

Ad oltre un secolo dalla caduta della Repubblica è ancora forte il senso di vergogna per l'ingloriosa fine:

> "I Patrizi poveri, nella speranza di migliorare le loro condizioni; i ricchi, preoccupati soltanto dal timore di perdere i vasti possedimenti; i fautori delle nuove idee, non tutti sinceri, moltissimi venduti e corrotti; i nobili di Terraferma, stanchi dell'orgoglio dei nobiluomini veneziani, ai quali soli per diritto d'eredità spettava il potere; i governanti inetti e paurosi; il Doge stesso, non mai conscio della dignità dell'altissimo ufficio, e tremante, e pavido, e querulo sempre: tutti avevano contribuito alla vergogna ultima [ ]. Scompariva così dalla scena politica del mondo la Serenissima di Venezia, la gloriosa Repubblica, invidiata ed ammirata durante lungo volger di secoli per le audaci imprese guerresche, per le virtù civiche, per la misurata sapienza del suo reggimento"[3].

Un anonimo epigramma testimonia di uno stato d'animo diffuso tra i pochi patrizi illuminati, e l'uso del latino sottolinea tanto il degrado quanto il rimpianto:

RESPUBLICA. VENETA.
POST. ANNOS. MCCCLXII. IMPERII.
JUSTI. FAUSTI. FELICIS.
MISERANDA. SAPIENTIUM. IGNAVIA.
INSIPIENTIUM. MAGISTRATUUM. CLEMENTIA.
NEFANDA. PERDITISSIMORUM. HOMINUM. MALITIA.
INGLORIE. PERIIT.
MDCCXCVII.[4]

Ancor prima della caduta esprime la propria delusione il più lucido nostalgico[5] delle passate virtù repubblicane ed il più lungimirante degli osservatori:

---

[2] *Ibidem*, p. 5.
[3] R. Bratti, *La fine della Serenissima*, Milano, Alfieri & Lacroix, s.a. [ca 1918], p. 190.
[4] BMC, Ms. Cic. 3286, fasc. 12.
[5] Chi scrive ha dedicato alla figura di Antonio Paravia (1754-1838) alcuni lavori: *La Tunisie, la guerre et la paix dans le* Journal *du capitaine Paravia, dalmato-corphiote,* "Letterature di Frontiera", XII (2002), 1, pp. 101-111; *Antonio Paravia O Della disincantata nostalgia*, in G. Amoretti, *La Serenissima Repubblica in Grecia, XVII-XVIII secolo, Dalle tavole del Capitano Antonio Paravia e dagli archivi di Venezia*, Torino, Omega, 2006, pp. 14-23 [trad. inglese: *Antonio Paravia or the Disillusioned Nostalgia*, in G. Amoretti, *The Serenissima Republic in Greece, XVII-XVIII Centuries …,* Turin, Omega, pp.14-23]; *Venezia, la Polonia e la libertà nel Diario di Antonio Paravia*, in *Italia Polonia Europa, Scritti in memoria di Andrzej Litwornia*, a cura di A. Ceccherelli *et al.*, Roma, Accademia Polacca delle Scienze, Biblioteca e Centro di Studi a Roma, 2007, pp. 127-140; *Un militare pacifista, il Capitano Antonio Paravia /Военный пацифист, Капитан Антонио Паравиа*, in *La guerra e il sacro / Война и сакральность*, a cura / под ред. И. О. Ермаченко, С. Капилупи, М.–СПб., Ин–т Всеобщей истории РАН, 2010, pp. 271–290; *Il viaggio dei* Conti del Nord *a Venezia nella narrazione di Antonio Paravia*, in *Venecija i slovenske književnosti*, priredili D. Ajdačić, P. Lazarević, Beograd, Slovo Slavia, 2011, pp. 227-254; *La* Signoria di Ragusa *nel diario del Capitano Paravia, Parole e immagini*, in corso di stampa negli Atti del Congresso *The Mediterranean Memory*, Dubrovnik, 15-17 ottobre 2010.

"La mollezza, e l'inattività temono meno l'anarchia, e lo spoglio repubblicano che il rischio di resistergli, e vi si abbandonano come ad un irresistibile destino. La rivoluzione dell'America scosse gli spiriti degli Europei, e la rivoluzione di Francia inspirò una certa opinione d'eguaglianza di diritti che invase ogni classe, le inferiori nel pretenderla, e le superiori nel vergognarsi di non accordarla, e far pompa delle massime del giorno, essendo certi i ricchi di comandare ancora sotto altri nomi le classi bisognose. L'opinione, e la moda dominano il Mondo"[6].

"Non vi era a Venezia più un sol uomo di Stato, un solo oratore estraordinario, un solo cittadino, un suddito solo che avesse un ingegno più vasto del suo paese. Se fosse esistito un solo soggetto di genio, l'abitudine di vivere tra uomini mediocri l'avrebbe reso mediocre. Ah! li fondatori di Venezia non erano che marinaj, ma valevano assai più delli loro ultimi discendenti"[7].

"L'ultimo atto del disgraziato Governo Veneto è il seguente; di quel Governo, che per una combinazione unica elesse il primo Doge l'anno 697, passò dal Governo Democratico all'Aristocratico, ch'è ciò che comunemente si chiama il *serrar del Maggior Consiglio,* nel 1297., e per la perfidia esterna, e imbecillità interna cessò di essere Governo l'anno corrente 1797., perchè non sarà mai Governo ove comandi dispoticamente una compagnia di raffinati birbi seduti a una tavola da gioco, eccettuando da questo numero quegl'onest'uomini che vi venivano compresi per alluccicare, ma non per agire"[8].

Non sappiamo quando sia stato scritto il *Mio Portafoglio*, composto di una lunga serie di lettere senza indicazione del destinatario; l'ultima simbolicamente porta la data del 15 maggio 1797, giorno in cui il Doge lasciò definitivamente il Palazzo Ducale, nel quale si insediò la, secondo lui, cosiddetta Municipalità Democratica. Pensiamo di poter ragionevolmente ipotizzare egli abbia mutuato dal Daru l'idea che la Serrata del Maggior Consiglio abbia rappresentato la fine di una ancestrale democrazia.

Il Paravia sarebbe sopravvissuto all'"estrema vergogna" oltre quaranta anni, dedito in silenzio ai propri studi, senza mai apparire in pubblico. Prima, e soprattutto dopo il fatidico 15 maggio sembra aver passato buona parte della propria vita nella riflessione su ciò che era stato e che non poteva non essere stato:

"La storia di Venezia finisce propriamente alla pace di Passarowitz: da quell'epoca ella perde li rapporti attivi col resto del mondo. Ridotta ad una passiva resistenza, non ha più guerre a sostenere, non più pace a conchiudere, non volontà ad esprimere. Spettatrice degl'avvenimenti, per non essere obbligata a prenderne parte, dimostra di non aver interesse. Le virtù forzate, non imprimono rispetto, e la prudenza, e la moderazione non dinota più la saviezza, intanto che il Governo è composto dagli uomini più vani [ ]. Gl'oligarchi veneti non hanno diritto di deplorare le proprie disgrazie, non potendo adurre che gli mancasse la fortuna, ma bensì mancaron loro il coraggio, e gli'elevati consigli"[9].

Ancora più ingloriosa appare la fine della Serenissima a un altro personaggio destinato all'oblio, lo storico e giurista Pietro Peverelli, che dichiara di continuare l'opera di Pierre Daru[10]:

---

[6] Biblioteca del Civico Museo Correr [più oltre cit.: BMC], Ms. P.D.b 241/VI, p. 736.
[7] *Ibidem*, p. 746.
[8] *Ibidem*, p. 755.
[9] *Ibidem*, p. 764-765.
[10] Pierre-Antoine-Noël-Mathieu Bruno Daru (1767-1826) autore di una fortunata *Histoire de la République de Venise*, Paris, F. Didot, 1819; ultima ristampa: Paris, R. Laffont, 2004. Su Pierre Daru v.: P. Baraillé, *Le mythe de Venise dans l'historiographie française du dix-neuvième siècle*, Lille, Atelier National de Réproduction des Thèses, 2006. Prima traduzione italiana: *Storia della Repubblica di Venezia*, traduzione dal francese con note

N O I

OLIVIERO CONTE DI WALLIS

CIAMBELLANO ATTUALE

DI SUA MAESTA' IMPERIALE REALE APOSTOLICA,

GENERALE D'ARTIGLIERIA,

PROPRIETARIO D'UN REGGIMENTO D'INFANTERIA,

E COMANDANTE GENERALE DELL'ARMATA D'ITALIA ec.

LE attuali circostanze della Città di Venezia, e suo Dogado exigendo un nuovo particolare Regolamento, che contemporaneamente combini la spedizione degli affari economici, giudiziarj, e d'interna disciplina, non meno di questa Capitale e Provincia, ma altresì di tutto lo Stato, facciamo note per Sovrano Comando di Sua Maestà l'Augustissimo IMPERATORE, e RE Nostro Signore le seguenti interinali Determinazioni.

Artic. I. Sopprimiamo, ed aboliamo questo Provvisorio Centrale Governo, tutte le Deputazioni da Esso in qualunque luogo, e modo dipendenti, tutti i Tribunali, e le Camere Giudiziarie tanto Civili, che Criminali, e Commerciali, compresa la Deputazione di Polizia, e qualunque altro Corpo, comunque denominato, e qualunque separata Amministrazione, e Rappresentanza.

II. Egualmente sopprimiamo, ed aboliamo l'attuale forma di Governo, ed Amministrazione del Dogado, e per conseguenza dovrà d'or in avanti ritenersi per abolito qualunque Centrale Governo, Municipalità, Deputazione, Dipartimento, Commissione, ed ogni separata Amministrazione, in qualunque parte del suddetto Dogado siano essi situati, dichiarandosi, che il Dogado sarà d'or in avanti unito alla Città di Venezia nel preciso stato, estensione, e modo, nel quale era all'epoca del primo Gennajo 1796.

III. Per una naturale conseguenza della sopraespressa generale, e particolare soppressione, ed abolizione dovrà da questo momento cessare qualunque facoltà, e titolo personale de' rispettivi Individui, de' quali ciascun Corpo era composto, come altresì di quelli, che costituivano con la propria sola Persona un particolare Uffizio, Delegazione, o Commissione, ed eziandio dovrà cessare qualunque attività degli individui Subalterni rispettivamente dipendenti.

Manifesto del Generale Wallis, 31 marzo 1798
[Venezia], per li Pinelli zio, e nipoti stampatori regj, p. 1.

"La gente correva incontro al generale Wallis[11], che alla testa di 5000 uomini veniva a ribadir le catene sopra un popolo generoso ma spensierato, e lo salutava con le sue esclamazioni. Viva l'Imperatore! Viva San Marco! eran le grida che si associavano insieme. Stolti che non prevedevano, che il primo fra non molto si sarebbe cangiato in tacita esecrazione di cuore, e il secondo sarebbe stato delitto punibile colla morte, o col carcere duro nei casi in cui si sarebbe usata la clemenza. Persino al rito ambrosiano che gli austriaci intonavano nella cattedrale di S. Marco accorreva il popolo in gran folla, come se avesse voluto unirsi al conquistatore per ringraziare l'altissimo della perduta indipendenza"[12].

Il Peverelli, peraltro, dà un giudizio totalmente negativo non soltanto dell'arrendevolezza veneziana, ma anche dei moti italiani degli anni '20 e '30, che ritiene generosi, elitarî, disorganizzati e velleitarî:

"La pronta repressione delle rivoluzioni italiane col mezzo delle armi austriache aveva mostrata la debolezza del partito liberale e l'inanità dei mezzi impiegati dalle società segrete per sostenere la causa della libertà e dell'indipendenza italiana. La rivoluzione aveva per sè il numero e le idee, ma non disponeva di forze regolari e compatte, nè aveva saputo destare quell'entusiasmo, che resistendo al primo impatto delle forze nemiche, lascia tempo ad ordinare i forti eserciti, ed offre ai geni militari l'occasione di manifestarsi. Non andò guari che i pochi animosi erano dispersi, in esilio, in carcere, o pagavano coll'estremo sacrificio un generoso, ma infelice tentativo"[13].

Curiosamente, uno dei primi atti dell'Imperial Regio Governo a Venezia fu quello di cercare di tenere sotto controllo l'aumento dei prezzi dei generi di prima necessità e di combattere la speculazione, lodevole intenzione, troppo spesso dimenticata negli anni successivi:

"Venezia 28 xmbre 1799.

Pervenuto a notizia dell'Imp. R.ª Corte, che gli Articoli di prima necessità si trovino a prezzi molto riflessibili, ed anche arbitrarjj, e che talvolta si trovi eziandio questa Popolazione nella circostanza di mancare degl'indicati Articoli ha eccitato il Governo ad impiegare la propria autorità, e così pure ad interessare le savie ispezioni della Congregazione Delegata, ad oggetto di praticare gli opportuni espedienti, e che siano atti a togliere siffatti disordini, che recano grave pregiudizio al Popolo. Siccome poi una delle cause dell'incarimento dei generi deve ripetersi anche dalle Arti de' Monopolisti sempre intenti a vessare questi Fedeli Sudditi di S.M.ª l'Augustissimo Nostro Signore; così vuole la M. ª Sua, che la Congregazione delegata si occupi immediatamente de' mezzi, che sarebbero atti a superare gli ostacoli per ottenere un ribasso ne' prezzi de' generi, e specialmente sugli Articoli del Vino, Olio, Legne, Carni, e Farine coll'indicare nel tempo stesso dopo i più maturi esami in una ragionata Consulta da dirigersi al Governo i motivi accidentali dell'accrescimento de' prezzi

Patroni R.º Imp:rio
Alla N.e Congregazione Delegata"

---

e osservazioni, Capolago, Tip. Elvetica, 1832-1834; altra: *Storia della repubblica di Venezia* / di Pietro Daru; traduzione dal francese con note ed osservazioni, e continuazione della medesima fino ai giorni nostri [di Pietro Peverelli]. - Torino: Tip. Castellazzo e Degaudenzi, 1850-1852. - 12 v. leg. in 6. Il vol. VI (11-12) contiene P. Peverelli, *Storia di Venezia dal 1798 sino ai nostri tempi, in continuazione di quella di P. Daru*, Torino, Tip. Castellazzo e Garetti, 1852,

[11] Oliver Remigius, Conte von Wallis, Barone von Carrighmain (1742-1799), discendente da nobile famiglia irlandese cattolica, emigrata in Austria; Comandante Generale di Venezia nel 1798.

[12] Peverelli, *op. cit.,* p. 30.

[13] *Ibidem*, p. 5.

La ricerca del riscatto

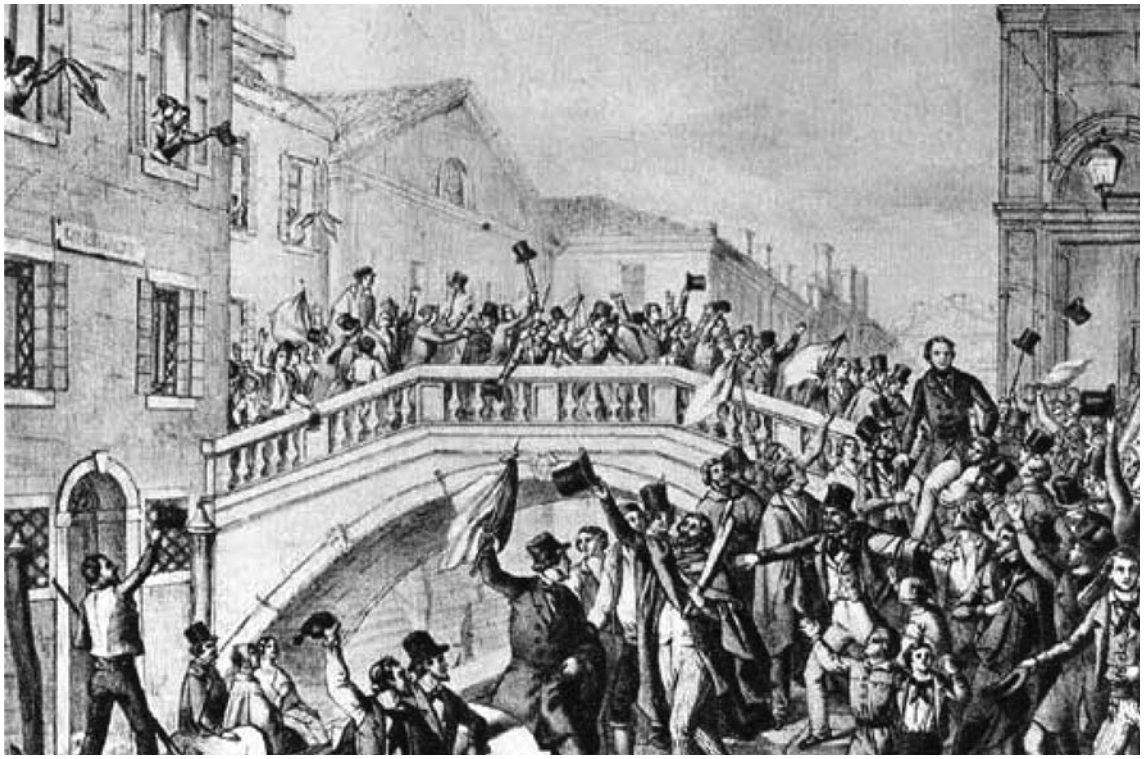

Nella prosa del Cicogna l'epica del primo giorno:

"Venezia 22 marzo 1848
Emanuele Cicogna m. p.

[…]

Dalle ore 4 e 1/2 alle cinque fu proclamata in piazza a S. Marco a *Repubblica*. Una quantità di guardie civiche e di popolo dalla piazzetta conduceva in trionfo la bandiera tricolorata sopra cui era un berretto rosso, e altri berretti e cappelli erano sopra le spade, i palossi[14], i fucili ec. gridando tutti "evviva" (soltanto). Quando questa massa fu nel mezzo della piazza si fece largo, e allora sollevato sopra una sedia l'avvocato *Manin* che fa parte della Guardia Civica, gridò ad alta voce, tra gli evviva del popolo: 'il governo Austriaco civile e militare ha finalmente rinunciato, e consegnato nelle mani della Comune la Città = che essendo necessario dar una forma provvisoria di nuovo governo, dopo molte mature considerazioni si prese *la Repubblica. Viva la Repubblica, viva S. Marco.* Ciò detto (circum circa) tutti gridarono *viva S. Marco, viva la Repubblica*. Immediatamente si sparge per la città la nuova: subito si eressero *stemmi dipinti col S. Marco* = subito si abbatterono tutti gli *stemmi austriaci* de' pubblici stabilimenti, dalle dispense di Tabacchi ec. Subito stampe *di piccoli leoni di legno*; e della Gazzetta privilegiata (che si era cominciata a stampare *collo stemma austriaco*) si stamparono molti esemplari *senza il detto stemma e senza la parola privilegiata*"[15].

Esattamente mezzo secolo dopo, la rinascita della Repubblica rappresenta per il Peverelli il riscatto dell'abiezione del 1798:

[14] *Paloscio o palosso*, "arma simile alla daga, con lama stretta a un solo taglio, usata un tempo dai cacciatori"; S. Battaglia, *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, XII, Torino, UTET, 1984, p. 436.
[15] E. Cicogna, *Diario Veneto Politico* …, a cura di P. Pasini, Venezia, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2008, pp. 15-16.

"La storia getterebbe volentieri un velo su queste turpitudini, ma dopo che la nuova virtù ebbe lavata l'onta dalla faccia dell'eroica Venezia, non havvi motivo di celarle. Dopo che l'onore fu riscattato in modo così splendido come fece Venezia si potrà ben dire che il danno dura ma non la vergogna. Quale contrasto fra il 1798 e il 1848! nei nostri giorni il feroce vincitore faceva un omaggio involontario alla virtù dei vinti, e non osava neppure ordinare l'apparenza di feste e di tripudi per il giorno in cui si erano cancellate nella misera città le ultime vestigia del movimento italiano inaugurato nel marzo 1848"[16].

La volontà, o semplicemente il desiderio tanto nobile quanto folle, è quella di ricreare **la** Repubblica. Così scrive, a distanza di 23 anni dalla rivoluzione veneziana il Caluci[17] al Gar[18], un antico compagno di lotta:

"nel di 22 marzo, Venezia, libera di sè stessa, costituivasi in repubblica. Perchè in Repubblica? Ma, e quale altro governo avrebbesi potuto proclamare? Era la Venezia del 1797, che, prima venduta, poscia schiacciata a una forza prepotente, risorgeva spezzando le sue catene. A nessun grido, che non fosse stato il tradizionale viva S. Marco! il nostro popolo avrebbe risposto con entusiasmo. Una generazione non basta a far dimenticare la storia di quattordici secoli; e, se pochi erano vissuti sotto la vecchia repubblica, tutti invece ne avevano sentito parlare dai nostri padri con le lacrime agli occhi. Non era un principio politico, un'idea vaga che spingesse il popolo ad abbracciare ciecamente quella forma di governo, era un bene perduto che cercavasi riacquistare. Ciò spiega il carattere tutto proprio ch'ebbe la rivoluzione in Venezia [ ]: le spiega l'affetto costantemente serbato alla libertà riacquistata; l'aborrimento del popolo di ricadere nell'antico servaggio; l'eroica di lui costanza nel sopportare il bombardamento, la peste, la fame, purchè l'austriaco non tornasse; i tumulti infine dell'ultima notte, quando la capitolazione era firmata. Tutto questo previde e comprese Manin che nel giorno 22 marzo gridava: viva S. Marco"[19].

Il Caluci esprime dubbi sulla sua capacità di ricostruire la vicenda nella quale era stato con grande entusiasmo coinvolto:

"A me, per cagione di esempio, le storie che trattano di Venezia, durante la grande epoca del 1848-1849, sembrano infedeli, ora nella esposizione dei fatti, ora nella loro valutazione. Ma ritiene ella che il difetto stia in quelle storie? Non lo credo. Credo invece che stia in me: credo che, per la parte che ebbi in quei fatti, io sia ancora incapace di uno spassionato giudizio. La vera storia si scriverà dai futuri; ma i presenti hanno frattanto il dovere di apparecchiarne e conservarne i materiali"[20].

Un'altra voce di orgoglio per le ritrovate virtù repubblicane:

"Il superbo vincitore di Waterloo et di Austerlitz, l'oppressore della nostra antica repubblica, il despota per eccellenza osò affermare che siamo una popolazione vile, inetta, senza terra, senz'acqua e non fatta per la libertà. Noi lo abbiamo smentito. Con le azioni eroiche degli anni 1848 e 1849 abbiamo dato splendida testimoianza che la vera libertà è per noi, perché è nata in noi. Ora col lavoro e con l'operosità

[16] Peverelli, *op. cit.*, p. 31.
[17] Su Giuseppe Calu(c)ci v.: M. Diena, *Commemorazione dell'Avvocato Comm. Giuseppe Caluci…*, Venezia, Stab. Lito-Tipografico M. Fontana, 1883; DBI, XVI, pp. 821-822.
[18] Su Tommaso Gar (1808-1871), all'epoca della corrispondenza Direttore dell'Archivio Generale di Venezia, v.: E. Michel, *Tommaso Gar e Nicolò Tommaseo per la difesa di Venezia*, Trento, Arti Grafiche A. Scotoni, 1927; *DBI*, LII, pp. 215-217.
[19] G. Calucci, *Documenti inediti relativi al primo periodo della rivoluzione italiana nel 1848*, "Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti", S. III, XVI (1870-1871), pp. 321-322.
[20] *Ibidem*, p. 317.

dimostreremo al mondo che ne sappiamo profittare, che, al pari dei nostri maggiori, sappiamo procurarci un posto distinto tra le città sorelle, che Venezia ha cessato di essere la *grande mendica*"[21].

Il manifesto citato qui sotto illumina su due aspetti della vicenda veneziana: che la "rivoluzione" locale è intesa dai suoi stessi promotori come un passo verso il fine ultimo, che è l'Unità d'Italia: ma, purtroppo, anche che la classe dirigente della rinata Repubblica temono, quasi quanto le bombe austriache, il rischio di "disordini"[22], cioè chi diffonde teorie allora definibili genericamente "liberali" e/o "socialiste", oggettivamente "sicari" dell'Austria:

"Ah no! Viva Dio! No, Cittadini Fratelli! Non facciamo eco agli urli di questi lupi affamati che frementi girano in mezzo a noi mascherati con la santa e benedetta divisa di liberali. L'uomo veramente libero Repubblicano, non parla, ma fa; e questi che parlano tanto, che millantano tanto amore di Patria, cosa fanno? ….

In crociata, contro il nemico, e la si vedrà chi ben sappia meritare per la causa comune, pella indipendenza d'Italia! -

Popolo della Venezia, coraggio: rassicuriamoci dai dubbi ingiusti, e bugiardi che si tentano destare nell'anime nostre: la parola di tutta l'Italia, anzi pressocchè di tutta l'Europa in giornata è UNIONE; sotto questo vessillo soltanto fiorisce quella libertà, che invano ci si tenterebbe rapire da chiunque per potente ch'ei fosse; libertà che sarà il retaggio che noi lascieremo ai nostri più tardi nepoti da custodire, e ch'essi al pari di noi manterranno gelosamente al prezzo, ove occorra del loro sangue; ma, se si vuole compire l'opera sacrosanta, per carità allontaniamo, togliamoci d'attorno questi esseri che cercano di perderci tentandoci come demoni, sotto il vile pretesto di educarci [ ], ed al finir della lotta, scomparso il di costoro sostegno, svanite le Austriache speranze di un trono che sta per crollare definitivamente; li vedrete dileguarsi come la nebbia al sole [ ].

Viva l'Italia! Viva la Libertà! Viva l'Unione! Viva Pio IX!

Venezia il 1.° Maggio 1848

Il Cittadino GIO. SAVORGNAN Guardia Civica".

Nello stesso giorno un altro manifesto contiene un elogio della Guardia Civica, che assume un particolare rilievo politico, al di là dell'insignificante episodio cui fa riferimento. L'esperienza della storia recente e meno recente ci insegna che, in situazioni di tensioni sociali e di scontri istituzionali, l'elogio delle forze dell'ordine può preludere allo scoppio della violenza, o forse auspicarlo.

Un rivoluzionario pentito, già repubblicano[23], divenuto ardente filo-sabaudo, individua le cause della sconfitta della Repubblica alla messa da parte dei moderati, sostituiti dagli estremisti repubblicani:

"1849. Chioggia li 27. Giugno [1849].

In Venezia nacque una mutazione straordinaria di Governo. Manin unico Presidente acclamato, voluto dal popolo; vedendo sempre più volte al peggio le cose; sminuite, e presso che dileguate le speranze di soccorso; cresciuta l'offesa del nemico, assottigliate le vettovaglie, nelle truppe rallentata la disciplina, e visibile l'inquietudine d'ognuno sui futuri destini di Venezia, pensò essere opportuno associarsi al potere il partito repubblicano; il partito puro e pretto di Mazzini; come quello che meglio varrebbe colla energia de' suoi provvedimenti a porre in effetto la resistenza all'Austriaco ad ogni costo. Raccolse l'Assemblea e dimostrò la necessità

[21] V. Marchesi, *La decadenza della Repubblica veneta …*, Venezia, Stabilimento Tipo-Litografico M. Fontana, 1886, pp. 10-11.

[22] A. Bernardello, P. Brunello, P. Ginsborg, *Venezia 1848-1849, La rivoluzione e la difesa*, Venezia, Comune, Assessorato Affari Costituzionali, 1980²; A, Bernardello, *Veneti sotto l'Austria, Ceti popolari e tensioni sociali (1840-1860)*, Verona, Cierre, 1997.

[23] Su Angelo Mengaldo (1787-1869) v.: *DBI*, LXXIII, pp. 463-466.

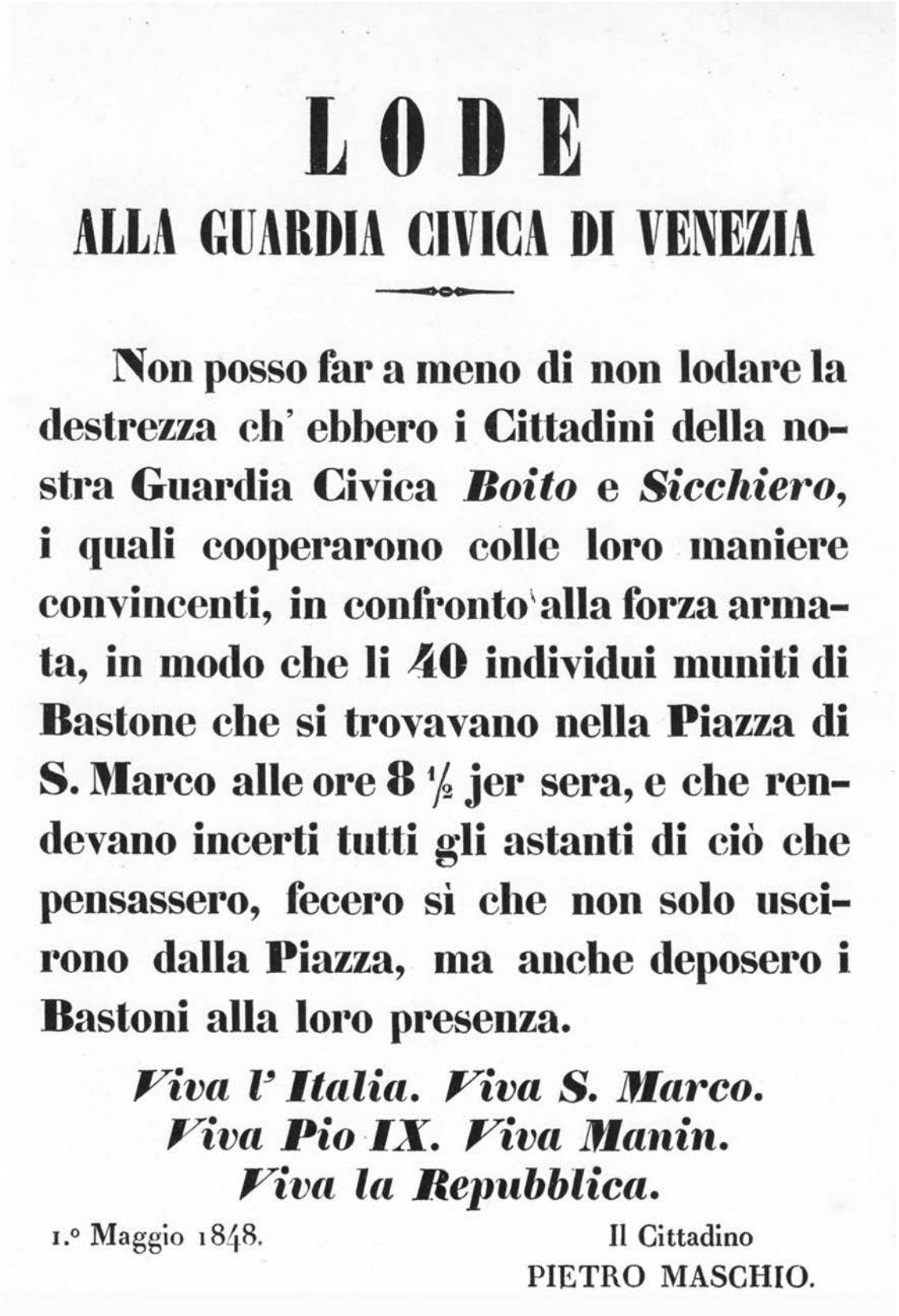

LODE
ALLA GUARDIA CIVICA DI VENEZIA

Non posso far a meno di non lodare la destrezza ch' ebbero i Cittadini della nostra Guardia Civica *Boito* e *Sicchiero*, i quali cooperarono colle loro maniere convincenti, in confronto alla forza armata, in modo che li 40 individui muniti di Bastone che si trovavano nella Piazza di S. Marco alle ore 8 ½ jer sera, e che rendevano incerti tutti gli astanti di ciò che pensassero, fecero sì che non solo uscirono dalla Piazza, ma anche deposero i Bastoni alla loro presenza.

Viva l' Italia. Viva S. Marco.
Viva Pio IX. Viva Manin.
Viva la Repubblica.

1.° Maggio 1848.

Il Cittadino
PIETRO MASCHIO.

di creare un potere militare, che meglio valesse all'eseguimento del primo decreto dell'Assemblea [ ]. Furono chiamati li tre che ora tengono l'arbitrio delle cose militari. Un già prete segretario di Mazzini; uno poi anzi tenente dell'artiglieria napoletano; un terzo giovine uff.e della nostra marina. Tutti credo animosi, e valenti, e dotati d'audacia pari all'ambizione. Questa Commissione militare con pieni poteri si elesse a Presidente il Gen.le Pepe.

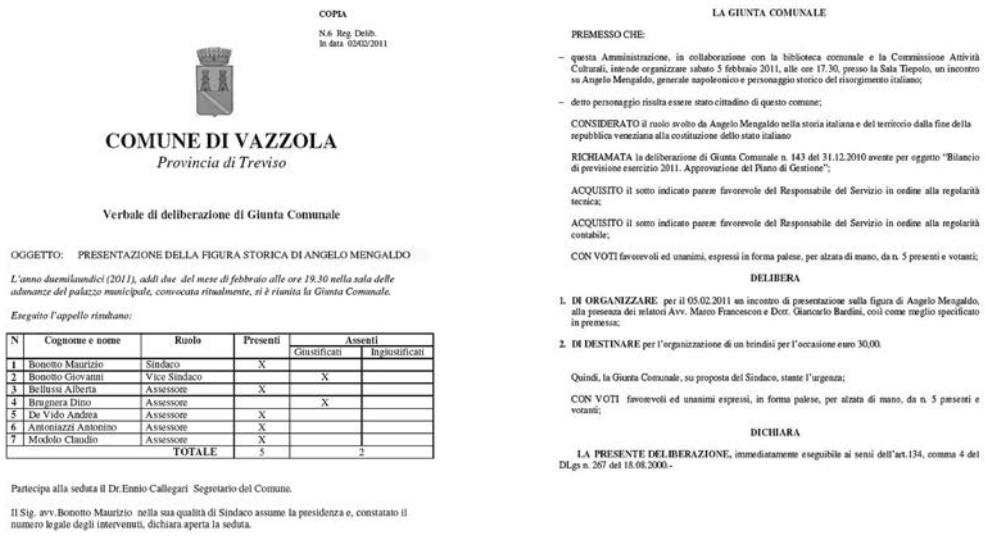

COPIA

N.6 Reg. Delib.
In data 02/02/2011

COMUNE DI VAZZOLA
Provincia di Treviso

Verbale di deliberazione di Giunta Comunale

OGGETTO: PRESENTAZIONE DELLA FIGURA STORICA DI ANGELO MENGALDO

L'anno duemilaundici (2011), addì due del mese di febbraio alle ore 19.30 nella sala delle adunanze del palazzo municipale, convocata ritualmente, si è riunita la Giunta Comunale.

Eseguito l'appello risultano:

N	Cognome e nome	Ruolo	Presenti	Assenti	
				Giustificati	Ingiustificati
1	Bonotto Maurizio	Sindaco	X		
2	Bonotto Giovanni	Vice Sindaco		X	
3	Bellussi Alberta	Assessore	X		
4	Brugnera Dino	Assessore		X	
5	De Vido Andrea	Assessore	X		
6	Antoniazzi Antonino	Assessore	X		
7	Modolo Claudio	Assessore	X		
		TOTALE	5	2	

Partecipa alla seduta il Dr.Ennio Callegari Segretario del Comune.

Il Sig. avv.Bonotto Maurizio nella sua qualità di Sindaco assume la presidenza e, constatato il numero legale degli intervenuti, dichiara aperta la seduta.

LA GIUNTA COMUNALE

PREMESSO CHE:

- questa Amministrazione, in collaborazione con la biblioteca comunale e la Commissione Attività Culturali, intende organizzare sabato 5 febbraio 2011, alle ore 17.30, presso la Sala Tiepolo, un incontro su Angelo Mengaldo, generale napoleonico e personaggio storico del risorgimento italiano;
- detto personaggio risulta essere stato cittadino di questo comune;

CONSIDERATO il ruolo svolto da Angelo Mengaldo nella storia italiana e del territorio dalla fine della repubblica veneziana alla costituzione dello stato italiano

RICHIAMATA la deliberazione di Giunta Comunale n. 143 del 31.12.2010 avente per oggetto "Bilancio di previsione esercizio 2011. Approvazione del Piano di Gestione";

ACQUISITO il sotto indicato parere favorevole del Responsabile del Servizio in ordine alla regolarità tecnica;

ACQUISITO il sotto indicato parere favorevole del Responsabile del Servizio in ordine alla regolarità contabile;

CON VOTI favorevoli ed unanimi, espressi in forma palese, per alzata di mano, da n. 5 presenti e votanti;

DELIBERA

1. **DI ORGANIZZARE** per il 05.02.2011 un incontro di presentazione sulla figura di Angelo Mengaldo, alla presenza dei relatori Avv. Marco Francescon e Dott. Giancarlo Bardini, così come meglio specificato in premessa;
2. **DI DESTINARE** per l'organizzazione di un brindisi per l'occasione euro 30,00.

Quindi, la Giunta Comunale, su proposta del Sindaco, stante l'urgenza;

CON VOTI favorevoli ed unanimi espressi, in forma palese, per alzata di mano, da n. 5 presenti e votanti;

DICHIARA

LA PRESENTE DELIBERAZIONE, immediatamente eseguibile ai sensi dell'art.134, comma 4 del DLgs n. 267 del 18.08.2000.-

Non appena questa tripla, o quadrupla dittatura si trovò in Sede, si accinse a far saggio della sua forza. Con una salva di Decreti furono rimosse da ogn'ingerenza le persone che maggiore ne avevano nella precedente amministrazione. I Capi dei Corpi combattenti, che sembravano li più affezionati al partito moderato, allontanati da Venezia [ ]. Il Ministro che sotto varie denominazioni resse per oltre un anno le cose della guerra, si tenne pro forma in posto subalterno.

Quelli ch'egli aveva risguardati come onesti cooperatori, e aderenti a suoi principj furono presso che tutti allontanati. Ed io fra questi. I miei Veliti inviati a Chioggia, a Brondolo; agli avamposti. Sospesi di essi l'arrolamento; eccitati a disertare il Corpo per inscriversi nell'Artiglieria - cioè in qualsiasi dei Corpi ond'è composta. Mi fu ingiunto il recarmi a Chioggia e come Capo dei Veliti, e come Presidente d'un Consiglio di Guerra "[24].

Archiviata la vicenda politico-militare, si pone il problema del ritorno alla normalità, e sembra che a Venezia nella normalità, più che in situazioni di conflitto, tornino a rifiorire alcune antiche inclinazioni veneziane:

"Squallidi anni scorrono per Venezia; i forestieri non poteano tributarle che compianti, e i natii che chinare la fronte mortificata. Talmente avevano perduto valore i palazzi, che di qualcuno si vendettero le pietre per portarle in Inghilterra; qualc'altro si demoliva per trarne materiale onde restaurare i restanti. Le ricchezze e l'operosità del crescente Trieste davano maggior risalto alla miseria e allo sciopero di Venezia. Primo passo a una restaurazione fu il dichiararlo portofranco (1830, 1 febbraio); provvedimento poco lodato dagli economisti teorici, ma che scosse galvanicamente l'Eva del mare [ ]. Ma intanto i Veneziani sotto apparenza dabbene, mostrarono non aver perduta l'antica abitudine della parola e degli affari; e ottennero che innanzitutto si lavorasse per il gran ponte, mercè del quale la vedova del mare darebbe la mano al continente".

L'attesa (1860-1866)

Giustamente sottolinea il filo che un' Italia senza Venezia ed il Veneto è un'Italia mutilata:

[24] BMC, Fondo Bernardi, b. 112, pp.112-114.

"Italia. La Bandiera italiana collo scudo di Savoia, dalle Alpi a Reggio Calabria e in Sicilia da Palermo a Messina. A pié dell'Alpi da Susa a Montebaldo - chè tuttora con tutto lo Stato veneto e parte de Mantovano sotto la Dominazione dell'Austria. E' dunque compiuto, o prossimo a compiersi il voto per tanti secoli fermento ne' cuori d'ogni generoso e caritatevole figlio di questa classica terra? Ah Dio lo volesse! Ma troppo rimane a farsi; e troppi li ostacoli da superarsi, i pericoli che ci sovrastano, i nemici interni ed esterni da vincere prima che si possa ricettare la consolante persuasione che l'Italia tutta sia rivendicata a libertà e indipendenza e si possa affermare come ora s'usa, che l'Italia è fatta. Le provincie Venete dal Mincio ai Monti della

Carnia stanno [sotto] lo scettro di Francesco Giuseppe Imperatore d'Austria, ferreamente governate ed occupate militarmente, perché apertamente ricalcitranti a quel Dominio [ ]. E fin che queste Venete provincie, che sono Italia purissima stanno in soggezione della potenza austriaca, certamente l'Italia non è fatta"[25].

Lo stesso Mengaldo si lancia in una filippica contro la libertà che mina le basi dello stesso Stato sabaudo non ancora nato:

"Due malattie sociali travagliano il nuovo Regno d'Italia. L'abuso della libertà della Stampa; l'abuso del diritto d'associazione. Colla libertà della Stampa li perversi traviano vieppiù li mali intenzionali, li cattivi principj, le massime sovversive. Si diffondono nelle masse ignoranti o corrotte. La libertà d'associazione è adoperata dai rimestatori per farne l'utile proprio. Sotto pretesti patriottici si stabiliscono e coltivano principj antigovernativi. Si ordinano ed eseguiscono dimostrazioni, che sono sintomi ed avviamenti alla rivoluzione. Le società operaie pur troppo provano la verità di ciò "[26].

"1863 ultimi giorni di Dicemb:

La condizione del nuovo Regno d'Italia mi sembra piuttosto rassomigliarsi a culla dell'infante di cui più che dell'adulto, comunque sia di buona indole, e natura, è pur sempre precaria la conservazione della salute, e la sicurezza d'una lunga esistenza. Costretto a lotte che esauriscono le forze che ancor non ebbero, né potevano avere tutto il loro sviluppo, prova già i disagj dei vecchj Stati. Composto di varie provincie, che per secoli ebbero reggimento proprio, malgrado che avverse ai rispettivi governi perché o motti, o tirannici, o coruttori, pur tuttavia sempre memori di quella loro meschina ed internazionale autonomia, procedono a ritroso alla indispensabile unificazione. La formazione dell'esercito ha meglio d'ogni altra cosa proceduto lodevolmente, malgrado le dolorose vicende, che poco mancò non lo facessero volgere a male, coll'accoglienza in suo seno di elementi contrarj alla essenza compatta e gerarchica delli eserciti di tutte le altre nazioni. Ma questo esercito Italiano, pur tuttavia insufficiente per lottare con fiducia di buon successo"[27].

Nel 1864 un uomo dalla spiccata vocazione per la "diplomazia ufficiosa"[28] riferisce delle perplessità di Vittorio Emanuele II e del tentativo di creare una interessante manovra diversiva:

"Il sovrano, contrario ad un attacco diretto contro il Veneto, stava impegnandosi a finanziare una spedizione in Galizia guidata da ufficiali polacchi e basata su un contingente di volontari polacchi, ungheresi ed italiani"[29].

[25] BMC, Fondo Bernardi, b. 112, pp. 27-28: lettera del 21 dicembre 1860.
[26] *Ibidem*, p. 68.
[27] *Ibidem*, p. 117.
[28] Su Demetrio Diamilla-Muller (1826-1908) v. *DBI*, XXXIX, pp. 642-645. Tra le sue numerose attività ebbe anche il compito di mediare tra il Mazzini ed il Re sulla questione veneta.
[29] D. Diamilla-Muller, *Roma e Venezia, Ricordi storici di un Romano, In occasione del XV anniversario di Roma*

In una lettera al Mazzini dell'aprile 1864 Il Diamilla-Muller riferisce quanto detto dal Re:

> "il nostro governo nell'interesse stesso dell'Italia credeva di dovere opporsi ad un moto inconsiderato nel Veneto che, trascinandolo ad un passo imprudente, gli potrebbe far perdere più di quanto avrebbe potuto acquistare. Non bisognava illudersi, gli dicevo, sulla possibilità di successo. La Prima, forti distrazioni delle truppe nemiche. La seconda, il soccorso delle alleanze"[30].

Il 13 agosto del 1866, dall'esilio torinese, scrive il Mengaldo:

> "Ora, grazie a Dio, l'avviamento alla pace è positivo, e la pace ed il Veneto, più o meno presto, li avremo. Ma che deplorabile contegno in chi ci sta sopra per venire con sì tarde umiliazioni, dopo cruenti ed inutili sacrificij ad una conclusione, che con immensi risparmj di vite preziose e di tesori e di decoro ci si era offerta da oltre un mese! Povera Italia, dopo tanti ampollosi festeggiamenti, per ciò che ti venne da jubilare i entusiasmi, e tanto caduta in discredito quando ti occorreva senno e valore per non dovere che a te stessa que' vantaggi che ponesti invece a cosi imminente repentaglio di perdere per sempre! Ma lasciamo che tutta questa grandiosa aberrazione dei preposti darà pur troppo argomento di biasimi insanabili. E' doloroso però il dover anche in questo tanto solenne ed auspicato rannodamento delle sparse membra d'Italia riconoscere, e confessare il di Lei decadimento. Risalirà Ella? Speriamolo, ch'è l'unico conforto"[31].

Tra il 19 ed il 22 ottobre vengono celebrati i riti, internazionale e nazionale, del passaggio delle terre liberate al Regno d'Italia.

> "19 ottobre: *Trattato di Venezia.*
> Si perfeziona con un atto formale la duplice cessione di Venezia e del Veneto alla Francia e da questa all'Italia [...]; il giorno dopo sulla *Gazzetta* appare un anonimo trafiletto: 'Questa mattina in una camera dell'albergo Europa si è fatta la cessione del Veneto'. Nello stesso giorno le truppe italiane, scrive il cronista, entrano in città 'fra il delirante entusiasmo della popolazione' e le note della banda municipale, sovvenzionata da un comitato di cittadini [ ].
> 22 ottobre: plebiscito di annessione al regno d'Italia. Su un totale di 2.500.000 veneti ha diritto al voto meno di un terzo della popolazione. Le schede per la votazione del *si* e del *no* sono a voto palese, di colore diverso. Inoltre su manifesti, volantini e giornali si può leggere: 'chi vota *no* commette un delitto, colla coscienza che grida: traditore della patria!' [...]. Ogni elettore, presentandosi ai componenti del seggio, dove c'erano due urne con sopra scritto ben chiaro SI (in una) e NO (nell'altra), pronunciava il proprio nome e consegnava la scheda al presidente che la depositava nell'urna".

In seguito gli autonomisti veneti diranno che è stata una colossale truffa. In ogni caso, il 27 ottobre, la Corte d'Appello proclama l'esito della consultazione.

si 641.758	*no* 69	*nulli* 273"[32].

Probabilmente il SI avrebbe comunque vinto con larghezza. Ciò avrebbe impedito che persone culturalmente e politicamente squalificate vaneggiassero di patrie ed appartenenze.

Capitale d'Italia, Roma-Torino, Roux Frassati e Co, 1895, p. 63.
[30] *Ibidem*, p. 243.
[31] BMC, Ms. P.D.c 889, fasc. 13, n. 55.
[32] G. Distefano, *Atlante Storico di Venezia*, Venezia, Supernova, 2007, p. 667.STĂTESCU 1895
Stătescu, Ștefan, *Câteva cuvinte asupra regimului nostru penitenciar*, Tipografia „Gutenberg", București, 1895

Nella fine è il principio.

Il futuro di Venezia?

Ludovico De Luigi, *Venice Highway*

Chissà, forse favorirebbe il turismo.

PRINCIPALELE OPERAȚIUNI FINANCIAR-BANCARE ALE BĂNCII „RÂUREANA" DIN COPALNIC-MĂNĂȘTUR (1899-1917)

Cornelia ROMÎNAȘU*

THE MAIN FINANCIAL AND BANKING OPERATIONS OF THE BANK "RÂUREANA" IN COPALNIC-MĂNĂȘTUR (1899-1917)

Abstract

The main financial and banking operations made by the Bank Râureana from Copalnic-Mănăștur were as follows: receiving of deposits to fruition, lending of credits on bills granting of credits on bills of exchange with mortgage cover, granting of loans on mortgage, granting of credits on personal bonds or the "peasant credit", granting of loans on bills and other "securities", commission businesses and buying fee bills, buying, leasing and selling of agricultural lands, forests and other chattels.

The deposits to fruition were the main financial and banking operation that fueled the bank "Râureana". The main depositors of the banking institute were the Romanian intellectuals and the wealthy peasants. Besides the individuals, a number of cultural societies, rural communities, schools, libraries, foundations, banks and representatives of the church also have deposited.

Key words: bank, money, financial, credit, mortgage.

Principalele operațiuni financiare ale Băncii „Râureana" din Copalnic-Mănăștur au fost identificate într-o serie de documente arhivistice, dintre care cele mai importante sunt „Cartea depozitelor", „Cartea acționarilor" și „Cartea principală".

La acest institut financiar-bancar românesc s-au desfășurat următoarele activități specifice: primirea de depuneri spre „fructificare", acordarea de credite pe cambii, acordarea de credite cambiale cu acoperire ipotecară, acordarea de credite ipotecare, acordarea de credite pe obligațiuni personale sau caventi „creditul țărănesc", acordarea de credite pe efecte publice și alte „hârtii de valoare", afaceri de comision și cumpărarea de efecte publice pentru eventuala lor lombardare, cumpărarea, arendarea și vinderea de terenuri agricole, păduri și alte bunuri imobiliare[1].

Pentru a susține o circulație rapidă a capitalului, ponderea cea mai importantă în activitatea institutului au avut-o operațiunile financiare cu scadența la termene scurte. Se puteau satisface astfel dorințele unui număr mai mare de solicitanți, iar banca își asigura profituri maxime, necesare consolidării situației financiare la început de drum[2].

* Muzeul memorial „Aurel Lazăr", email: corne_romanasu@yahoo.com

[1] *Arhivele Naționale,* Serviciul Județean Maramureș (în continuare: AN-SJMm), *fond Banca de credit „Râureana" din Copalnic-Mănăștur*, dos. *Cartea depozitelor 1899-1918 a Băncii „Râureana". Institut de credit și economii,* inv. nr. 4, f. 38; *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918)* (în continuare: *Istorie financiar-bancară...*), coordonator Mihai Drecin, vol. I. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 16.

[2] *Ibidem*, p. 123.

Depunerile spre „fructificare" au reprezentat principalul izvor de alimentare al băncii cu capital. Ele urmăreau două obiective majore: dezvoltarea spiritului de economisire și atragerea a cât mai multor capitaluri, pentru a face față cererilor de creditare fără a se recurge la reesconturi. Pentru sumele depuse, banca a acordat depunătorilor o dobândă de 5-6 %[3].

Așa cum rezultă din „Cartea depozitelor" pentru anii 1899-1910, principalii deponenți au fost persoanele particulare. Spre exemplu, în anul 1909, la Banca „Râureana", Veturia Lucaciu din Șișești a depus suma de 868 coroane, iar în anul 1910 a repetat operațiunea, adăugând alte 818 coroane. Doamna Veturia era soția distinsului om politic și de cultură Vasile Lucaciu, unul din fondatorii Institutului de credit „Râureana" din Copalnic-Mănăștur.

Alte persoane importante care au făcut depuneri au fost: dr. Victor Colceriu din Rodna Veche, dr. Gavril Buzura, un membru fondator al institutului și totodată o personalitate care s-a implicat în conducerea băncii, profesorul Andrei Pop din Baia Mare, preotul Dragomir Emil din Buteasa.

Observăm că un loc important între deponenții institutului l-au avut intelectualii, care s-au evidențiat în viața culturală, politică și economică a zonei. Cu toate acestea, cei mai numeroși deponenți ai Băncii „Râureana" au rămas țăranii înstăriți, care proveneau atât din localitatea Copalnic-Mănăștur, cât și din satele arondate acestei comune sau din satele vecine: Coruia, Cărpiniș, Cărbunari, Ciocotiș, Brebeni, Berința, Lăpușul Unguresc, Lăpușul Românesc, Măgureni, Preluca, Plopiș, din așezări mai îndepărtate precum Buteasa, Vad, Sălișteși chiar din Budapesta și din Statele Unite ale Americii. Pentru ultima exemplificare îl evidențiem pe Costin Costan, care în anul 1910 a depus la „Râureana" suma de 2.098 coroane[4].

Orientarea predilectă a operațiunilor financiare spre sectorul agricol a fost determinată și de proveniența resurselor bănești, care în principal constituiau capitalul social și formau marea majoritate a depunerilor. Ele proveneau de la reprezentanți ai burgheziei și de la alți depunători care aparțineau altor categorii sociale ce locuiau în mediul rural. De altfel, sursa economică principală a marii majorități a elementelor burgheziei și intelectualității românești implicate în structura instituțiilor finaciare se baza pe proprietatea imobiliară, îndeobște suprafețe arabile, păduri, pășuni și fânețe, mai puțin pe surse economice provenite din comerț sau din exercitarea profesiunilor liberale (avocați, medici), precum și pe sporadicele și modestele activități industriale desfășurate la nivelul atelierelor meșteșugărești sau ale așa-numitei „industrii de casă" sau țărănești[5].

Menționăm că burghezia românească n-a pierdut din vedere sfera celorlalte domenii, prin orientarea spre zona creditului, și nici nu le-a neglijat, încercând, pe măsura posibilităților sale economice, să-și mobilizeze resursele pentru acțiuni industriale sau comerciale realiste și eficiente, în raport însă de complementaritate cu amploarea și calitatea acțiunilor financiare[6].

Pe lângă persoanele particulare, la Banca „Râureana" au făcut depuneri și societăți cu un profil divers, biserici, școli, biblioteci, comune rurale, fundații, ceea ce demonstrează că instituția avea credibilitate în zonă.

În continuare, prezentăm o parte din aceste depuneri: „Societatea pe acții de editură - Budapesta" cu următoarele valori: 67 coroane și 12 fileri, în anul 1906; 71 coroane, 20 fileri - 1907; 75 coroane, 52 fileri - 1908; 80 coroane, 8 fileri - 1909. Bisericile din zona Copalnicului au depus și ele o serie de sume. Spre exemplu, bisericile greco-catolice din Cărpiniș, Coruia, Cavnic, Copalnic-Mănăștur, sat Copalnic, Cărbunari, Baia-Mare, Șișești, Ticău și Vima Mare, alături de o biserică ortodoxă din Cărpiniș și de una reformată.

Din cele prezentate rezultă că în cadrul băncii nu se practica discriminarea religioasă. Astfel, bisericile aparținând oricărui cult religios puteau să facă depuneri pentru fructificare.

---

[3] *Ibidem*, p. 124.

[4] AN-SJMm, *fond Banca de credit „Râureana" din Copalnic-Mănăștur*, dos. *Cartea depozitelor 1899-1918 a Băncii „Râureana". Institut de credit și economii,* inv. nr. 4, f. 22.

[5] *Ibidem*, f. 289.

[6] *Istorie financiar-bancară...* p. 15.

Bineînțeles, datorită realităților locale din zonă, bisericile greco-catolice au avut un număr mai mare de depuneri decât cele ortodoxe.

La Banca „Râureana” au depus sume importante de bani și școlile din împrejurimi. Școala greco-catolică din Copalnic-Mănăștur depunea frecvent în „fondul cultural” al băncii o anumită sumă, începând cu anul 1900. În documentele arhivistice, situația este prezentată până în anul 1910. Începând din anul 1904, din „fondul cultural” au fost ridicate o parte din sumele depuse pentru ajutorarea unor persoane particulare dar și pentru susținerea unor instituții (orfani, oameni fără adăpost, emigranți din Macedonia, pentru „Masa studenților universitari” din Cluj, pentru cercetarea științifică, pentru bisericile greco-catolice din Rohia și Lăpușul Românesc, pentru gimnaziul din Baia-Mare, școala greco-catolică Rusor, Muzeul Național Baia-Mare etc.).

Documentele arhivistice studiate rețindoar date legate de depunerile efectuate de către școlile greco-catolice, cele ortodoxe neavând posibilități materiale consistente din această perspectivă, datorită conjuncturii social-politice. După părerea noastră, Banca „Râureana” nu făcea discriminări confesionale. Situația materială mai slabă a școlilor ortodoxe a determinat ca operațiunile bancare ale acestora să fie sporadice sau chiar să lipsească.

Semnificative au fost și depunerile făcute de următoarele bănci: „Someșana” din Dej, „Lăpușana”, prin dr. Gavril Buzura, „Poporul”, institut de credit din Sălișteș, „Foraus berger Vilmos” din Dumbrăvița, „Râureana bătrână”. Observăm că a existat și o „Râureană” mai veche, probabil o fostă cooperativă de credit, prima înființată în zona Copalnicului. Din această cooperativă de credit a rezultat, probabil mai târziu, „Râureana tânără”, institut de credit și economii organizat ca societate anonimă pe acțiuni.

Au existat și o serie de fundații care au depus la Banca „Râureana” sume importante: „Fundațiunea Protopresbiterială greco-catolică a Cetății de Piatră” reprezentată prin preotul George Pașca, „Cassina” din Copalnic-Mănăștur, „Fondațiunea J. Petrovan”, „Fondațiunea Eudochia Simione”, „Fondațiunea Papp Ștefan”.

Banca „Râureana” nu a fost o bancă mare, ca atare nu a putut supraviețui doar pe baza deponenților săi. Ea a fost nevoită să împrumute capitaluri bănești sub formă de reescontur. Ca urmare, băncii i s-au oferit importante reescontur atât din partea unor bănci, cât și reescontur venite de la persoane particulare: „Reszveny” (Acțiunea) din Baia-Sprie, „Reszveny” din Baia-Mare, Banca orașului Baia-Mare, „Reszveny” din Lăpușul Românesc, „Ardealul” din Cluj, „M. Leszamitolo” din Cluj, „Ustredna banka ceskyck” - filiala Brano, de la Latzko N. si Popper A. din Budapesta[7].

Înscrise la loc de frunte în cadrul operațiunilor financiare ale instituțiilor de credit românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, depunerile au avut un loc însemnat, specific chiar, față de situațiile normale de funcționare ale altor bănci, în condițiile permanentei cereri de capital lichid, iar, pe de altă parte, ale prezenței acestora în portofoliile băncilor, contrar statutelor acestora, pe perioade destul de îndelungate.

În pofida valorii însemnate a depunerilor, cu excepția anilor de război 1916-1918, când inflația a creat un supranumerar la casele tuturor băncilor românești, cererile de capital lichid n-au putut fi întru totul acoperite prin propriile forțe. Pe de altă parte, instituțiile financiare românești au dorit să-și extindă rapid operațiunile bancare și să-și sporească în acest mod beneficiile. Cele mai nou înființate, cum a fost Banca „Râureana”, aveau nevoie de sprijin suplimentar de capital pentru a demara cu succes în viața financiar-economică a Transilvaniei. Din aceste motive, băncile românești au făcut apel la operațiunile de reescont, care au atins în 1914 circa 20% din valoarea bilanțului general. Băncile mai mici, cum a fost și Banca „Râureana”, cu un capital social redus și cu rezerve puține, au reescontat valoric mai mult, punându-și în această privință existența în pericol, întrucât sumele primite de la alte instituții financiare, oricare ar fi fost originea lor națională, în condiții economice critice, puteau fi oricând retrase.

---

[7] *AN-SJMm, fond Banca de credit „Râureana” din Copalnic-Mănăștur,* inv. nr. 4, *dos. Cartea depozitelor 1899-1910 a Băncii „Râureana”. Institut de credit și economii,* f. 124.

Dacă „Albina", „Victoria", „Timișana", „Ardeleana" - în mai mică măsură, „Economul", „Patria", „Bihoreana" și „Silvania" aveau deschise reesconturi la băncile centrale ale statului austro-ungar, sau particulare, prin intermediul burgheziei maghiare și săsești, marea majoritate a băncilor românești făceau cu predilecție reesconturi la Banca „Albina" sau, în măsură mai redusă, la celelalte instituții financiare românești. Este și cazul „Râurenei" din Copalnic-Mănăștur[8].

Împrumuturile cambiale sau de scont au avut un rol însemnat în activitatea băncilor românești transilvănene până la primul război mondial, nu numai prin faptul că reprezentau operațiunea financiară predominantă a momentului, ci și prin implicațiile profunde pe care le-au avut, datorită caracterului lor, în relațiile social-economice din mediul rural.

Aceste împrumuturi erau stabilite pe termene scurte, de trei sau șase luni, și puteau satisface cerințele curente ale gospodăriilor sătești ce vizau cumpărarea de semințe, de unelte agricole, de animale pentru tracțiune, precum și acoperirea necesităților mărunte ale gospodăriei, prea puțin investițiile pentru o agricultură intensivă, care presupuneau cheltuieli mai mari și pentru o perioadă de timp mai îndelungată[9].

Pentru a suplini deficiențele rezultate din termenul scurt al acordării împrumuturilor cambiale, conducătorii marii majorități a băncilor românești vor recurge, pe cât posibil, mai rar la acțiunile de protestatare și împrocesuare a scadențelor la multe din datoriile de această natură, prelungindu-le la cererea debitorilor, pentru a le oferi acestora posibilități de găsire a unor noi surse economice necesare lichidării creditelor primite. Prelungirile se făceau îndeosebi pentru datorii care ofereau suficiente garanții materiale, obținându-se, prin această măsură, dobânzi și venituri în plus. Modalitatea consta în reînnoirea cambiei, înainte de a fi protestată de către debitorul și giranții săi, la sediul instituției de credit, plătindu-se cu această ocazie dobânzile și taxele de prelungire, uneori și o parte din datorie.

Fără a exista o regulă generală, erau admise prelungiri la cambii într-un procentaj de 10-20% din numărul acestora, în funcție de instituția financiară creditoare. Flexibilitatea și nuanțarea în comportamentul băncilor față de debitori erau necesare pentru câștigarea și atragerea clientelei țărănești, pentru sporirea încrederii acesteia în posibilitățile de creditare ale instituțiilor bancare, cu atât mai mult cu cât asemenea atitudini nu micșorau beneficiile acționarilor, adeseori le sporeau prin recalcularea și mărirea ratei dobânzilor incluse în procesul prelungirii creditelor neplătite la timp, băncile rămânând astfel cu o clientelă cvasipermanent îndatorată, nu numai material, ci și moral[10].

Este semnificativă situația întâlnită la Banca „Râureana" din Copalnic-Mănăștur, unde se admiteau prelungiri succesive a achitării creditelor prin acoperirea cu alte împrumuturi, pe perioade de până la patru ani. Deși fenomenul prelungirii cambiilor nu se generalizează în sensul aplicării sale la nivelul întregului portofoliu, ci este valabil doar la nivelul unui număr relativ restrâns de împrumuturi cambiale, acest fapt impune o caracteristică aparte a băncilor românești și transilvănene[11]. Totodată, împrumuturile cambiale erau folosite, depășind adeseori obișnuita lor destinație, în operațiunile de vânzare-cumpărare a unor moșii nobiliare maghiare întreprinse de băncile românești în regie proprie sau de către elemente ale burgheziei ce garantau cu situația lor materială, uneori și cu cea publică, valoarea mare a unor asemenea împrumuturi[12].

Menționăm că nu am găsit până la acest moment nici un document de arhivă care să ateste acest fapt în care să fie implicată Banca „Râureana". Am descoperit doar împrumuturi date de către bancă unor persoane de origine română care cumpărau pământ de la persoane de aceeași naționalitate.

Preponderența creditului cambial în portofoliile băncilor românești nu se poate reduce doar la motivația privind politica subiectivă a majorității conducătorilor instituțiilor

[8] *Istorie financiar-bancară....* p. 16
[9] *Ibidem*, p. 17
[10] *Ibidem*, p. 18
[11] *Ibidem*, p. 19
[12] *Ibidem*, p. 21

de credit de a obține un surplus de beneficii, în condițiile în care mulți dintre aceștia erau convinși de riscul unei atari întreprinderi pentru clientela lor, de eficiența economică mult mai scăzută a cambiei în mediul rural decât cea a creditelor pe termen lung. Această situație financiară este determinată și de factori obiectivi precum insuficiența capitalului social propriu în raport cu cererile de creditare, dar mai ales de proporția relativ mare a depunerilor în portofoliile băncilor, a căror valorificare se realiza cu cele mai mici riscuri pentru existența lor, prin împrumuturile mobile și avantajoase ale depunătorilor, care își vedeau asigurate dobânzile. În acest sens este sugestiv faptul că între ritmul de creștere al depunerilor și al cambiilor s-a stabilit, nu întâmplător, o strânsă legătură, valoarea lor fiind sensibil egală în bilanțul general al băncilor[13].

Pentru a suplini cererile mărunte de capital, ca urmare a unor necesități primordiale ale gospodăriilor țărănești modeste, adeseori obligate să-și procure în cursul anului fie unelte agricole, fie un număr foarte restrâns de animale, uneori chiar hrana în condiții de calamitate, subvenționarea unor evenimente tradiționale ca nunțile, botezurile sau înmormântările, Banca „Râureana” a deschis un cont de creditare pe „obligațiuni personale” sau obligațiuni cu caventi, denumit și credit țărănesc. Creditul personal pe obligații a fost o necesitate și o modalitate de acțiune pentru băncile mici, însoțirile de credit cooperatiste, care prin însuși scopul lor de a sprijini cererile locale de împrumuturi, precum și prin puterea lor financiară limitată trebuiau să se adapteze unor genuri de creditare modeste ca valoare, așa cum erau bunăoară cele pe obligațiuni personale.

Creditele personale pe obligațiuni necesitau mai puține formalități, presupunând doar obligația în scris a solicitantului de a plăti la anumite termene o parte din împrumut, plus semnătura acestuia sau, când era vorba despre un analfabet, și a anumitor caventi. De aceea, ele s-au bucurat de o largă popularitate. În tot cazul, obligația era socotită ca acceptată chiar și numai prin punerea degetului de către viitorul debitor, avându-se în vedere că împrumuturile nu depășeau de obicei valoarea de până la 50 florini sau 100 coroane, fapt ce ușura mult condițiile împrumuturilor pentru micul producător țăran.

În „Cartea principală” a Băncii „Râureana” am descoperit contul de amortizare contractuală (amortizare pe obligații), ceea ce demonstrează că această bancă oferea asemenea împrumuturi. Spre exemplu, în anul 1899 a fost împrumutată suma totală de 60.441 coroane, 50 fileri, în 1900 – 197.005 coroane, 55 fileri, în 1901 – 234.244 coroane, 5 fileri.

În ansamblul operațiilor financiare creditele personale au fost modeste ca valoare, cu excepția situației unor bănci, cum a fost „Râureana” (fosta cooperativă de credit), unde creditele personale aveau întâietate față de alte genuri de împrumuturi. „Râureana” oferea astfel de împrumuturi țăranilor cu posibilități materiale modeste din zona Copalnic-Mănăștur, contribuind la îmbunătățirea condițiilor de viață ale acestora[14].

Cele mai adecvate forme de creditare pentru mediul rural și care au fost întrebuințate și de „Râureana” au fost *creditele ipotecare.* Creditul ipotecar era cel mai potrivit necesităților și activităților economice productive din domeniul agrar față de toate celelalte forme de împrumut, în primul rând pentru că se efectua pe termen îndelungat în timp, între 5 până la 30 de ani. Puține împrumuturi ipotecare, de obicei cele în sume mici sau în situația în care banca se afla la începutul activității ei și nu avea suficient capital social, se limitau sub durata celor cinci ani. În acest caz, creditele ipotecare se apropiau de creditele „țărănești”, dar cu garanții de ipoteci.

Perioadele mai îndelungate de restituire a creditului nu doar facilitau rambursarea la timp a împrumutului, și, în paralel, valorificarea maximă a acestuia, ci încurajau solicitarea unor împrumuturi suficiente pentru activități și investiții de mare amploare.

Împrumuturile ipotecare presupuneau însă investiții din partea băncii pe o durată mai îndelungată și deci imobilizarea și angajarea unor sume din capitalul ei al căror rulaj era efectiv încetinit în comparație cu situațiile celorlalte operațiuni financiare. Amintim cazurile

[13] *Ibidem*, p. 18

[14] *AN*-SJ Mm, *fond Banca de credit „Râureana” din Copalnic-Mănăștur*, inv. nr. 32, dos. *Cartea Casei Băncii „Râureana” din Copalnic-Mănăștiur, 1909-1910.*, f. 6; *Istorie financiar-bancară....* p. 22.

speciale când termenul de acordare și felul garanției erau echivalentul de apreciere și integrare în portofoliul băncilor transilvănene, sub denumirea de credit ipotecar, deși, prin formele și valoarea sa, el întrunea fie condițiile creditului cambial cu acoperire ipotecară, fie pe cele ale creditului fix sau ale celui pe obligații personale, dar cu garanții ipotecare. Astfel de cazuri întâlnim și la instituția de credit și economii „Râureana".

Insuficiența capitalului social propriu, a rezervelor sau a unor sume bănești blocabile, pe termen lung, în pasivul băncii în afara depunerilor, garanția, nu întotdeauna optimă, a majorității debitorilor erau adevăratele motive pentru care banca nu a reușit să dezvolte foarte mult asemenea tipuri de împrumuturi[15].

Astfel, „Râureana", ca și majoritatea băncilor românești care efectuau împrumuturi ipotecare, a fost obligată să cedeze parte considerabilă din ipoteci Băncii „Albina" din Sibiu, așa cum rezultă din registrul 32 al institutului, document ce cuprinde evidența împrumuturilor și restituirilor.

Creditele ipotecare în valori mari, preferate de Banca „Albina" și parțial doar de celelalte instituții financiare românești, care de regulă le cedau tot „Albinei", erau acordate cu precădere unor adevarate consorții sau obști de proprietari rurali mijlocii sau înstăriți precum preoții, învățătorii, muzicanții etc. sau girate de agenții băncilor cât și de personalități politice proeminente din viața publică, cum ar fi Vasile Lucaciu, George Pop de Băsești, în cazul „Râurenei"[16].

Din registrul 21 privind „împrumuturile ipotecare" pe anii 1905-1918 rezultă persoanele particulare care au făcut împrumuturi ipotecare. Ele erau în număr de aproximativ 560. Amintim pe cei care au împrumutat sume mari: Bernard Izrael – 5.600 coroane; dr. Cârlig Augustin – 6.000 coroane; Filip Gavrila (Laschia) – 6.800 coroane, Iuga Liviu (Copalnic-Mănăștur) – 8.000 coroane, Costin Costan (America) – 2.000 coroane.

Împrumuturi ipotecare de câteva mii de coroane au fost acordate de către bancă și unor instituții publice sau culturale naționale cu personalitate juridică, precum administrațiile comunale, care garantau cu averile comunitare, de obicei păduri, islazuri și cu veniturile proprii, rambursarea împrumuturilor prezentând garanții sigure pentru banca creditoare[17].

În dorința satisfacerii necesităților de credite tot mai numeroase ale clientelei din mediul rural pe o perioadă de timp cât mai lungă, fără a-și primejdui existența, dezvoltarea și profiturile, cât și pentru sporirea garanției unor împrumuturi cambiale amânate, băncile românești, între care și „Râureana", au recurs la o formă intermediară de creditare, la o combinație între creditul cambial și cel ipotecar, menită să satisfacă necesitățile debitorilor rurali, ca și cerințele tehnico-financiare ale instituțiilor de credit, prin asigurarea mobilității relative a capitalului împrumutat. În acest fel, *creditele cu acoperire ipotecară* acordate pe termene destul de lungi, acoperite cu garanții ipotecare sigure, cât și de cambiile semnate de debitori, care se puteau reesconta pe piața financiară, creau posibilitatea folosirii lor cu eficiență în domeniul agrar, iar pe de altă parte lărgeau posibilitățile băncilor de a obține capitaluri suplimentare, necesare amplificării operațiunilor financiare. Prin natura lor, creditele cambiale cu acoperire ipotecară au putut să suplinească, deși nu în aceeași măsură, datorită condițiilor de denunțare a împrumuturilor, creditele ipotecare, atât în procesul de achiziționare a unor terenuri agricole de mai mică suprafață de exploatare a unor păduri, cât și în activitățile de comasare a unor proprietăți rurale, de îmbunătățire a calității solului, precum și pentru cumpărarea de mașini sau de animale de rasă. Fondul documentar lacunar nu ne permite să facem o contabilizare exactă a împrumuturilor de acest fel acordate de Banca „Râureana"[18].

Prezența băncilor românești în mediul rural, atât prin intermediul împrumuturilor ipotecare sau cambiale cu acoperire ipotecară, adecvate specificului activităților agricole (care în 1914 se ridicau la circa 33% din totalul plasamentelor financiare), cât și prin

[15] *Istorie financiar-bancară....* p. 23
[16] *Ibidem*, p. 24
[17] *AN*-SJ Mm, *fond Banca de credit „Râureana" din Copalnic-Mănăștur,* inv. nr. 32, dos. *Cartea Casei Băncii „Râureana" din Copalnic-Mănăstur. 1909-1910*, f. 14.
[18] *Ibidem*, dos. *Registru cu evidența împrumuturilor ipotecare și restituirilor la Banca „Râureana" din Copalnic-Mănăștiur*, f. 1-4.

covârșitoarea majoritate a împrumuturilor cambiale (puțin folosite de comercianții sau meșteșugarii români, ce apelau la operațiunile financiare în cont curent), la care adaugăm mai modestele sume ale creditului țărănesc ca și valoarea proprietăților imobile aflate temporar în proprietatea băncilor, pot fi estimate, fără a ne depărta de realitate, la circa 85% din totalul plasamentelor acestora, dovedind rolul lor însemnat în viața social-economică a satelor transilvănene, cu urmări notabile și în activitatea culturală și politică națională a românilor[19].

La fel ca toate băncile românești, nici „Râureana” nu a practicat exclusivismul național, înțelegând să ofere același tratament în afaceri maghiarilor, evreilor, germanilor, oferindu-le diferite tipuri de împrumuturi.

Un caz aparte în activitatea băncii a fost cumpărarea pădurii Plopișului, așa cum rezultă din documentele arhivistice din anul 1911. Banca a cumpărat pădurea de la următoarele persoane: dr. Iosif Papp de Șomcuta-Mare - 308 iugăre, cu prețul de 6.000 coroane, Alesiu Latis - 28 iugăre, cu prețul de 5.400 coroane, Veturia Colceriu - 13 iugăre, 685 st., cu prețul de 2.600 coroane, Pop Șandor al lui Giurgi și frații - 21 iugăre, cu prețul de 3.360 coroane, Ciupe Ioan din Dej - 10 iugare, cu prețul de 2.150 coroane, Vaida Danilă și Augustin - 10 iugăre, cu 1.900 de coroane, dr. Clemente Barbul - 49 iugăre, cu 9.800 coroane, Sigismund Lengel, un om din conducerea institutului - 31 iugăre, cu 6.200 coroane, George I. Petrovan, tot o personalitate importantă în cadrul institutului - 60 iugăre, cu 18.000 coroane.

În contul bilanțului din 31 decembrie 1914, la moțiunea „active”, apare pădurea Plopișului, care contribuia la sporirea capitalului băncii cu o sumă de 114.086 coroane. În anul 1915 pădurea Plopișului (prin vânzarea de lemne) contribuie cu o sumă de 94.401 coroane, iar în anul 1916 cu 73.033 coroane la aportul de capital[20].

Banca a reușit să cumpere porțiuni de pădure din hotarul Plopișului, teren pe care l-a exploatat apoi în folos propriu, sumele obținute contribuind la creșterea capitalului lichid. Din vânzarea lemnului din pădurea Plopiș s-au obținut, în anul 1916, 21.368 coroane, 83 fileri, iar la sfârșitul anului 1917, 73.033 coroane, 17 fileri[21].

Dintr-un document de arhivă reiese că în anul 1922, în urma reformei agrare, Banca „Râureana” a fost expropriată de 80 de iugăre de pădure din totalul celor 800 de iugăre aflate în hotarul satelor Plopiș și Trestia. Pe lângă aceasta, așa cum rezultă din sursele arhivistice, în urma uneltirilor unei persoane fizice, banca a fost expropriată din nou, rămânându-i în proprietate doar 100 de iugăre cadastrale[22].

Asemeni altor bănci cu capital românesc din Transilvania, Institutul de credit și economii „Râureana” din Copalnic-Mănăștur a avut o contribuție semnificativă la promovarea burgheziei românești din zona în care a activat, sprijinind totodată și mișcarea națională a românilor ardeleni. „Râureana” s-a impus la începuturile sale - în zona la care facem referire - ca și cooperativă de credit, oferind țăranilor o serie de credite necesare cumpărării unor suprafețe de pământ, a semințelor selecționate, a animalelor de rasă și a instrumentarului agricol.

Treptat, cooperativa de credit s-a transformat în societate anonimă pe acțiuni, devenind cea mai importantă bancă din zonă. Principalele operațiuni financiare au vizat susținerea multiplelor cerințe locale atât a celor care veneau din partea burgheziei românești din zona comitatului Solnoc-Dăbâca, cât și a celor care proveneau de la diversele categorii sociale care erau active în lumea rurală românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

---

[19] *Istorie financiar-bancară...,* p. 26

[20] AN-SJ Mm, *fond Banca de credit „Râureana” din Copalnic-Mănăștur*, inv. nr. 48, dos. *Bilanțurile prezentate la Adunările Generale anuale ale Băncii „Râureana” din Copalnic-Mănăștur*, f. 4-7.

[21] *Ibidem*, dos. *Încheierea conturilor Băncii „Râureana” din Copalnic-Mănăștur*, f. 1-15.

[22] *Ibidem*, dos. *Cartea Casei Conturilor pe anul 1922,* f. 1-5.

GRINDINĂ ȘI SUPERSTIȚIE (CAZUL DIN SUIUG-1928)

Mihai GEORGIȚĂ*

HAIL AND SUPERSTITIONS-THE CASE FROM SUIUG

Abstract

In this study we want to reveal a popular superstition born to the confluence of the natural disaster aroused by hail and the deadly accident caused by a farming car.

The harversts of the villages from Suiug have been affected by hail for two years. The villagers started a real revolt against the authorities and the family of an ihabitant from Popești, who died on an accident at work with a farming car, on the reason that the authorities agreed with the transportation of the deceased through their locality, what shold bring again the hail and destroy their crops.

Key words: authorities, deadly accident, hail, natural disaster, superstition.

O întâmplare nefericită, produsă de un accident mortal, prin amploarea care a luat-o, generând o revoltă locală, a scos în atenția autorităților și a opinie publice o superstiție populară, pe cât de insolită, pe atât de îngrijorătoare.

În 27 august 1928 locuitorul Pintuța Vasilie din Popești (Bihor) în timp ce transporta o mașină de treierat prin localitatea apropiată Suiug a căzut sub mașină și a fost omorât pe loc.

Familia a primit acordul autorităților să-și transporte decedatul la domiciliu pentru a fi înmormântat după obștească tradiție. Însă locuitorii din comunele vecine, dar mai cu seamă cei din Suiug, pe data de 30 august, când familia a venit după mort, s-au împotrivit acestui demers, pe motiv că transportul cadavrului prin localitățile lor ar atrage urgia divină, manifestată pe urmă prin grindină și astfel li s-ar distruge recoltele.

În ciuda intervenției exprese a autorităților și a pretorului Plasei Marghita, care a ordonat jandarmeriei să escorteze transportul, nu s-a reușit să-i aducă pe săteni la pacientă. Dimpotrivă, acțiunea jandarmeriei i-a iritat atât de mult, încât au declanșat o adevărată răzmeriță locală, adunându-se în jur de 200 de persoane, înarmate cu securi, sape, coase și ciomege. Aceștia au blocat transportul la locul accidentului, au luat cadavrul și l-au îngropat acolo fără preot și slujba cuvenită înmormântării.

În fața acestei situații anormale și ilegale, în 30 august, pretura Plasei Marghita se adresează urgent Prefecturii Bihor pentru a dispune suplimentarea forțelor de ordine cu un detașament de 40 de jandarmi conduși de un ofițer. În aceeași zi, Prefectura, luând act de această adresă, solicită comandamentului jandarmeriei Bihor să trimită detașamentul la Suiug. În regim de urgență, două autocamioane cu jandarmi, aflați chiar sub comanda locotenent-colonelului Ivașcu, Comandantul Regimentului 7 de jandarmi Bihor, s-a deplasat la Suiug. De asemenea, pe lângă pretorul Plasei Marghita, a sosit aici și procurorul Petruc

* Arhivele Naționale-Serviciul județean Bihor, email: misu_arhive@yahoo.com

de la Tribunalul Bihor, ca reprezentant al organelor de urmărire penală, care a deschis o anchetă. Intervenția jandarmilor a reușit să stingă revolta, iar instigatorii au fost puși sub anchetă și li s-au întocmit dosare penale. Numai așa familia decedatului a putut să-și ia mortul și să-l ducă acasă. Toate acestea, în 31 august, au fost comunicate Ministrului de Interne[1].

Iată cum o superstiție bine înrădăcinată în mentalul colectiv a fost scânteia declanșării unui revolte, dar amploarea ei trebuie pusă și pe seama altor factori obiectivi și de circumstanță. Simpla superstiție că transportarea unui cadavru peste hotarul unei localități ar provoca mânia lui Dumnezeu, care drept pedeapsă ar distruge recoltele cu grindină, nu putea totuși să agite spiritele celor superstițioși în așa măsură încât să se revolte și să opună forță, ignorând dogmele bisericii și poate chiar sfaturile împăciuitoare ale preotului paroh. Pentru a ajunge în această situație, convingerea și determinarea trebuiau să fie puternice. Ele erau întărite însă de evidență.

Grindina-așa cum se precizează în document-a bătut localitatea Suiug „mai înainte în vreo doi ani dupăolaltă". Alte date oficiale vin să confirme acest lucru. Așa cum reiese din datele centralizate la Prefectură, grindina a fost una din calamitățile naturale cu cel mai mare impact asupra culturilor agricole. Această intemperie, cu efectele ei distrugătoare, este semnalată în fiecare an, în intervalul 1919-1927. Dar cele mai devastatoare căderi de grindină au fost consemnate de autorități în 1921, 1923, 1925 și 1927. Cea din 1925, întâmplată în 5 iulie, a produs pagube însemnate mai ales în plasele Sălard și Marghita, unde suprafețele cultivate au fost afectate în proporție de 80% până la 100%, valoarea acestora însumând milioane de lei[2].

Pe fondul pierderilor produse de grindină și a sărăciei cauzate de lipsa și scumpirea produselor agricole, în mod firesc neliniștea era prezentă în rândurile locuitorilor din Suiug. Cu atât mai îngrijorătoare era pentru ei perspectiva unei catastrofe cauzate de grindină în perioada de vârf a efortului agricol anual, vara[3], și în special la sfârșitul lunii august, când efortul urma să fie răsplătit în scurt timp prin recoltele de toamnă. Psihoza colectivă creată de această perspectivă, accentuată acum de superstiția transportului unui cadavru prin localitate, precum și intervenția organelor de ordine, i-a adus pe locuitori în așa măsură la exasperare, încât au recurs aproape instinctual la forță și la declanșarea unei rebeliuni.

Însă psihoza lor își avea germenii în trecutul psihologiei colectivităților umane, confruntate de-a lungul timpului cu diverse catastrofe naturale. Însemnele de pe vechile cărți aruncă o lumină asupra percepție catastrofice a grindinii în mentalul țărănesc din Crișana. În 1805, pe un exemplar al Paliei de la Orăștie, aflat la Oradea, se face următoarea consemnare: „ acest an atât de rău și nenorocos au fost cât nu-i condeiu care să poată scrie, fără numai pre scurt: hijul (podgoria)de Oradea jumătatea l-au bătut piatra, celălat au înghețat și l-au astupat zăpada cât n-au putut culege când au fost vreme"[4]. În 24 iunie 1812, popa Chirilă Popovici din Căuașd scrie pe un *Antologhion* că în acea zi „au picat piatră preste multe locuri și de mare au fostu așa cât nuca…drept din bătrânii noștri ca ceia nu s-au pomenit să fie …Și pre unde au ajuns piatra aceia n-au întrecut nici iarbă, nici grâu, nici tentiu, fără tot pravu au făcut"[5]. În luna mai 1816 grindina a bătut țarina satului Chiraleu „așa cum îmblătesc"[6]. O grindină puternică însoțită de vânt distruge totul în ținutul Beiușului în 26 iunie 1822[7]. De pildă, în satul Beiușele „au bătut piatra, cât n-au mai bătut, tot ca merele cele murji, de rupe crengile totu ca brânca și bucatele toate le-au răsipit…"[8].

---

[1] Arhivele Naționale-Serviciul județean Bihor, *fond Prefectura județului Bihor*, inv 114., ds. 68/1928, filele 63-66. Vezi și anexele.

[2] Vezi detalii la. Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena),* Oradea, 2007, p. 280-282.

[3] Barbu Ștefănescu, *Lumea rurală din Vestul României între medieval și modern*, ediția a II-a, Oradea, 2006, p. 21.

[4] Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990, p. 279; Idem, *Catastrofe Naturale în Transilvania*, Oradea, 1999, p. 43.

[5] *Ibidem*, p. 288; *Ibidem*, p. 44.

[6] Barbu Ștefănescu, *op.cit.*, p. 21.

[7] Florian Dudaș, *Memoria…*, p. 302.

[8] Idem, *Catastrofe naturale…*, p. 45.

O furtună puternică, însoțită de grindină neobișnuită, abătută asupra ținutului Carașului în 1887, i-a înspăimântat groaznic pe mulți. Iată ce se menționează pe un Minei pe luna decembrie din satul Scăiuș: „ spre aducere aminte am scris că la 6/18 august, anul…1887, după amiază, a fost un timp cu totul urâcios, vijelie puternică, tunete și fulgere, apoi a bătut piatra în mărimea oului de găină, cât mulți cugetau că e aproape sfârșitul lumii”[9]. Grindina, în această zonă, a făcut pagube imense, a spart geamurile și acoperișurile caselor și a distrus semănăturile. Anul următor, în luna iulie, tot în Caraș-Severin, o furtună cu grindină foarte mare-unele bucăți ajungând până la o jumătate de kilogram- a distrus case, livezi, culturi agricole și a rănit oameni și animale. În mai 1890 a căzut în hotarul mai multor sate din Bihor o grindină „ cât oul de porumb și ca cel de găină”, iar în 21 iunie în Satul Ponoară, din ținutul Beiușului, a căzut grindina de mărimea unei jumătăți de ou de găină, de formă rotundă, având de „jur-împrejur încă 8 cornuri, ca steaua, iar mai la mijloc iară 6 cornuri”. Semnatarul însemnării redă și desenul unei asemenea bucăți de gheață, cu diametrul de 4,5 cm[10].

Astfel, catastrofele provocate de grindină au fost observate atent și consemnate ca atare, cu atât mai mult cu cât ele înfricoșau de fiecare dată și le dădea mari fiori țăranilor care puteau rămâne săraci într-o clipită. De aceea, Traian Gherman, un cercetător al credințelor populare privind fenomenele meteorologice, afirma la începutul secolului XX că grindina este cel mai temut fenomen hidrometeorologic. „Și nici nu e mirare-notează acesta-, când într-un sfert de oră poate nimici truda unui an întreg și subzistența de un an a atâtor trudiți. În teama cea mare ce o are poporul față de acest fenomen, fantezia-i vie și năzuința de a-i da o explicație cât de cât mulțumitoare a creat o mulțime de ființe supranaturale. Elementul mitologic în explicarea nici unui fenomen al naturii nu este așa de bogat”[11].

Credința populară vede în grindină întotdeauna o pedeapsă a divinității sau o răzbunarea a unor făpturi mitice cu puteri suprafirești. În general, se crede că este o pedeapsă dată de Dumnezeu oamenilor pentru păcatele lor. O altă credință veche susține că Bunul Dumnezeu dă grindina împotriva strigoaicelor care leagă ploile. În unele părți se credea că grindina este făcută în văzduh și nori de Sfântul Ilie, în altele de Sfântul Arhanghel Gavril, de Sfântul Petru sau Ioan[12]. Pe de altă parte, grindina percepută ca un rău în sine era considerată o cauză a Celui Rău, a diavolului. De aceea, există unele superstiții, în special în Bucovina, potrivit cărora diavolii fac grindina și o aruncă asupra pământului pentru a-i distruge pe oameni prin înfometare, și doar intervenția Providențială și frica de Dumnezeu a „necuraților” face ca grindina și gheața să nu fie aruncată toată asupra oamenilor. Sfântul Ilie trage cu tunul și arcul în aceștia, să nu-i lase să dea cu grindină. Se mai credea că grindina este făcută de draci cu ajutorul copiilor îngropați nebotezați, așa-numiții moroi, care duceau gheața asupra satului unde s-a întâmplat nașterea lor nelegiuită[13].

În această privință se întâlnesc credințe aflate la interferența dintre creștinism și vechi culte păgâne, ori sincretisme rezulate din aceste interferențe sau pur și simplu credințe mitologico-folclorice ancestrale. Prin Bucovina, de pildă se credea că Sfântul Petru este stăpânul grindinei și al balaurului și atunci când vrea să bată un ținut cu grindină cheamă balauri, care „fierb grindina”, și apoi o trimite cu norii în locul unde oamenii au păcătuit. Aproape pretutindeni în spațiul românesc, se mai credea încă la începutul secolului XX că balauri sunt cei care produc și aduc grindina[14]. În Transilvania se credea că ploaia înghețată se formează din respirația rece a balaurului, fie când trece prin văzduh și nori, fie când se bat între ei balaurii[15]. Aceștia sălășluiau, potrivit credințelor populare, în lacuri și iezere din vârful munților, sau în ostroave și păduri inaccesibile omului. Când se ridica în nor „era ca

[9] Idem, *Memoria…*, p. 377.
[10] Idem, *Catastrofe naturale…*, p. 52-53.
[11] Traian Gherman, *Meteorologie populară. Observări, credințe și obiceiuri*, București, 2002, p. 123.
[12] Tudor Pamfile, *Văzduhul după credințele poporului român*, București, 1916, p. 140-143.
[13] *Ibidem*, p.144-147.
[14] Amănunte despre originea, înfățișarea și rolul balaurilor în credințele vechi românești vezi la: Traian Gherman, *op. cit.*, p. 135-142, dar și la Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, București, 2000, p. 232-234; Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, 1994, p. 295-296.
[15] Traian Gherman, *op.cit.*, p. 123; Vezi și: Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, București, 2004, p. 252.

un sul de car", însă nimeni nu l-a văzut în întregime, ci doar părți din trup și coadă, atunci când era ascuns în nori.

Rolul balaurului în fenomenele hidrometeorologice era de fapt unul mai mult intermediar, deoarece erau stăpâniți și conduși de solomonari[16], niște oameni înzestrați cu puteri supranaturale, care, între altele, puteau controla văzduhul[17]. Legătura dintre balaur și solomonar scoate în evidență natura demonică și luciferică a acestora. Cu o înfățișare deosebită, adesea respingătoare, purtând asupra lor obiecte magice și o cartea magică, solomonarii erau considerați foarte învățați, cu puteri suprafirești, obținute după ce urmau o școală ezoterică condusă de un arhidemon din celălat tărâm[18]. Îndeobște în Ardeal se credea că sunt oameni sfinți, care erau trimiși prin sate de Dumnezeu ca să încerce credința și milostivirea oamenilor[19]. Dar exista și credința că sunt agenți ai răului, aflați în strânsă legătură cu diavolul, cel mai mare dușman al omului. Această ambivalență a funcției și naturii lor[20] își are originea în suprapunerea sau amestecul stratului mitic ancestral al magicianului demonic cu adstratul creștin al legendei Sfântului Ilie[21]. Necredința și păcătoșenia oamenilor era pedepsită cu grindină, nimicind semănăturile, de către solomonarii înzestrați cu puteri, pe de altă parte, cei demonici erau oricum vindicativi, prin ura funciară ce o manifestau organic față de oameni, și prin urmare procedau la fel, punând în pericol permanent recoltele sătenilor[22]. În ambele cazuri, se spunea că atunci când nu sunt primiți în sate aceștia se răzbunau astfel: mergeau la un lac sau iezer, unde sălășluiau balauri, se rugau din cartea magică a solomonarilor și apa înghețа, apoi mergeau până la mijlocul lacului și tăiau gheața cu un topor. Prin acel loc ieșea balaurul pe care încălecau și ridicau gheța în văzduh de unde sub formă de nori de gheață loveau hotarul satului respectiv[23]. Solomonari malefici nu puteau fi opriți decât de contrasolomonari sau meșteri pietrari, despre care se credea fie că au fost cândva solomonari, fie că sunt oameni sfinți cu puteri de la Dumnezeu. Aceștia printr-un anumit ritual și descântece întorceau grindina și reușeau să alunge pe solomonar și pe balaur. Uneori chiar și babele sau femeile cucernice puteau să-i alunge prin aceleași mijloace pe solomonari și balauri. După credința curentă trasul clopotelor era cel mai bun mijloc de a îndepărta de sat grindina adusă de solomonar și balaur[24]. Aceste clopote erau de multe ori „sfințite pentru gheață"[25]. Cu toate acestea, pentru preîntâpinarea grindinei poporul român a născocit o mulțime de remedii și ritualuri magico-religioase. Când nu se trăgeau clopotele, se bătea toaca. Se rosteau rugăciuni, adresate Maicii Domnuluișsi, iar ceremoniile magice se desfășurau în curțile bisericilor[26]. Se țineau posturi, se tămâiau curțile, casele, se aprindeau lumânări, se aruncau în curte flori de salcie sfințite la Florii sau nuiele de tei adunate în Duminica Mare, ori mlădițe de alun. De asemenea, alimentele și obiectele sfințite la Paști erau un alt remediu contra grindinei[27] O credință străveche, pe care o întâlnim și la alte popoare[28], susține că atunci când începe să bată grindina e folositor să împlânți în pământ un obiect de fier(cum ar fi toporul, cuțitul, sapa, lopata) ori să-l așezi într-un anumit fel pentru că atunci încetază să mai bată[29]. Dar cel mai sigur pentru țăranul român ca să-i fie ocolită gospodăria și ogorul de vremuri grele și grindină era să fie credincios și evlavios.

---

[16] *Ibidem*, p. 137-139.
[17] Despre aspectul, puterile și atribuțiile lor, vezi amănunte la Traian Gherman, *op.cit.*, p. 142-150; Marcel Olinescu, *op.cit.*, p. 253-254; Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, 1994, p. 243-245.
[18] Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1987, p. 424.
[19] Traian Gherman, *op.cit.*, p. 145.
[20] Victor Kernbach, *op.cit.*, p. 245.
[21] Romulus Vulcănescu, *op.cit.*, p. 426.
[22] *Ibidem*; Victor Kernbach, *op.cit.*, p. 245
[23] Traian Gherman, *op.cit.* p. 123-124, 147-148
[24] *Ibidem*, p. 148-150; Romulus Vulcănescu, *op.cit.*, p. 425.
[25] Tudor Pamfile, *Văzduhul…*, p. 150.
[26] Romulus Vulcănescu, *op.cit.*, p. 425.
[27] Traian Gherman, *op.cit.*, p. 125-129; Tudor Pamfile, *Văzduhul…*, p. 150-153.
[28] De pildă, la slavi de sud și la unguri. Vezi: Gh. F. Ciaușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, București, 2005, p. 178, 216
[29] Traian Gherman, *op.cit.*, p. 125-129; Kádár József, *Folclor românesc din nordul Ardealului*, București, 2005, p. 77-78, 118-119.

Într-o vreme în care agricultura constituia principala modalitate de trai era absolut natural ca multitudinea de sărbători creștine oficiale și neoficiale („băbești")-cu unele rădăcini în perioada păgână, însă păstrate cu strictețe prin tradiția străveche-să fie înscrise în calendarul agricol și dedicate bunului mers al lucrărilor agricole. Dintre acestea, nu întâmplător, cele mai multe se țineau pentru a fi scutite semănăturile de grindină, fenomenul meteorologic cel mai nefavorabil. Dar nu doar în timpul verii se țineau aceste sărbători, când efectiv exista pericolul de grindină, ci și iarna sau în celelate anotimpuri, pentru a preîntâmpina pericolul, ceea ce denotă atenția deosebită acordată acestuia[30]. De exemplu, două săptămâni după Bobotează era bine să nu se spele hainele la râu ca să nu bată apoi grindina vara. Pentru același scop trebuiau serbate primăvara zilele dedicate Evanghlistul Marcu și Ioan[31]. Cu mare grijă erau respectate joile din timpul postului mare, sau cele dintre Pași și Rusali- în unele locuri chiar și zilele de marți-când nu se lucra pământul și femeile nu aveau voie să lucreze cu acul ori să spele. La fel, sărbători ca Vinerea Mare, Vinerea Rusaliilor, Aflarea capului Sfântului Ioan, Duminica Tomii Ajunul Armindenului, Foca. etc., și zilele multor sfinți care aveau legătură cu fenomenele meteorologice (Sf. Ilie, Precup, Eliseu, Petru, Gheorghe, Parascheva, Constantin și Elena, Onufrei, Bartolomeu, 40 de Sfinți, Maria Magdalena, Simion Stâlpnicul, Mariana, Gherman, Pantelimon etc.)[32].

Iată o varietate de credințe, superstiții și ritualuri despre grindină, cauza ei și modul în care putea fi preîntâpinată sau îndepărtată. Între acestea se numără superstiția potrivit căreia, atunci când cineva se sinucide, grindina va lovi timp de 7 ani acele locuri, unde s-a comis păcatul[33]. De aici a derivat credința cu privire la moartea groaznică, nefirească, care atrage grindina. Ca o consecință, a mai apărut următoarea superstiție: dacă cel spânzurat, înecat ori omorât în chip nefiresc era transportat în localitatea de obârșie pentru a fi îngropat, atunci desigur peste hotarele pe unde a trecut și locul în care a fost înmormântat va bate grindina în vara următoare până va distruge semănăturile[34]. Traian Gherman care a făcut studii etnologice în Transilvania la începutul secolului XX, afirmă că această credință este răspândită și înrădăcinată mai ales în această provincie, iar „nu arareori a dat de lucru și autorităților civile, căci locuitorii comunelor respective au atacat adeseori pe cei ce transportau mortul". Ba mai mult, în unele părți ale Transilvaniei locuitorii erau stăpâniți de ideea că numai dacă vor ucide și pe cei care transportau mortul vor putea scăpa de grindină. Totuși, mai exista și credința că grindina va lovi satele numai dacă nu au tras clopotele la biserică în momentul când se transporta mortul peste hotarul lor[35].

În acestă categorie de superstiții, ușor bizare și de natură conflictuală, putem încadra și cazul de la Suiug. Dacă celelalte credințe și superstiții legate de grindină aveau un caracter de aparență, izvorât din imaginația fabuloasă și fundamentat, în general, pe acțiunea unor forțe supranaturale, această superstiție născută din acțiunea iresponsabilă a omului se putea concretiza în contingent și putea genera conflicte interumane, după cum s-a întîmplat în 1928 la Suiug. Însă o astfel de superstiție, ce excedea de multe ori, prin urmările sale, cadrul familial și cutumele de coeziune și pace comunitară, se destrăma acum treptat sub presiunea unui stat organizat pe principii moderne și raționale, care nu mai tolera excesele unor superstiții. S-a văzut, de pildă, cum revolta localnicilor din Suiug, generată de acestă superstiție, a fost estompată prin decizia autorităților și înăbușită prin intervenția în forță a jandarmeriei, astfel încât și cei care credeau cu tărie în valabilitatea ei au fost nevoiți să se resemneze și mai apoi, în timp, să-și piardă convingerile.

[30] *Ibidem*, p. 129.
[31] Tudor Pamfile, *Văzduhul…*, p. 145, 148-149.
[32] Traian Gherman, *op.cit*, p. 130-133
[33] Tudor Pamfile, *Văzduhul...*, p. 142
[34] *Ibidem*, 150.
[35] Traian Gherman, *op.cit.*, p. 134.

ANEXE

1.

Prefectura județului Bihor

Domnului Comandant al ocoalelor de jandarmi

Oradea.

Am onoarea a Vă ruga să binevoiți a ne pune la dispoziție un detașament de 40 de jamdarmi sub conducerea unui ofițer pentru a merge în Comuna Suiug unde se întâmplă cazul următor.

Un locuitor din comuna Popești pe când transporta o mașină de treierat din nenorocire a fost călcat de mașină și omorât pe loc. Familia primind autorizație de a transporta cadavrul în comuna Popești, locuitorii din comunele vecine se opun, ei opresc transportarea cadavrului în credința că dacă va fi trecut prin comunele lor vor fi pedepsiți de Dumnezeu cu grindină și li se va nimici hotarul.

În prezent locuitorii se află adunați în număr de circa 200, înarmați cu coasă, secure etc.

Oradea, la 30 august 1928

Prefect delegat

Șeful serviciului

2.

Domnule Prefect,

În ziua de 29 Aug. 1928 cu onoare v-am raportat că în comuna Suiug s-a întâmplat un accident, al cărui cadavru era să se transporte la domiciliul accidentatului în comuna Popești.

Văduva decedatului accidentat a obținut autorizație de transport de la acest oficiu.

În timpul transportării s-a adunat locuitorii comunei Suiug la locul unde era așezat accidentatul și nu au lăsat să transporte cadavrul din diferite motive.

Văduva ne-a cerut ca să-i dăm ajutor pentru a se putea face transportul. Am dat ordin jandarmilor pentru a lua parte la acest transport, [dar] locuitorii văzând aceste dispoziții se împotrivesc și nu permit transportarea cadavrului.

În urma dispozițiilor D-voastră date companiei de jandarmi am primit 40 de jandarmi și am concentrat jandarmi din plasă cu ajutorul cărora am baricadat cimitirul și s-a făcut transportarea cadavrului în comuna Popești.

Odată cu jandarmi au sosit reprezentantul parchetului prin ai cărei ordonanță s-a și făcut arestările agenților provocatori, cărora s-a dresat acte de dare în judecată.

Cercetările în această cauză se efectuează de Parchetul Tribunalului Bihor și sunt în curgere.

Marghita, la 30 August 1928.

Pretor.

3.

Nr. 3410
1928, luna Aug.,ziua 31.
Compania de jandarmi Bihor
Către Prefectura județului Bihor. Oradia

Am onoarea a raporta următoarele:

În ziua de 27 August a.c. locuitorul Pintuța Vasilie din comuna Popești, plasa Marghita, pe când transporta o mașină de treierat în comuna Suiug, aceeași plasă a fost omorât pe loc de mașină.

Familia a primit autorizația de a transporta și înmormânta cadavrul în comuna Popești.- Populația din comuna Suiug, în ziua de 30 august a.c. s-a opus autorităților și jandarmeriei cu sape, coase etc. fiind stăpâniți de superstiția că, dacă cadavrul va fi transportat prin comună, hotarul va fi bătut de grindină, și au oprit transportarea cadavrului, îngropându-l cu forța fără preot. – A mers la fața locului, împreună cu D-l procuror Petruc de la Trib. Bihor și 40 de jandarmi. S-a arestat capii răzvrătitori, cadavrul s-a predat familiei și s-a transportat în comuna Popești.

Nu s-a întâmplat nici un incident. Populația a rămas liniștită. A fost la fața locului D-l Locot. Colonel Ivașcu, Comandantul regimentului 7 Jandarmi, D-l Pretor al Plasei Marghita.

Cercetările continuă și instigatorii se vor înainta parchetului Tribunalului Bihor cu actele dresate.

Comandantul Companiei jand. Bihor

Capitan

4.

Administrativ.
10338/1928

Obiect: Se raportează Onoratului Minister cazul de răzvrătire din comuna Suiug.

Domnule Ministru,

Cu onoare vă aducem la cunoștință următoarele :

În ziua de 27 August a.c. locuitorul Pintuța Vasilie, din comuna Popești, plasa Marghita acest județ, pe când transporta o mașină de treierat, în hotarul comunei Suiug aceași plasă, a fost omorât pe loc de mașină, trecând aceasta peste dânsul.

Familia numitului a primit autorizațiunea, de a transporta și înmormânta cadavrul în comuna Popești, comuna de origine a decedatului. Populațiunea din comuna Suiug însă, stăpânită de superstiția, ce se menține în aceste părți, că hotarul acelei comune, peste care se transportă cadavrul, va fi bătută de grindină, și deoarece hotarul comunei Suiug a fost atins de grindină mai înainte de vreo doi ani dupăolaltă, sau opus autorităților și jandarmeriei, și n-au admis transportarea cadavrului. Acești locuitori au înscenat o adevărată rebeliune, înarmându-se cu coase, cu sape și cu ciomege și au îngropat cadavrul ei cu forța fără preot. Cazul a luat așa proporții, încât a trebuit să descindă la fața locului, împreună cu d-nul procuror Petruc de la tribunalul Bihor, 40 de jandarmi pe două autocamioane, care să restabilească ordinea.

După apariția jandarmilor și a procurorului ordinea s-a restabilit, iar cadavrul a fost predat familiei și transportat în comuna Popești.

Sosind jandarmii în localitate, populațiunea arămas liniștită și nu s-a mai produs nici un incident.

Din partea autorităților au mai fost la fața locului Dl. Locot. Colonel Ivașcu, Comandantul regimentului 7 Jandarmi și Dl. Pretor al plășii Marghita.

Cercetările sunt în curs și după terminare instigatorii se vor înainta Parchetului Tribunalului, împreună cu actele dresate.

Oradea, la 31 august 1928

Prefect delegat

Șeful serviciului.

Domniei Sale
Domnului Ministru de Interne
D-l Subsecretar de stat R. Franasovici

București

ÎMPĂRȚIREA ADMINISTRATIVĂ ȘI STRUCTURA ETNICĂ A JUDEȚULUI BIHOR DIN 1943

Doina-Gabriela ANANIE*

THE ADMINISTRATIVE REARRANGEMENT AND THE ETHNIC STRUCTURE OF BIHOR COUNTY FROM 1943

Abstract

After the Vienna Arbitration, the northern part of Bihor county, including the towns of Oradea, Salonta and a hundred and eighty three villages, was lost in favour of Hungary. One hundred and forty three villages and the town of Beiuș remained in the Romanian territory. Due to this fact, a new administrative rearrangement was necessary, in order to reorganize the remaining area. The authorities chose for a more practical model, a simplified one, according to the realities of war. Also the dynamic of the population changed, many hungarians leaving for the occupied territory, while a lot of romanians took refuge in the part of Bihor county remained unoccupied. The seven districts formed in 1942 lost more than half of the villages they had in the interwar period, and a large number of inhabitants.

Bihor county will be reunited after the liberation of north-western Transylvania in october 1944 and will regain its old borders, those before august 1940.

Key words: Vienna Arbitration, Bihor county, administrative rearrangement, ethnic structure, nationalities.

După 30 august 1940, ca o consecință a aplicării Dictatului de la Viena, partea nordică a județului Bihor, incluzând aici orașele Oradea și Salonta și 183 de sate, adică mai mult de jumătate din numărul satelor aparținând județului, au fost cedate Ungariei. Cele 143 de sate rămase în România, plus orașul Beiuș, au fost grupate inițial în cinci plase – Beiuș, Beliu, Ceica, Tinca și Vașcău –, la care s-au mai adăugat apoi alte patru: Serghiș, Holod, Girișul Negru și Sudrigiu[1].

O nouă reorganizare teritorială a fost impusă de starea de război în care se afla România. S-a optat pentru un model mai practic, simplificat, în concordanță cu necesitatea asigurării producției și a unei mai bune legături între diferite localități. Astfel, conform dispozițiilor art.4[2] din decretul lege nr. 228 publicat în Monitorul Oficial nr.20 din 24 ianuarie 1942[3], s-a trecut la o nouă arondare a comunelor din județul Bihor. Această nouă reorganizare s-a impus în urma unor rapoarte primite de la prefecți, în care se constata existența unor comune rurale cu

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, email: gabiananie@yahoo.com

[1] Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 304.

[2] Acest articol reglementa situația comunelor; ele puteau avea în componență unul sau mai multe sate, și puteau beneficia de venituri de minimum 200 de mii de lei anual. Vezi Viorel Stănică, *Administrarea teritoriului României în timpul celui de-al doilea război mondial*, în *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 19/2007, p. 112-114, *http://www.rtsa.ro/files/TRAS-19-2007-11Stanica.pdf.*

[3] *Monografia județului Bihor 1943*, editată de Prefectura Județului Bihor, p. 18.

venituri extrem de reduse, sub 50 de mii de lei[4], care nu puteau suporta cheltuielile necesare întreținerii administrației proprii. Noua arondare a ținut seama, pe lângă situația financiară a fiecărei comune în parte, și de așezarea lor geografică, căile de comunicație și tradiția istorică.

Potrivit noilor dispoziții, județul Bihor, cu o suprafață de 406.441 ha și 66 arii[5], a fost împărțit în șapte plase: Beiuș, Beliu, Ceica, Ciumeghiu, Holod, Tinca și Vașcău. Numărul comunelor rurale se ridica la 115, iar cel al satelor la 237. Numărul comunelor desființate ca urmare a contopirii cu altele a fost de 84[6].

În cele ce urmează, vom prezenta situația administrativă a fiecărei plase în parte, comunele componente, precum și satele care formau comuna[7]:

Plasa	Nr.crt. al comunelor	Comune	Nr.crt. al satelor	Satele care formează comuna
BEIUȘ	1	Budureasa	1	Budureasa*[8]
			2	Burda
			3	Cresuia
	2	Căbești	4	Căbești*
			5	Josani-Gurbești
	3	Curățele	6	Curățele*
			7	Nimăești
	4	Drăgănești	8	Belejeni
			9	Drăgănești*
			10	Negru
			11	Sebiș
			12	Țigănești
	5	Finiș	13	Finiș*
			14	Fiziș
	6	Lunca Vișagului	15	Lunca Vișagului*
	7	Meziad	16	Beiușele
			17	Cresuia
			18	Meziad*
	8	Mizieș	19	Mizieș*
			20	Seliște de Beiuș
			21	Talpe
			22	Teleac
	9	Pocola	23	Feneriș
			24	Petrani
			25	Pocola*
			26	Sânmartin de Beiuș
	10	Remetea	27	Delani
			28	Drăgoteni
			29	Remetea*
			30	Șoimuș Petreasa
	11	Remeți-Poiana	31	Remeți-Poiana
	12	Roșia	32	Roșia*
			33	Sohodol-Lazuri
	13	Șuncuiuș	34	Ioaniș
			35	Șuncuiuș*
	14	Tărcaia	36	Mierag
			37	Tărcaia*
			38	Tărcăița
			39	Totoreni
	15	Zece Hotare	40	Zece Hotare*

[4] V. Stănică, *op. cit.*, p. 113.
[5] *Monografia județului Bihor*, p. 18.
[6] V. Stănică, *op. cit.*, p. 114.
[7] *Monografia județului Bihor*, p. 18-26.
[8] Simbolul „*” arată reședința comunei.

BELIU	16	Agriș	41	Agriș*
			42	Botfeiu
	17	Archiș	43	Archiș*
			44	Bârzești
			45	Nermiș
	18	Beliu	46	Beliu*
	19	Cărand	47	Cărand*
			48	Sâc
	20	Chișlaca	49	Chișlaca*
	21	Craiva	50	Craiva*
			51	Coroiu
			52	Rogoz de Beliu
			53	Șiad
	22	Groșeni	54	Groșeni*
	23	Hășmaș	55	Clit
			56	Hășmaș*
			57	Urviș de Beliu
	24	Mărăuș	58	Ciuntești
			59	Mărăuș*
			60	Secaciu
			61	Stoinești
	25	Mocirla	62	Mocirla*
	26	Susag	63	Susag*
			64	Tălmaciu
	27	Tăgădău	65	Bănești
			66	Bochia
			67	Comănești
			68	Tăgădău*
	28	Ucuriș	69	Ucuriș*
CEICA	29	Călățea	70	Călățea*[9]
	30	Ceica	71	Bucium
			72	Cârpeștii Mici
			73	Ceica*
			74	Dușești
			75	Incești
	31	Ceișoara	76	Bucuroaia
			77	Ceișoara*
			78	Cotiglet
	32	Copăcel	79	Chijic◘
			80	Copăcel*◘
	33	Dobrești	81	Dobrești*
	34	Drăgești	82	Dicănești
			83	Drăgești*
			84	Stracoș
			85	Topești
	35	Felcheriu	86	Felcheriu◘[10]
	36	Hidișel	87	Cârpeștii Mari
			88	Crânești
			89	Hidișel*
	37	Hidișelul de Sus	90	Hidișelul de Sus*
	38	Hotar	91	Hotar*
			92	Subpiatră

[9] În perioada interbelică aparținuse de plasa Aleșd.
[10] Așezările marcate cu simbolul "◘" au aparținut în perioada interbelică plasei Centrale.

	39	Lăzăreni	93 94 95 96	Bicăcel Calea Mare Gruilung Lăzăreni*
	40	Luncasprie	97	Luncasprie*
	41	Mierlău	98	Mierlău*
	42	Miheleu	99 100	Cărăndeni Miheleu*
	43	Sărand	101	Sărand*◙
	44	Sântelec	102	Sântelec*
	45	Serghiș	103 104	Surduc◙ Serghiș*◙
	46	Tășad	105 106	Poiana Tășad Tășad*
	47	Tilecuș	107 108	Borșea◙ Tilecuș*◙
	48	Topa de Sus	109 110 111	Corbești Topa de Jos Topa de Sus*
	49	Vârciorog	112 113	Fâșca◙ Vârciorog*◙[11]
CIUMEGHIU[12]	50	Ant	114	Ant*
	51	Arpășel	115	Arpășel*
	52	Batăr	116	Batăr*
	53	Boiu	117	Boiu*
	54	Ciumeghiu	118	Ciumeghiu*
	55	Ghiorac	119	Ghiorac*
	56	Homorog	120	Homorog*
	57	Regina Maria	121	Regina Maria*
	58	Talpoș	122	Talpoș*
	59	Tămașda	123	Tămașda*
	60	Tăut	124	Tăut*
	61	Tulca	125	Tulca*
HOLOD	62	Căpâlna	126	Căpâlna*○[13]
	63	Coșdeni	127 128 129 130	Coșdeni*●[14] Hidiș● Săliște-Pomezeu● Spinuș Pomezeu◊[15]
	64	Dumbrăvița de Codru	131 132 133	Borz● Dumbrăvița de Codru*● Urviș de Beiuș●
	65	Forău	134	Forău*●
	66	Ginta	135	Ginta*○
	67	Hodișel	136	Hodișel*
	68	Holod	137 138 139	Dumbrăvița◊ Holod*◊ Rogoz-Ceica◊

[11] Așezările marcate cu simbolul "◙" au aparținut în perioada interbelică plasei Tileagd.
[12] Toate localitățile plasei Ciumeghiu au făcut parte din plasa Salonta în perioada interbelică.
[13] Așezările marcate cu simbolul "○" au aparținut în perioada interbelică plasei Tinca.
[14] Așezările marcate cu simbolul "●" au aparținut în perioada interbelică plasei Beiuș.
[15] Așezările marcate cu simbolul "◊" au aparținut în perioada interbelică plasei Ceica.

	69	Lupoaia	140 141 142 143	Forosig◊ Hodiș◊ Lupoaia*◊ Valea Mare de Codru◊
	70	Pomezeu	144 145 146 147	Câmpani-Pomezeu◊ Pomezeu*◊ Sitani◊ Vălani-Pomezeu◊
	71	Răbăgani	148 149 150	Albești● Răbăgani*● Săucani●
	72	Săldăbagiul Mic	151	Săldăbagiul Mic*◊
	73	Sâmbăta	152 153 154	Ogești◊ Rotărești◊ Sâmbăta*◊
	74	Sânnicolaul de Beiuș	155	Sânnicolaul de Beiuș*●
	75	Suplacul de Tinca	156	Suplacul de Tinca*○
	76	Șoimi	157	Șoimi*●
	77	Uileac de Beiuș	158 159 160	Prisaca● Uileac de Beiuș*● Vălani de Beiuș●
	78	Ursad	161 162	Poclușa de Beliu● Ursad*●
	79	Vintere	163 164 165	Copăceni◊ Vărășeni◊ Vintere*◊
TINCA	80	Belfir	166	Belfir*
	81	Călacea	167	Călacea*□[16]
	82	Cărăsău	168	Cărăsău*
	83	Căuașd	169	Căuașd*
	84	Cheșa	170	Cheșa*
	85	Cociuba Mare	171	Cociuba Mare*
	86	Fonău	172	Fonău*
	87	Gepiș	173 174	Cărănzel Gepiș*
	88	Girișul Negru	175	Girișul Negru*
	89	Gurbediu	176	Gurbediu*
	90	Husasăul de Tinca	177	Husasăul de Tinca*
	91	Ianoșda	178	Ianoșda*
	92	Miersig	179	Miersig*
	93	Mociar	180	Mociar*
	94	Olcea	181	Olcea*□
	95	Oșand	182	Oșand*
	96	Petid	183	Petid*
	97	Râpa	184	Râpa*
	98	Sititelec	185	Sititelec*
	99	Șuaieu	186	Șuaieu*◘
	100	Șumugiu	187	Șumugiu*◘
	101	Tinca	188	Tinca*
VAȘCĂU	102	Băița	189	Băița*

[16] Așezările marcate cu simbolul "□" au aparținut în perioada interbelică plasei Beliu.

	103	Buntești	190	Buntești*●
			191	Ferice●
			192	Lelești●
			193	Poenii de Jos●
			194	Poenii de Sus●
			195	Săud●
	104	Călugări	196	Călugări*
			197	Izbuc
	105	Cărpinet	198	Cărpinet*
	106	Câmpanii de Sus	199	Câmpanii de Jos
			200	Câmpanii de Sus*
			201	Fânațe
			202	Sighiștel
	107	Chișcău	203	Chișcău*
			204	Măgura
			205	Valea Neagră de Sus
	108	Criștior	206	Criștior*
			207	Leheceni
			208	Poiana
			209	Sălișteu de Vașcău
	109	Dumbrăvani	210	Brădet
			211	Broaște
			212	Dumbrăvani*
			213	Valea Neagră de Jos
	110	Lazuri de Beiuș	214	Băleni
			215	Cusuiș
			216	Hinchiriș
			217	Lazuri de Beiuș*
	111	Lunca	218	Briheni
			219	Lunca*
			220	Sârbești
			221	Șuștiu
	112	Pietroasa	222	Cociuba Mică Gurani
			223	Pietroasa*
			224	
	113	Rieni	225	Ghighișeni
			226	Petrileni
			227	Rieni*
			228	Sudrigiu
	114	Ștei	229	Hârzești
			230	Hotărel
			231	Seghiște
			232	Ștei*
	115	Vașcău	233	Câmp
			234	Colești
			235	Vașcău*
			236	Vărzarii de Jos
			237	Vărzarii de Sus

Potrivit noii împărțiri, plasa Beiuș avea 15 comune rurale compuse din 40 de sate, plasa Beliu 13 comune cu 29 de sate, plasa Ceica 21 de comune cu 44 de sate, plasa Ciumeghiu 12 comune cu 12 sate, plasa Holod 18 comune cu 40 de sate, plasa Tinca 22 comune cu 23 de sate și plasa Vașcău 14 comune compuse din 49 de sate[17]. Beiușul era considerat comună urbană reședință de județ.

Județul Bihor va fi reîntregit abia după eliberarea nord-vestului Transilvaniei în octombrie 1944 și va reveni la vechea graniță de dinaintea Dictatului de la Viena. După

[17] În 1930 plasa Beiuș avea în componență 62 de localități, Beliu – 32, Ceica – 47, Tinca – 24, Vașcău – 44.

instaurarea administrației românești în această zonă în 1945, se vor menține unitățile administrative anterioare perioadei de ocupație: satul, comuna, plasa și județul. O nouă formă de organizare administrativ-teritorială va primi România în 1950, când pe lângă comune și orașe, vor fi organizate raioane și regiuni, după modelul sovietic. În 1968 se va reveni din nou la împărțirea pe județe.

În anul 1943, populația județului Bihor ajungea la un număr de 217.994 de locuitori, din care 195.877 erau români (89,8%), 18.168 unguri (8,3%) și 3.949 (1,9%) alte naționalități[18]. Făcând o comparație cu recensământul din 1930[19], procentajul populației românești a crescut cu aproape 30%, în timp ce cel al populației maghiare a scăzut cu 18%. Aceste modificări s-au datorat pierderilor teritoriale suferite în urma Dictatului de la Viena, când orașele Oradea și Salonta și o serie de comune și sate din plasele Centrală, Aleșd, Marghita, Săcuieni, Sălard și Tileagd în care populația de etnie maghiară era bine reprezentată, au fost alipite Ungariei. De asemenea, trebuie ținut cont de faptul că zona Depresiunii Beiușului a fost în cea mai mare parte locuită de români, net superiori din punct de vedere numeric altor naționalități. Putem adăuga și populația maghiară care a trecut de bună voie în teritoriile proaspăt ocupate de Ungaria horthyistă, precum si pe cea românească care s-a refugiat în teritoriul rămas neocupat.

Pentru a exemplifica și mai bine aceste transformări, vom arăta situația fiecărei comune a județului în parte, cu numărul de locuitori aferent unei etnii sau alteia[20]. Vom adăuga și cifrele obținute la recensământul din 1930, dar doar pentru plasele care au continuat să funcționeze și în 1943, adică Beiuș, Beliu, Ceica, Tinca și Vașcău, cu toate că și în organizarea și componența acestora au survenit modificări evidente.

I. PLASA BEIUȘ

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Budureasa	2.485	2.474	1	10
2	Căbești	2.240	2.212	8	20
3	Curățele	2.373	2.350	19	4
4	Drăgănești	2.321	2.069	251	- [1][21]
5	Finiș	2.602	1.301	1.293	8
6	Lunca Vișagului	462	457	1	4
7	Meziad	3.501	3.483	-	18
8	Mizieș	1.921	1.921	-	13 [0]
9	Pocola	2.329	2.312	4	13
10	Remetea	3.356	2.564	778	14
11	Remeți Poiana	309	291	1	17
12	Roșia	4.093	4.085	1	7
13	Șuncuiș	1.481	849	619	13
14	Tărcaia	2.964	1.561	1.402	1
15	Zece Hotare	2.381	2.374	-	7
	Total:	34.818	30.303	4.378	137
	Total 1930:	47.234	40.689	5.896	163

[18] *Monografia județului Bihor*, p.71. Acestea sunt cifrele obținute în urma refacerii unor calcule greșite. Cele existente în lucrare erau următoarele: totalul populației județului 217.894, români 196.057, unguri 17.888, alte naționalități 3949.

[19] I. Zainea, *Relații interetnice și interconfesionale în România interbelică. Studiu de caz: județul Bihor*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX,* vol. V, coordonatori Vasile Ciobanu ● Sorin Radu, Tehno Media, Sibiu, 2010, p.129.

[20] *Monografia județului Bihor*, p. 68-71.

[21] Unele calcule au fost făcute greșit sau au fost omise cifre. Refacând calculele, sumele trecute între parantaze au dat rezultatul bun. Astfel de greșeli vom mai întâlni și în cazul altor plase. Si pentru acestea am trecut rezultatul corect între paranteze

II. PLASA BELIU

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Agriș	836	814	3	19
2	Archiș	1.204	1.195	1	8
3	Beliu	2.258	1.860	241	157
4	Cărand	1.611	1.605	1	5
5	Chișlaca	1.098	1.093	1	4
6	Craiva	2.117	2.036	10	71
7	Groșeni	1.123	1.115	-	8
8	Hășmaș	1.413	1.377	2	34
9	Mărăuș	1.784	1.773	7	4
10	Mocirla	847	845	2	-
11	Susag	1.180	1.174	2	4
12	Tăgădău	1.734	1.699	20	15
13	Ucuriș	1.282	1.239	29	14
	Total:	18.487	17.825	319	343
	Total 1930:	20.135	19.181	588	158

III. PLASA CEICA

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Călățea	1.160	1.145	1	14
2	Ceica	4.309	3.933	305	71
3	Ceișoara	2.574	2.553	6	15
4	Copăcel	1.478	1.467	2	9
5	Dobrești	1.350	1.222	18	110
6	Drăgești	2.470	2.311	50 [150]	9
7	Felcheriu	778	777	1	-
8	Hidișel	2.106	2.101	3	2
9	Hidișelul de Sus	1.923	1.913	7	3
10	Hotar	2.028	2.025	1	2
11	Lăzăreni	2.576	2.519	10	47
12	Luncasprie	1.042	1.041	-	1
13	Mierlău	1.107	999	8 [108]	-
14	Miheleu	934	932	-	2
15	Sărand	973	934	2	37
16	Sântelec	938	938	-	-
17	Serghiș	1.881	1.871	2	8
18	Tășad	2.124	1.914	12	198
19	Tilecuș	1.862	1.854	4	4
20	Topa de Sus	2.214	2.148	24	42
21	Vârciorog	2.243	2.224	2	17
	Total:	37.970 [38.070]	36.921 [36.821]	458 [658]	591
	Total 1930:	31.760	30.340	876	277

IV. PLASA CIUMEGHIU

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Ant	758	27	731	-
2	Arpășel	1.513	166	1.322	65
3	Batăr	1.939	1.880	37	82
4	Boiu	1.388	239	1.140	9
5	Ciumeghiu	2.499	2.156	197	146
6	Ghiorac	2.106	611	1.454	41
7	Homorog	1.636	1.574	47	15
8	Regina Maria	1.342	1.341	-	1
9	Talpoș	2.302	2.158	104	40
10	Tămașda	1.941	1.115	614	212
11	Tăut	1.814	1.565	188	61
12	Tulca	3.785	3.750	26	9
	Total:	23.023	16.582	5.860	581

V. PLASA HOLOD

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Căpâlna	876	873	1	2
2	Coșdeni	2.381	2.357	6	18
3	Dumbrăvița de Codru	3.180	3.173	-	7
4	Forău	1.524	1.518	-	6
5	Ginta	1.688	518	1.101	69
6	Hodișel	599	593	-	6
7	Holod	2.039	2.024	5	10
8	Lupoaia	2.052	2.007	7	38
10	Răbăgani	2.302	2.351	5	46
11	Săldăbagiul Mic	1.203	1.198	4	15
12	Sâmbăta	1.639	1.594	30	15
13	Sânicolau-Beiuș	380	376	-	4
14	Suplacul-Tinca	873	797	68	8
15	Șoimi	536	469	9	58
16	Uileac de Beiuș	2.429	1.599	820	10
17	Ursad	668	659	-	9
18	Vintere	2.734	2.695	11	252
	Total:	29.870	27.408	2.085	377

VI. PLASA TINCA

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Belfir	1.227	60	1.164	3
2	Călacea	1.042	1.020	4	18
3	Cărăsău	1.288	1.207	4	77
4	Căuașd	1.018	1.010	6	2
5	Cheșa	1.569	1.409	139	21

6	Cociuba Mare	1.546	1.530	10	5 [6]
7	Fonău	714	690	-	24
8	Gepiș	1.301	1.114	9 [89]	98
9	Girișul Negru	1.387	1.366	16	5
10	Gurbediu	2.059	1.863	117	79
11	Husasăul de Tinca	1.755	1.739	6	10
12	Ianoșda	2.410	2.383	26	1
13	Miersig	1.146	1.143	3	-
14	Mociar	817	811	6	-
15	Olcea	845	834	-	11
16	Oșand	1.112	1.079	1	32
17	Petid	11.95	1.195	-	-
18	Râpa	1.083	1.078	1	4
19	Sititelec	1.454	1.427	12	15
20	Șauaieu	832	464	317	51
21	Sumugiu	1.031	1.001	2	28
22	Tinca	4.100	1.640	1.967	493
	Total:	30.931	26.143 [26.063]	3.810 [3.890]	788 [978]
	Total 1930:	35.326	29.870	6.675	367

VII. PLASA VAȘCĂU

Nr.crt.	Comuna	Total	Români	Unguri	Alte naționalități
1	Băița	772	693	37	42
2	Buntești	3.913	3.909	-	4
3	Călugări	2.416	2.410	-	6
4	Cărpinet	685	668	-	17
5	Câmpanii de Sus	2.026	2.015	5	6
6	Chișcău	2.028	2.024	-	4
7	Criștior	3.383	3.375	-	20 [8]
8	Dumbrăvani	2.197	2.177	2	3 [18]
9	Lazuri de Beiuș	3.061	3.056	-	5
10	Lunca	2.665	2.624	7	34
11	Petroasa	2.613	2.581	2	30
12	Rieni	3.051	2.976	19	56
13	Știei	1.944	1.919	7	18
14	Vașcău	4.213	4.125	59	29
	Total:	34.967	34.552	138	277
	Total 1930:	30.429	20.727	423	174

Dacă în mediul rural trăiau 210.166 de locuitori, dintre care 189.554 de români, 17.328 de unguri și 3.284 alte naționalități, în singurul oraș al județului, de fapt comună urbană, Beiușul, situația se prezenta astfel:

Total	Români	Unguri	Alte naționalități
7.828	6.323	840	665

Față de 1930[22], observăm că populația a crescut de trei ori, doar că numărul românilor a crescut în detrimentul maghiarilor, ajungând să fie de aproape 8 ori mai mulți decât cei din urmă.

Structura etnică a plaselor din județul Bihor care au rămas în teritoriul românesc nu s-a schimbat dramatic după Dictatul de la Viena. Analizând aceste tabele și făcând o comparație cu situația anterioară, vom observa că cifrele nu variază atât de mult. Există desigur și câteva excepții în cazul locuitorilor români ai plasei Beiuș, ai locuitorilor români și unguri ai plasei Ceica și a maghiarilor din plasa Vașcău, al căror număr a scăzut destul de mult, între aproximativ 5 și 15 mii de oameni.

Aici trebuie să ținem cont de faptul că plasele au pierdut mai bine de jumătate din comunele și satele ce intrau în componența lor. În restul plaselor creșterea sau scăderea numărului de locuitori au fost în cote rezonabile și normale pentru perioada despre care discutăm. Plecările populației maghiare în partea ocupată a Bihorului, precum și numărul mare de refugiați români venind dinspre aceste teritorii au marcat dinamica populației județului în perioada 1940-1944.

[22] I. Zainea, *Relații interetnice și interconfesionale*, p. 129 (atunci Beiușul avea 4.293 de locuitori, dintre care 2.574 erau români, 1.121 maghiari și 499 alte naționalități).

EXCLUDERI DIN PARTIDUL MUNCITORESC ROMÂN ÎN ANUL 1952. CAZUL COMITETULUI RAIONAL ORADEA

Ion ZAINEA*

EXCLUSIONS FROM THE ROMANIAN LABOUR PARTY IN THE YEAR 1952. THE CASE OF ORADEA RAIONAL COMMITTEE

Abstract

The purging campaign from the year 1952, unfolded under the mark of offensive against the kulaks. According to the directions of the CC of RLP, within the base organizations it was handled strengthening of party life and the discovery/ unmasking and removal of "spiteful, exploiting, kulak elements". The party organizations within Oradea regional committee proceeded also to the exclusion of those who have harmed the party`s activity. The reasons of the exclusions were numerous and various: from losing the party member card, fee non-payment, non-participation in organization`s gatherings or in the election of party`s ruling body, deviation from the party`s line or the proletarian line; from connections with the kulaks, sabotage of the collecting plan, spiteful attitude towards GAC, party or government or undermining the base organization, unfulfilling the party tasks, a trendy accusation being that of "sneaking in the party in order to hide the past" (kulak, legionary, horthyst gendarme or member of any subversive organization), but also to undermine it from the interior.

Key words: Party, organization, purging, kulak, enemy.

Strategia comuniștilor români, în primii ani după ieșirea din ilegalitate (după 23 august 1944) de a transforma PCR dintr-un partid de „revoluționari profesioniști" într-un partid de mase, integrat în societate, s-a concretizat, mai întâi, într-o substanțială lărgire a rândurilor sale. Politica masivă de recrutări, orchestrată de conducerea PCR (Ana Pauker și Miron Constantinescu), a adus alături de comuniști numeroși oportuniști, atrași de posibilitatea de a ajunge la favoruri și privilegii, prin „colaborare politică". Recrutarea în masă, fără criterii de ideologie, menită să suplinească lipsa de cadre cu experiență, a adus în partid muncitori agricoli, aflați în situația de șomeri, membrii ai minorităților naționale, contingente de foști prizonieri de război, reîntorși din URSS, elemente compromise, organizații și grupări legionare[1].

La scurt timp după crearea partidului unic (februarie 1948), admiterile în partid au fost oprite, iar cei rămași au fost supuși unor verificări, urmate de înlăturarea celor considerați nesiguri, în contextul în care se abandonează ideea partidului de masă, PMR urmând să devină un partid al clasei proletare. Pentru uzul președinților comisiilor de epurare, CC al PMR a elaborat directive cuprinzând criteriile de excludere din partid. Primele vizate

* Universitatea din Oradea, ionszainea@yahoo.com

[1] Stelian Tănase, *Elite și societăți. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej 1948-1965*, București: Humanitas, 1998, p. 48

erau „elementele exploatatoare" (chiaburi, speculanți, negustori, patroni etc.), apoi cei cu „activitate în mișcările fasciste", elemente care „au participat la jafuri, asupriri și crime împotriva populației sovietice", pentru „activitate dușmănoasă" desfășurată după 23 august 1944, dar și pentru „descompunere morală" ori „abateri grave de la linia partidului", „elemente șovine" ori „antisovietice", social-democrații de dreapta, considerați spărgători ai unității clasei muncitoare[2].

Campania de epurări din cursul anului 1952, s-a desfășurat sub semnul ofensivei împotriva chiaburilor[3]. Conform directivelor CC al PMR, în cadrul organizațiilor de bază a fost prelucrată întărirea vieții de partid și descoperirea/demascarea „elementelor dușmănoase, exploatatoare și chiaburești" care au dăunat activității partidului și care au fost sprijinite de „capul deviatorilor de dreapta", Vasile Luca, Teohari Georgescu și Ana Pauker .

Am prezentat, într-un studiu anterior, procesul de excludere din partid desfășurat la nivelul Comitetului orășenesc Oradea[4]. Ne propunem, în lucrarea de față, să urmărim același proces la nivelul Comitetului raional Oradea, ce îngloba organizațiile de bază din localitățile aflate în preajma municipiului.

Din organizația de bază Sărand, au fost excluși, în ședința din 26 iunie 1952, Bodea Dumitru și Bot Ioan. Cel dintâi, de naționalitate român și profesie țăran sărac, este exclus pentru că, din neglijență, își pierduse carnetul de membru; în plus, se manifesta împotriva GAC și își însușise secara strânsă pentru poporul coreean[5]. Bot Ioan, de asemenea țăran sărac român, este condamnat la patru ani închisoare pe motiv că, fiind colector în comuna Copăcel, ar fi sustras două tone de cereale. I s-au adăugat acuzația de abatere de la morala proletară, dar și aceea de „demoralizare a organizației de bază", pe timpul cât fusese secretar al acesteia[6].

Din organizația de bază Săldăbagiul de Munte a fost exclus, la 22 septembrie 1952, Blaja Arpad, agricultor de naționalitate maghiară, pe motiv că nu a participat la adunările organizației și a pierdut carnetul de membru. În ședința din 18 octombrie 1952, a organizației de bază „Secera și Ciocanul", GAC Sântimbreu, au fost „prelucrate" abaterile lui Kalmar Andrei, trimis în judecată pentru că a furat o căruță de la GAC. Excluderea sa a fost votată în unanimitate[7]. Din aceeași organizație au mai fost excluși, Vincze Alexandru, țăran mijlocaș, maghiar, pe motiv că a amenințat conducerea GAC, avea legături cu chiaburii, cărora le-a divulgat secretele partidului și, la fel, Kiss Carol și Kocsis Ioan, ambii considerați chiaburi, deci dușmani ai regimului. Podadi Ema, casnică și Podadi Alexandru, țăran sărac, sunt excluși pentru că nu au luat parte la ședințele organizației, pentru atitudine dușmănoasă față de GAC, Partid și Guvern; ambii au semnat declarații prin care renunțau la calitatea de membru de partid, cel din urmă aruncând și carnetul.

Mai multe excluderi s-au făcut din organizația „Cooperativa" Sălard. În ședința din 22 ianuarie 1952, au fost prelucrate „abaterile" lui Demeter Emeric, plugar maghiar, Costa Elena și Közak Iuliana, ambele casnice. Sunt excluși ca dușmani ai GAC și abateri de la linia partidului. Alte două excluderi au loc la 20 februarie 1952. Șipoș Ioan și Szabo Ioan**,** plugari maghiari, demascați ca fiind chiaburi, cu atitudine dușmănoasă față de GAC, subminarea organizației de bază, neîndeplinirea sarcinilor de partid. Cel dintâi strânsese

---

[2] Nicoleta Ionescu-Gură, „Verificarea membrilor Partidului Muncitoresc Român", în *Arhivele Securității*, București: Nemira, 2004, p. 326-329

[3] La 3 iulie 1952, Gheorghe Gheorghiu-Dej a anunțat relansarea campaniei împotriva chiaburilor și a mobilizat, prin intermediul presei, masele țărănimii muncitoare la luptă fără milă împotriva acesteia. Într-un interval de 3 luni au fost descoperiți peste 100.000 de chiaburi infiltrați în rândurile țărănimii mijlocașe. Presa publica zilnic relatări despre chiaburi condamnați pentru sabotaj, acțiuni de diversiune, nepredarea cotelor de colectare, refuzul de a achita impozitul. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași: Polirom, 2002, p. 109

[4] I. Zainea, „Purge of the Romanian Workers Party in the Years 1951-1952. Case of the Oradea Town Commitee" (Epurări din Partidul Muncitoresc Român în anii 1951-1952. Cazul Comitetului Orășenesc Oradea), în *Analele Universității din Oradea*, fascicola Istorie-Arheologie, tom XXI, 2011, p. 158-167

[5] Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, fond *Comitetul Județean Bihor al PCR*, dos. 30/1952, f. 13-17

[6] *Ibidem*, f. 25-29

[7] *Ibidem*, dos. 25, f. 93-94, 101-102

bani/avere pentru a-și aduce acasă tatăl de la Canal[8]. Demascați drept chiaburi strecurați în partid, și excluși din organizație, au mai fost profesorul Levei Emeric, posesor a 15 ha de pământ, și Kiss Adalbert, fost membru al unei bande teroriste în 1949[9].

Din cadrul organizației de bază Santăul Mic a fost exclus, în ședința din 29 ianuarie 1952, Szabo Iosif, pentru abateri de la linia partidului, iar în ședința din 24 februarie, același an, Kabai Vicențiu, agricultor maghiar, fost jandarm în regimul horthyst și pentru contrabandă. Se înscrisese în partid pentru a-și ascunde trecutul. Din aceeași organizație au mai fost excluși Szücs Ludovic și Kiss Coloman. Primul, de profesie țăran sărac, se manifestase dușmănos față de GAC și partid, în timp ce ultimul, tot țăran sărac, maghiar, intrase în partid pentru a-și ascunde trecutul de fost conducător/lider al partidului imredist[10].

Din cadrul organizației de bază Roșiori s-au efectuat, în 1952, cinci excluderi. Cele dintâi au avut loc la 2 martie, când au fost excluși Szabo Carol, Papp Emeric, ambii plugari, maghiari, și Kozma Iuliana, casnică. Motivele excluderii sunt aceleași: abateri de la linia partidului, atitudine dușmănoasă față de GAC, neparticiparea la ședințe, neplata cotizației[11]. Pasla Gheorghe, învățător român, este exclus, la 30 iulie 1952, pe motiv că s-a înscris în partid pentru a-și ascunde trecutul de fost legionar și membru al PSD; în plus, se manifestase deschis contra partidului și înființării GAC-ului, la fel ca și Varga Gavril, care, în plus, sabota planul de colectare, alături de chiaburi, cărora le divulga secretele partidului[12].

Nagy Valentin, agricultor maghiar, a fost exclus din organizația de bază GAC Tămășeu, la 4 martie 1952. Acuzele ce i se aduceau erau copleșitoare: a încălcat Directivele CC al PMR, nu a participat la alegerea organelor conducătoare de partid, nu a plătit cotizația și a înjurat partidul; „tovarășii" săi au mai arătat că este bețiv, influențat de chiaburi și a furat 40 de kg din grâul ce trebuia însămânțat toamna[13]. În aceeași zi, era exclus din organizația de bază Oșand, Susman Ioan, pentru că s-a opus predării cotelor, iar în trecut a simpatizat cu legionarii. Membrii organizației au votat excluderea în unanimitate, la fel ca și în cazul lui Țenț Ioan, țăran sărac, român, care și-a declinat calitatea de membru de partid, afirmând că „toți comuniștii vor fi omorâți"; pa lângă aceasta, divulga chiaburilor și elementelor necinstite secretele partidului[14].

În ședința organizației de bază Cetariu, din 13 martie 1952, au fost excluși Borosznyai Ileana și Nagy Ludovic, ambii pentru că n-au fost prezenți la alegerea organelor conducătoare, nu frecventau adunările de partid și n-au plătit cotizația. În schimb, Kiss Ludovic, exclus în ședința din 2 august 1952, la care au fost prezenți 22 din cei 32 de membri, a fost demascat drept chiabur și exploatator, strecurat în partid pentru a-și ascunde trecutul, dar și pentru a-l submina din interior, fapte pe care împricinatul și le-a recunoscut[15].

Mai multe excluderi s-au făcut în organizația de bază GAC Borș. Cea dintâi, petrecută în ședința extraordinară din 17 martie 1952, l-a vizat pe David Emeric, maghiar, membru în GAC. Următorii excluși au fost Bodö Coloman și Banoczi Rozalia, țărani săraci, maghiari, acuzați de abateri de la linia partidului, neplata cotizației, neparticiparea la alegerea organelor conducătoare[16]. Din aceeași organizație, una puternică, din moment ce număra 122 membri, au mai fost excluși, în ședința din 6 aprilie 1952, Vass Iuliu, Bonaczi Irina și Buda Margareta, toți membrii ai GAC și de naționalitate maghiară.

Excluderi multe au loc și în organizația de bază din comuna Vaida. La 10 aprilie 1952, este exclusă din organizație soția lui Deak Ștefan, care declarase că nu o interesează calitatea de membru de partid. Excluderea s-a făcut la propunerea secretarului organizației, votată în unanimitate, care a arătat că numita s-a înscris în partid crezând „că va primi

[8] *Ibidem*, dos. 27, f. 58-59
[9] *Ibidem*, dos. 28, f. 27-28
[10] *Ibidem*, dos. 27, f. 209-210, dos. 31, f. 128-129
[11] *Ibidem*, dos. 27, f. 207-208, dos. 34, f. 49-50
[12] *Ibidem*, dos. 34, f. 3-4, 121-122
[13] *Ibidem*, dos. 27, f. 211-212
[14] *Ibidem*, dos. 33, f. 157-158
[15] *Ibidem*, dos. 32, f. 53-55
[16] *Ibidem*, dos. 30, f. 9-10, dos. 31, f. 142-143

bogății și pământ". Câteva zile mai târziu, în ședința extraordinară din 16 aprilie 1952, au fost excluși din organizație Lucacs Ileana, Csordaș Rozalia, ambele casnice, naționalitate maghiară, și Kalmar Josif, chiabur, maghiar. Femeile au fost excluse pentru abateri de la linia partidului, respectiv neplata cotizației și absența de la alegerea organelor de conducere, în timp ce lui Kalmar Josif i s-a aplicat eticheta de înscris în partid pentru a-și ascunde trecutul. Fusese președintele Comitetului Provizoriu din sat, funcție din care fusese schimbat pe motiv de beție, ceea ce, implicit, compromitea partidul[17].

Din organizația de bază a comunei Șișterea a fost exclus, la 16 aprilie 1952, Pápa Alexiu, țăran sărac, de naționalitate maghiară, pentru abateri de la linia partidului în timpul cât a fost președinte al Sfatului Popular, iar după ce a fost schimbat din funcție a refuzat sarcinile de partid. Din aceeași organizație, în ședința din 9 august, a fost exclus Danka Josif, țăran sărac, naționalitate maghiară. Acesta fusese condamnat în 1948 la șase luni de închisoare pe motiv că a furat grâu de la batoză pentru chiaburi, cu care ținea legătura și cărora le divulga secretele partidului, contra băutură[18].

Organizația de bază din comuna Palota, în ședința din 19 aprilie 1952, a pus în discuție excluderea lui Kötting Iacob, agricultor, naționalitate germană, și a lui Nilgesz Maria, casnică, de aceeași naționalitate, care se înscriseseră în partid pentru a-și ascunde trecutul de chiaburi, fiind însă demascați datorită vigilenței membrilor[19]. Organizația de bază din comuna Gepiș a exclus din rândurile sale, în ședința din 19 mai 1952, pe Pantea Teodor, țăran român sărac. I se reproșau abateri de la linia partidului, manifestări dușmănoase față de predarea cotelor, neparticiparea la alegerea organelor conducătoare, neplata cotizației și declarația că nu mai vrea să fie membru de partid[20].

Din cadrul organizației de bază Oșorhei a fost exclus, la 3 iunie 1952, Bosos Ladislau, muncitor necalificat maghiar, care, pe lângă faptul că nu-și plătise cotizația din 1946 și nu participa la ședințe, își pierduse și carnetul de membru. În ședința organizației din 3 iulie, în prezența a 39 de membri, au fost discutate abaterile săvârșite de Serac Ioan, țăran român, Lindenmaier Marton, mic meseriaș maghiar, Pop Magdalena, casnică, naționalitate maghiară și Halasz Ioan, țăran maghiar sărac. Dacă Serac Ioan era acuzat că a urmărit, prin înscrierea în partid, interese personale, iar Lindenmaier Marton s-a manifestat dușmănos față de hotărârile partidului și contra reformei monetare, Pop Magdalena, în calitate de deputat al Sfatului Popular Regional, n-a participat la ședințele acestuia și nici la cursurile de învățământ ideologic, declarând că nu are nevoie, iar Halasz Ioan pentru că n-a luat parte la ședințele organizației, nici la alegerea organelor conducătoare de partid, atitudinea sa dușmănoasă fiind dedusă din declarația că partidul a uitat de proletariat[21].

În ședința din 6 august 1952 a organizației de bază din comuna Nojorid, s-a discutat excluderea lui Bocuți Alexandru, țăran român mijlocaș, care, deși mai fusese sancționat cu vot de blam cu avertisment, nu s-a îndreptat; continua să țină legătura cu chiaburii, sabotase planul de stat, neprezentându-se la post când fusese trimis ca delegat de convoi, manifesta atitudine dușmănoasă față de partid și guvern și făcuse agitație printre țărani contra înființării GAC-ului[22].

Organizația de bază din Sfârnaș, în ședința extraordinară din 10 august 1952, a discutat excluderea a patru membri: Todan Gavril, Zsiros Ioan, Todan Florian și Ovici Strul, primii trei români, ultimul evreu, demascați drept chiaburi și acuzați că s-au înscris în partid pentru a-și ascunde trecutul. Toți patru au recunoscut ca fiind juste acuzațiile aduse, iar Zsiros Ioan și Todan Florian și-au exprimat chiar satisfacția pentru faptul că au fost excluși[23].

A fost demascat drept chiabur și dușman al regimului, iar în consecință exclus din GAC și din organizația de bază a comunei Paleu, Dull Alexandru, chiabur maghiar. S-a

[17] *Ibidem*, dos. 25, f. 69, dos. 30, f. 1-6
[18] *Ibidem*, dos. 28, f. 30-31, dos. 32, f. 45-47
[19] *Ibidem*, dos. 34, f. 20-23
[20] *Ibidem*, dos. 30, f. 18-19
[21] *Ibidem*, dos. 31, f. 36-37, 55-61
[22] *Ibidem*, dos. 32, f. 51-52
[23] *Ibidem*, dos. 32, f. 58-60, 161-163, dos. 33, f. 127-128

spus despre el că s-a înscris în GAC pentru a scăpa de greutatea pământului, a lucrat pământul cu brațe de lucru străine, în 1950 a sabotat planul de colectare și nu a predat cota obligatorie; în GAC a încercat să împiedice bunul mers al muncilor, creând o atmosferă nesănătoasă. Din motive asemănătoare, a fost exclus Josza Emeric, maghiar, care a ascuns faptul că e chiabur, poseda 11 ha de pământ, exploata munca altora; în GAC a intrat pentru a împiedica bunul mers al muncii, răspândind zvonul că „în GAC toți mor de foame". La fel ca și Dull Alexandru, a recunoscut ceea ce i se imputase. Din aceeași organizație a mai fost exlcusă și Bende Agneta, casnică, maghiară, care de la verificarea membrilor de partid a refuzat să mai participe la activitățile organizației, se manifesta dușmănos, declarând că partidul nu i-a dat nimic și că în GAC va muri de foame[24].

Din organizația de bază Tășad, a fost exclus, la 6 septembrie 1952, Purda Ioan, funcționar român. Motivele excluderii erau, ca de obicei, mai multe: fusese condamnat la trei luni închisoare după o altercație cu șeful de post, s-a prezentat în stare de ebrietate când a fost secretar al Sfatului Popular și a neglijat munca de partid, spunând că nu primește salariu. Din organizația de partid Nyuved este exclus, în ședința din 22 septembrie 1952, Perei Alexandru, țăran sărac, maghiar. Este acuzat că între anii 1950-1952 a sabotat planul de colectare, nepredând cota obligatorie, că ține legătura cu chiaburii din comună, pentru care a strâns cereale, ca și aceștia să poată preda cota[25].

Din organizația de bază Sântandrei, în ședința din 16 octombrie 1952, la care au fost prezenți 18 din cei 24 de membri, a fost exclus „tovarășul Kiss", probabil președinte. La discuții s-au înscris zece „tovarăși", care au arătat că învinuitul este dictatorial, trăiește bine cu chiaburii, este șovin cu populația maghiară din comună și a ținut fotografia lui C. Zelea Codreanu în cooperativă. Un alt element deviator pus în discuție a fost Turcuț Florian, țăran sărac, român. Din discuții a reieșit că acesta s-a înscris în 1946 în PSD, a avut manifestări dușmănoase față de obligația de predare a cotei; partidul nu-l interesa, declarând că „predă oricând cu bucurie carnetul de membru"[26]. Excluderea celor doi s-a votat în unanimitate.

Aspectele menționate reprezintă doar crâmpeie din tensiunea socială care a dominat societatea românească la începutul anilor 50, o societate în care nu se putea promova dacă aveai „probleme la dosar", dar „un dosar curat, cu origini sănătoase"[27] era deja o calitate personală pe baza căreia se putea avansa pe scara socială.

[24] *Ibidem*, dos. 33, f. 44-45, 71-72, 125-126
[25] *Ibidem*, f. 75-79
[26] *Ibidem*, f. 150-156
[27] Clara Cosmineanu, „Excluderile din Partidul Muncitoresc Român în anii 1956-1957", în *Arhivele Securității*, București: Nemira, 2004, p. 498-499

ÎNFOMETARE - UN MIJLOC DE EXTERMINARE LENTĂ A DEȚINUȚILOR POLITICI DIN PENITENCIARUL ORADEA MARE (1947-1977)

Cristina PUȘCAȘ*

STARVATION - A MEANS OF SLOW EXTERMINATION OF THE POLITICAL PRISONERS IN THE PRISON OF GREAT ORADEA (1947-1977)

Abstract

The Prison from Oradea is part of the Romanian Gulag "typology", created by the new regime installed at power after the World War II. The incommunicado system in Romania is meant not only to punish the "political opponents", but also rather to transform them into obedient citizens of the new social order. The inhuman detention conditions provided by the Prison from Great Oradea were not anything special to the extermination regime applied to the officials imprisoned in Sighet, the "re-educated" students in Pitești or the pupils from Gherla. Hunger, cold and isolation, which marked the whole life spent within the walls of the Prison of Oradea, have left deep scars in the psyche, but also in the physical condition of the thousands of prisoners who passed through. The diet, poor hygiene conditions, lack of medical care, humiliation, isolation, all these made the mine of Oradea to live, in the memories of those who have stepped in, as a terrible experience.

Key words: Oradea Prison, political prisoners, imprisonment, starvation, food rules.

Experiența penitenciarului orădean a reprezentat un capitol funest în viața foștilor deținuți politici români din perioada comunistă, foștii locatari ai cușitor orădene considerând că la Aiud „tot era de o mie de ori mai bine decât la penitenciarul Oradea", în condițiile în care nici la Aiud „nu am fost scoși la aer și am trăit în condiții deosebit de inconfortabile"[1].

Odată transferați din beciurile Securității la Penitenciarul Oradea Mare, viața deținuților politici va continua să curgă într-o altă dimensiune, cea între pereții unei sinistre închisori care și-a căpătat o faimă negativă încă de pe timpul construcției sale[2].

Chiar dacă de la un moment dat deținuții politici nu mai erau bătuți, torturați și umiliți, în sistemul penitenciar din România au fost aplicate alte metode de exterminare și dezumanizare a deținuților.

---

* Drd. Universitatea din Oradea, email: cristinpuscas@yahoo.com

[1] George Sarry, *Viața mea – amintiri din închisoare și libertate*, Editura Dépôt légal - Bibliotheque et Archives nationales du Québec, 2010 Dépôt légal - Bibliotheque et Archives Canada, 2010, accesibil on-line la adresa http://www.scribd.com/doc/40094482/GeorgeSarry, p. 109.

[2] Lucrările la actualul Penitenciar Oradea ar fi început în anul 1752, fiind finalizate în 1758, imobilul beneficiind pe parcursul următorului secol de numeroase intervenții, dezvoltându-se atât în plan orizontal, cât și vertical. (Liviu Borcea, *Memoria Caselor,* Oradea, Editura Arca, 2003, p. 141). Vezi și Adrian Apan, Adrian Bungău, *Contribuții documentare privind justiția și pușcăria capitulară de la Oradea*, în *Revista bihoreană de istorie*, (Oradea) an IV, nr. 6-7, 2006.

Dacă s-a renunțat și la lichidarea fizică prin împușcare, pentru a se face economie de gloanțe, s-a găsit o altă soluție pentru exterminare, mult mai subtilă, care îi făcea pe deținuți, să-și dorească singuri moartea. Astfel, foamea, alături de frig și frică, cei trei „F"[3] care au marcat întreaga existență a foștilor locatari dintre zidurile pereților de la Penitenciarul Oradea, a fost cea mai cumplită experiență la care au fost supuși absolut toți deținuții. Văzuți prin prisma crezului că deținuții politici sunt dușmani ai poporului, autoritățile nu considerau că trebuie epuizate resursele de hrană ale patriei cu această categorie de infractori. În acest sens, an de an se făceau „rectificări" la planul de alimente, în ideea de a se face economii la bugetul statului, în vistieria țării rămânând sume importante de bani economisite prin procesul de substituire sau reducere a unor alimente.

Potrivit unui raport adresat ministrul adjunct de Interne, Marin Jianu, privind starea medicală a deținuților politici de la începutul anului 1950, se admite faptul că „fiecare individ ce duce o viață sedendară are nevoie de 2.000 – 2.200 calorii pe zi"[4], iar caloriile ar trebui să conțină toate elementele necesare întreținerii sănătății fizice a corpului. Față de regimul precedent, nivelul caloric era ceva mai scăzut, dar dacă și acest regim, la limită, ar fi fost respectat nu i-ar fi transformat pe deținuți în niște schelete, „înfometați, cașectici și filiformi, aproape că nu mai au nevoi fiziologice, ajungând la o corporalitate angelică:... îngeri fără fecale"[5].

Profesorul Nicolae Mărgineanu, care a petrecut 16 ani în sistemul carceral românesc, menționează că în regimurile precedente un deținut beneficia zilnic de 2.500 de calorii. Regimul alimentar putea fi îmbunătățit prin facilitatea acordată deținutului de a-și cumpăra pâine, prin dreptul de a primi pachet cu alimente, plus că familiile, cu ocazia vizitelor lunare, aveau dreptul de a le mai aduce și alte alimente[6].

Potrivit regulamentului, deținuților politici care nu muncesc li se aplica Norma 24. Această normă de hrană prevedea acordarea a 2.201 calorii și cuprindea 21 tipuri de alimente: pâine grâu integrală - 100 g; făină de grâu - 5 g; făină de porumb – 300 g; arpacaș – 60 g; fasole uscată boabe – 60 g; carne de vită – 30 g; subproduse carne – 50 g; slănină sărată – 5 g; ulei comestibil – 10 g; cartofi - 400 g; murături diferite (iarna) – 50 g; varză murată – 150 g; ceapă – 30 g; rădăcinoase diferite – 100 g; legume proaspete vara – 300 g; pastă de tomate – 5 g; zahăr - 10 g; marmeladă amestec – 20 g; surogat cafea – 3 g; sare comestibilă – 30 g; respectiv tărâțe pentru borș – 5 g[7].

Renunțând, teoretic, la bătaie, reprezentanții noului regim găsesc alte soluții pentru a-i aduce la ascultare pe opozanți. Alexandru Drăghici, ministrul MAI, într-o ședință privind analiza muncii din penitenciare din 2 decembrie 1953 constată că deținușii nu mai trebuie bătuți, dar nici să primească... prăjituri. El îi sfătuiește pe directorii locurilor privative de libertate să termine „cu mila..., nu să-i batem, dar nici să le dăm prăjituri și să avem milă de ei"[8].

Un astfel de îndemn vine după ce, la începutul anului 1950, un raport al directorului general al DGP către ministrul adjunct de Interne, Marin Jianu, privind starea medicală a deținuților politici, scoate în evidență starea precară de sănătate a deținuților, cauza

---

[3] Imelda Chința, *Literatura rezistenței la totalitarism*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2011, p. 41.

[4] Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (în continuare AANP), *fond Secretariat*, Dos. 1/1956, vol III, Inventar 29, f. 314-315.

[5] *Raport Final, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, București, 2006, accesibil on line la adresa www.presidency.ro/static/ordine/RAPORT_FINAL_CPADCR.pdf, p. 311 (Apud Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud,* București, Editura Vremea, 2000).

[6] „În regimurile premergătoare rația de alimente a deținutului totaliza peste 2.500 de calorii. În plus, deținuții aveau dreptul să-și cumpere pâine și să primească lunar un pachet cu alimente. Alte alimente le puteau aduce familiile lor, cu ocazia vizitei lunare", scria profesorul Nicolae Mărgineanu. Cf.*Comunism și represiune în România, Istoria tematică a unui fratricid național,* Coordonator: Ruxandra Cesereanu, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 45 (Apud Nicolae Mărgineanu, *Mărturii ale unui veac zbuciumat,* București, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 336-337).

[7] AANP, *fond Secretariat*, Dos. 1/1956 note raport inventar nr.3. Notă raport nr. 02315 din 9 ianuarie 1959.

[8] Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Statului (în continuare ACNSAS), *fond Documentar,* Dos. 12611 vol 6, f. 8. Dosar nr. 35, vol. nr. 5 al Ședinței Colegiului MAI din 2 decembrie 1953, Proces-verbal cu privire la analiza muncii Penitenciarelor.

principală identificată de oficiali fiind „insuficiența calorică a hranei", care se ridică la 20 de lei pe zi. Cu toate că un deținut care nu muncea avea nevoie de 2.000-2.200 calorii pe zi, conducerea DGP trebuie să recunoască că valoarea calorică a alimentației abia atingea „1.200-1.600 calorii"[9]. În lipsa completării acestei norme de hrană cu pachete de acasă, interzise deținuților politici, responsabilii de la centru constată că în penitenciarele din România există un număr de deținuți cu cașexie, avitaminoză, anemie etc., ceea ce a dus la creșterea numărului internaților în infirmeriile și spitalele penitenciarelor, de asemenea și la creșterea numărului de decese.

Mortalitatea ridicată în penitenciare și colonii de muncă nu pare să fi fost o realitate care să-i îngrijoreze pe oficialii de la București, din contră, oricâți ar fi murit, în viață ar fi rămas suficient de mulți dușmani ai poporului cu care Securitatea să aibe de furcă.

Într-un interviu acordat după Revoluție Luciei Hossu Longin pentru emisiunea TVR „Memorialul durerii", Alexandru Nicolschi (Boris Grunberg), evreu de origine, care a fost spion NKVD, ocupant al fotoliului de subdirector[10] în Direcția Generală a Securității Poporului (1948-1953), inițiatorul experimentului Pitești[11], recunoaște că „s-au făcut, într-adevăr, unele ilegalități, atrocități, brutalități", însă vina revine tot deținuților, „legionari", completând ideea că „mureau oameni în penitenciare, mor oameni și afară"[12].

Memorialistica privind regimul de detenție din spațiul carceral românesc apreciază că foamea, alături de frig și izolare, a ocupat o constantă a vieții de ocnaș. Rapoartele oficiale nici măcar nu înregistrează înfometarea la care acești „viețași" au fost supuși. La Suceava, martorii experimentului reeducării primeau hrană care varia între 600 și 900 de calorii zilnice[13]. La Pitești, valoarea calorică a hranei zilnice nu depășea 800-1.000 de calorii[14], în timp ce demnitarii de la Sighet se bucurau de o rație zilnică de aproximativ 750 de calorii[15]. În caz de pedeapsă la „neagra", meniul era și mai sărăcăcios, apă și niște pâine. Această politică subtilă de exterminare fizică se încadrează în gândirea noului regim comunist, lucru subliniat de către directorul Închisorii Sighet, Vasile Ciolpan, care afirma: „noi comuniștii, nu omorâm, avem metodele noastre care te fac să te dai singur cu capul de pereți"[16].

Memorialistica prizonierilor de război care au petrecut câțiva ani la Mănăstârka, la Oranki sau Vorkuta (situate la câțiva kilometri de Cercul Polar) cu privire la regimul alimentar din acele ținuturi nu este, cu puține excepții, atât de dramatică ca și mărturiile privind înfometarea românilor la ei în țară. Andreea Dobeș, în studiul său despre închisoarea din Sighet, „Reprimarea elitelor interbelice Colonia «Dunărea» Sighet" (1950-1955), prezintă un document oficial al penitenciarului, din anul 1950, în care sunt amintite rația de alimente la care aveau dreptul deținuții de aici, majoritatea cu vârste înaintate: „250 g pâine (5 zile săptămână), 250 g mălai (2 zile pe săptămână) și câte 50 g mălai zilnic, pentru terci, iar dintre alimentele raționalizate, zahăr 250 g lunar, ulei 50 g lunar și carne 250 g săptămânal"[17]. Comparativ cu acest regim de exterminare, meniul foștilor prizonieri

---

[9] AANP, *fond Secretariat*, Dos. 1/1956, vol III, Inventar 29 f. 314-315.

[10] Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949-1989*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 564.

[11] Lucia Hossu Longin, *Memorialul durerii. O istorie care nu se învață la școală*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 130.

[12] *Ibidem*, p. 131.

[13] Mircea Stănescu, *Reeducarea în România comunistă (1945-1952), Aiud, Suceava, Pitești, Brașov*, Iași Editura Polirom, 2010, p. 43.

[14] *Casa Terorii. Documente privind penitenciarul Pitești(1947-1977)*, Editori: Dumitru Lăcătușu, Alin Mureșan, Iași, Editura Polirom, 2009, p.50.

[15] Andrea Dobeș, *Reprimarea elitelor interbelice Colonia "Dunărea" Sighet (1950-1955)*, Sighetu Marmației, Editura Valea Verde, 2010, p. 94, p. 105 (Apud Alexandru Rațiu, *Biserica furată*, Cluj-Npoca, Editura Argus, 1990, p. 39).

[16] *Ibidem*, p. 92 (Apud Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950 – 5 iulie 1955)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p.94).

[17] *Ibidem*, p. 105 (Apud Arhiva Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, *fond Penitenciarul Principal Sighet,* Dos. 5, f. 68). Andrea Dobeș amintește și despre un ordin al Direcției Generale a Penitenciarelor din 21 octombrie 1950 care stabilea alimentele de bază pentru hrana deținuților în timpul iernii 1950-1951: "În tot timpul iernii, alimentele de bază pentru hrana deținuților vor fi prazul, cartofii și varza. Veți folosi în cea

era mult mai bogat. Aurelian Gulan, luat prizonier pe data de 12 mai 1944, povestește în cartea sa de memorii că în lagărul de la Mănăstârka primea zilnic o rație de 400 g pâine[18]. Ajuns în țară inaintea sărbătorilor de Crăciun din anul 1955, a fost arestat pe 13 februarie 1958 și dus la Penitenciarul MAI de pe Calea Victoriei, unde a fost „supus unor torturi care le depășeau pe cele suferite în Rusia. Dimineața la 6.00 mi-au adus cele 125 grame de pâine și o cană de apă fiartă, spunându-mi că rația de pâine este pentru toată ziua”[19]. Gulan este șocat de tratamentul inuman la care este supus, lucru care îl face să declare că „picasem într-o altă planetă a monștrilor care se hrănesc cu crime”, fiind supus de regimul de la București unor torturi greu de imaginat, regim care s-a dovedit mult mai cumplit comparativ cu cel sovietic.

Anne Applebaum, care a realizat în cartea sa „Gulag: A History” o monumentală istorie a Gulagului sovietic, amintește că Naftali Aronovich Frenkel, un fost deținut, devenit cel mai influent comandant de la Solovetsky, inventând un plan de hrănire a deținuților în funcție de cantitatea de muncă efectuată, stabilește un grafic pentru anii 1928-1932 în care cei care puteau efectua o muncă susținută să primească 800 grame pâine și 80 grame carne; cei capabili de munci ușoare vor primi 500 grame pâine și 40 grame carne; iar invalizii 400 grame pâine și 40 grame carne[20]. Peste 12 ani, un ordin al administrației Gulagului din 30 octombrie 1944 privitor la rațiile alimentare stipulau o normă de bază de 550 g pâine pe zi, 8 g de zahăr, 75 g de hrișcă sau tăiței, 15 g de carne sau produse din carne, 55 g din pește sau produse din pește, 10 g de grăsime, 500 g de cartofi sau legume, 15 g de sare și 2 g de „surogat de ceai”.

Ofițerii români din lagărele sovietice povestesc de un regim alimentar acceptabil, în medie primind zilnic 400-600 grame pâine[21], în timp ce deținuții din Gulagul românesc doar 250 de grame de pâine zilnic.

Gheorghe Netejoru își amintește că, tot în lagărul de la Mânăstârka, li se făcea foame imediat ce se ridicau de la masă, chiar dacă „rația zilnică se compunea din 500 grame de pâine din făină de orz, amestecată cu făină de secară (...), mai primeam cam de 3-4 ori pe lună câte 40 de grame de zahăr și 20 de unt. Foarte rar ni se dădea și câte 40 de grame de pește sărat sau proaspăt. Rația de ulei era de 9 grame, iar cea de carne de 19 grame pe zi. Așa-zisa carne nu era altceva decât căpățâni și picioare”[22].

---

mai largă măsură cartoful pentru alimentarea deținuților, pe considerentul că sunt supuși unei degradări rapide, având în vedere calitatea lor inferioară. Veți înlocui ceapa, arpacașul și fasolea prin praz în modul următor: ceapa va fi înlocuită parțial prin praz, care o va înlocui și la prăjit. Va fi micșorată rația zilnică de arpacaș pentru fiecare deținut, iar rația astfel micșorată va fi înlocuită parțial prin praz. În acest sens, în compoziția mâncării de praz vor intra și 25-30 g arpacaș. Fasolea se oprește din consum fiind lăsată ca o rezervă după epuizarea tuturor celorlalte alimente, pe considerentul că poate fi conservată în condiții bune, datorită rezistenței sale. Varza va constitui un aliment de bază a deținuților, pe tot timpul iernii”. (*Ibidem,* p. 105, Apud AMVCR, *fond Penitenciarul Principal Sighet*, dosar 5, f. 72).

[18] Aurelian Gulan, *Mărturii din Iadul Roșu (De la Vorkuta la Gherla)*, București, Editura Petrioni, 1995, p. 89.

[19] *Ibidem,* p. 160, Aurelian Gulan relatează bătăile la care a fost supus în România, pentru că a decis să facă greva foamei, lucru care în Uniunea Sovietica nu s-a petrecut „Pentru că la prânz am refuzat primirea castronului cu mâncare, o zeamă incoloră cu iz de lături, după servirea mesei au intrat în celulă doi bătăuși, unul m-a imobilizat pe un pat, iar celălalt după ce mi-a tras pantalonii jos, mi-a administrat vreo douăzeci de lovituri cu o vână de cauciuc la șale, la rinichi sau pulpe. A treia zi de grevă a foamei, nemaiavând unde să mă lovească, eram numai răni și sânge, m-au bătut legat de pat la tălpi... Doctorul s-a apropiat cu o seringă enormă, cu care m-a înțepat în fese. La început am crezut că-i vreun ser cu substanțe nutritive. Săvârșisem însă o primă eroare din viață, pentru că în ciuda experienței de viață, încă nu cunoscusem, nu bănuisem toate posibilitățile securității române, cel mai criminal, cel mai perfecționat organ de represiune, de exterminare cunoscut vreodată”.

[20] Anne Applebaum, *Gulag: A History,* New York, Anchor Books, 2003 p. 31-36.

[21] “Mâncarea ce ni se dădea, chiar în aceste condiții de război, era satisfăcătoare, ceai la discreție, două feluri de mâncare la prânz, altul seara, 600 grame pâine”, povestește Alexandru Teodorescu Schei, care ajunge la 6 ianuarie 1953 în lagărul de la Oranki (Cf. Alexandru Teodorescu Schei, *Învins și învingător, 1941-1949, campania din est și prizonieratul*, București, Editura ALL, 1998, p. 86).

[22] Gheorghe Netejoru, *Zece ani în lagărele sovietice, Însemnări pentru posteritate*, București, Editura Militară, 2001, p. 67. Un alt fost prizonier de război, Ioan Matei, ajunge la 11 octombrie 1944 la Mânăstârka unde meniul zilnic cuprindea: dimineața ceai, 300 grame pâine albă, 40 grame zahăr și 20 grame grăsimi; la prânz se dădea o supă, în majoritatea cazurilor de varză, o cașă, care când era de cartofi putea să aibă și 70 grame de carne sărată de oaie sau cămilă și 300 de grame de pâine neagră; seara, câte o cașă de cereale. Acest lucru îl

În timp ce Norma 24 pentru regimul alimentar al deținuților din România preciza că, zilnic, se acordă 10 g zahăr, slt. Pop Ovidiu Titus, în volumul de memorii „Însemnări din prizonierat", amintește că, pe lângă rația de 600 g pâine și 30 g unt, mai primea zilnic 40 g zahăr. Statutul de prizonier într-o țară străină, cum este Rusia, nu poate fi privit ca unul privilegiat[23], cu toate acestea, cel puțin în ce privește regimul alimentar, cu câteva calorii părea mai îmbunătățit decât cel pe care sistemul românesc l-a oferit deținuților din propriile lagăre.

Nici la Penitenciarul Oradea Mare lucrurile nu au stat diferit. Și aici, fără nicio excepție, cu toții, deținuții au „învățat ce este foamea"[24]. În anul 1955, în cursul lunii martie, poposește și la Oradea prim-locțiitorul procurorului general al RPR, Vuza C. George Pavel care constată, printre alte, și nerespectarea dispozițiilor cu privire la hrana deținuților. În raportul întocmit, Vuza menționează că la Penitenciarul Oradea alimentele destinate celor încarcerați „nu cuprindeau numărul de calorii prevăzute de normele legale". Mai mult, spre a exemplifica cele constatate, menționează că „la penitenciarul Oradea, în zilele de 12, 13 și 14 martie 1955 s-au dat alimente care cuprindeau numărul total de calorii mai mic cu 760 calorii pentru fiecare deținut în parte față de norma legală de 2.401 calorii zilnice. Astfel, în ziua de 12 martie s-au dat 2.341 calorii, în ziua de 13 martie, 1.952 de calorii, iar în ziua de 14 martie s-au dat 2.190 calorii la acel penitenciar"[25]. Un lucru care va fi confirmat, în unanimitate, de toate vocile care au trecut prin închisoarea de la Oradea Mare.

Aprecierea generală în ce privește regimul alimentar venită din partea celor care au păsit pragul temniței de pe Criș se înscrie în același registru al considerațiilor negative la adresa acestei instituții de recluziune din perioada comunistă. Pentru mulți dintre foștii locatari ai cuștilor cu gratii de la Oradea experiența de aici a fost unul dintre cele mai negre capitole din întregul periplu prin sistemul carceral românesc, regimul crunt de înfometare excelând la Oradea prin cruzimea administrației peniteciarului. Ion Ioanid, referindu-se la hrana ce li s-a asigurat în cele opt luni de ședere aici, afirmă că „întrecea tot ce întâlnisem până aici din diverse închisori prin care trecusem"[26].

Subalimentarea deținuților s-a dovedit a fi o constantă pe întreaga perioadă a regimului comunist. Nici în perioadele de așa-zisă „relaxare" deținuții încarcerați în beciurile orădene nu s-au bucurat de un tratament mai omenos. Viața de zi cu zi a celor considerați dușmani ai poporului a fost o „foame continuă"[27], deținuților aplicându-li-se un regim permanent de „pedeapsă"[28].

Mărturiile celor care au fost alimentați de la bucătăria Penitenciarului Oradea reclamă un regim alimentar foarte slab[29], o mâncare mizerabilă[30], care nu se putea consuma[31], având aspect și gust ca „lăturile la porci"[32]. Din cele 21 de alimente amintite în Norma 24 ce trebuiau asigurate deținuților politici care nu muncesc, foarte puține dintre ele se regăsesc, potrivit propriilor declarații ale foștilor deținuți, în meniul zilnic, cum ar fi legumele proaspete, carnea de vită, subprodusele de carne, slănina.

Petri Iosif nici nu-și amintește ca în anul 1961 să fi primit vreodată o bucată de

face să afirme că „În general, viața în lagărul 74 era destul de comodă" (Cf. Ioan Matei, *Deportat în țară străină*, București, Editura ALL, 1998, pp. 112-137).

[23] Szabo Levente, Prizonieratul în memoria individuală, în „Anuarul Intitutului de Istorie Orală", (Cluj-Napoca) nr. VII/2006, p. 93-126.

[24] Andrea Dobeș, *op.cit.*, p. 104 (Apud *Credința noastră este viața noastră. Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu*, ediție îngrijită de pr. Silvestru Augustin Prunduș, Cluj-Napoca, Editura Viața Creștină, 2003, p. 243).

[25] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), *fondul C.C. al P.C.R.- Secția Administrativ-Politică*, Dos. nr. 46/1955, f. 6.

[26] Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol.I, București, Editura Albatros, 1991, p. 325

[27] Traian Dorz, *Hristos – mărturia mea*, Sibiu, Editura Oastea Domnului, 2005 p. 209.

[28] Interviu Haiduc Iosif, realizat la data de 27 martie 2010.

[29] Aurel Brazdă, *Istorie trăită,1000 de zile în uniforma gulagului comunist,* vol II, Oradea, Editura Imprimeria de Vest, 2005, p. 41.

[30] Iosif Corpaș, *Secvențe din fostele închisori politice*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 10.

[31] Interviu Haiduc Iosif, realizat la data de 27 martie 2010.

[32] Interviu Pleș Anton, realizat la data 12 decembrie 2009. „Mâncarea... este mai proastă decât lăturile la porci", menționează Ion Pantazi" (Cf. Ion Pantazi, *op.cit,* p. 373).

carne, în timp ce Rusu Vasile povestește că un astfel de element se „rătăcea" la distanță de săptămâni prin gamela de mâncare ce i se servea prin anul 1948. Un inventar realizat în urma chestionarelor și interviurilor, a informațiilor culese din memoriile publicate scoate în evidență că singurele legume folosite în realizarea meniului au fost: varza, cartofii, arpacașul și fasolea. În aceste condiții, supa oferită avea un conținut caloric foarte redus, ceea ce îi face pe foștii deținuți, atunci când descriu compoziția ciorbei, să se refere la acest fel de mâncare ca fiind „cea mai clară apă chioară"[33], în realitate doar „o apă chioară căldicică și tulbure"[34]. În zeama transparentă și imundă[35] rătăceau, de regulă, legume alterate, deshidratate, necurățate, nespălate și înghețate[36]. Supa de varză avea doar gust de varză[37], fără urmă de frunze de varză sau grăsime, povestește Brazdă Aurel. În ciorba de arpacaș se numărau între șapte și cincisprezece boabe, în timp ce în zeama neagră de cartofi „necurățați și nespălați, adeseori aduși înghețați și putrezi", rătăcea, printre pământul și nisipul gros rămas pe fundul castronului, un sfert sau o jumătate de cartof[38]. Lucreția Jurj își amintește și ea de ciorba de arpacaș care era „bălos și scârbos", trebuind să fie spălat pentru a-l putea ingera. Ciorba oferită deținutelor în anii 1955-1956 a fost „îmbunătățită" cu copite de vite, cu păr cu tot[39].

Micul dejun se servea la ora 7.00, când deținuților politici li se aduceau în hârdaiele cărate de către deținuții de drept comun, un ceai sau o cafea și renumitul terci. „Terciul era un fel de mămăligă, da' o făceau așa de subțire că o luau cu polonicu'. Era mai rău ca la pui, că lor te înduri să le dai mai multă fainâ", își amintește Lucreția Jurj de primul fel de mâncare pe care îl primea dimineața. Cantitatea de pâine oferită era, de regulă, de 250 de grame și se acorda pe întreaga zi. Uneori nici pe aceasta nu le-o ofereau deținuților, ei trebuind să se mulțumească, mai ales la sfârșit de săptămână, cu un turtoi de mămăligă, cât „o bucată de săpun", rece și necopt, de ți se lipea de degete[40]. Uneori, deținuții mai primeau și o bucată de marmeladă.

La prânz, meniul invariabil era „ciorbă chioară", iar la cină aceeași „zamă neagră, vopsită"[41]. Potrivit lui Brazdă Ioan, cantitatea de ciorbă nu depășea, la o masă, 400 grame, de care se bucurau, indiferent că avea sau nu avea gust, mărturisind că „fiindcă eram flămânzi tot timpul, nu ne dădeam seama dacă mâncarea era sau nu nu știu cum. O mâncam așa cum era"[42]. Caracterizând acest regim alimentar, Pușcașu Ioan amintește de „veșnica foame": „Ce să te saturi, la 250 de grame de pită, om sănătos și tineri? Niciodată. Asta a fost teroarea cea mare în pușcărie, veșnica foame. Niciodată nu erai sătul. Mâncărurile nu aveau grăsime"[43]. Robu Alexandru vorbește de faptul că, în anii 1958-1959, valoarea calorică a alimentației oferite nu depășea 800 de calorii[44].

Pe lângă copite cu păr, viermișori[45], hrana cea de toate zilele era condimentată, după unii martori ai detenției de la Oradea, și cu droguri. Un astfel de incident este povestit atât de Gheorghe Mircioiu, maistru militar din Brăila, condamnat în 1948 la 15 ani detenție[46], respectiv de orădeanul Petri Iosif. Efectul drogurilor a dus la anihilarea oricărei voințe

---

[33] Ion Pantazi, *Am trecut prin iad*, Sibiu, Editura Constant, ediția II, 1992, p. 373.
[34] George Sarry, *op.cit.*, p. 100.
[35] Ion Ioanid, *op.cit.*, vol. I, p. 325.
[36] Traian Dorz, *op.cit.*, p. 209.
[37] Aurel Brazdă, *Istorie trăită...*, vol. II, p. 41.
[38] Traian Dorz, *op.cit.*, p. 209.
[39] Cornel Jurj, Cosmin Budeancă, *„Suferința nu se dă la frați...". Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948-1958)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 203.
[40] Traian Dorz, *op.cit*, p. 209.
[41] Interviu Petri Iosif, realizat la data de 28 martie 2012.
[42] Interviu Brazdă Ioan, realizat la data de10 mai 2011.
[43] Interviu Pușcașu Ioan, relizat la data de 12 august 2010.
[44] Interviu Robu Alexandru, realizat la data de 26 martie 2012.
[45] Interviu Petri Iosif, realizat la data de 28 martie 2012.
[46] „Într-o zi însă observ că mâncarea care mi-o dau avea un gust… Și probabil că mi-a mai pus și a doua zi, și a treia zi… și n-am știut ce se întâmplă. Acum nu-mi mai amintesc exact ce a fost, dar de atunci fac asocierea la tot ce mi s-a întâmplat… Adică mi-a anulat voința și probabil că am cedat și am scris ce le-a convenit lor…", povestește Gheorghe Mircioiu. (Cf. *Experiențe carcerale în România comunistă,* vol. I, Coordonator: Cosmin Budeancă, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 77).

a deținutului care, sub efectul narcoticelor, va semna declarația pe care Securitatea i-a înmânat-o. Petri Iosif constată, din aceleași motive, interesul scăzut pentru femei[47].

Autoritățile nu se sfiau să ofere deținuților alimente în descompunere. În perioada în care la Oradea erau închiși evadații de la Cavnic, în curtea penitenciarului este adusă o ladă cu bojoci de vită, care vor fi lăsați să fermenteze la soare, transformându-se într-o „spumă brun-roșcată, care a început să crească și să se umfle", emanând un miros de stârv. Aceste alimente vor lua calea bucătăriei, fiind servite mai apoi deținuților[48].

Foametea cumplită îi făcea pe deținuți să recurgă la cele mai disperate metode pentru a-și procura măcar un gram de alimente. Vasile Tivadar din Maramureș, care s-a alăturat grupului de partizani din Țibleș și a fost încarcerat la Oradea din august 1953 până în 1955, povestește că foametea era atât de mare, că „l-ar fi mâncat și pe dracu, dacă l-ar fi prins", disperarea făcându-i să mănânce o sfeclă pentru porci, înghețată, care însă le-a provocat tuturor celor din celulă diaree. Traian Dorz povestește bătălia care se dădea pentru un bob de porumb sau fasole rătăcit printre pietricelele din curtea în care deținuții erau scoși la plimbare. De asemenea, lăzile de gunoi de la bucătărie au căzut în câteva minute pradă unor deținuți hămesiți de foame, care au lăsat în urma lor pielea și părul de pe niște copite și oase de bou nefierte, carnea fiind înfulecă de deținuți.

Efectele subalimentării vor fi constatate în scurt timp. Mai mult, nu doar memorialistica generală venea să sublinieze condițiile abrutizante din sistemul concentraționar, ci și o serie de acte oficiale. Astfel, într-un raport al conducerii DGP din prima parte a anului 1950 se constată faptul că în penitenciare se află un număr de deținuți cu cașexie, „avitaminoză, anemie și alte maladii, iar numărul internaților în infirmeriile și spitalele peniteciarelor a crescut. De asemenea, a crescut și mortalitatea"[49].

Potrivit ziaristului britanic Leonard Kirschen, e nevoie de o acomodare de trei ani la condițiile închisorii, timp în care corpul pierde tot timpul din greutate. Hrana lichidă nu face decât să dilate stomacul, iar aspectul general era de fleșcăială, cu picioarele umflate în chip grotesc. „Lipsa vitaminelor afecta în mod grav văzul, care era deja suprasolicitat din cauza celulelor slab luminate. Doar unul din cinci vedea suficient ca să bage ața în ac. Ni se jupuia pielea. Coatele și mâinile erau întotdeauna inflamate și sângerânde. După un timp auzul ne slăbea. Colitele și diareea erau ceva permanent. Stomacul ni se dezintegrase și mersul la butoi devenise o tortură"[50]. Traian Dorz, în doar cinci luni de detenție petrecute în 1950, constată că pielea i se îngroșase, era groasă și crăpată, „ca o scoarță de copac", iar șoldurile îi erau uscate[51].

Cantitatea calorică redusă a hranei zilnice îi face pe deținuții politici să se îndrepte spre o stare generală de slăbiciune, aceștia devenind apatici, preocupați doar să-și păstreze ultimele resurse de energie, dormind. „Dușmanii poporului" meritau o „moarte de câine", astfel că au fost supuși unui regim de exterminare prin înfometare. Valoarea nutritivă redusă îi face distrofici, cu corpul plin de endeme, cu o piele uscată, având o culoare cadaverică și lipsită de elesticitate, cu gingii sângerânde și dantura grav deteriorată prin căderea dinților. Traian Dorz amintește că în vara anului 1950, după un regim alimentar precar, „i-a căzut mai mult de jumătate părul de pe cap"[52].

Regimul crunt de înfometare prin care au trecut chiriașii Penitenciarului Oradea în perioada comunistă a lăsat urme adânci în ce privește greutatea corporală. Ștefan Domocoș, arestat pe 31 mai 1948 și transferat în aprilie 1949 la Târgșor, declară că în celula de la Penitenciarul Oradea, unde i se dădea o singură masă pe zi, o gamelă pe jumătate goală, fără lingură, de la 80 de kg ajunge să aibe, în mai puțin de un an, 38 de kg[53]. La fel și Pleș

[47] „...că băgau niște medicamente, că în mod sigur m-am îmbolnăvit că nu am simțit că mă apropiu de o femeie", ne-a declarat Petri Iosif. (Cf. *Arhiva personală (C.P.),* Interviu Petri Iosif, 28 martie 2012).
[48] Ion Ioanid, *op.cit.*, vol. II, p. 36.
[49] AANP, *fond Secretariat*, Dos. 1/1956, vol III, Inventar 29, f. 314.
[50] Marius Oprea, *Bastionul Cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964),* Iași, Editura Polirom, 2008, p. 168 (Apud Leonard Kirschen, *Deținut al justiției roșii*, București, Editura Enciclopedică, 2002, pp. 202-203).
[51] Traian Dorz, *op.cit.,* p.252.
[52] *Ibidem.*
[53] Interviu Ștefan Domocoș, realizat la data de 17 februarie 2008.

Anton, după un an privativ de libertate, încadrat în baza unei măsuri administrative, fără a fi fost condamnat într-o colonie de muncă, va avea la eliberarea din 2 decembrie 1953 doar 47 de kg[54]. Prima vizită medicală la Penitenciarul Oradea îi relevă lui Ion Pantazi o surpriză de proporții, avea doar 44 de kg[55].

Hrana zilnică era servită în castroane ruginite, deținuții fiind nevoiți de multe ori să soarbă supa fierbinte, în lipsa lingurilor. Controalele repetate la Penitenciarul Oradea scoteau de fiecare dată la iveală o serie de disfuncționalități în prepararea hranei deținuților, de la lipsa totală de igienă din bucătărie, la mașinile de gătit neconforme cu cerințele tehnice de funcționare, la furturile repetate de alimente destinate celor închiși. În mod normal, existau niște reglementări clare în ce privește pregătirea bucatelor. Astfel, meniul trebuia întocmit săptămânal de către biroul alimente, locțiitorul comandantului, șeful biroului pază și regim și medicul formațiunii[56].

În realitate, verificările punctuale scot la iveală o serie de abateri chiar și de la cele mai elementare norme de bun-simț. Într-o sinteză asupra unor rapoarte privind regimul de detenție din sistemul penitenciar se subliniază faptul că administrațiile locale întâmpină greutăți din partea deținuților, care vociferează împotriva lipsei de varietate în prepararea hranei, constatându-se că nu se întocmesc meniuri săptămânale. Mai mult, la Oradea nemulțumirea deținuților a fost dusă la extrem, aceștia refuzând mâncarea[57]. În continuarea documentului se menționează că în unele dintre unitățile controlate nu se ține evidența zilnică a caloriilor și din această cauză nu se asigură caloriile prevăzute în norme, „dându-se 2-300 calorii în medie pe om pe zi în minus”[58]. De asemenea, se subliniază faptul că servitul mesei se face în condiții necorespunzătoare, în lipsa unor gamele, linguri și hârdaie suficiente. O situație similară se întâmplă și în ce privește cănile de băut apă individuale, care sunt o problemă inclusiv la Oradea[59]. Bucătăria din Oradea este caracterizată ca fiind complet necorespunzătoare. În ce privește prepararea hranei în condiții igienice, acest aspect „nu constituie o preocupare de bază”. Astfel, se constată că bucătarii nu au halate, șorțuri sau bonete, în timp ce medicii și oficianții sanitari nu urmăresc respectarea normelor de „higienă” la bucătărie și a personalului care o deservește. O altă problemă gravă din punct de vedere igienic este spălatul și curățirea alimentelor, a hârdaielor, a veselei și a tacâmurilor, care „lasă mult de dorit”. Bucătarii din închisorile comuniste, în lipsa proteinelor și a vitaminelor, condimentau mâncarea cu nisip, păr, cărbune și bălegar[60]. Folosirea apei calde și a dezinfectantelor nu intră în atribuțiile zilnice ale personalului de la bucătărie[61].

O altă realitate rămâne, în mai toți anii, sustragerea de alimente din rația deținuților[62]. Exemplele, cel puțin pentru Penitenciarul Oradea, sunt numeroase, tonul fiind dat chiar de către conducerea centrului de recluziune din orașul de pe Crișul Repede. Căpitanul Nicolae Tilici, directorul Penitenciarului Oradea între 1953-1955, și-a transformat închisoarea în „propria feudă”[63], folosindu-se de mâna de lucru a deținuților de drept comun pe care îi obliga, sub privirile înnebunite de foame ale „politicilor”, să care cu hârdaiele mâncarea de la bucătăria penitenciarului pentru hrănirea porcilor din gospodăria directorului[64].

---

[54] Chestionar Pleș Anton, completat la data de 12 decembrie 2009.
[55] Ion Pantazi, *op.cit.*, p. 373.
[56] AANP, *fond Secretariat*, Buletin informativ pe luna februarie 1956, Inv. Sub nr. 17, f. 365.
[57] *Ibidem*, Dos. FN/1953-1958, Inventar sub nr. 67, f. 21-22.
[58] *Ibidem.*
[59] Idem, *fond Secretariat*, Dos.13/1956, f. 141.
[60] ANIC, *fondul C.C. al P.C.R.- Secția Administrativ-Politică*, Dos. nr. 46/1955, f.8. Printre neregulile descoperite de Vuza amintim: la Isalnița, mălai încins, la Cavnic pâinea se ținea într-o magazie în care pătrundea ploaia, ceea ce făcea ca în câteva zile pâinea să nu mai poată fi consumată; la Nistru s-au găsit 95 kg carne complet mucegăită, iar la Pitești o parte din cartofi erau stricați și prin gătire aveau miros greu; la Aiud s-a găsit 131.800 kg zahăr mucegăit și murdar din 1953; la Gherla alimentele se întrebuințează nespălate și necurățate, în mâncare găsindu-se cărbune și nisip; la Pitești cartofii și burțile de vită erau necurățate, găsindu-se în mâncare nisip, cărbune, păr și bălegar etc.
[61] AANP, *fond Secretariat*, Dos. FN/1953-1958, Inventar sub nr. 67, f. 22.
[62] *Ibidem,* Dos. FN/1962, Dări de seamă și procese verbale inv 32, f. 254.
[63] *Dicționarul penitenciarelor din România*, Coordonator: Andrei Muraru, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 420.
[64] „Am aflat că prin ușa aceea își făcea zilnic apariția căpitanul Tilici, care locuia cu întreaga familie în casa

Ilegalitățile lui Tilici, în complicitate cu subalternii, vor face obiectul unor anchete, după ce s-a constatat că „au sustras cantități însemnate de grăsime și carne cu ocazia sacrificării unor porci... Tot aceste elemente declasate, în loc să se ocupe de bunul mers al unității, au făcut afaceri cu zarzavaturi din grădina unității și cu banii rezultați au făcut chefuri la Băile Felix cu femei de moravuri ușoare”[65].

Ca și cum toate aceste abuzuri aplicate cu minuțiozitate în programul de distrugere fizică și morală a opozanților nu ar fi fost suficiente, conducerea administrației penitenciarelor realizează în anul 1959, după ce constată că la 1 decembrie 1958 efectivele totale de deținuți ating cote alarmante (85.179 persoane, din care 10.125 CR), că prin modificarea normelor de hrană se pot realiza economii substanțiale la buget. Astfel, se propune modificarea normelor de hrană, care oricum nu erau respectate, în sensul reducerii Normei nr. 24 de la 2.201 calorii la 2.174 calorii, rezultând o diferență în minus de 27 calorii[66]. Se va renunța la 5 grame de fasole uscată boabe, la 5 grame carne de vită, la alte 6 grame slănină sărată, respectiv la 2 grame pastă de tomate, se face o economie de 27 calorii. Deținuților care muncesc li se aplica Norma nr. 25, însă și în acest caz se propune reducerea de la 3.032 calorii la 2.808 calorii, rezultând o economie de 224 calorii. Însă, în cazul lor se propune să li se aprobe încă un pachet cu alimente pe lună, în timp ce în anul 1957 se constată că „deținuților CR nu li se acordă din drepturile prevăzute în regulament decât acela al plimbării și cel de a face cereri organelor de stat, respectiv 3 cereri pe an”, nu și dreptul la pachet care ar fi însemnat o șansă în plus pentru îmbunătățirea valorii nutritive a alimentației acordate cu multă parcimonie de către conducerea penitenciarelor.

---

de dincolo de zid. Tot prin acea ușă, puteam vedea cum, în fiecare zi, deținuții de drept comun cărau câteva hârdaie cu mâncare, de la bucătăria penitenciarului, în curtea casei lui Tilici. Din rațiile prevăzute pentru deținuți, Tilici își creștea și întreținea câțiva porci, pentru nevoile lui și ale familiei”. (Ion Ioanid, *op.cit.*, p. 347).

[65] ACNSAS, *fond Documentar,* Dos. 12611, vol 6, f. 41.

[66] AANP, *fond Secretariat*, Dos.1/1956 note raport inventar nr.3, Notă raport nr. 02315 din 9 ianuarie 1959, ff. 97-98.

THE ORTHODOX CHURCH IN SĂCUIENI

Adriana RUGE*, Daciana ERZSE**

THE ORTHODOX CHURCH IN SĂCUIENI

Abstract

In 1939 the Romanian Orthodox in Săcuieni, Bihor County, commenced the building works on the first Orthodox Church in town. The church designer was Gheorghe Molnar, an architect born in Oradea who, in the same year, 1939, immigrated to Australia where he worked as an architect, professor and cartoonist. Engineer Pintér Ștefan was the contractor; he was also born in Oradea and very active within the urban environment of Oradea in the interwar period.

The place of worship was built in stages. The works started in 1939 yet they were interrupted in 1940 because of the Second World War, being resumed only in the late 1970s. Inside, the current mural painting was made between 1987 and 1989 by the painter Constantin Savin. The iconostasis dates back from the years 1980-1982 and was made by the priest Argatu Alexandru from Suceava County.

The church has a triconch plan and consists of the altar apse, nave with a tower and side aisles and a narthex developed in length. The central tower built on pendentives together with the four blind towers placed in the corners of the nave and the bell tower on the west facade represent, in elevation, an extremely expressive ensemble.

Outside, the building composition is achieved by the play of volumes with varied heights. The facades have no decorations, being rhythmed only by the alternation between masonry and the gap between windows.

Key words: Orthodox Church, Săcuieni, Pintér Ștefan, George Molnar.

The project for the plan of the Orthodox Church in Săcuieni was dated Oradea, February 9, 1939 (Fig.1) and the project for facades was dated January 12, 1939[1] (Fig.2). The boards are signed by the architect engineers Pintér Ștefan and George Molnar (Fig.3). Next to George Molnar's stamp it is handwritten: *"for the plan"*. This detail and also the fact that in the church *Charter* it is mentioned that he, *"... Ștefan Pinter... was entrusted with building the holy place"*[2] encourage us to put into circulation the fact that Pintér Ștefan was the contractor and George Molnar the architect of the church.

* Directorate for Culture and Heritage of Bihor County, email: ruge.adriana@yahoo.com
** University of Oradea, email: daciana_erzse@yahoo.com

[1] Archives of the Romanian Orthodox Bishopric, Oradea, *fund Buildings,* file:The Orthodox Church in Săcuieni, letter S, *Project for the Orthodox Church in Săcuieni.* The project was approved in the Parish Council Meeting on March 7, 1939 and 11 days later in the Diocesan Council meeting.

[2] *Legea Românească* (*Romanian Law*), no.13/1939, p.177.

Little has been written about Pintér Ștefan's life and activity[3]. For George Molnar's biography we turned to the literature written in English as the architect immigrated to Australia in 1939[4].

Pintér Ștefan was born in Oradea on March 4, 1902. His father, Mihai Pintér, was a master builder and, for decades, the technical director at the company of the renowned engineer from Oradea, Vilmos Rendes. Ștefan Pintér studied at the Premonstratesian School in his hometown and then attended the courses of the Polytechnic University of Budapest. After graduation, he returned to Oradea and worked for a short period of time at the company called *Palatinus,* and then he opened his own design office on 12 George Barițiu Street. The first work of the young architect was *Klobusitzky Palace* (on 31 Republicii Street), designed in 1926[5]. In 1927 he designed the wave pool in Băile 1 Mai, also called *The Bishopric Baths* in the interwar period, the first pool of this type in Romania. He won the first prize in the country for designing pools[6]. He was also awarded the first prize for extending the Jewish Hospital, the wing of the current morgue and the one-storey wing of the building facing Calea Averescu, a project that he made in 1929. In 1933 he designed the small Orthodox synagogue of the Rabi of Vișnița, situated on Crinului Street, on the corner with Kogălniceanu Street. Since the 1930s, Pintér became conspicuous in Oradea also by building numerous modernist houses and edifices: the group of houses on the Canon's Row and Museum Streets, Olosig Roman-Catholic parish house on 28 Republicii Street as well as Olosig Roman-Catholic School, also known as *Stark School*, on Brașovului Street, 1934[7].

A modernist vision, this time, according to Bauhaus principles, as the architect himself described the houses he designed in Oradea, can also be seen in the residential buildings designed by George Molnar[8]. Molnar was born on April 25, 1910 in Oradea and died on December 16, 1998 in Sydney. He graduated from the Technical University of Budapest. After graduation he returned to Oradea and took part in various competitions for housing projects in the central area of the town[9]: residential buildings on 43 Roman Ciorogariu Street and 3 Libertății Street. In 1939 he left Romania and settled permanently in Australia where he worked as an architect, professor and cartoonist. He started his teaching career at the end of the Second World War, as a design and architecture professor at the University of Sydney. Two decades later he was teaching architecture at the University of New South Wales. Meanwhile, he also became known as a valuable cartoonist. His works were first published in *The Daily Telegraph,* being appreciated also by the opposition newspapers, among which we mention *The Sydney Morning Herald*, where he was employed between 1952 and 1984. Through his cartoons, Molnar showed, this time using a means of bidimensional artistic expression, his vision and beliefs about architecture, urban planning and financial society in Sydney. As an architect, he took part, together with the firm Stephenson & Turner, in the project competition for the Opera House in Sydney. 216 projects from 36 countries entered the competition[10], the winning project being the one of the Danish architect John Utzon.

---

[3] See: Fehér Dezső, *Bihor – Biharmegye, Oradea – Nagyvárad, Kulturtörténete és Öregdiákjainak. Emlékkönyve (Cultural History of Bihor County, of Oradea and a Memorial Album of its Former Pupils)*, Oradea, 1933-1937, p. 363-364; Pafka Ernest, *Aspecte edilitare între cele două războaie mondiale (Urban Issues between the Two World Wars),* in *Istoria orașului Oradea,* Cogito Publishing House, Oradea 1995; Péter I. Zoltán, *3 secole de arhitectură orădeană (Three Centuries of Architecture in Oradea),* Muzeul Țării Crișurilor Publishing House, Oradea, 2003.

[4] Bibliographical sources used: Jo Holder, Robert Freestone, Joan Kerr, *Human Scale in Architecture: George Molnar's Sydney,* Craftsman House, Sydney, 2003; http://www.pbase.com/csw62/molnar; http://www.architecturemedia.com/aa/aaissue.php?issueid=199901&article=13&typeon=3.

[5] Péter I. Zoltán, *op. cit.,* p. 99.

[6] Fehér Dezső, *op. cit.*, p.363.

[7] Some of the information on engineer Pintér's biography was given by Dr. Mircea Pașca, senior advisor at the Directorate for Culture and Heritage of Bihor County.

[8] Jo Holder, Robert Freestone, Joan Kerr, *op. cit.,* p.12.

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem,* p.17.

During his youth, Molnar designed, besides residential buildings, some buildings of worship: Hașaș Chapel[11] in Oradea and the church in Săcuieni.

On June 25, 1939, the Orthodox Bishop of Oradea, Nicolae Popoviciu, accompanied by Colonel Georgescu, the Prefect of Bihor, and architect engineer Pintér Ștefan[12] were travelling to Săcuieni (*Székelyhíd* in Hungarian) in order to consecrate the cornerstone of the Orthodox church[13]. The bishop's visit and its purpose were an opportunity for spiritual celebration for the Romanian-Orthodox community in the village near the western border of Romania, with a majority population of ethnic Hungarians: *"a group of priests together with the parish priest dr. Cipău, many intellectuals, pre-military, a campaign with music and a great multitude of believers welcomed their high pastor, disciplined and respectful and also with a slightly restrained quiver of joy"*[14]. The Orthodox bishop's presence was also welcomed by the representatives of the cohabitant religions, the Protopope Tămăianu on behalf of the Greek-Catholic Church and priest Haghin on behalf of the Roman-Catholic Church[15], numerous local officials attending the service of consecration: praetor C. Roșcanu, S.Carol vice-mayor of the commune, Rașescu, the secretary of the commune[16]. The *Charter* was placed at the foundation of the church and it had the following content: "*With Father's will, the Son's help and with the Holy Spirit's doing, this cornerstone was placed for the Romanian-Orthodox Church in Săcuieni-Bihor, with the Patron Saints and the Apostles Emperor Constantine and Helen, on Sunday 25 June, the year of salvation 1939, in the tenth year of wise and glorious reign of his High Majesty King Carol II of Romania.*

The deputy Patriarch was His Holiness Dr. Nicodim Munteanu, Metropolitan of Moldavia and Suceava; the Metropolitan of Ardeal was His Holiness Dr. Nicolae Bălan; the Bishop of Oradea was His Grace Dr. Nicolae Popoviciu, the Deanery Administrator was Iconom Stavrofor Vasile Popoviciu, the parish priest was Dr. Liviu I. Cipău; churchwardens: I. Maior Emil Barbu, II. Spira Zdravcovici, III. Gh. Maghiaroș.

The County Prefect was Colonel D. Georgescu, praetor Cornel Roșcanu, mayor of the commune Major Emil Barbu, first notary Petre Frențiu, members in the parish committee: Major Remus Ciuntu, Dr. Romul Rusu, Gh. Cristea, honorary advisors: Antonie Todan, Dumitru Baltă, Eraclie Miroiescu, Ivan Marinescu, Ion Anghel, Simion Tincă, Gh. Pop, Teodor Todoran and Teodor Abrudan, while the architect engineer Ștefan Pintér was entrusted with building the holy place.

The cornerstone of the church was consecrated by the prayers of His Holiness Himself Dr. Nicolae Popoviciu, the Bishop of Oradea, for the glory, happiness and salvation of all those people who fear God, with faith and love they shall enter and worship in it. Amen"[17].

The church in Săcuieni was built in stages. The works started in 1939[18] yet they were interrupted in 1940 because of the Second World War, being resumed only in the late 1970s. Inside, the current mural painting was made between 1987 and 1989 by the accredited church painter Constantin Savin from Bucharest (Fig. 4). The iconostasis (Fig. 5) dates back from the years 1980-1982 and was made by father Argatu Alexandru, the parish priest of Boroia in Suceava County[19]. Over the years, the church has had various patrons: at the consecration of the cornerstone in 1939, it was dedicated to St. Constantine and Helen, then to *St Archangels Michael and Gabriel* and to *Saint Nicholas*. The church has now two patron saints, on one hand that of *Saint Michael and Gabriel* and that of *Saint Hierarch Nicholas.*

---

[11] National Archives, Bihor County Branch, *fund Oradea Town Hall*, no. inv. 96, file no. 5/1938, page 149; Pintér Ștefan's stamp and signature can also be seen on the project.
[12] Legea Românească (Romanian Law), no.13/1939, p.176.
[13] Săcuieni has been a town since 2004.
[14] Legea Românească (Romanian Law), no.13/1939, p.176.
[15] *Ibidem* p.178.
[16] *Ibidem* p.176.
[17] *Ibidem,* p.176-177.
[18] The church inscription mentions 1937 as the year when building works began. Since the architecture project is dated 1939, we will also accept the year 1939 as the starting date of construction.
[19] A piece of information reported by Father Dean of Marghita, Șugar Ioan, who was the parish priest in Săcuieni during April 1983 and February 2000.

The church has a triconch plan and consists of the altar apse, nave with a tower and side aisles and a narthex developed in length. The central tower built on pendentives together with the four blind towers, of smaller sizes, placed in the corners of nave and the bell tower on the west facade represent, in elevation, an extremely expressive ensemble that reminds us of the religious architecture in the Romanian Country in the 16th century, precisely the edifices of Neagoe Basarab.

Outside, the building composition is achieved by the play of volumes with varied heights. The composition of the church is dominated by the main tower, the end of the helmet touching the highest point of the edifice, then it comes the tower helmet on the west facade, the nave roof, the helmets of the four spires and the shortest being the three apses. Following the Byzantine tradition, the altar apse and the side apses of the nave are polygonal in the outside and semicircular in the inside. The facades have no decorations, being rhythmed only by the alternation between masonry and the gap between windows. The decorative approach of the facades leaves visible the demarcation of each liturgical space (Fig. 6). The apses are treated identically, being completely devoid of decorations, each being provided with long and narrow windows, and ended in an arch bond. The nave walls are also devoid of decorations; yet there is an alternation of masonry and mock brick in the upper area, in the central spire and in the smaller spires, being cited again the Eastern, Byzantine model. The composition unity is achieved by the similar decoration of the tower on the western facade. The exterior walls of the narthex are perforated in the lower area by elongated and narrow windows, ending in an arch bond, and by smaller windows in the upper area.

Austere decoration, the prevalence of fullness over gaps, the narrow openings related to the generous dimensions of the edifice provide the church with particular monumentality and architectural configuration among the Orthodox religious buildings designed in Bihor County in the interwar period.

BIBLIOGRAPHY / LITERATURE:

National Archives, Bihor County Branch, Oradea Town Hall fund, no. inv. 96/1938
Archives of the Romanian Orthodox Bishopric, fund Buildings, file The orthodox Church in Săcuieni
Legea Românească (Romanian Law), no.13/1939

BORCEA 1995 — Borcea, Liviu, Gorun, Gh. (coordinators), *Istoria orașului Oradea (The History of Oradea),* Oradea, Cogito Publishing House, 1995

DRĂGUȚ 2000 — Drăguț, Vasile, *Arta românească. Preistorie, antichitate, evul mediu, renaștere, baroc (Romanian Art. Prehistory, Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Baroque),* second edition, Vremea Publishing House, Bucharest, 2000

FEHÉR 1937 — Fehér Dezső, *Bihor – Biharmegye, Oradea – Nagyvárad, Kulturtörténete és Öregdiákjainak. Emlékkönyve (Cultural History of Bihor County, of Oradea and a Memorial Album of its Former Pupils),* Oradea, 1937

HOLDER 2003 — Jo Holder, Robert Freestone, Joan Kerr, *Human Scale in Architecture: George Molnar's Sydney,* Craftsman House, Sydney, 2003

PÉTER 2003 — Péter I. Zoltán, *3 secole de arhitectură orădeană (Three Centuries of Architecture in Oradea),* Muzeul Țării Crișurilor Publishing House, Oradea, 2003

RUGE 2010 — Ruge Adriana, *Arhitectura ecleziastică românească din Bihorul interbelic. Estetica fațadelor (Romanian Ecclesiastical Architecture in Bihor during the Interwar Period. The Aesthetics of Facades),* in *Crisia,* year XL, 2010, p.315-324

RUGE 2011 — Idem, *Lăcașuri de cult românești de zid ridicate în perioada interbelică în Bihor* (*Romanian Masonry Places of Worship Built in the Interwar Period in Bihor County)* (doctoral thesis) Timișoara, 2011

VĂTĂȘIANU 2001 — Vătășianu, Virgil, *Istoria artei feudale române în Țările Române (The History of Romanian Feudal Art in Romanian Countries),* Cluj-Napoca 2001

Sources of illustrations

Fig.1,2,3: Archives of the Romanian Orthodox Bishopric, fund Buildings, file The Orthodox Church in Săcuieni

Fig.4,5,6: photographs taken by Adriana Ruge

UTILISATION DES INSTITUTION MUSEALE COMME DES INSTRUMENTS DE L'EDUCATION IDEOLOGIQUE A LA JEUNESSE DANS LES PREMIERES ANNEES DE LA CEAUSESCU REGIME

Gabriel MOISA*

USING MUSEUM INSTITUTION AS IDEOLOGICAL TOOLS IN EARLY YOUTH TO THE EDUCATION OF THE CEAUSESCU REGIME

Abstract

Romanian communists utilized a variety of propagandistic means. The museums were included in this scenario letting visible marks that can be traced till nowadays in the historical expositions. One of the most important objectives of the Romanian history museums, in a certain period of the communist regime was to educate the young Romanians in such manner that they would become "trustful citizens" of the socialist Romania. The young were the main target of this propaganda. Unfortunately, the museums, seen as institutions were massively involved in this propaganda.

The Romanian museums were integrated in a well articulated propagandistic program in such manner that they should contribute to the proper education of the young generation. But for this was needed a solid collaboration between museums and schools. Such is the case of the last ten to fifteen years of the communist regime. The museums were expected to come with a rich offer to the students and the schools were supposed to develop schools programs connected with the museums. Soon after the results appeared, the museums developed a rich activity with ideological characteristics.

Key words: Museum institution, ideological tools, Romania, Ceausescu Regime.

Les communistes roumains ont utilisé les plus divers moyens propagandistes en vue d'assurer une très ferme légitimité. Malheureusement, les musées ont été inclus, ils aussi, dans ce scénario qui a laissé des traces visibles jusqu'aujourd'hui tant dans la mentalité de quelques muséologues, aussi que dans les expositions d'histoires proprement dites. L'un des objectifs les plus importants des musées roumains d'histoire pendant toute la période du régime communiste, ainsi comme il a été imposé par le Comité de Culture et Éducation Socialiste, a été celui d'éducation de la jeunesse roumaine ainsi qu'elle devienne *un citoyen d'espoir* de la Roumanie socialiste. Les jeunes étaient l'un des buts préférés de la propagande officielle. Malheureusement, les musées ont été impliqués massivement dans une série d'activités de propagande ayant un sujet précis. Le système institutionnalisé des musées a été amplement annexé à la propagande officielle de cette direction.

Les discours ronflants adressés aux catégories de population qui devaient être éduquées ont inondé la vie des Roumains. Les Faucons de la Patrie, les pionniers et les jeunes d'Union de la Jeunesse Communiste étaient directement visés. C'étaient eux auxquels on devait accorder une attention spéciale. Si jusqu'en 1976 étaient visés les enfants dès l'âge de 7 ans, à partir du mois d'octobre 1976 l'attention a été dirigée vers des catégories plus jeunes

* Universitatea din Oradea, email: gabimoisa@hotmail.com.

encore. Il s'agit des enfants ayant des âges compris entre 4 et 7 ans, appelés, depuis lors, des Faucons de la Patrie. Une grande partie de la construction idéologique propagandiste était ainsi tracée que les catégories ci nommées remercient exclusivement au couple présidentiel pour la *vie merveilleuse* qu'elles vivaient. *„Être enfant dans la Roumanie d'aujourd'hui c'est une chance historique extraordinaire d'avoir la certitude que le bonheur existe, que toute la nation prend soin de toi, que les régénérations fondamentales de notre société ont pour but ton future-même. La source de cette politique profondément patriotique, d'un grand humanisme, se trouve dans le grand soin que le camarade Nicolae Ceausescu et la camarade Elena Ceausescu le manifeste pour le développement multilatéral, harmonieux de la jeune génération„*[1]. Cette citation est l'une des formules usuelles de remerciements des enfants de la patrie formulée par la propagande et mise dans leur bouche.

Les musées roumains ont été inclus dans un programme de propagande bien articulé et contrôlé ainsi qu'ils contribuent à une éducation adéquate de la jeune génération. Le but était très claire formulé depuis 1977, ainsi que, Florian Georgescu, le directeur du Musée National d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie, rappelait à ses collègues muséologues de notre pays, par la Revue des Musées et des Monuments, le fait que *„La muséologie roumaine contemporaine a la mission de contribuer à la création de l'homme de l'année 2000, de l'homme qui va mettre, ici, sur la terre de la patrie, les bases de la troisième millénaire, l'époque du triomphe de la ration, de la liberté, de la puissante manifestation de la personnalité humaine, l'époque du plus haut niveau de la civilisation, le communisme„*[2]. Pour ne pas mettre en doute celui qui était responsable de la création du nouvel homme, Florian Georgescu expliquait que celui-ci devait être le muséologue, qui ne devait pas plus se limiter être *„seulement une source d'informations, mais le vrai propagandiste, capable de conduire des débats, de répondre aux questions, de guider la jeune génération„*[3].

Mais, pour accomplir ce but, on devait construire une forte collaboration musée-école, comment s'est passé les dernières 10-15 années du régime communiste. Dans ce sens, les musées devaient venir avec des offertes aussi riches que possibles pour les élèves (des faucons, des pionniers et des jeunes de 'Union de la Jeunesse Communiste) et les écoles, à leur tour, devaient développer des programmes scolaires étroitement liés aux institutions muséales. Des 1972, on attirait directement l'attention sur ce fait aux commandants instructeurs des unités des pionniers, dans le contexte du déclenchement de la révolution culturelle en Roumanie. Dans le volume intitulé *Le travail éducatif avec les pionniers,* publié sous la directe coordination de Silvestru Patita, les commandants instructeurs étaient sommés d'apporter leurs unités de pionniers en visite aux musées et aux autres points d'intérêt historiques ainsi qu'aucun ne reste pas inconnu aux pionniers[4]. En plus, les commandants étaient attentionnés avec ironie du fait que les visites et les excursions des pionnières ne devaient pas être réalisées pour obtenir *des performances aux membres inférieures* parce que les jeunes pouvaient obtenir des grandes bénéfices patriotiques. Les visites aux musées et les excursions devaient viser des lieux historiques bien précisés, ainsi que ceux-ci se transforment en un tourisme culturel qui laisse des empreintes profondes dans la conscience des enfants et *„guérisse la surdité qui peut s'installer aux enfants vis-à-vis de la voix de la terre natale„*[5]. Devant cette pousse et autres de ce genre, on a initié au niveau de tout le pays une action nommée *Les chercheurs des trésors* par laquelle les pionniers devenaient sur place des archéologues, historiens, géologues, paléontologues etc., très bien préparés, capables de découvrir leur passé.

La Revue des Musées et des Monuments a continué développer à son tour cette initiative en invitant les élèves à l'organisation des expéditions scolaires. Un certain Vasile

---

[1] *Expedițiile Cutezătorii- școală a iubirii de patrie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1988, p. 5-6

[2] Fl. Georgescu, *Valențele muzeografiei românești pentru educarea tineretului în perspectiva dezvoltării societății noastre socialiste*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr. 2, 1977, p. 15

[3] *Ibidem*, p. 14

[4] *Munca educativă cu pionierii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972, p. 152, (coord. Silvestru Patița)

[5] *Ibidem*, p. 153

Ciucă venait même avec une proposition concrète concernant l'institutionnalisation des ainsi-dites expéditions archéologique qui allaient avoir *„une grande signification dans l'éducation politique et civique des élèves et dans l'agrandissement de l'horizon culturel (…) contribuer à la formation de la pensée matérialiste dialectique aux élèves, à leur éducation dans l'esprit du patriotisme et de l'internationalisme prolétaire …)„*[6].

Malheureusement, dans tout cet engrenage idéologique, d'éducation de la jeune génération, on a réservé un rôle important aux musées, en viciant une fois encore le message de ces institutions de culture entraînant les muséologues dans une série d'activités idéologiques spécifiques de création du „nouvel homme„. Cet aspect était souvent signalé dans les documents de parti et dans la presse communiste centrale aussi, ce qui signifie que la question était d'une actualité impérieuse. Le journal Scînteia, la plus importante publication du Parti Communiste Roumain, attirait l'attention en 1976 que de la manière dans laquelle la jeune génération est éduquée dépend soi-disant le destin des efforts et des idéaux présentes du peuple roumain. Pour l'éducation des jeunes, *„les musées intensifieront leur activité éducative, actionnant en vue de la connaissance multimillénaire de notre peuple, de sa lutte héroïque pour l'indépendance, unité, progrès, de ses contributions aux développements de la civilisation humaine, de son travail et ses accomplissements dans l'œuvre d'édification du socialisme„*[7].

Les résultats de cette attitude n'ont pas retardé, ainsi qu'une série d'activités à caractère idéologique ont devenus des faits presque quotidiens dans les musées de la Roumanie. Soudainement, l'ainsi-dite activité culturelle-éducative de ces institutions devenait très importante en ce qui concernait les faucons, les pionniers et les jeunes gens de l'Union de la Jeunesse Communiste. Dans un article signé par Ion Grigorescu, ayant un titre suggestif *L'évolution du rapport musée-école*, paru dans la Revue des Musées et des Monuments, on décriait aussi les principales actions par lesquelles, dans sa vision, les institutions muséales pouvaient accomplir les nouveaux devoirs reçus: les visites occasionnelles, individuelles ou collectives, les conférences, les festivités de livraison des cravates de faucons, celles de pionniers, les festivités de livraison des cartes de l'Union de la Jeunesse Communiste[8]. À son tour, l'omniprésent Florian Georgescu venait avec une série de suggestions dans ce sens. À son opinion, la principale forme de travail avec les préscolaires et les scolaires dans la direction de la préparation idéologique la plus performante était la livraison des cravates rouges avec les trois couleurs et des cartes de l'Union de la Jeunesse Communiste, mais, à la différence de Ion Grigorescu, il établissait aussi le lieu de la livraison. Il s'agissait des salles d'expositions de base qui reflétaient des moments de l'histoire du P.C.R. et de la Roumanie socialiste. Ainsi le jeune faucon, pionnier ou jeune U.T.C. allait être marqué par la signification du moment et devenait plus conscient de ses devoirs qui le pressaient par le point de vue de la grandiose histoire du P.C.R. et des grandes réalisations de la société socialiste. En plus, on pourrait organiser des autres activités de ce genre: des spectacles de son et de lumière, des montages littéraires et artistique à de profondes résonances émotionnelles qui évoquent des événements importants de l'histoire du communisme roumain, des rencontres avec des illégalistes, des héros du travail socialiste, la présentation des succès obtenus dans la construction socialiste, l'organisation des cabinets scolaires par le muséologues[9].

Les règles une fois établies, la multitude des activités formatives idéologiques de la jeune génération s'est succédée avec générosité dans tous les musées, amplifiées dans les années '80 par la stupide réglementation de la propre administration des musées au moment où le recours aux activités idéologiques ci-mentionnées pouvaient être un débouché par lequel les musées pouvaient se financer eux-mêmes.

Certainement, le ton a été donné par le Musée d'Histoire du parti qui faisait un

---

[6] V. Ciucă, *Contribuția expediției arheologice la educarea patriotică a elevilor*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr. 10, 1980, p. 17

[7] *Scînteia*, 19 septembrie, 1976, p. 4

[8] I. Grigorescu, *Evoluția raportului muzeu-școală*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr. 8, 1977, p. 39

[9] Fl. Georgescu, *Valențele muzeografiei românești pentru educarea tineretului în perspectiva dezvoltării societății noastre socialiste*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr. 2, 1977, p. 12-15

devoir d'honneur de l'éducation de la jeune génération dans l'esprit des prédécesseurs communistes, ainsi comme ils étaient présentés dans les salles des expositions de l'institution muséale. On y pouvait trouver toute la gamme des activités éducatives énumérées ci-dessus et quelques en outre. Les autres musées ont suivi cette voie. On va y mentionner quelques uns d'entre eux pour argumenter et illustrer ce qu'on a dit à propos du rôle du musée dans l'éducation des faucons de la patrie, des pionniers et des jeunes de l'Union de la Jeunesse Communiste dans les conditions du nouvel homme.

Constatant que 50% des visitateurs sont élèves, le Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie a développé un programme muséologique cultural éducatif interdisciplinaire psychologique et pédagogique en vue de la création du nouvel homme, d'une jeunesse *„qui est le future même de notre nation socialiste„*[10]. Dans ce but on a organisé plusieurs formes d'activités spécifiques. La plus rencontrée a été le déroulement des classes dans le musée, surtout celles qui avaient des sujets moralisateurs, anniversaires ou les soit-dites *patriotiques* pendant lesquelles le recours à l'objet de musée était considéré essentiel pour le faucon, le pionnier ou le jeune de l'Union de la Jeunesse Communiste. Seulement pendant l'année scolaire 1973-1974 plus de 300 classes de Bucharest ont bénéficié de leurs leçons dans un musée abordant cinq grands thèmes :

- Dimitrie Cantemir, prince régnant roumain et patriote enthousiasmé, personnalité européenne;
- Le peuple roumain, le créateur de son histoire ;
- La classe travaillante, la force sociale progressiste de l'histoire moderne de la Roumanie ;
- Le Parti Communiste Roumain, l'organisateur des victoires du peuple roumain et le protecteur de ses intérêts vitaux.
- L'insurrection nationale armée antifasciste et anti-impérialiste d'Août 1944.

Ce projet éducatif a été le plus ample que l'institution muséale de Bucarest a organisé. Mais il n'a pas été le seul. Les pionniers ont été parmi les privilégiés de ce point de vue. On leur destinait les plusieurs projets de ce genre dans le cadre de la relation école-musée en Roumanie. Un programme spécialement offert aux pionniers était celui nommé *a XXX-ème promotion de l'anniversaire de l'insurrection nationale*, déroulé pendant tout l'année 1974. Ce programme consistait dans des rencontres des pionniers avec les anciens combattants communistes qui avaient participé aux événements de 23 Août. Les rencontres se déroulaient dans les salles du musée consacrées aux événements de 23 Août. Complémentaire à ces manifestations, dans la même organisation du musée de Bucarest étaient aussi les expéditions scolaires des pionniers, intitulés *Sur la terre de la Roumanie socialiste, parmi les lieux de l'insurrection victorieuse* et le programme *Les trente rencontres des élèves au musée*, tous déroulés dans la salle 44 du musée, salle spéciale destinée aux témoignages sur l'insurrection.

Les préscolaires n'étaient pas oubliés par ce carrousel éducatif. À partir de 1972, le Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie a élaboré un ensemble d'activités éducatives civiques, morales et patriotiques adressées aux plus jeunes futurs potentiels *soldats* du régime sous le générique *Les Préscolaires en visite au musée*. Ils aussi devaient connaître la vraie histoire du parti, même pendant la période de la maternelle, pour solidifier pendant la période des pionniers les sentiments patriotiques, la fierté et la satisfaction que- n'est ce pas- ils vivaient les plus heureux moments de leurs vie pendant les années du régime de Ceausescu. La création de l'organisation les Faucons de la Patrie en décembre 1976[11] a donné une plus grande cohérence aux activités d'endoctrinement organisées par l'école en collaboration avec les musées en se créant la possibilité d'affiliation aux programmes unitaires des plus jeunes des citoyens de la Roumanie. Parmi ces activités on suivait, ni plus ni moins, que la formation et la consolidation aux faucons de la patrie

[10] L. Ștefănescu, *Relația muzeu școală, factor de întărire a cooperării în procesul educației moral-civice a tineretului școlar*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr. 1, 1976, p. 33

[11] Al. Ghitera, *Organizația pionierilor școală a educației comuniste, revoluționare, a copiilor*, Editura Politică, București, 1986, p. 94

des notions nécessaires à l'éducation politique et patriotique ainsi que *la formation et la consolidation de la notion de la patrie*. Pour que les Faucons de la Patrie comprennent dès leur tendre âge la notion de patrie, ils devaient organiser en première phase des petites scènes historiques dans les salles consacrées *aux plus importants moments de la lutte pour l'indépendance* de Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare et Mihai Viteazul, suivies par la consolidations de la compréhension de cette notion par des conférences des muséologues faites au niveau des petits enfants dans les salles qui présentaient l'histoire moderne et contemporaine *„avec le rapprochement de la partie comme but de la lutte des tous les gens de travail, des communistes„*[12].

Le Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie a accordé une attention spéciale à l'activité éducative de cette catégorie. Pour cela il y avait un programme cohérent, bien précisé. Dans un article de Liviu Stefanescu, paru en 1977 dans la Revue des Musées et des Monuments, intitulé d une manière suggestive *Les préscolaires en visite au Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie. Une activité d'éducation patriotique des futurs pionniers* tout le contenu éducatif et idéologique imaginé par le Musée National pour les faucons de la patrie était très bien délimité: *„Les enfants, les groupes d'âges moyens et grands, sont les invités du musée chaque semaine, pour une ou deux heures. Le programme, établi pour toute l'année, comprend la visite des salles de musée. Ensuite, à la maternelle, ceux-ci devaient essayer de reproduire en dessinant, modelant le mélange plastique ou découpant le papier les événements dont ils ont appris au musée. Les visites alternaient avec les répétitions sur la scène de la salle de festivités du musée, quand ils préparaient des récitations, des petites scènes - le plus souvent aux sujets de l'histoire de la patrie, pour des fêtes occasionnelles (Le 23 Janvier, Le 8 Mars, le 1er Juin) ou pour les festivités de la fin de l'années scolaire„*[13].

Contenté de la manière dans laquelle le programme de préparation idéologique des faucons de la patrie se déroulait, Liviu Stefănescu appréciait, à la suite d'une profonde analyse le fait que toutes les activités avec les préscolaires étaient très efficientes et avaient des résultats évidentes vu qu'elles ont *„un caractère d'une profonde actualité, révolutionnaire, capable de constituer aussi une modalité d'affirmation du caractère idéologique de l'organisation des Faucons de la Patrie„*[14], et les résultats allaient se voir à l'avenir, quand les jeunes faucons deviendront des pionniers, des jeunes gens de l'Union de la Jeunesse Communiste et ensuite des communistes d'espoir qui construiront, n'est ce pas, la société communiste longtemps rêvée.

[12] L. Ștefănescu, *Preșcolarii în vizită la Muzeul de istorie al R.S. România. O activitate de educare patriotică a viitorilor pionieri,* în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, nr.5, 1977, p.52
[13] *Ibidem*, p. 51
[14] *Ibidem*, p. 52

BORDER IDENTITY: MARAMUREȘUL ISTORIC, DE-O PARTE ȘI DE ALTA A TISEI

Camelia BURGHELE*

BORDER IDENTITY: HISTORICAL MARAMURES, ON BOTH TISA BANKS

Abstract

The mechanisms of identity construction for the Romanian communities on the right Tisa (Ukraine) villages as related to the local Ukrainian majority have been under our attention the last years. The Transcarpathian Maramures Romanians topic required several field trips – finalized with ethnological observations onto the cultural environment which exists there (clearly reflected into obvious language modifications or ancient customs and spiritual models but also into guarding the Romanian identity patterns – common to those of the Romanians on the other Tisa bank, the Romanian Maramures)

In the context of globalization and Europeanization, or more precisely in the context of forming the national and ethnical state union, conventionally called The European Union, certain necessary distinctions are made between the terms *boundary* and *frontier*. The boundary is a paradoxical concept: it separates and unifies at the same time, leading towards a high degree of permeability of the limits. One of the most important elements in outlining a identity related attitude is *territoriality*. Minority anthropology speaks of *border - identity* as if it were a special kind of identity built once the enclave is bound to the motherland, the two being only separated by a administrative border: this being the case of the Transcarpathia Romanians. Tisa is seen as a concrete, tangible border which separates the two macro-political territories: Romania on the left and Ukraine on the right side of Tisa. On the other side, Romanians here see the villages as if they belonged to a territorial unity which cannot be destroyed – that of the historical Maramures. Their belonging to a common space which is not only physical and geographical but also cultural and ethnical is very obvious: the Romanians on the right hand bank of Tisa are perfectly aware of their Romanian heritage, which mainly manifests on a linguistic level but also on a common tradition level with the Romanians on the left hand bank of Tisa.

There has been research developed on several levels on the field study within the right Tisa bank (Transcarpathian Ukraine) in order to define group identity and *border identity:* a language level (the extent to which Romanian is used), a religious level (guarding the inherited religion or adhesion to neo-Protestantism), an economic level (attitude towards labor and living conditions), a mythical-magical-ritual level (guarding certain magical practices), social networking (especially marriages) and everyday life.

Key words: border identity, identity construction, territoriality, boundary, frontier.

Antropologia minorităților a impus în ultimele decenii, în contextul procesului de redefinire a conceptelor - în mare parte generat de procesele multiple aferente multiculturalității - o vastă paradigmă terminologică, cuprinzând termeni dintre cei

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Email:cameliaburghele@yahoo.com.

mai prolifici pentru istoria orală, teoria mentalităților sau etnologie. Apelând la această terminologie sugestivă, putem discuta, în cazul acelei părți din Maramureșul istoric ce se găsește dincolo de Tisa, despre o *comunitate istorică românească*; antropologii numesc cu această sintagmă comunitățile românești situate pe teritoriul statelor vecine României, de cele mai multe ori în proximitatea granițelor, în continuarea spațiului teritorial românesc locuit de români, pentru a le diferenția de *diaspora românească*.

Luăm în discuție teritoriul de dincolo de Tisa, din Transcarpatia, Ucraina[1], cunoscut sub numele de *Maramureșul istoric*, sau, cum afirma Mihai Dăncuș, arealul acelui "voievodat maramureșan" care, "ca formă superioară de organizare politică și administrativ-teritorială" a fost punctul de plecare "al unei civilizații țărănești de un înalt nivel, care prin forța tradiției se va transmite peste veacuri până aproape în zilele noastre"[2].

Facem cuvenita precizare că mecanismele de construire a identității comunității de români din satele din dreapta Tisei, în relație cu majoritatea ucraineană, locală, au stat în atenția noastră în anii din urmă[3], incitând la numeroase incursiuni în teren, finalizate cu observații etnologice asupra climatului cultural existent aici (repercutat în glisări vizibile în domeniul limbii sau a matricei obiceiurilor strămoșești și a modelelor de spiritualitate, dar și în hotărâta ancorare în repere identitare românești clare, indubitabile, comune cu cele ale românilor de dincoace de Tisa, din Maramureșul românesc).

Revenind la termenul de *comunitate istorică românească*, trebuie menționat că, în mod concret, în perioada comunistă, relațiile statului român cu aceste comunități istorice au fost aproape inexistente sau foarte slab reprezentate, dar după 1989 ele au intrat în atenția politicienilor și a cercetătorilor sociologi, antropologi sau istorici, care au încercat inițierea unor acte de recuperare etnico-culturală; din punct de vedere politic au fost ajutate, uneori, prin diferite politici de susținere, pentru păstrarea sau reafirmarea identității românești.

În ultima perioadă, cercetătorii etnologi atrag atenția asupra faptului că este important ca aceste comunități istorice românești să fie studiate nu ca niște locuri exotice (dar nici nu trebuie evocată pur și simplu existența lor), ci trebuie să se țină seama de momentul istoric pe care îl traversează România însăși: cel al secolului XXI, din Uniunea Europeană, în care *border identity* trebuie să fie încurajată iar identitatea culturală trebuie să fie stimulată pentru ca grupul să se poată opune unui prea incisiv proces de globalizare și asimilare culturală.

Amintim, fără a intra în detalii, și doar din punctul de vedere al cercetătorului antropolog, preocuparea pentru comunitățile de români din statele vecine României, începând cu românii din Republica Moldova, inclusiv din Transnistria, și continuând cu românii din Ucraina (din Bucovina de Nord și din Ținutul Herța), din Ungaria (din orașul Gyula și localitățile limitrofe) și din Serbia (din Banatul Sârbesc și de pe Valea Timocului). În fine, în ultimii ani s-a ajuns și la românii care trăiesc în regiunea Transcarpatia din sud-vestul Ucrainei, situată în dreapta Tisei, în zona limitrofă județelor Maramureș și Satu Mare din România.

---

[1] Transcarpatia este așezată, în cea mai mare parte, în Carpații Păduroși și se învecinează la sud-est cu România prin trei raioane: Rahiv (Rahovo), Teacev (Teacevo) și Hust. Transcarpatia are 13 raioane și 28 de orașe: Ujgorod (120.000 locuitori), Beregovo, Mucacevo, Hust, Teacevo, Rahiv și altele. Potrivit recensământului efectuat în 2001, în regiunea Transcarpatia au fost înregistrați peste 45.000 de români, dintre care 32.000 locuiesc într-o zonă compactă care a făcut (și face) parte din Maramureșul istoric. Cei mai mulți dintre românii care trăiesc în dreapta Tisei locuiesc în raioanele Teceu (Teacevo) și Rahău (Rahivo), în satele Apșa de Jos, Slatina, Topcino, Strâmtura, respectiv Biserica Albă, Apșa de Mijloc, Plăiuț și Dobric. Este vorba, așa cum spuneam, despre aproximativ 32.000 români, adică 2,6 % din populația regiunii (12% din populație în Teceu și 11% în Rahău). Arealul acoperit de cele două raioane constituie un spațiu compact românesc în Ucraina și formează populația majoritară în 13 localități. Mai există încă aproximativ 300 de etnici români care trăiesc în alte raioane din Transcarpatia.

[2] Mihai Dăncuș, *Zona etnografică Maramureș*, Editura Sport-Turism, București, 1986, p. 16 – 17.

[3] Menționăm că lucrarea de față face parte dintr-o cercetare mai amplă - *Asumarea identității culturale în comunitățile românești din Maramureșul ucrainian (Transcarpatia - Ucraina) conservare și/sau dinamică socio-culturală în context multietnic,* în proiectul Academiei Române: "Valorificarea identităților culturale în procesele globale", Fondul Social European, POSDRU 2007-2013.

Similar, doar la nivel de semnalare, notăm faptul că, în ultima vreme, a început să se vorbească tot mai mult despre o *euroregiune a Maramureșului istoric*. De altfel, în contextul globalizării și europenizării actuale, mai precis în contextul formării conglomeratului statal național și etnic denumit convențional Uniunea Europeană, se fac unele delimitări - devenite necesare - între termenii *graniță* și *frontieră*. Granița este un concept paradoxal: ea separă și unește totodată, conducând spre un ridicat grad de permeabilitate a limitelor.

Păstrând registrul de abordare, unul dintre cele mai importante elemente în conturarea unei atitudini identitare este *teritorialitatea*. În mod concret, raportarea la un teritoriu fizic – dar și mitic sau mental – se construiește prin acționarea a două pârghii:

- poziționarea față de țara mamă, adică față de un teritoriu geo-politic de referință;
- asumarea unei teritorialități particulare, specifice, într-un spațiu geo-polic străin, sub forma unei enclave;

Din punctul de vedere al antropologiei culturale și sociale suntem și apropiați, dar și îndepărtați de aceste grupuri, și de aici pornesc o serie de abordări ce țin de conceptele de *identitate* și *alteritate,* generate în ambele sensuri: și de la *noi* către *ei*, dar și de la *ei* către *noi*.

Antropologia minorităților vorbește despre *border identity* ca despre un tip special de identitate ce se construiește atunci când enclava este lipită de țara mamă, cele două teritorii fiind despărțite doar printr-o graniță administrativă; este și cazul despre care vorbim, cel al românilor din Transcarpatia.

Este unanim acceptat faptul că prezența frontierei modelează procesele mentale, afective și sociale, astfel încât putem înțelege de ce specialiștii teoreticieni ai *border* sau *frontier identity* susțin că există o sociologie a frontierelor, întocmai cum există și o antropologie a frontierelor, o psihologie a frontierelor și, mai ales, o politică a frontierelor[4].

Altfel spus, frontierele nu *se definesc*, ci ele *definesc*, frontierele fiind, deseori, un produs al procesului de construcție mentală a spațiului. De altfel, hotarul sau granița poate fi o limită între *eu* și *ceilalți*, dar nu neapărat una precisă, ci una ce poate aparține, filozofic vorbind, unei accepțiuni mai vagi, mai permeabile, ca opus al unei definiri precise, clare, fără echivoc[5].

De aceea, discursul despre *celălalt* în imagologie sau teoria mentalităților se construiește progresiv, pe mai multe nivele[6], primul dintre ele fiind chiar cel al receptării graniței, fenomen ce implică un amplu proces de reevaluare a identității în raport de alteritate. Concret, în cazul luat în discuție, este vorba despre o referențialitate teritorială multiplă; Tisa este văzută ca o graniță reală, fizică, prin care cele două teritorii macro-politice sunt despărțite: România în stânga și Ucraina în dreapta Tisei. Pe de altă parte însă, românii de aici receptează satele lor ca făcând parte dintr-o unitate teritorială indestructibilă, cea a Maramureșului istoric. Apartenența la un spațiu nu doar fizic, geografic, ci și cultural și etnic comun este foarte vizibilă, iar românii din dreapta Tisei au o perfectă conștiință a românității lor, manifestată cu precădere la nivel lingvistic dar și la nivelul tradițiilor comune cu românii din stânga Tisei.

Observațiile directe de teren ne-au determinat să vedem, din punctul de vedere al teritorialității, o serie de trei repere în construcția *border identity* a românilor ucrainieni:

- primul, concret, obligatoriu, care guvernează viața de zi cu zi a românilor transcarpatici, este cel al spațiului geo-politic căruia îi aparțin de facto: o țară care se numește Ucraina, în care românii sunt cetățeni ucraineni, beneficiază de drepturi și sunt constrânși la obligații specifice legislației acestui stat;
- al doilea, etnic, sentimental, emoțional, cultural, este cel al țării căreia îi aparțin, potrivit naționalității lor: România, pe care o văd ca pe o matcă, un spațiu "al lor" și de care au fost despărțiți doar prin hazardul istoriei;
- al treilea element de referențialitate teritorială este Maramureșul istoric, spațiu proximal de legitimare identitară, unitate nu doar teritorială ci și culturală și, de multe ori, cu componente mitice.

---

[4] I. Bădescu, D. Dungaciu (coord), *Sociologia și Geopolitica frontierelor*, vol I și II, București, 1995.
[5] Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 40.
[6] Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 71.

În radiografia de teren demarată în satele românești din dreapta Tisei (Ucraina Transcarpatică) pentru definirea identității de grup și a *border identity* au fost cercetate mai multe paliere; primul dintre ele a fost palierul lingvistic, unde s-a urmărit nivelul de înțelegere, cunoaștere și utilizare a limbii materne, contextele folosirii acestei limbi, gradul de cunoaștere și nivelul de utilizare al altor limbi (în principiu ucrainiana și rusa). În structura de detaliu a planului etno-lingvistic au putut fi surprinse și raportarea, în imaginar, la alte limbi, părerea despre alți vorbitori de alte limbi sau rolul limbii materne în selecția maritală, adică detectarea unor resorturi pentru fundamentarea alterității (cum îi privesc românii de aici pe *ceilalți*, pe străini: dacă îi asimilează, dacă îi rejectează, dacă îi acceptă, dacă îi apreciază).

Un alt palier a fost cel al religiei. Au fost urmărite opțiunea religioasă, ca efect al păstrării unei mărci identitare, dar și raportarea la alte confesiuni religioase, ca element de generare a alterității.

Din punct de vedere economic, au fost luate în discuție proprietatea și sistemul de moștenire, dar a fost abordată și o latură imagologică: felul în care se raportează românii, din perspectivă economică (a averii moștenite sau dobândite și a atitudinii față de muncă), la celelalte etnii.

Pe celălalt palier major, cel social, interesul a fost suscitat tot de alteritate: sistemul de referințe etnoculturale ce generează delimitarea etnicului român de *celălalt* și cele mai relevante atribute imaginare ale fiecărui grup etnic ce interacționează cu românii. Importante au fost și catalogarea practicilor sociale de contact și a circumstanțelor de desfășurare a acestora.

Un alt aspect care a dezvăluit informații extrem de interesante în conturarea *border identity* a fost planul mitico-magico-ritualic: practicile magico-ritualice, interferența cu planul religiei, apariția unor modificări în structura ritualurilor și eventualele glisări mentalitare, practicile cutumiare centrate pe diferite evenimente sau sărbători.

Grupul etnic al românilor din dreapta Tisei este alcătuit, în fond, din câteva rețele sociale, construite pe trei paliere: relațiile de rudenie, vecinătățile și comunitatea locală. În cadrul categoriei parentalului au fost observate nivelurile și înlănțuirile teritoriului parental, cu accent pe căsătoria endo- și exogamă, contextele activării rețelei parentale (cu accent pe sărbători și pe obiceiurile vieții de familie), precum și componența și structura grupurilor/neamurilor.

Vecinătățile au fost măsurate din punctul de vedere al coeziunii cu grupul proximal dar și cu grupul etnic al românilor din România și mai ales din arealul Maramureșului; în ceea ce privește comunitatea locală, au prezentat mare interes: structura socială, coeziunea internă comunitară, importanța elementului lingvistic și a celui confesional dar și aspecte comunitare ce țin de regimurile juridico-administrativ (raporturile cu autoritățile), politic și civic, economic (cu precădere migrația pe piața de muncă).

Deseori, configurarea teritoriului identitar a condus la reprezentarea unor hărți mentale, instrumente de lucru firești pentru geografia socială.

Campaniile de teren au vizat în mod special localități cu populație majoritar românească. Așa cum aminteam anterior, majoritatea din cei aproximativ 32.000 de români maramureșeni din Transcarpatia locuiesc compact într-o zonă situată între Tisa și Carpații ucrainieni, la frontiera cu România. Satele românești sunt înconjurate de sate ucrainiene (de ruteni sau de huțani) și maghiare și sunt incluse, administrativ vorbind, în două raioane: Teaciv – Teceu și Rahiv – Rahău. Statisticile arată că în această regiune etnicii români sunt pe locul al treilea ca număr de populație, după ucrainieni și maghiari. Se semnalează faptul că, deși mai locuiesc români și în alte zone și, împreună, numărul românilor din Transcarpatia depășește cifra de 40.000, totuși nu a fost organizat un raion administrativ care să fie majoritar românesc[7].

Din perspectiva istoriei contemporane, dar și a oralității, despre populația care trăiește în nord-vestul României, dincolo de râul Tisa, înafara granițelor României, în regiunea

[7] Ion Popescu, Constantin Ungureanu, *Românii din Ucraina între trecut și viitor*, Editura Primus, Oradea, 2009, p. 62.

Zacarpatia sau Transcarpatia, se vorbește ca despre "o importantă comunitate românească", dominată de aceleași caracteristici ca și Maramureșul românesc cu care, de altfel, formează o unitate geografică, etnică și istorică, chiar dacă nu și una administrativă. Teritoriul despre care vorbim este denumit, convențional, de istorici, "Maramureșul istoric" dar localnicii români numesc acest spațiu drept "România Mică". Cu precizie și rigoare istorică, dar și cu un zâmbet amar și ironic, istoricii români punctează faptul că în 1919, la Conferința de Pace de la Paris, marile puteri au decis ca acest teritoriu să revină... Cehoslovaciei, fapt de neînțeles astăzi pentru noi, în condițiile în care românii de aici nu au nimic în comun nici cu cehii, nici cu slovacii ("a fost anexat Cehoslovaciei fără consultarea prealabilă a dorinței locuitorilor din acest teritoriu"[8]). În 1939, Ungaria horthystă a anexat acest teritoriu, iar după al doilea război mondial, în urma unei înțelegeri definitivate de Stalin cu conducătorii de la Praga, zona trece în componența URSS, mai precis a Republicii Sovietice Socialiste Ucrainiene. Chiar dacă de-a lungul istoriei frontierele locale au fost schimbate la fel de des ca regimurile politice, comunitatea de aici și-a păstrat unitatea, modul de gândire, tradițiile și limba maternă.

În termeni statistici, arealul despre care vorbim este cel mai compact areal românesc din Ucraina, românii constituind majoritatea absolută în 13 localități: 9 localități în raionul Teceu - orășelul Solotvino (Slatina), localitățile Dibrova (Apșa de Jos cu cotul Valea-Malului), Glubochii Potoc (Strâmtura), Topcino (Teteș), Podișor, Băscău, Cărbunești, Bouțu Mare și Bouțu Mic și 4 localități în raionul Rahău - Belaia Țercovi (Biserica Albă), Srednee Vodeanoe (Apșa de Mijloc), Plăiuț și Dobric. Trebuie adăugat faptul că pe teritoriul Transcarpatiei ucrainiene mai locuiesc români, dar fără să putem vorbi despre "comunități românești" și, oricum, deși interlocutorii noștri vorbesc despre existența acestor mici grupuri de români, nu fac obiectul cercetării noastre[9].

La ultimul recensământ (2001), românii din Transcarpatia au declarat într-o proporție de 98,2 la sută limba română drept limbă maternă și doar 0,7% - ucraineana, 0,5% - rusa și 0,5% - maghiara.

Conform statisticilor, în zonele locuite astăzi în mod tradițional compact de românii din Transcarpatia, asimilarea lingvistică artificială, în condițiile actuale, nu are sorți de izbândă. La românii maramureșeni se înregistrează creșterea sporului natural, astfel că nu par a fi predispuși să se asimileze din punct de vedere lingvistic, iar sporul natural, locuirea tradițională la țară și funcționarea limbii materne în toate domeniile din zonă (peste 70% din români își desfășoară activitatea într-un mediu românofon) ne fac să presupunem că la următorul recensământ numărul oficial al românilor din zonă va crește.

În arealul cercetat, limbile vorbite sunt româna, ucraineana și rusa. Limba română a fost învățată în casă, pentru că în familie se vorbește limba română. Chestionarele lingvistice aplicate unui mare număr de subiecți denotă faptul că românii de aici știu citi și scrie în limba română și o înțeleg perfect. Citesc Biblia în limba română, la fel și ziarele și urmăresc posturi de radio și TV în limba română (cele care pot fi prinse prin antenele de satelit). În relațiile cu autoritățile locale sunt folosite tot limba română, în plan local.

În multe localități există inscripții bilingve, cu nume românești și ucrainiene. Spre exemplu, Apșa de Jos – Nijnîi Apșa, Strâmtura – Glubokîi Potoc, Biserica Albă – Belîi Țerkovi; altele, însă, au numai nume românești, cum este Plăiuț, Dobric, Topcina.

Din punct de vedere lingvistic, se vorbește o limbă română arhaică, specifică secolului al XIX-lea, cu o serie de cuvinte preluate din ucraineană și rusă sau maghiară.

---

[8] Alexandru Filipașcu, *Ucrainienii din Maramureș,* Sibiu, 1945, în Cristina Țineghe, "Dezmembrarea Maramureșului istoric: decizii politice, reacții și consemnări în mărturii contemporane (1919–1923)", București, Editura Centru de Studii pentru Resurse Românești, 2009, p. 184.

[9] Locuiesc români (într-un număr relativ mic) în orașele Ujgorod, Mucacevo etc. Unii mai vorbesc românește, deși mulți s-au declarat ucrainieni: 40% din populația satului pe cale de ucrainizare Vodița (Apșița Veche), 7% în satul Grușevo (aici a funcționat mănăstirea istorică românească din Peri); de asemenea, limba română este vorbită (dar numai la nivel de familie) în câteva dintre satele raionului Vinogradovo; o anume formă, arhaică, a limbii române este vorbită de aproximativ 1.000 – 1.500 de „volohi-loșcarini", declarați și trecuți ca ucrainieni sau romi la ultimele recensăminte, din satele Mircea, de pe granița cu Slovacia (raionul Velykyi Berezin) și Porașcovo, de la poalele Munților Păduroși (raionul Perecin).

În concluzie, acești "urmași ai dacilor liberi", cum le place să se numească românilor maramureșeni din dreapta Tisei, deși dominați de atâtea imperii și regimuri, sunt un exemplu de păstrare a identității naționale și a limbii materne. În decurs de 80 de ani, aceștia nu numai că nu s-au lăsat asimilați de cehi, austro-ungari sau sovietici, dar au prosperat, numărul celor ce se declară astăzi români crescând continuu.

În localitățile românești funcționează bine un sistem de învățământ primar și secundar în limba română și, surprinzător, chiar dacă unele dintre satele cercetate sunt răsfirate sau relativ mici, la nivel de cătune, predomină personalul calificat și foarte tânăr. Practic, în fiecare localitate românească funcționează cel puțin o școală în limba română. Așadar, învățământul se desfășoară în sistem primar și gimnazial (13 școli românești) și câteva clase de liceu, la Slatina. Elevii (între 4.500 – 5.000) sunt instruiți de aproximativ 300 cadre didactice, cele mai multe cu studii superioare sau medii; în medie, anual 30 de elevi români din această zonă devin studenți la secția în limba română a Universității de Stat din Ujgorod sau a Institutului tehnologic din Mucacevo și a Școlii muzicale din Ujgorod și încă aproximativ 30 - 40 de absolvenți români își fac studiile în mediul universitar din România. Mai exact, în cadrul Universității Naționale din Ujgorod funcționează o secție de învățământ superior în limba română unde, o dată la doi ani, sunt alocate 10 locuri pentru potențialii studenți de etnie română, însă calitatea actului de predare suferă mult datorită slabei dotări didactico-materiale. Există o Societate a Tineretului Român "Mihai Eminescu" înregistrată în 2003, la Ujgorod.

Din punct de vedere politico-administrativ, în acest moment românii maramureșeni nu sunt prezenți în Parlament sau în Consiliul regional, ci doar la nivelul deputaților raionali. Primarii comunelor românești (5 din cele 6 primării) sunt reuniți, din 2004, într-o asociație proprie, "Asociația Primăriilor românești din dreapta Tisei".

În satele românești există mai bine de 100 de comunități confesionale și în toate se organizează serviciu religios în limba română. Dar, fapt îngrijorător pentru păstrarea identității etnice și confesionale, în urma divizării bisericii ucrainiene și ca efect al unui prozelitism dus la cote extreme, foarte mulți dintre credincioși și-au părăsit vechea religie, devenind martori ai lui Iehova.

Astfel, majoritatea credincioșilor români din zonă au trecut la neoprotestantism, făcând parte din Organizația religioasă a Martorilor lui Iehova (care are 87 de comunități și 32 de case de rugăciuni). Aceștia sunt organizați într-o singură regiune teocratică românească din componența căreia fac parte 4 raioane teocratice.

După ce au pierdut pozițiile tradiționale, pe locul doi au ajuns credincioșii creștin-ortodocși din cadrul Bisericii Ortodoxe Ucrainiene (subordonată Patriarhatului Moscovei). Ortodocșii au 7 parohii cu 6 biserici și 4 preoți care oficiază în limba română; în construcție se găsește o biserică la Plăiuț (preotul nefiind român). În Transcarpatia mai există 4 comunități romano-catolice.

Cele mai multe persoane intervievate au fost de religie iehovistă – Martorii lui Iehova – dar și de religie pravoslavnică ortodoxă, greco-catolică sau romano-catolică.

Din punctul de vedere al tradițiilor istorice și al patrimoniului cultural, în fiecare sat este câte o biserică creștină, ortodoxă și (sau) greco-catolică. Bisericile ortodoxe sau greco-catolice sunt deservite de preoți care slujesc în limba română. Majoritatea dintre ei au studiat în România, dar și la Kiev sau Moscova. Toate bisericile se subordonează Episcopiei de la Hust, dar și Patriarhiei ruse de la Moscova.

Majoritatea bisericilor vechi sunt din lemn și sunt considerate monumente de patrimoniu, fiind construite în stil maramureșean. Cea mai veche biserică de lemn este cea din Apșa de Mijloc, care se spune că veghează satul de pe un deal încă de la 1428.

Cimitirele vechi sunt părăginite, cu morminte fără cruci sau ale căror inscripții au fost șterse de vremuri. Unele morminte sunt atât de vechi, încât nimeni nu mai poate spune cui aparțin. Din mărturiile localnicilor am înțeles că mai multe cimitire au fost chiar nivelate, iar autoritățile au interzis acolo înmormântările timp de 50 de ani. Cimitirele moderne au un aspect mai ciudat, cu pietre funerare din marmură neagră pe care sunt incizate printr-o tehnică specială, modernă, importată din occident, imaginile defuncților.

Mai notăm la observațiile dedicate religiei și un proiect important al românilor din zonă, și anume reconstrucția Mănăstirii Peri, lăcaș sfânt ctitorit de Dragoș și înzestrat ulterior cu domenii vaste, cu o maximă înflorire în secolul XVI, locul unde s-au scris vechile manuscrise maramureșene și s-au tradus texte religioase și apocrife care la început au circulat în copii manuscrise, mai târziu tipărindu-se (mănăstirea era înzestrată și cu o tiparniță). A fost distrusă la începutul secolului al XVIII-lea de către oștenii lui Rakoczi[10]. La mănăstirea Peri a fost editată pentru prima dată Sfânta Scriptură în limba română.

În comunitățile de aici predomină căsătoriile endogame (endogamie de grup), dar există și căsătorii mixte, între români și ucrainieni, deși relativ puține. Se căsătoresc rudele apropiate între ele, frecvent veri de gradele 3 și 4, dar uneori chiar și veri de gradul doi sau chiar veri primari. Vârsta căsătoriei este una redusă: 15 – 16 ani la fete și 18 – 20 ani la băieți. Aceste căsătorii se realizează cu dispensă de la Primărie și astfel se intră în legalitate.

Ocupațiile cele mai des întâlnite sunt agricultura, ca ocupație tradițională, și comerțul. Foarte mulți bărbați sunt plecați la muncă în Rusia sau în câteva țări occidentale: Portugalia, Italia, Spania.

Mulți dintre intelectualii satelor au renunțat la profesiile lor de bază – ingineri, profesori, doctori, stomatologi – și se ocupă acum de comerț, de ”biznis”-uri, având firme prospere.

Pentru că salariile sunt foarte mici, mai ales în cazul bugetarilor, cei mai mulți români lucrează în construcții, ”la stroit”, mai ales în Rusia. De cele mai multe ori pleacă la muncă în altă parte bărbații, dar uneori sunt însoțiți și de soții. Bani buni se câștigă și cu prelucrarea lemnului. Dar una dintre cele mai profitabile afaceri (”biznis-uri”, cum se spune aici) ale românilor ucrainieni este ”comerțul cu răsărită”, cu semințe de floarea soarelui. Interesant este însă faptul că aceste semințe nu se vând, așa cum am crede, pentru ulei, ci se împachetează în punguțe mici și se vând ca semințe prăjite, mai ales pe stadioane, la meciuri, sau pe stradă, în marile orașe. Cele mai bune piețe de desfacere sunt în Bielarus și Rusia. Este vorba despre un comerț en gros, care se măsoară în tone de floarea soarelui, denumită, de altfel, de localnici, ”aurul negru al românilor ucrainieni” și care aduce profituri imense vânzătorilor. Ulterior, profitul se vede în mărimea casei construite, la venirea acasă, cu banii obținuți din vânzarea florii soarelui.

O altă afacere foarte rentabilă este contrabanda cu țigări sau votcă, de producție ucraineană, dar și transportul muncitorilor în țările străine unde aceștia lucrează, cu microbuze sau autobuze.

Cu banii obținuți din munca în străinătate românii încep noi ”biznis-uri”, dar numai după ce își ridică locuințe impresionante, adevărate palate, după modelul oșenilor, astfel încât toate satele românești seamănă bine cu celebrul sat Certeze de lângă Negrești Oaș. Localitățile românești din această zonă sunt cele mai arătoase din Transcarpatia, iar românii sunt cunoscuți ca fiind cei mai gospodari și întreprinzători din regiune, și, în consecință, cei mai înstăriți. Această atitudine față de muncă, cuantificată în case impresionante, explică și endogamia de grup foarte bine conturată în zonă.

Așa cum este de așteptat, românii muncitori ajung să trăiască foarte puțin în casele construite, pentru că cea mai mare parte a anului sunt plecați în străinătate la muncă. Satul e pustiu tot timpul anului, din cauza migrației sezoniere pentru muncă. Pe ulițele satelor pot fi văzuți doar elevii și oamenii bătrâni. Satele se animă brusc de sărbători, când toți cei plecați se întorc în sat, pentru a-și petrece Crăciunul și Paștele alături de familii. De cele mai multe ori, aceste reveniri periodice în sat sunt și prilejuri pentru a controla stadiul construcției caselor sau pentru a lua o serie de decizii referitoare la finalizarea ori modificarea/modernizarea acestora. Paradoxul este că, lucrând în străinătate, tinerii sunt mai mult plecați înafara satului și nu apucă să stea aproape deloc în case. Unii trebuie să le modernizeze între timp, astfel încât să nu se lase mai prejos față de vecini și se ajunge la situația paradoxală că se demolează acoperișuri sau se modifică încăperile unei case înainte ca locatarul său să fi stat vreodată în ea...

[10] Mihai Dăncuș, *op. cit.*, p. 22.

Românii mai săraci, care încă nu au apucat să își ridice case noi, sau ucrainienii localnici, trăiesc în case mai mici, construite în cel mai pur stil comunist. Casele vechi seamănă toate între ele pentru că nu au acoperiș înălțat. Sunt cubice și nu au acoperișuri ascuțite, pentru că autoritățile sovietice au interzis acoperișurile în unghi și le-au permis doar pe cele joase, din tablă.

Dincolo de o atitudine lăudabilă pentru muncă, gospodăriile românilor ucrainieni întrec orice închipuire. Casele mai vechi au câte două etaje și sunt împodobite cu flori iar cele noi sunt adevărate palate cu zeci de camere. Casele noi și mari sunt considerate motive de fală și de concurență sau supremație între vecini și rude, astfel încât se consideră că bogăția omului se măsoară în dimensiunile casei: cu cât casa este mai mare, cu atât proprietarul este mai mare gospodar. Și, așa cum spuneam, românii de aici sunt considerați cei mai bogați locuitori ai Ucrainei, astfel încât prima măsură luată atunci când "biznis-ul" înflorește, este o nouă mărire a casei, pentru ca clădirea să fie mereu mai mare decât a vecinului.

Vilele românilor sunt construite din beton de cea mai bună calitate și cărămidă groasă. Tocmai de aceea, în fața multor case se ridică adevărate depozite de materiale de construcție; nu se face deloc economie la granit sau marmură, la geamuri termopan sau balustrade de inox.

Maramureșenii de aici spun cu mândrie că nu își vând niciodată casele, pentru că ele reflectă hărnicia și averea omului, dar, dincolo de aceasta, nu le vând din acel motiv pentru care practică endogamia de grup: este o modalitate de a-și păstra grupul etnic și cultural bine închegat și de a conserva averea în interiorul grupului, asigurând, astfel, bunăstarea și, deci, perpetuarea neamului propriu. Desigur, prezența și continuarea tradiției de a construi case făloase este încă o marcă identitară a românilor ucrainieni, dar care poate fi citită, în oglindă, ca o continuare a unei atitudini identice a maramureșenilor din România.

În ciuda faptului că vilele cu unul sau cu mai multe etaje sunt dotate cu tot confortul și sunt împodobite frumos cu multe flori, încălzirea lor se face cu lemne și cu cărbune, nu cu gaze, deși pe lângă satele românilor din Transcarpatia trece conducta de gaz a Ucrainei.

Drumurile sunt foarte proaste, pentru că nu se alocă bani de la bugetul de stat pentru construirea căilor de acces. Sătui să tot meagă prin noroi, românii au început să își facă singuri drum, cu banii lor, astfel încât s-a ajuns la încă o situație paradoxală: fiecare gopodar își face drumul din dreptul casei lui, și, ca urmare, deseori drumurile sunt o combinație de porțiuni din beton, din pământ bătut, din asfalt sau din pietriș.

Pe plan spiritual, se poate observa o atitudine divergentă: pe de o parte, intelectualii locali conștientizează importanța conservării patrimoniului cultural local, ca modalitate eficientă de păstrare a identității românești – dovadă fiind activitatea grupurilor folclorice locale, inițierea unor întâlniri tematice la nivelul administrației locale sau doar în plan cultural (uneori și cu personalități din România) sau fondarea unor mici muzee particulare – dar și un efect puternic al globalizării: aderarea la sectele neoprotestante a dus la renunțarea la tradiții, migrația în străinătate a forței de muncă a impus tipare noi în viața cotidiană iar modernizarea vieții a condus la multiple mutații în mentalitatea colectivă.

Cât privește abordările folclorice ale zonei, ar trebui să remarcăm că zona a suscitat interesul specialiștilor și înainte de marea unire, dar, mai ales, după: "mai ales după 1918, odată cu unirea Transilvaniei cu România, Maramureșul stârnește interesul cercetătorilor"[11]. Unul dintre pionierii cercetării folclorice a zonei este Alexandru Țiplea, care a publicat, la începutul secolului trecut, în Analele Academiei Române, seria a II-a, tom XXVIII, 1905/1906, Memoriile Secțiunii Literare, câteva "Poezii populare din Maramureș". Născut în Biserica Albă la 1885, Țiplea publică o serie de piese de folclor culese din satul natal: "balade, doine, descântece și strigături, scrise în forma în care se aud în Maramureș. Cea mai mare parte au fost auzite în satul românesc Biserica Albă, așezat pe malul drept al Tisei și în fața căruia se află orașul Sighet, pe malul stâng al Tisei". Culegerea e considerată de etnologi și istorici ai folclorului (Ion Cuceu și Iordan Datcu) drept o lucrare valoroasă.

O serie de texte de folclor din zonă sunt adunate de Dumitru Pop în "Folcloristica Maramureșului", Editura Minerva, București, 1970 și, mai recent, de Dumitru Iuga în

[11] Marianne Mesnil, Asia Popova, *Studii de etnografie balcanică*, Editura Paideia, 2007, p. 184.

volumul "Maramureș, țară veche. Antologie de folclor de pe Cursul Superior al Tisei (1672 – 1908), Editura Cybela, Baia Mare, 2008. "Am adunat aproape tot ce s-a tipărit (sau s-a descoperit) din folclorul maramureșenilor care locuiesc pe cursul superior al Tisei, fluviu care își adună apele din Carpații Maramureșului, de la Tisa Albă și Tisa Neagră până la Apșa, Taras, Neaga, Cosăuți în dreapta și în stânga, Vișeu, Iza cu Mara și Cosău, Săpânța", mărturisește, în *Cuvânt înainte*, Dumitru Iuga.

O privire rapidă peste folclorul zonei atestă categorii, teme și motive comune cu cele ale maramureșenilor români, dar dovedește și faptul că folclorul (și promovarea lui actuală, sub forma unor spectacole reconstitutive) este o altă formulă de *border identity*.

O concluzie parțială a documentării de teren din ultimii ani atestă, așadar, ideea că identitatea comunității românești de la granița ucraineană a Maramureșului se construiește pe paliere multiple, uneori cu inovații locale sau cu reorientări sub presiunea asimilării culturale, dar întotdeauna în raport de acțiunile, comportamentul și modelele mentalitare ale maramureșenilor din România, așa cum dovedesc multe dintre mărturiile celor intervievați, care își încep, de altfel, povestea, de cele mai multe ori, cu o formulă consacrată: "la noi, la români, la fel ca și la voi..." și abia apoi pomenesc de eventualele diferențe.

Arheologul și profesorul Sever Dumitrașcu la 75 de ani. Aspecte privind activitatea științifică.

Florin SFRENGEU*

Archaeologist and Professor Sever Dumitrașcu at the Age of 75. Aspects on His Scientific Activity.

Abstract

We briefly bring forward a part of the scientific activity of the archaeologist Sever Dumitrașcu, a great personality of the Romanian historiography and archeology. He performed archaeological researches in 25 sites and published a large number of books, studies and articles, many of them field exploration findings, original, with great impact in the European scientific world. The Professor of Oradea scientific research concentrated on: Dacians' fortresses and settlements in the classical era of the Western Romania, Roman epoch free Dacians' territory, rural settlements in the first millennium of the Christian era, inter-ethnic relations in the western part of the Apuseni Mountains, Romanian old age, to which you can add the occasional researches on various prehistoric periods (Neo-Eneolithic, Bronze Age, Iron Age).

Key words: archeology research, Dacians, Mediașul Aurit, Biharea, Romanian old age.

Cercetările arheologului Sever Dumitrașcu din ultimele cinci decenii, efectuate cu precădere în stațiunile arheologice din partea de nord-vest a României (peste 25), au adus o contribuție majoră la cunoașterea istoriei României, cu precădere a zonei de nord-vest, precum și a unor aspecte importante din cea a Europei centrale din perioada primului mileniu al erei creștine, cu unele referiri și la alte epoci istorice. De-a lungul celor 50 de ani de activitate științifică arheologică și istorică, profesorul Sever Dumitrașcu a publicat 20 de cărți de arheologie și istorie, studii și articole științifice, peste 300, precum și peste 200 de articole și note de popularizare în cotidiene, la care se adaugă mai multe volume de literatură[1].

Drept recunoaștere a meritelor incontestabile a realizărilor științifice și a originalității operei în ansamblul ei, a fost însărcinat de către Dumitru Protase și Alexandru Suceveanu, coordonatorii vol. II ai Tratatului de *Istoria Românilor*, aflat sub egida Academiei Române, cu redactarea a două capitole: *Dacia vestică și nord-vestică (sec. II-IV)* și *Dacia vestică și nord-vestică în secolele IV-VI*, ultimul apărut, probabil, dintr-o regretabilă eroare doar în ediția a II-a, cea din 2010[2].

* Universitatea din Oradea, e-mail: florinsfrengeu@yahoo.com

[1] Vezi *Lista lucrărilor științifice și literare*, întocmită de Simona Stanciu, Laura Ardelean și Florin Sfrengeu în: Sever Dumitrașcu, *Scrieri arheologice privind istoria Daciei Apusene*, volum îngrijit de Laura Ardelean și Florin Sfrengeu, Oradea, 2007, p.11-30, la care se adaugă cele 5 cărți și aproape 20 de studii și articolele publicate în perioada 2008-2011.

[2] S. Dumitrașcu, *Dacia vestică și nord-vestică (sec. II-IV)*, în *Istoria Românilor*, vol. II, ediția a II-a, coord.

Născut la 6 iunie 1937 în localitatea hunedoreană Rapoltu Mare, absolvent al Liceului „Decebal" din Deva, Sever Dumitrașcu a absolvit secția de istorie universală antică și arheologie din cadrul Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, fiind repartizat la Institutul Pedagogic de 3 ani din aceeași localitate. La scurt timp, în 1964, este transferat la nou înființata instituție de învățământ superior din Oradea, Institutul Pedagogic, Facultatea de Istorie-Geografie unde a ocupat succesiv posturile de preparator, asistent și lector până în anul desființării acestei instituții, 1977. În 1972 a fost numit director al Muzeului Țării Crișurilor, post pe care l-a ocupat până în 1990 când, odată cu reînființarea specializării Istorie-Geografie în cadrul Universității din Oradea, revine la catedră pe post de conferențiar iar din 1994 îl ocupă pe cel de profesor. Din 1999 este conducător de doctorat în domeniul istorie și a deținut din 1998 până în 2004 funcția de șef al catedrei de Istorie-Geografie[3].

Încă de la începutul activității arheologice, după venirea la Institutul Pedagogic de rang universitar din Oradea, tânărul arheolog hunedorean, format la școala arheologică clujeană condusă de Constantin Daicoviciu, a cercetat vestigii ce aparținuseră dacilor liberi de epocă romană, descoperind unul din cele mai importante situri arheologice din România și, putem afirma cu convingere, din Europa centrală. Pe locul numit *Șuculeu* a fost cercetată o așezare dacică datând din secolele II-IV. Pe parcursul săpăturilor arheologice (1964-1966) efectuate de Sever Dumitrașcu și Tiberiu Bader, care au fost publicate monografic imediat, în1967[4], au fost descoperite 10 cuptoare de ars vase și gropile de deservire ale acestora. Ulterior, în 1971 numărul cuptoarelor descoperite în acest sit va ajunge la 13, descoperindu-se și prima locuință de la *Șuculeu*[5]. Actualmente situl arheologic este protejat printr-o rezervație arheologică îngrădită, aflată în administrarea Muzeului Județean Satu Mare, putându-se vizita cinci cuptoare de ars ceramică conservate „in situ", pe amplasamentul descoperirii lor. La cca. 500 de m de așezarea de olari daci, pe amplasamentul viilor de la Medieșu Aurit la punctul „La Leșu" a fost descoperit cimitirul așezării. Au fost cercetate 74 de morminte de incinerație din care 61 cu osemintele calcinate depuse în urne și 13 cu osemintele calcinate depuse direct în groapă, fără urnă. Cimitirul a fost atribuit celor care au locuit în așezarea din apropiere, dacilor la care nu este exclusă o adăugarea de elemente etnice costoboce care se pare au pătruns în zonă la sfârșitul secolului al II-lea A.D.[6]

Săpăturile arheologice efectuate în așezarea dacică de la „Șuculeu", în zona din vestul rezervației arheologice a cuptoarelor de ars vase, conservate în situ, au fost reluate în anul 1995. Ele au fost continuate până în 1999, sub conducerea profesorului S. Dumitrașcu, la care au participat mai mulți studenți de la specializarea Istorie-Geografie a Universității din Oradea, unul din șantierele arheologice școală, alături de cele de la Biharea, Tășad și multe altele. Cercetările au condus la obținerea unor informații arheologice de o importanță majoră pentru civilizația dacilor de epocă romană. În 2011 o echipă de arheologi au efectuat săpături arheologice la Medieșul Aurit – *Șuculeu* cu scopul principal de a verifica datele geomagnetice din anii anteriori, când au fost identificate peste 200 de semnale care păreau a fi cuptoare de ars ceramica. Săpăturile arheologice efectuate au scos la

---

Dumitru Protase și Alexandru Suceveanu, Editura Enciclopedică, București, 2010, p.471-480, Idem, *Dacia vestică și nord-vestică în secolele IV-VI*, în *vol. cit.,* p.730-740

[3] Referințe privind activitatea științifică și didactică a profesorului Sever Dumitrașcu se găsesc și în următoarele articole: Pompiliu Teodor, *Sever Dumitrașcu*, în *Enciclopedia Istoriografiei Românești*, coord. Ștefan Ștefănescu, București, 1978, p.133; Florin Sfrengeu, *Profesorul Sever Dumitrașcu la 60 de ani*, în *Munții Apuseni*, IV, Oradea, 1997, p.42-44; Ioan Crișan, *Sever Dumitrașcu – arheologul și muzeograful*, în *Adevărul omenește posibil pentru rânduirea binelui*, Oradea, 2001, p.53-58; Florin Sfrengeu, *Din activitatea didactică a profesorului Sever Dumitrașcu*, în *vol. cit.*, p.49-52; Ioan Derșidan, *Triptic Sever*, în *vol. cit.*, p.59-60; Sorin Șipoș, *Virtuți cotidiene și conformism pe linie*, în *Impact*, II, 13, 31 martie 2004, la care se mai pot adăuga și altele.

4 Sever Dumitrașcu, Tiberiu Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu Mare, 1967

[5] Sever Dumitrașcu, *O locuință descoperită în stațiunea arheologică „Șuculeu" de la Medieșul Aurit*, în *Apulum, In memoriam Avram Iancu 1972-1972*, Alba Iulia, 1972, p.669-683, studiu apărut și în Sever Dumitrașcu, *Scrieri arheologice privind istoria Daciei Apusene*, volum îngrijit de Laura Ardelean și Florin Sfrengeu, Oradea, 2007, p.252-260.

[6] Sever Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p.104-108

lumină două ateliere de producție ceramică ce aveau pe lângă cele două cuptoare de ars ceramica, cu perete median de susținere a grătarului, gropi de deservire legate prin canale de foc precum și mai multe gropi de provizii.[7] Încă din 1967 arheologul Sever Dumitrașcu a intuit existența mai multor astfel de cuptoare, iar în monografia sitului arheologic a arătat că: „nu știm câte cuptoare se vor mai descoperi în viitor și dacă se vor mai descoperi, deși bănuim că trebuie să mai existe după unele indicii surprinse în anul 1966"[8]. În prezent acest sit arheologic, de mari dimensiuni, descoperit și cercetat o lungă perioadă de timp de arheologul Sever Dumitrașcu revine în prim planul arheologiei românești și europene, fiind considerat, pe bună dreptate, unul din cele mai mari centre meșteșugărești de olărit din Europa din prima jumătate a mileniului I A.D.

Revenind la perioada de început a activității științifice a arheologului Sever Dumitrașcu, în continuare vom prezenta pe scurt importantele descoperiri și cercetări arheologice, încadrate în perioada secoleleor II-IV A. D., făcute pe teritoriul Crișanei. Această muncă de cercetare a devenit mai intensă mai ales după ce domnia sa a fost admis la doctorat, în 1968, la marele profesor, romanistul Constantin Daicoviciu. A avut privilegiul de a se afla în fața unei prestigioase comisii compuse din: prof. dr. Doc. Nicolae Lascu, prof. dr. Doc. Kurt Horedt și prof. dr. Doc. Bodor András, mari savanți a istoriei și arheologiei din România și Europa. Studiile și cercetările arheologice de teren au încercat să acopere toate satele din Crișana, de la Tisa superioară, la nord, până la Mureș, la sud, un volum de muncă imens, realizat și cu sprijinul conducerii Institutului Pedagogic din Oradea și participarea studenților de la specializarea Istorie-Geografie. În această scurtă perioadă de doar patru ani, în care tânărul arheologul reușea să termine de scris teza intitulată *Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei Romane*[9], au fost efectuate săpături arheologice la: Moroda pe Cigher în județul Arad[10], la Râpa și Tinca pe Crișul Negru în județul Bihor[11], la Mediașul Aurit în județul Satu-Mare, începute în 1964, continuate și în această perioadă, o parte fiind prezentate mai sus, la Boarta în județul Sibiu[12], din teritoriul Daciei romane, pentru comparații. În acești ani de doctorat, 1968-1972, a fost publicat un număr impresionant de lucrări științifice, aproximativ 40, și peste 50 de articole în reviste de cultură și cotidiene, cu subiecte ce surprind anumite aspecte și descoperiri privind dacii liberi de epocă romană precum și din epoci diferite, nu mai puțin importante[13].

În urma unor cercetări sistematice de suprafață și a săpăturilor arheologice efectuate în depresiunea Holodului, la sfârșitul anilor '60 și în 1970, arheologul Sever Dumitrașcu a identificat pe teritoriul unora din aceste localități urme de așezări de epocă romană (Tinca, Cărăsău, Belfir), fiind cercetate așezările cu material arheologic abundent de la: Rohani-*Peste Criș*, Râpa-*La Luncă* și *Dealul Morii*, și la Cociuba Mare-*Cohărești* și *Fântâniță*. Materialele arheologice descoperite în aceste situri au fost atribuite dacilor liberi de epocă romană[14].

Pe lângă cercetările arheologice de teren, amintite mai sus pe scurt, pentru întocmirea tezei de doctorat, arheologul Sever Dumitrașcu a studiat, pe baze bibliografice, materialele

---

[7] Robert Gindele, Eugen Silviu Teodor, Ioana Marchiș, Ovidiu Onac, *Mediașul Aurit punct Șuculeu*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2011*, nr. 42, p.84

[8] Sever Dumitrașcu, Tiberiu Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Mediașul Aurit*, Satu Mare, 1967, p.52

[9] Teza, deoarece conducătorul de doctorat, Constantin Daicoviciu, a decedat în 1973,a fost susținută abia în 1978, la Universitatea din București sub conducerea prof. dr. Doc. Dumitru Berciu, fiind publicată în 1993, la Oradea, cu titlul *Dacia Apuseană*.

[10] Sever Dumitrașcu, D. Mălăiescu, Fl. Dudaș, *Așezarea dacică de la Moroda, j. Arad*, în *Lucrări Științifice*, 4, B, 1970, p.161-167

[11] Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II). Săpăturile arheologice de la Tinca-Râpa (j. Bihor)*, în *Lucrări Științifice*, 6, 1972, p.49-67

[12] Sever Dumitrașcu, G. Togan, *Săpăturile arheologice de la Boarta-Cetățuie, j. Sibiu*, în AMN, VIII, Cluj, 1971, p.423-436

[13] Vezi *Lista lucrărilor științifice și literare*, întocmită de Simona Stanciu, Laura Ardelean și Florin Sfrengeu în: Sever Dumitrașcu, *Scrieri arheologice privind istoria Daciei Apusene*, volum îngrijit de Laura Ardelean și Florin Sfrengeu, Oradea, 2007, p.11-12.

[14] Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I). Săpăturile de la Cociuba Mare, j. Bihor*, în *Crisia*, III, Oradea, 1973, p.139-162; Idem, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (II). Săpăturile arheologice de la Tinca-Râpa, jud. Bihor*, în *Lucrări Științifice*, 6, Oradea, 1972, p.49-67

dacice din Ungaria și Slovacia, a efectuat cercetări în muzeele din Cracovia, Igolomia și Nowa-Huta din sudul Poloniei, în câteva situri arheologice de pe valea Vistulei, la Institutul de Arheologie Polonă a Universității Jagellone, în muzeul de arheologie din Varșovia. La acestea se adugă cercetările din Muzeul de Istorie al Moldovei din Iași unde au fost studiate materialele arheologice provenite din situri arheologice de epocă romană din Moldova precum și o bogată bibliografie de specialitate străină. La susținerea tezei de doctorat, ce a avut loc la 5 aprilie 1978, în fața unei comisii formate din: prof. dr. Doc. Dumitru Berciu – conducător științific, prof. dr. Doc. Dumitru Tudor, prof. dr. Dumitru Protase, prof. dr. Constantin Preda, au fost prezenți numeroși savanți, cercetători și profesori de la cele mai prestigioase instituții ale vremii, constituind un real sprijin pentru afirmarea următoarelor realități: „1) prezența și locuirea Daciei vestice de către daci și în spațiul dintre Munții Apuseni, Slovacia și Dunărea mijlocie, inclusiv până la curbura Carpaților, deci în întreaga Ciscarpatie din dreapta Tisei. 2) dăinuirea comunităților *dacilor liberi în Crișana* și în întreg spațiul Daciei libere de epocă romană din vest și nord-vest și *romanizarea* acestor comunități, la fel ca în toate așezările rurale din nordul acestor provincii și participarea lor la procesul complex, vast, îndelungat, dar necurmat, de formare a poporului român în *întreaga sa vatră istorică*, a blocului românesc a celor zece provincii românești: Transilvania, Oltenia, Banat, Muntenia, Dobrogea, Basarabi, Moldova, Bucovina, Maramureș și Crișana, și 3) continuitatea comunităților daco-romane în Crișana, ca pe întregul cuprins al Daciei vechi, deci cuprinzând atât teritoriul fostei Dacii romane, a Moesiei romane, cât și cel al dacilor liberi – mai mult de jumătate din „națiunea" dacă, cum spunea Vasile Pârvan -, în epoca romană târzie, romano-bizantină, deci *romanică și paleocreștină*."[15]

Această lucrare reprezintă de fapt prima sinteză privind zona Daciei Apusene în perioada primei jumătăți de mileniu a erei creștine, lucrare care în anii următori a fost urmată de o nouă serie de studii și articole, care au pus în evidență noi cercetări și descoperiri arheologice. Scopul sintezei a fost acela de a aduna toate datele arheologice și istorice cu privire la istoria Crișanei și Maramureșului în perioada Daciei romane, cu trecerea în revistă și a perioadei până la cucerirea romană, încercându-se o coroborare a știrilor între ele, de fapt, după cum afirma chiar arheologul Sever Dumitrașcu: „o încercare de a expune stadiul cercetărilor cunoscute de noi în momentul scrierii acestor rânduri"[16].

Acest demers științific a fost unul de excepție, fiind mult apreciat de-a lungul timpului de specialiștii în domeniu, lucrarea fiind citată de toți cei care, în lucrările ulterioare, au tratat subiecte legate de acest spațiu geografic din prima jumătate a mileniului I și nu numai. Mai mult chiar, cartea apare ca lucrare de referință în majoritatea sintezelor de istorie a românilor, fiind în multe cazuri pe lista lucrărilor obligatorii a cursurilor universitare de licență, masterat precum și a celor care elaborează teze de doctorat ce au în vedere perioadele dacică, daco-romană și romanică.

Arheologul Sever Dumitrașcu, în cadrul mai larg al preocupărilor științifice, și-a adus o importantă contribuție și la cunoașterea cetăților dacice din partea de nord-vest a Munților Apuseni, efectuând o serie de săpături arheologice în cetățile și așezările fortificate precum cele de la: Clit, jud. Arad, Săcălăsăul Nou și Tășad jud. Bihor, Marca, jud. Sălaj, publicând mai multe lucrări cu caracter monografic sau studii de sinteză cu privire la această temă.[17]

La Tăuteni, j. Bihor a fost descoperit și apoi publicat, de același arheolog, un important tezaur constituit din două căni de argint și un fragment din alt vas[18], de fapt un tezaur de templu grecesc, furat, după opinia lui Sever Dumitrașcu, „de heruli (Dexipos) în incursiunea goto-herulă de dinainte de bătălia de la Naissus din templul Demetrei și a lui Dionysos, de la Eleusis..."[19]. Mai târziu, în 2000, sunt aduse informații, lămuriri în plus și

[15] Idem, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p.16-17
[16] *Ibidem*, p.25-26
[17] Dintre numeroasele lucrări amintim doar câteva: Sever Dumitrașcu, *Cetățuia dacică de la Clit, j. Arad*, în *Lucrări Științifice*, 4, B, Oradea, 1970, p.147-160; Idem, *Așezări fortificate și cetățui dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în *Crisia*, II, 1972, p.121-148; Idem, *Dacian fortifications in Crișana*, în *Thraco-Dacica*, I, București, 1976, p.259-264; Sever Dumitrașcu, Vasile Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Cluj Napoca, 1974.
[18] Sever Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973
[19] Idem, *Atribuirea etno-culturală a tezaurelor de la Șimleul Silvaniei și Tăuteni (Tăuteu)*, în *Analele Universității*

sunt prezentate alte analogii ale vaselor ce compun tezaurul de la Tăuteni, în cadrul unei monografii istorico-arheologice dedicată herulilor[20].

Șantierul arheologic de la Biharea a însemnat o nouă provocare științifică unde, arheologul Sever Dumitrașcu, între 1973-1984 și 1997-2004, a scos la lumină complexe și artefacte arheologice încadrate în 26 de straturi și niveluri de locuire, din neo-eneolitic până la începuturile Evului Mediu. Cercetările arheologice au fost efectuate în incinta cetății de pământ precum și în apropierea acesteia, în partea de sud în cinci puncte arheologice și în două zone la nord de cetatea de pământ. Descoperirile arheologice efectuate până în 1980 au fost publicate, cu comentariul istoric, în monografia sitului arheologic *Biharea*[21]. Pe lângă această monografie arheolgică, Sever Dumitrascu a publicat, referitor la situl arheologic de la Biharea, numeroase alte studii, articole și rapoarte arheologice care au adus în circuitul științific informații și interpretări de o mare importanță pentru arheologia și istoria României și Europei Centrale[22].

Contribuții istorico-arheologice de o valoare deosebită sunt și cele referitoare la epoca veche românească, cu privire specială la partea de nord-vest a României, Sever Dumitrașcu fiind recunoscut pentru modul originar în care datele arheologice și izvoarele istorice sunt analizate și prezentate, în contextul evenimentelor desfășurate în Europa Centrală de-a lungul secolelor VII-XI. În cadrul acestor analize, temeinic realizate, se desprinde concluzia că despre români, în Crișana, se poate vorbi încă din secolul al VIII-lea, apreciindu-se că slavii care pătrund în zona Europei centrale și de sud-vest aduc cu ei o ceramică deosebită aparținând populațiilor romanice și neromanice, arheologul orădean arătând de nenumărate ori rolul jucat de populația romanică în constituirea culturii slave din Bulgaria, Serbia, Croația, Ungaria, Slovacia, Moravia și sud vestul Ucrainei, delimitând concret ceramica românească din Crișana. Descoperirile arheologice au evidențiat și un nivel al așezărilor vechi românești ce se încadrează în orizontul de descoperiri, numit de Sever Dumitrașcu, de tipul *Călățea-Biharea-Crăciunești* din zona de câmpie și Munții Apuseni, orizont ce face parte din unitatea civilizației și culturii vechi românești de factură *Bucov-Dridu-Bratei-Comana-Dudești-Vaslui*[23].

Profesorul Sever Dumitrașcu a evocat, cu diferite ocazii, cu dragoste, pasiune și însuflețire magiștrii pe care i-a avut în tinerețe. Însă nu doar Constantin Daicoviciu, profesorii și arheologii clujeni, pe care i-a cunoscut în mod direct sau indirect, au fost evocați, ci și alți mari istorici și arheologi ai neamului românesc. Dintre toți aceștia îi amintim pe: Nicolae Iorga, Alexandru Odobescu, Grigore Tocilescu, Vasile Pârvan, Ion Lupaș, Gheorghe Brătianu, Silviu Dragomir, Vasile Bogrea, Dumitru Tudor, Ștefan Pascu,

---

din Oradea, seria Istorie-Arheologie, VIII-IX, 1998-1999, Oradea, p.18

[20] Idem, *Herulii. Monografie istorică și arheologică*, Oradea, 2000

[21] Idem, *Biharea. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980*, Oradea, 1994

[22] În acest sens amintim câteva lucrări: Sever Dumitrașcu, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Biharea*, în *MCA*, Oradea, 1979, p.297-309; Idem, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *MCA*, Tulcea, 1980, p.137-147; Idem, *Descoperiri arheologice din anul 1979 de la Biharea, datând din secolele VI-X*, în *Sargeția*, XV, Deva, 1981, p.71-81; Idem, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Biharea*, în *MCA*, Brașov, 1981, p.367-375; Idem, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *MCA*, Vaslui, 1982, p.194-203; Idem, *Biharea în cadrul unitar al civilizației feudale timpurii românești*, în *MN*, VI, 1982, p.82-91; Idem, *Un cuptor dacic de meșteșugar descoperit la Biharea în anul 1984*, în *Satu Mare St. Com*, 1988, p.41-47; Idem; *Stațiunea Biharea*, în *MCA*, București, 1992, p.195-205; S Dumitrașcu, F. Sfrengeu, M. Goman, *Săpăturile arheologice din vara anului 1998 la Biharea-„Cetatea de pământ"*, în *Crișana Antiqua et Mediaevalia*, I, Oradea, 2000, p.63-73.

[23] Pentru epoca veche românească (secolele VIII-XI) amintim câteva din studiile și articolele profesorului: Sever Dumitrașcu, *Romanizare, romanicizare, românizare*, *Crisia*, IV, 1974, p.19-27; Idem, *Săpăturile arheologice din anul 1970 la Mediașul Aurit*, în *Crisia*, IV, 1974, p.101-106; Idem, *Note privind istoria Oradiei în epocile: dacică, romană și veche românească*, în *Lucrări științifice*, Institutul Pedagogic, Oradea, 1974, p.15-32; Idem, *Ceramica românească descoperită în Crișana*, în *Crisia*, VIII, 1978, p.51-111 și în Biblioteca „Crisia", II, Oradea, 1978, 62 p.; Idem, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I*, în *Crisia*, XIII, 1983, p.33-142 și în Biblioteca „Crisia", XII, Oradea, 116 p.; Idem, *Note privind istoriografia mileniului I*, în *Crisia*, XIV, 1984, p.284-295; Idem, *Descoperirile arheologice din valea Crișului Negru și semnificația lor istorică*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p.53-61; Idem, *Repertoriul descoperirilor arheologice de pe Crișul Repede*, în *Crisia*, XVI, 1986, p.687-715; Idem, *Stadiul cercetărilor arheologice privind mileniul I e.n. în vestul și nord-vestul Munților Apuseni*, în *Crisia*, XVI, 1986, p.9-21; Idem, *Trei decenii de cercetări arheologice privind mileniul I A. D.*, în *Analele Universității din Oradea*, Seria Istorie-Arheologie, III, 1993, p.5-12.

Radu Vulpe, Ion Nestor, Hadrian Daicoviciu, Dumitru Protase, Nicolae Gostar, Nicolae Vlasa, Mircea Rusu, Kurt Horedt, Eugen Chirilă și mulți alții. Este un omagiu adus școlii arheologice și istorice românești, concretizat de-a lungul timpului și prin publicarea unor cărți, studii, articole și necrologuri[24]. Mai mult chiar, în ultima vreme profesorul Sever Dumitrașcu a condus o serie de teze de doctorat, unele susținute cu succes altele în curs de finalizare, care au ca subiect viața și activitatea unor arheologi români precum: Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Ion Nestor, Ioan-Horațiu Crișan, Mircea Rusu, Radu Vulpe, Petre Diaconu.

Prezentarea acestor aspecte, la care se pot adăuga multe altele, din activitatea științifică a profesorului și arheologului Sever Dumitrașcu, arată odată în plus, originalitatea operei, contribuția remarcabilă la punerea în valoare a unor descoperiri arheologice de excepție, promovarea patrimoniului arheologic și a istoriei naționale pe plan european și nu în ultimul rând caracterul deosebit al unui Om care și-a dedicat o mare parte din viață studiului și cercetării științifice oneste, făcute cu un remarcabil patriotism. La împlinirea frumoasei vârste de 75 de ani și a 50 de ani de activitate științifică îi dorim multă sănătate și putere de muncă pentru finalizarea proiectelor propuse. LA MULȚI ANI MAGISTRE!

[24] În acest sens amintim câteva lucrări: *Mihail P. Dan (1911-1970)*, în *Crisia*, VI, 1976, p. 309-311; *C.C. Giurescu – istoricul* în *Familia*, nr. 12, decembrie, 1977; *Nicolae Gostar*, în *Familia*, nr. 11, noiembrie, 1978; *Dumitru Tudor*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 405-407; *Radu Vulpe*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 503-508; *Din activitatea lui Constantin Daicoviciu pe șantierele arheologice hunedorene*, în *Sargeția*, XVI-XVII, Deva, 1982-1983, p. 55-62; *Vasile Pârvan și Transilvania*, în *Muzeul Național*, VII, București, 1983, p.251-259; *Vasile Lucăcel (1926-1983)*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 649-651; *Hadrian Daicoviciu*, în *Familia*, nr. 10, octombrie, 1984; *Constantin Daicoviciu – arheologul, patriotul, umanistul*, în *Sargeția*, XVIII-XIX, Deva, 1984-1985, p. 117-123; *Arheologul Dumitru Berciu*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 751-768; *Dr. Nicolae Chidioșan (1936-1988)*, în *Crisia*, XX, 1990, p. 747-750; *Vasile Bogrea, Vasile Pârvan și Nicolae Iorga în opera discipolilor*, în *Analele Universității din Oradea*, istorie-arheologie, I, 1991, p. 13-31; *Un om și un suflet: Iulian Antonescu*, în *Carpica*, XXII, 1991, p.173-174; *Unirea în gândirea istoricilor: Ioan Lupaș, Ion I. Nistor, Silviu Dragomir și Gheorghe Brătianu*, în *Crisia*, XXII, 1992, p. 225-227; *Vasile Pârvan și Universitatea din Cluj-Napoca (aspecte arheologice)*, în *Carpica*, XXIII/1, volum omagial, Bacău, 1992, p. 41-78; *30 de ani cu Hadrian Daicoviciu*, în *Unu*, 33, noiembrie, 1992; *Istoria antică în opera lui Nicolae Iorga*, în *Crisia*, XXIII, 1993, p. 52-58; *Contribuții la biografia istoricului Ion Hurdubețiu*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 363-400; *Remember: Eugen Chirilă*, în *Aletheia*, III, Oradea, 1994, p. 112-113; *Emil Moscalu*, în *Eurasia*, I, Oradea, 1994, p. 140-150; *Alexandru Odobescu arheolog*, în *Analele Universității din Oradea*, istorie-arheologie, IV-V, 1994-1995, p. 5-17; *Hadrian Daicoviciu – Bio-bibliografie*, în *Analele Universității din Oradea*, istorie-arheologie, IV-V, 1994-1995, p. 17-25; *Istoricul și arheologul Dumitru Protase*, în *Din istoria Europei romane*, omagiu profesorului Dumitru Protase, volum îngrijit de S. Dumitrașcu, V. Moga, A. Chiriac, S. Șipoș, Oradea, 1995, p. 17-29; *Ion Nestor – Creator de școală arheologică*, în *Memoria Antiquitatis*, XX, Piatra Neamț, 1995, p. 327-336; *Grigore Tocilescu și Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie (1882-1909)*, în *Studii și Comunicări. Satu Mare*, XIII, 1996, p. 305-323; *Nicolae Lascu – Bio-bibliografie*, în *Analele Universității din Oradea*, istorie-arheologie, VI-VII, 1996-1997, p. 64-75; *Ștefan Pascu (1914-1998)*, în *Munții Apuseni*, V-VI, Oradea, 1999, p. 117-127; *Mihai Brudiu a împlinit 70 de ani*, în *Crisia*, XXXI, 2001, p. 373-377; *Respectuos omagiu – Dan Gh. Teodor*, în *Munții Apuseni*, VII-VIII, Oradea, 2002, p. 14-16; *Kurt Horedt – In memoriam*, în *Analele Universității din Oradea*, istorie-arheologie, XVIII, 2008. La acestea se adaugă și volumul de interviuri cu peste 100 de arheologi români, *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu*, Oradea, 1994, 486 p.

SIMONA LAZĂR, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României*, Craiova, 2011, 323 p. + 114 planșe și 13 hărți

Cartea este varianta ușor modificată a disertației de doctorat susținută de autoare în anul 2008 și tratează o secvență de timp înscrisă între sfârșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului și începutul Hallstattului mijlociu. Aria de studiu este în principal Oltenia, zona Clisurii dunărene și sudul Banatului, precum și regiunile învecinate sud-dunărene din Bulgaria și Serbia. Sursele pe care se bazează cartea sunt bibliografia relativ vastă referitoare la aria geografică și perioada studiată, dar și cercetările arheologice proprii (săpături, cercetări de teren) la Ghidici, Cârcea, Piatra Olt etc., respectiv descoperirile inedite sau parțial publicate ale altor cercetători, unele dintre acestea făcute cu multe decenii în urmă.

După o prezentare pertinentă a sistemelor cronologice elaborate pentru sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului și o discuție cu privire la cronologia relativă și absolută a Hallstattului timpuriu din sud-vestul României, unde accentul principal cade pe analiza unor descoperiri funerare și de metal din Banat, anumite paralele fiind făcute și cu descoperirile din Grecia, un capitol consistent este dedicat culturii materiale: ceramicii și pieselor de metal.

În Bronzul târziu din Oltenia se disting două aspecte culturale, plasate în zone geografice deosebite, caracterizate prin repertorii ceramice diferite. În zona subcarpatică deluroasă se situează descoperirile cu ceramică de tip Govora (Verbicioara târzie), în timp ce de-a lungul Dunării și în Câmpia Olteniei ceramica canelată apare încă în ultima fază a culturii Gârla Mare și devine frecventă în grupul Bistreț-Ișalnița.

În perioada considerată convențional de autoare, dar și de alți cercetători, ca desemnând începutul epocii fierului, și în Oltenia se generalizează decorul canelat pe ceramica fină, iar aspectul cultural cu această ceramică este denumit cultura Vârtop. Ceramica specifică acestei culturi provine din tumulii de la Vârtop și Plopșor, precum și din mai multe așezări aflate în apropierea acestora.

Cercetările recente făcute de Simona Lazăr (în continuare S. L.) au permis localizarea tumulilor de la Vârtop, din care se mai păstrează două movile aplatizate cu diametrul de aproximativ 10 m, precum și atribuirea probabilă a acestora unei „necropole" căreia i-a aparținut și tumulul de la Plopșor.

În menționările mai vechi ale descoperirilor de la Vârtop se vorbește de prezența unor oase calcinate printre pietre și ceramică, ce ar fi provenit din corpul incinerat al mortului. Am arătat mai demult (Kacsó 1990, n. 24) că, în lipsa analizelor osteologice, o astfel de intrerpretare este doar ipotetică, fapt, de altfel, menționat și de autoare. O afirmație similară a fost făcută recent și de către M. Davidescu și A. Vulpe (2010a, 138; 2010b, 58). Semne de întrebare cu privire la aceste descoperiri sunt ridicate și de I. Motzoi-Chicideanu (2011, 642).

Lipsa aproape completă a oaselor calcinate o determină și pe S. L. să caute și alte semnificații pentru tumulii de la Vârtop decât cea de mormânt. Este luată în discuție posibilitatea ca aceste monumente să fi fost cenotafuri sau locuri cu depuneri de natură cultică, cea mai plauzibilă explicație fiind considerată cea potrivit căreia tumulii ar fi fost construcții, „case" mortuare, amenajate în cadrul procesiunii funerare.

Printre situațiile asemănătoare celei de la Vârtop sunt citate cele constatate la Konopište, pe malul drept al Dunării, unde a fost descoperită o groapă de cult cu ceramică de tip Vârtop și Hinova, lipsită de oase calcinate. În acest context sunt discutate și descoperirile de la Lăpuș și Libotin, din nordul Transilvaniei, unde au apărut mai multe construcții aflate în legătură cu cultul funerar, lipsite de asemenea de oase calcinate

umane. Sunt menționate, pe baza unor informații verbale, și cercetările cele mai recente de la Lăpuș. Desigur, preluarea datelor deja publicate despre aceste cercetări (Metzner-Nebelsick, Kacsó, Nebelsick 2010a; idem 2010b; Kacsó, Metzner-Nebelsick 2011; Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2011) i-ar fi permis autoarei concluzii mai ample cu privire la relația dintre descoperirile de la Vârtop și cele de la Lăpuș.

Având în vedere vechimea ceva mai mare a unora dintre monumentele din nordul Transilvaniei față de cele din Oltenia, precum și trăsăturile lor similare, este de presupus, după opinia mea, că în elaborarea ritualurilor de cult practicate în secolele de sfârșit ale mileniului II î.e.n., la Dunărea de Jos, anumite impulsuri au venit și dinspre nord-estul Bazinului carpatic, zona intermediară dintre cele două regiuni și culoarul de transmitere a acestor impulsuri fiind Banatul (vezi tumulul de la Susani).

Impulsurile menționate au dus și la apariția în sud a unor forme de vas cu origini nord-transilvănene, unul dintre exemplele clare fiind vasul vatră (*pyraunos*), prezent la Vârtop și Konopište, dar și la Meri și Ocnele Mari, care nu reprezintă evoluția formei locale, ci a celei caracteristice aspectelor Suciu de Sus-Lăpuș (vezi Kacsó 2011, 110 sq.).

Printre stațiunile discutate în capitolul referitor la cultura Vârtop se numără și necropola de la Hinova, fără a fi explicit desemnată apartenența sa culturală. De altfel, și autorii monografiei necropolei, Davidescu și Vulpe (*op. cit*, supra), insistă asupra dificultăților de încadrare a necropolei prin comparații cu alte descoperiri ceramice. Ei vorbesc despre ceramică canelată de tip Hinova, care se situează la finalul evoluției ceramicii de tip Gârla Mare. S. L. folosește și termenul de ceramică canelată de tip Susani-Hinova-Vârtop, reluând o mai veche terminologie (Gumă 1993, 179, cu literatură).

Într-un subcapitol separat sunt tratate descoperirile începutului epocii fierului din zona Râmnicu Vâlcea. S. L. încearcă să reconstituie, pe baza unor schițe, importantul cimitir de la Râureni, a cărui documentație de săpătură s-a pierdut în cea mai mare parte după moartea celui care l-a investigat, E. Moscalu. Rezultatele obținute sunt doar parțiale; rămân fără răspuns numeroase întrebări în legătură cu amplasarea mormintelor și cu relația dintre morminte mai timpurii și cele de tip Ferigile. Se admite posibilitatea ca cimitirul Râureni I să fi durat o perioadă de aproximativ 200-300 ani, totuși se afirmă că datarea sa în principal în perioada Hallstatt A este cea mai îndreptățită. Astfel, autoarea se distanțează de încadrarea propusă de A. Vulpe (Vulpe, Popescu 1972, 75; Vulpe 1977, 92), analizând în mod critic rezultatele săpăturilor de la Tigveni, jud. Argeș.

Pentru cea de-a doua etapă a Hallstattului timpuriu din sud-vestul României caracteristice sunt grupurile de ceramică de tip Gornea-Kalakača și Insula Banului, ambele descrise deja mai demult în literatura de specialitate. Nu există descoperiri noi, importante, care să modifice esențial concluziile deja formulate în legătură cu aceste grupuri, este totuși de semnalat prezența relativ masivă a descoperirilor de tip Gornea-Kalakača în sud-vestul Olteniei. S. L. este de părere că cele două grupuri ceramice sunt contemporane, ele fiind produse în centre de producție diferite, fiecare cu un stil propriu de ornamentare.

S. L. propune, în consens și cu alți autori, pentru datarea absolută a ceramicii canelate din Oltenia secolele XII-XI a. Ch, iar pentru ceramica imprimată de tip Gornea-Kalakača și Insula Banului secolele X-IX a. Ch. Aceste aspecte sunt urmate de cultura Basarabi, ale cărei începuturi sunt încadrate la sfârșitul secolului IX sau la începutul secolului VIII a. Ch. Pentru zona subcarpatică a Olteniei, de unde lipsesc descoperirile Insula Banului și Basarabi, se consideră că între descoperirile hallstattiene timpurii de tip Râureni și Tigveni și cele ce aparțin grupului Ferigile există probabil un hiatus.

Trebuie precizat că concluziile cu privire la datările absolute ale unor aspecte culturale discutate în cartea lui S. L. se bazează în principal pe tradiția literară, pornită de la datele stabilite pentru diferitele secvențe cronologice ale Bronzului târziu de către H. Müller-Karpe (1959).

Este de remarcat și faptul că pentru descoperirile din Oltenia ce aparțin aspectelor culturale menționate lipsesc datările radiocarbon. În ultimul timp, analizele de ^{14}C s-au înmulțit pentru diferite stațiuni cu ceramică canelată. Astfel, rezultatele analizelor unor probe recoltate în tumulul 26 din necropola de la Lăpuș arată clar că o astfel de ceramică era în uz în secolul XIII a. Chr., existând indicii pentru folosirea sa deja în a doua jumătate

a secolului XIV a. Chr. (Metzner-Nebelsick, Kacsó, Nebelsick 2010b, 223, fig. 7; Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2011, 349, fig. 6). Rezultate apropiate au fost obținute și în alte stațiuni din regiunile intra- și extracarpatice, inclusiv din Banat (Figler 1996, 11 sq.[Györ]; Ilon 2005, 137 [Németbánya]; Szabó 2005, 158 [Polgár]; Görsdorf 2006, 390; László 2008, 103; idem 2010, 121 sqq. [Siret]; Szentmiklosi et alii 2011, 827, fig. 9-10 [Cornești]). Având în vedere noile datări pentru începuturile folosirii masive a ceramicii canelate, poate că ar fi necesară o revizuire a încadrării cronologice a stațiunilor cu astfel de ceramică și din Oltenia. Desigur, s-ar impune și efectuarea unor analize de probe de ^{14}C prelevate din aceste stațiuni, care, probabil, nu ar da date esențial diferite față de cele din Banat, regiunea învecinată nord-vestică.

În capitolul referitor la piesele de metal și metalurgie sunt discutate mai multe categorii de artefacte (spade, vârfuri de lance, pumnale, celturi, seceri, cuțite, piese de podoabă) și depozitele apărute în spațiul cercetat. Dintre acestea din urmă sunt analizate doar cele ce conțin cel puțin două piese, deși chiar S. L. recunoaște că interpretarea depunerilor izolate de piese poate fi identică cu cea a depunerilor de mai multe piese. În cercetarea depunerilor de metal s-a impus deja de multă vreme punctul de vedere potrivit căruia o parte însemnată a pieselor descoperite izolat reprezintă depozite de o singură piesă (*Einzelstückdepots*). Deși conștientă de acest fapt, autoarea nu procedează și la cartarea pieselor descoperite izolat. Investigarea și a acestei categorii de depuneri i-ar fi permis lui S. L. obținerea unor date mai concludente cu privire la răspândirea, caracteristicile și semnificația depunerilor de piese de metal.

Se remarcă, mai ales în acest capitol, preponderența preocupărilor pentru aria Olteniei și a Dunării din Clisură. În abordarea firească și a descoperirilor de pe malul drept al fluviului, și din zone mai îndepărtate, studiul se bazează doar pe literatura nu întotdeauna accesibilă autoarei, fapt din care rezultă o serie de lipsuri sau de date incomplet prezentate, pe care le voi menționa mai jos.

În carte, piesele de metal sunt analizate pe diferitele categorii de artefacte, nu tuturor acordându-li-se cuvenita importanță. După un remarcabil studiu al spadelor din zonă, mai puțină atenție este consacrată altor artefacte, precum celturilor, fibulelor etc. După discutarea pieselor de metal, S. L. încearcă, în concluzie, să prezinte principalele trăsături rezultate din influențele și impulsurile culturale din aria de studiu, în special Oltenia. Astfel, influențele dinspre regiunile sudice, din aria egeică, nu depășesc Dunărea spre nord. Cele dinspre Europa Centrală și din Bazinul Dunării Mijlocii devin precumpănitoare la începutul Hallstattului timpuriu. Se citează ca exemplu de comportament diferit depozitul de la Ovča Mogila, unde, alături de un echipament de tip micenian, se depune și un grup de celturi cu evident caracter valoric. Pe de altă parte, influențele răsăritene nu afectează zona de studiu decât în extremitatea sa sud-estică.

S. L. cartează 104 depuneri ce conțin cel puțin două piese, afirmă însă că doar 62 dintre acestea provin din aria de studiu restrânsă. Nu sunt precizate în mod clar criteriile după care au fost selectate pentru discuție celelalte depozite, putem doar bănui că acestea sunt în legătură cu apariția lor în zone imediat învecinate ariei de studiu. Este însă cartat și un depozit relativ îndepărtat de această arie, și anume cel de la Hajdukovo (nr. 38). Au fost omise de la repertoriere mai multe depozite de bronzuri, astfel că fenomenul depunerilor apare mai puțin variat decât a fost în realitate. Lipsesc descoperiri importante din Serbia, precum cele de la Aljudovo, Brusnik, Čoka, Dvorište, Male Izvor, Manastirica, Ritiševo, Rujište, Šarbanovac, Vrmdža, Žirovnica etc., dar și din Banatul românesc, de exemplu depozitul II de la Zăgujeni, deși acesta a fost de multe ori menționat în literatură, iar recent a fost și parțial publicat (Gumă 1997, 64; Kacsó 1999, 116, nr. 29; Szentmiklosi, Drașovean 2004, nr. 84-89).

Este menționat, fără precizarea conținutului său, după R. Petrovsky și M. Gumă, un depozit de la Carlsdorf, localitate care s-ar numi astăzi Moldovița, fiind înglobată în orașul Moldova Nouă; am stabilit deja că acest depozit provine în realitate dintr-o localitate aflată pe teritoriul Banatului sârbesc, care s-a numit, la cumpăna dintre secolele XIX și XX, *Károlyfalva*, iar în prezent Banatski Karlovac (Kacsó 1996, 242).

Despre conținutul unora dintre descoperiri, datele menționate în lucrare sunt extrem de sumare, deși acestea au fost deja de mai mult timp publicate. Despre depozitul de la

Ivanovo se afirmă doar că era compus din 41 piese de podoabă, sursa de informare citată fiind lucrarea publicată de R. Vasić în PAS 1, 1982 (Vasić 1982, 267 sqq.). Există însă o interesantă discuție în literatura românească cu privire la această controversată descoperire, în care se încearcă localizarea, reconstituirea și datarea sa (Medeleț, Rogozea, Szentmiklosi 2001, 197-204). În legătură cu descoperirile de bronzuri de la Moldova Veche, S. L. reia datele publicate și datările propuse de către M. Petrescu-Dîmbovița, fără a ține seama de cercetările și concluziile mai noi referitoare la aceste descoperiri (Soroceanu, Medeleț 1999, 181-213; Soroceanu 2008, 214 sq., nr. 156-158).

Pe de-o parte pare destul de probabil că verigile prezentate drept descoperirea Moldova Veche III aparțin în realitate lanțului cu pandantive, pe de altă parte încadrarea cronologică a acestei piese este net diferită de cea anterior propusă, ea datând dintr-o perioadă mai recentă, foarte probabil Hallstatt C. Desigur, S. L. putea să nu accepte această datare, era însă obligată să o discute.

Cred că ar fi fost în folosul lucrării o consultare mai amănunțită a bibliografiei referitoare la anumite depozite. În felul acesta s-ar fi putut preciza mai multe detalii cu privire la conținutul lor, fără îndoială acesta având importanță în discuția referitoare la semnificația depunerilor. Menționez două exemple, numărul lor este însă mai mare. Din depozitul de la Dobrinci este menționată doar o singură piesă, și anume un fragment de fibulă de tip *posamanterie*. Descoperirea conține încă o fibulă, precum și celturi, seceri, vârf de lance, fragmente de spadă, brici, pandantiv, brățări, coliere, ac, lame de ferestrău etc. (Garašanin, Tasić (red.) 1994, 8 sqq., pl. 7-19,1-11; Vasić 1994, 21, nr. 7, 24, nr. 48.49, 27, nr. 77-84 etc.; Harding 1995, 42, nr. 110, 47, nr. 149.150, 93, nr. 407.408; Weber 1996, 221, nr. 505; Vasić 1999, 23, nr. 47, 29, nr. 101). Dintre cele trei depozite de la Sečanj, niciunul nu apare în lista depozitelor de la p. 111 sqq., doar cel descoperit în 1957 (depozitul I) figurează în catalogul pieselor de metal, cu mențiunea că în compoziția sa se află două fibule de tip *posamanterie*. Acestea sunt în asociere cu două vârfuri de lance, trei celturi, verigi, brățări, pandantive (Radišić 1958; Vasić 1999, 24, nr. 92.93). Depozitul II, descoperit în 1970, conține fragmente de lanț-atârnător, brățări, coliere, falere, două fibule, amândouă rupte în două bucăți, plăci de centură (Garašanin, Tasić [red.] 1994, 42 sqq., pl. 32, 10-16 – 35; Vasić 1999, 38, nr. 208. 209). Depozitul III, descoperit în 1977, are în compoziție șase celturi, trei verigi de picior și șase brățări (Marincović 1991). Piesele nemenționate în catalog nu sunt cartate și prelucrate în subcapitolele dedicate diverselor artefacte de metal, astfel scăzând într-o oarecare măsură acuratețea analizei.

În legătură cu repertoriul de descoperiri de metale întocmit de S. L. mai este de remarcat că Hetin și Tamásfalva, desemnate drept localități distincte cu astfel de descoperiri, sunt în realitate denumirile în limba sârbă, respectiv maghiară ale aceleiași localități. De aici provine un depozit de bronzuri, care a fost pus în circuitul științific încă spre sfârșitul secolului XIX (Hampel 1886, pl. 126-127) și la care se referă, folosind una sau alta dintre denumiri, numeroși autori.

S. L. discută pe scurt problema interpretării depunerilor de obiecte de metal. Poate că și în această discuție ar fi fost utilă o aplecare mai accentuată asupra contribuțiilor care pornesc de la analiza descoperirilor făcute pe teritoriul României, mai ales datorită faptului că cercetările efectuate de T. Soroceanu, I. Motzoi-Chicideanu, A. Țârlea, T. Bader, A. László și alții, pe lângă cele citate de autoare, nuanțează sensibil dezbaterea cu privire la semnificația depunerilor.

Urmărind distribuția descoperirilor de metale din aria de studiu, sunt evidențiate două zone de prezență a acestora, una care cuprinde Banatul, nord-estul Serbiei cu prelungirea de-a lungul Dunării, cealaltă Oltenia centrală și subcarpatică, mai săracă în astfel de descoperiri. Această situație, afirmă S. L., corespunde în multe privințe celei rezultate din cartarea grupurilor ceramice și reflectă, foarte probabil, o realitate cultural-istorică.

În capitolul referitor la practicile funerare se atrage atenția asupra unui procedeu ritual mai rar întâlnit, și anume depunerea unor fragmente ceramice decorate în stil Verbicioara V în urna mormântului principal al tumulului 4 de la Tigveni, care aparține grupului de necropole de tip Râureni-Tigveni din Hallstattul timpuriu. O posibilă explicație a acestui procedeu este, după S. L., percepția unei comunități ce folosește urne nedecorate asupra valorii ceramicii ornamentate și a simbolisticii pe care îl conține decorul.

În analiza tipurilor de habitat sunt folosite pentru fundamentări teoretice, alături de altele, lucrări bazate pe cercetare structuralistă și etnoarheologică. Din descrierea realităților arheologice concrete rezultă un stadiu relativ incipient de cunoaștere a trăsăturilor habitatului, mai ales din Hallstattul timpuriu, în aria de studiu. Deși au fost identificate mai multe așezări fortificate, numai puține dintre ele au fost cercetate, astfel că încă nu s-a răspuns la problema esențială a relației acestor așezări cu așezările deschise, de regulă de mici dimensiuni și cu o locuire ce pare de scurtă durată.

Un amplu rezumat în limba engleză, cataloage de descoperiri de ceramică și obiecte de metal, o bibliografie (în care sunt reluate titlurile lucrărilor citate în notele de subsol), 114 planșe cu desene de artefacte și planuri/profile de obiective arheologice, precum și 13 hărți însoțesc lucrarea.

Prin cantitatea substanțială de materiale puse în discuție și prin rezolvările propuse pentru o gamă extinsă de probleme, sinteza realizată de Simona Lazăr reprezintă cu certitudine o contribuție importantă la cunoașterea secolelor de sfârșit ale mileniului II și de început ale mileniului I a. Chr. în regiunea Dunării de Jos.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE

Davidescu, Vulpe 2010a – M. Davidescu, A. Vulpe, *Necropola de incinerație de la Hinova, jud. Mehedinți*, Drobeta 20, 2010, 117-179.

Davidescu, Vulpe 2010b – M. Davidescu, A. Vulpe, *The Urnfield in Hinova, Mehedinți county (Roumania)*, Dacia N.S. 54, 2010, 43-95.

Figler 1996 – A. Figler, *Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kúlturák Győr környékén*, Pápai Múzeumi Értesitő 6, 1996, 7-29.

Garašanin, Tasić (red.) 1994 - M. Garašanin, N. Tasić (red.), *Les dépôts préhistoriques de la Serbie et de la Voivodine*, II, Beograd, 1994.

Görsdorf 2006 - J. Görsdorf, *Datierungsergebnisse des Berliner ^{14}C-Labors 2005*, Eurasia Antiqua 12, 2006, 385-390.

Gumă 1993 – M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThracologica 4, București, 1993.

Gumă 1997 – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale*, BiblHistArchBanatica 5, Timișoara, 1997.

Hampel 1886 - J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I, Budapest, 1886.

Harding 1995 – A. Harding, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*, PBF IV, 14, Stuttgart, 1995.

Ilon 1996 – G. Ilon, *A késő halomsíros-kora urnamezős kultura temetője és tell-települése Németbánya határában*, Pápai Múzeumi Értesitő 6, 1996, 89-208.

Kacsó 1990 – C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin*, Thraco-Dacica 11, 1990, 79-98.

Kacsó 1996 - C. Kacsó, *Recenzie la Marian Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, BiblThracologica 4, București, 1993*, Analele Banatului-Istorie 4, 1996, 237-246.

Kacsó 1999 - C. Kacsó, *Die Endphase der Otomani-Kultur und die darauffolgende kulturelle Entwicklung im Nordwesten Rumäniens*, Apulum 36, 1999, 107-133.

Kacsó 2011 – C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea ceramicii Suciu de Sus. Descoperirile din Depresiunea Maramureșului*, RevBistriței 25, 2011, 103-129.

Kacsó, Metzner-Nebelsick 2011 - C. Kacsó, C. Metzner-Nebelsick, *Ein internationales Forschungsprojekt. Die Ausgrabungen in der spätbronzezeitlichen Hügelnekropole von Lăpuș*, Науковий Збірник Закарпатського Краєзнавчого Музею XI, Ужгород, 2011, 253-262.

Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2011 - C. Kacsó, C. Metzner-Nebelsick, L. D. Nebelsick, *New Work at the Late Bronze Age Tumulus Cemetery of Lăpuș in Romania*, în E. Borgna, S. Müller Celka (ed.), *Ancestral Landscapes: Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe-Balkans-Adriatic-Aegean,*

4th-2nd millenium BC), TMO 61, Maison de l'Orient et de la Méditerranée, Lyon, 2011, 341-354.
László 2008 – A. László, *Keltezés a régészetben*, Kolozsvár, 2008.
László 2010 – A. László, *Zur Chronologie der späten Bronzezeit und der älteren Hallstattperiode im nordöstlichen Karpatenraum. Die Radiocarbon-Datierung der Gáva-Holihrady Siedlung von Siret (Bukowina)*, Studii și Comunicări Satu Mare XXVI/I, 2010, 121-132.
Marincović 1991 - S. Marincović, *Die Bronzefunde aus Sečanj III*, RVM 33, 1991, 17-22.
Medeleț, Rogozea, Szentmiklosi 2001 - F. Medeleț, P. Rogozea, A. Szentmiklosi, *Sur la localisation du soi-disant „Dépôt de bronzes de Șandra" (com. Biled, dép. de Timiș)*, Thraco-Dacica 22, 2001, 197-204.
Metzner-Nebelsick, Kacsó, Nebelsick 2010a – C. Metzner-Nebelsick, C. Kacsó, L. D. Nebelsick, *Bronzezeitlicher Kultbau im Karpatenbecken*, Archäologie in Deutschland 3, 2010, 54-57.
Metzner-Nebelsick, Kacsó, Nebelsick 2010b – C. Metzner-Nebelsick, C. Kacsó, L. D. Nebelsick, *A Bronze Age ritual structure on the edge of the Carpathian Basin*, Studii și Comunicări Satu Mare XXVI/I, 2010, 219-233.
Motzoi-Chicideanu 2011 - I. Motzoi-Chicideanu, *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I, București, 2011.
Müller-Karpe 1959 - H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, RFG 22, Berlin, 1959.
Radišić 1958 - R. Radišić, *Бронзани налаз из Сечња*, RVM 7, 1958, 115-122.
Soroceanu 2008 - T. Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumäniens*, BiblMuzBistrița 16, Bistrița, Cluj-Napoca, 2008.
Soroceanu, Medeleț 1999 - T. Soroceanu, F. Medeleț, *Die bronzene Kette mit Anhänger von Moldova Veche, am Eisernen Tor*, în N. Boroffka, T. Soroceanu (ed.), *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Internationale Archäologie Studia honoraria 7, Rahden/Westf., 1999, 181-213.
Szabó 2005 – G. V. Szabó, *Polgár határában előkerült késő bronzkori kút feltárása és rekonstrukciója*, Ősrégészeti Levelek 7, 2005, 146-165.
Szentmiklosi, Drașovean 2004 - A. Szentmiklosi, F. Drașovean, *Arta prelucrării bronzului în Banat*, Timișoara, 2004.
Szentmiklosi et alii 2011 – A. Szentmiklosi, B. S. Heeb, J. Heeb, A. Harding, R. Krause, H. Becker, *Cornești-Iarcuri – a Bronze Age town in the Romanian Banat?*, Antiquity 85, Nr. 329, September 2011, 819-838.
Vasić 1982 – R. Vasić, *Spätbronzezeitliche und älterhallstattzeitliche Hortfunde im östlichen Jugoslawien*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS 1, Berlin, 1982, 267-285.
Vasić 1994 – R. Vasić, *Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*, PBF XVIII, 5, Stuttgart, 1994.
Vasić 1999 – R. Vasić, *Die Fibeln im Zentralbalkan*, PBF XIV, 12, Stuttgart, 1999.
Vulpe 1977 – A. Vulpe, *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, Dacia N.S. 21, 1977, 81-111.
Vulpe, Popescu 1972 – A. Vulpe, E. Popescu, *Contributions à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vâlcea-Argeș (La nécropole tumulaire de Tigveni)*, Dacia N.S. 16, 1972, 75-112.
Weber 1996 - Cl. Weber, *Die Rasiermesser in Südosteuropa (Albanien, Bosnien-Herzegowina, Bulgarien, Griechenland, Kroatien, Mazedonien, Montenegro, Rumänien, Serbien, Slowenien und Ungarn)*, PBF VIII, 5, Stuttgart, 1996.

Carol Kacsó

Philippe Guignet, *Nouvelle histoire de Valenciennes*, Editions *Privat*, Toulouse, 2006, 269 p.

Am început lectura acestei cărți, apărută, e drept, deja de câțiva ani buni, cu curiozitatea firească a cercetătorului român în fața felului cum abordează cercetătorul occidental, în cazul acesta cel francez, o monografie urbană.

Istoria urbană, se știe, a fost și este unul dintre cele mai vii sectoare ale istoriografiei. Însoțită de multe ori de o conotație afectivă, impulsionată alteori de rațiuni de „patriotism local", ea continuă să se dezvolte, valorificând noi și noi fațete ale istoriei aglomerațiilor urbane de pretutindeni.

Cartea aceasta a apărut în colecția *Istoria orașelor*, fondată de Philippe Wolff, colecție care numără deja numeroase monografii consacrate unor orașe importante ale Franței: Bordeaux, Montpellier, Toulouse sau Nice.

Autorul, Philippe Guignet, născut la Valenciennes, este profesor de istorie modernă la Lille (Universitatea *Charles de Gaulle* / Lille III). Titular a două doctorate, s-a specializat în domeniul istoriei urbane și al demografiei istorice, lucrările sale contribuind la o mai bună înțelegere a civilizațiilor urbane din Franța de Nord. Pentru exemplificare, vom aminti aici doar una dintre lucrările sale de sinteză – *Les Sociétés urbaines dans la France moderne*, Editions *Ellipses*, Paris, 2005. Philippe Guignet este în același timp vicepreședinte al *Societății franceze de istorie urbană*.

În *Nouvelle histoire de Valenciennes*, el propune o viziune modernă a istoriei acestui oraș din nordul Franței, situat astăzi în apropierea frontierei belgiene, centru comercial și cultural, care s-a dezvoltat din Evul Mediu până în epoca modernă, când a devenit un loc important al revoluției industriale. Față de monografiile anterioare (cea mai cunoscută fiind aceea apărută în 1982 avându-l ca autor pe Henri Platelle), aceasta din urmă acordă importanța cuvenită și evenimentelor și fenomenelor specifice epocii contemporane: puternica criză a industriei cărbunelui și a celei siderurgice, survenite relativ recent, care și-au lăsat amprenta asupra ultimelor decenii din viața orașului, determinând mutații importante.

Urmând un plan cronologic, autorul a optat pentru o scriitură concentrată, neîncărcând textul cu detalii anecdotice sau evenimențiale. Nu lipsesc nici acestea (căci cartea se adresează nu numai specialiștilor, ci și unui public mai larg), dar ele sunt plasate înafara textului de bază, în mici casete inserate în pagină, bine diferențiate grafic și cromatic. Acestea abordează, punctual, o diversitate de fațete ale istoriei orașului: de la semnalarea unei epidemii de holeră până la dezvelirea unui anume monument, de la fapte diverse la proiecte arhitecturale etc.

Textul de bază al cărții propune problematici de tip universitar, rămânând totodată accesibil unui cerc mai larg de cititori. El este împărțit în 19 capitole, bine echilibrate ca pondere și purtând titluri-rezumat sugestive. Textul cărții trece în revistă istoria lungă (începând cu secolul 7) și agitată a orașului Valenciennes, nod de comunicații și oraș de frontieră, situat la întretăierea unui drum și a unui fluviu, port fluvial pe Escaut dar și pasaj obligatoriu de mărfuri și călători pe drumul dintre Franța și Țările de Jos. Veche capitală medievală a comitatului Hainaut, Valenciennes a făcut parte în secolul 15 din Țările de Jos meridionale, a trecut apoi, prin moștenire, în mâinile Habsburgilor, situație care a durat până la cucerirea franceză din 1677. Descoperirea cărbunelui, începând cu secolul 18, a fasonat în timp un peisaj local industrial și uman tipic și relativ uniform, acela specific unui bazin minier, completat ulterior cu industriile siderurgică și metalurgică, atrase în mod firesc de prezența cărbunelui. Din cauza acestei „specializări" excesive, criza cărbunelui survenită în ultimele decenii ale secolului 20 a dus cu atât mai mult la consecințe și conversiuni sociale dureroase, pe care *Nouvelle histoire de Valenciennes* le reflectă în mod amplu.

Cartea se încheie cu câteva „instrumente de lucru" absolut necesare: bibliografia, un index al numelor de locuri și localități, indexul numelor de persoane, dar și o listă a primarilor orașului, aceasta din urmă sumară și mai puțin convingătoare. Ceea ce impresionează

însă este capitolul *bibliografie*, extrem de amplu, cu toate că nu cuprinde decât lucrări apărute după 1982 – data publicării precedentei sinteze de istoria orașului, cea apărută, așa cum am mai amintit, sub coordonarea lui Henri Platelle (*Histoire de Valenciennes*, Lille, 1982, 334 p.). Lotul masiv de noi contribuții istoriografice pe care-l propune acest capitol conturează un peisaj științific local în plină evoluție. Autorii lucrărilor citate provin în principal din mediul universitar, în zonă funcționând două universități prestigioase: Universitatea din Lille și cea din Valenciennes și Hainaut-Cambrésis. Astfel, cercetările de istorie locală sunt concentrate în jurul celor două reviste de profil – *Revue du Nord* (al cărei director este Philippe Guignet) și *Valentiana* (revistă de istorie, artă, arheologie și literatură ce apare din 1988), dar mai ales în jurul Institutului de Cercetări Istorice al Septentrion-ului de pe lângă Universitatea Lille III.

Chiar dacă reflectă realități istorice aflate la mii de kilometri depărtare de realitățile românești, cititorul român poate citi cu mult interes această carte, nu numai pentru aportul ei implicit la mai buna cunoaștere a istoriei acelei zone, dar și pentru a decela felul în care autorul ei a gândit lucrarea sa din punct de vedere metodologic și constructiv. Și, deși poate părea exagerat, datorită distanței, uneori însă cititorul român va putea găsi chiar unele asemănări, va putea face anumite paralele între lumea urbană a nordului Franței și aceea a unor zone urbane din Transilvania.

Lucia CORNEA

Jancsó Árpád, *Temesvár Vízeroműve (Centrala hidroelectrică a Timișoarei)*, Editura Erdélyi Muzeum-Egyesület (Societatea Muzeului Ardelean), Cluj-Napoca, 2010, 79 p.

Inginerul timișorean dr. Árpád Jancsó recidivează cu un nou studiu de caz, din domeniul *arheologiei industriale*: Centrala Hidroelectrică a Timișoarei[1].

Cartea, scrisă în limba maghiară și îngrijită de Societatea Muzeului Ardelean, a apărut sub genericul Monumente tehnice funcționale, fiind al treilea număr din seria proprie de Caiete de istoria științei și tehnicii[2].

Lucrarea este una de referință și este structurată pe zece capitole, după cum urmează: Timișoara și râul Bega (p. 9-12); Planul urbanistic și economia orașului (p. 13-22); Planul modern al Centralei hidroelectrice (p. 23-27); Raportul dat consiliului orășenesc de către Emil Szilárd, inginer-șef al orașului Timișoara (p. 28-34); Ansamblul de clădiri, proiectat de către László Székely, arhitect-șef al orașului Timișoara (p. 35-38); Mașinile și utilajele din dotarea Centralei hidroelectrice (p. 39-45); Ctitoria lui Emil Szilárd, cea mai reușită stație electrică de pe teritoriul coroanei maghiare (p. 46-58); Centrala hidroelectrică în perioada marelui război (p. 59-61); Centrala hidroelectrică în perioada interbelică (p. 62-64) și Centrala hidroelectrică în perioada 1950-2010 (p. 65-66).

Încă din prefață, autorul face urmatoarea precizare: "Vestigiile industriale sunt la fel de importante precum cetățile, palatele, castelele, bisericile și mănăstirile, fiind rodul muncii, sacrificiilor și năzuințelor comunităților locale", adăugând că: "podurile, căile ferate, stațiile de cale ferată, drumurile, canalele, barajele, hidrocentralele, fabricile, toate l-au deservit pe cetățean, în mod egal".

---

[1] Din lucrările publicate anterior de autor, scoatem în evidență: Istoricul podurilor din Timișoara (2001), A Bega, a Bánság elkényeztetett folyója/Bega, râul răsfățat al Banatului (2007); Obiectivul industrial este inclus în Lista Monumentelor Istorice (vezi www.cimec.ro).

[2] Primele două titluri ale seriei sunt: Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarvalkon (Patrimoniul industrial de la Văleni, jud. Cluj), publicat în anul 2009; Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarverőmonostoron (Patrimoniul industrial de la Mănăstireni, jud. Cluj), publicat în anul 2010. Caietele au fost semnate de același colectiv de autori: Enikő Bitay, László Márton și János Talpas.

Scrierea ne călăuzește în Cartierul Fabric (al fabricilor) din Timișoara, unde, la intrarea Begăi în oraș, a fost ridicat, la începutul secolului al XX-lea, ansamblul arhitectural Hidrocentrala Timișoarei (așa-zisa Turbină), considerat de Árpád Jancsó a fi "o adevărată perlă a arheologiei industriale". Acest obiectiv grațios, respectând regulile impuse de curentul Arta 1900, a luat naștere mulțumită comunității unui oraș cu ambiții, așa cum a fost și Timișoara la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea. Cititorului îi sunt prezentate aspecte privind materializarea investiției, viața economică și socială a Timișoarei secolului al XIX -lea și al XX-lea, "într-o epocă a viselor desăvârșite prin muncă și ingeniozitate".

Remarcabilă este inițiativa lui Árpád Jancsó de a prezenta în facsimil o parte din studiul realizat în anul 1900 de către Henrik Kratochwill, revizor-șef al orașului Timișoara, referitor la utilizarea energiei apelor Begăi. De asemenea, scoatem în evidență conținutul ilustrativ al caietului, constând în elocvente fotografii și vederi din epocă. Ceea ce îndepărtează lucrarea, oarecum, de canoanele unui discurs științific modern este absența aparatului critic.

Studiul conține o anexă (p. 67) vizând cantitatea de energie electrică produsă de hidrocentrală și termocentrală în perioada 1910-1933. Lista bibliografică (p. 68-69) cuprinde trei fonduri de arhivă, cinci periodice, șase monografii ce redau istoria orașului Timișoara și/sau a fabricilor sale, șapte lucrări cu caracter general, trei lucrări speciale și șapte lucrări proprii cu referire la subiectul studiat. Cartea este ilustrată cu patruzeci și una de imagini color și treizeci de imagini alb-negru, de o bună calitate. Salutăm ideea autorului de a fi inclus în postfața lucrării sale rezumatele studiului – în limba română (p. 70-72) și în engleză (p. 73-76).

Monografia (de fabrică) a lui Árpád Jancsó – Temesvár Vízeroműve – are menirea de a umple încă un gol în istoriografia românească, care se confruntă, la ora actuală, cu un număr redus de publicații specifice domeniului istoriei științei și tehnicii naționale.

Pasionatul cercetător din orașul bănățean reușește ca, prin această carte, să confere semenilor săi un exemplu demn de urmat, pe linia prezervării și transmiterii pentru posteritate a valorilor tehnice din țara noastră.

Ronald HOCHHAUSER

Pavel VESA, *Protopop dr. Gh. Ciuhandu (1875-1947)*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2011, 635p., Colecția „Biografii arădene", Seria „Pesonalități clericale"

Cărțile scrise de preotul dr. Pavel Vesa s-au impus în circuitul istoriografic contemporan, ele încadrându-se - ca domeniu de investigație - în sfera vieții ecleziastice a românilor ortodocși transilvăneni.

Lucrări precum *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*; *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*; *Episcopia Aradului: istorie, cultură, mentalități (1701-1918); Episcopii Aradului (1706-2006); Un bibliofil din Țara Zarandului: preotul Nicolae Butariu (1843-1890); Episcopia Aradului între 1786-1830* s-au bucurat de o bună receptare din partea criticii de specialitate, dar și din partea publicului larg.

În cărțile domniei sale, dr. Pavel Vesa emite judecăți de valoare pertinente asupra unor evenimente și personalități din istoria Bisericii ortodoxe române din Transilvania, fiind valorificate, într-un mod științific și în lumina adevărului istoric, numeroase documente păstrate în arhive, muzee și biblioteci.

În continuarea cercetărilor prioritare privind acest segment de investigație istorică, cu o focalizare specială pe vestul spațiului românesc (îndeosebi zona Aradului), părintele Pavel Vesa a publicat anul trecut, la Editura Arhiepiscopiei Aradului (sub girul științific al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca și al Institutului de Istorie Ecleziastică),

lucrarea intitulată *Protopop dr. Gh. Ciuhandu (1875-1947)*, inclusă în colecția „Biografii arădene", seria „Pesonalități clericale".

Cartea își propune să reconstituie ambianța istorică, socială, confesional-instituțională existentă în eparhia ortodoxă a Aradului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului următor, prin intermediul unei personalități de excepție – protopopul Gh. Ciuhandu, trăitor al acelor vremuri.

Preoții au reprezentat un important segment al elitei societății românești din epoca modernă. Prin formarea lor teologică și intelectuală, aceștia au constitutit un factor de conjuncție a celor două arii de cultură europeană, cea Apuseană și cea Răsăriteană. Preoții Aradului, oameni ai credinței și ai dragostei de neam și de țară, au fost, de-a lungul timpului, propovăduitorii mesajului creștin al iubirii divine în societatea românească, aducându-și totodată obolul și la nașterea națiunii și culturii române moderne.

Lucrarea de față este una monografică și se impune prin dimensiuni (635 p.), prin calitatea și pertinența informațiilor oferite cu mare generozitate de autor. Devenim, astfel, martorii unor completări, reevaluări și interpretări cu privire la viața și activitatea protopopului Gh. Ciuhandu, care nu fac decât să demonstreze, o dată în plus, profesionalismul și totala implicare a autorului în domeniul de cercetare pe care îl reprezintă.

Volumul este structurat în opt capitole, precedate de o *Prefață*. În partea finală se adaugă o amplă anexă documentară și bibliografia aferentă.

Pe traseul reconstituirii vieții și activității protopopului Gh. Ciuhandu, autorul prezintă cititorului, într-o structură logică și clasică, cadrul familial (născut în localitatea bihoreană Roșia), studiile și formarea sa intelectuală (absolvent al Gimnaziului din Beiuș, elev al Institutului pedagogic-teologic Arad, student al Facultății de Teologie Cernăuți – unde a dobândit de la profesorii săi respectul pentru adevăr, pentru om, pentru documentul istoric, pentru arhive și biblioteci, având un adevărat mentor în persoana profesorului universitar Eusebiu Popovici, doctor în teologie al aceleiași prestigioase instituții de învățământ superior bucovinene), intrarea în viața publică (preot, învățător în localitățile Căbești și Șiria, profesor la Institutul pedagogic-teologic, referent școlar, asesor, consilier cultural în cadrul Consistoriului eparhial Arad, protopop al Chișineului-Criș, consilier mitropolitan, vicepreședinte și președinte al Asociației clerului „Andrei Șaguna" din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, membru și animator cultural al „Ateneului Popular" din Arad), precum și fecunda sa activitate cultural-științifică, concretizată într-o operă istoriografică impresionantă (peste 60 de cărți și câteva sute de studii și articole publicate în diverse reviste cu profil laic și religios – acestea reprezentând unul din motivele temeinice care au condus la alegerea sa ca membru de onoare al Academiei Române), axată pe lucrări privitoare la istoria Episcopiei Aradului, la raporturile Ortodoxiei cu Catolicismul, la istoricul manuscriselor și al vechilor cărți românești de cult, pe elaborarea unor scrieri cu tematică teologică, pe editarea de documente și manuscrise, pe colaborarea la presa bisericească și culturală a vremii, pe donarea de carte etc. Toată această evoluție este urmărită cu atenție și este documentată concludent.

Preot, istoric, om de cultură și patriot care și-a împletit viața sa cu cea a neamului din care s-a născut, dar și cu cea a Bisericii ortodoxe pe care a slujit-o cu dragoste și devotament, protopopul Gh. Ciuhandu ne este prezentat de autor ca un om integru, vertical și grabnic săritor întru rezolvarea problemelor de natură bisericească, culturală sau obștească ale contemporanilor săi. Complexitatea vieții protopopului este reflexul experiențelor sale familiale și intelectuale, martore atât ale perioadelor de bunăstare, cât și ale situațiilor de criză.

Într-o relatare clară, directă și la obiect, fără să se piardă în detalii mai puțin relevante, autorul aduce o contribuție importantă la cunoașterea vieții și activității unuia dintre cei mai pregătiți preoți români din vestul spațiului românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea (este considerat al doilea mare istoric bisericesc al Episcopiei Aradului, fiind depășit doar de fostul mitropolit al Transilvaniei, Vasile Mangra).

Pe baza unui astfel de tablou, prezenta monografie ne prilejuiește o lectură antrenantă, angajată, lipsită de ifose teologice și de snobisme culturale fade.

Cartea este utilă și din perspectiva numeroaselor documente cuprinse în secțiunea

de anexe (409 p.), care pot constitui veritabile intrumente de lucru pentru dezvoltarea unor cercetări ulterioare în domeniul istoriei ecleziastice. Multitudinea și importanța acestor surse, aduse la lumina tiparului prin munca minuțioasă a cercetătorului, se află într-un fericit echilibru cu transparența istorică și stilistică, cu scriitura îngrijită, de finețe, cu tot ce reflectă iubirea pentru biserică, pentru oameni, pentru istoria-viață, pentru cuvânt și adevăr.

Considerăm, de asemenea, că aplicarea unei metodologii adecvate i-a facilitat părintelui dr. Pavel Vesa prelucrarea informațiilor documentare impresionante, rezultat al cercetărilor întreprinse în arhivele de stat și în cele bisericești, în arhivele personale și în biblioteci.

Autorul vine în fața faptelor istorice cu formația unui istoric bine articulat, ca urmare a cunoașterii nu doar a datelor istorice, ci și a conceptualizărilor consacrate domeniului ecleziastic.

Trădând un fin simț analitic și o scriitură exersată, autorul reușește să surprindă nervurile unui demers ce își verifică/reverifică permanent mesajul, chemând la reflexie angajată, organizată în jurul unor modele teologice și culturale din biserica ortodoxă ce-și resemnifică mereu, pentru fiecare vremuri în parte, conținuturile.

Considerăm că lucrarea de față se înscrie într-un vast proiect științific pe care autorul l-a conceput și modelat ținând seama de logica intrinsecă a raportului sincronie-diacronie, evenimențial-interpretare, și al cărui obiectiv este de a face cunoscută istoria Episcopiei ortodoxe a Aradului, prin intermediul unei personalități polivalente a cărei viață și operă s-au împletit organic cu aceasta.

Nu pot decât să ne bucure astfel de apariții editoriale care analizează responsabil și avizat segmente ale istoriei vieții noastre bisericești. Autorul acestei cărți dovedește, și de această dată, nu doar un bun-simț analitic, ci și o luciditate a imperativului de promovare a modelelor autentice (așa cum a fost și protopopul Gheorghe Ciuhandu) pentru vremurile pe care le traversăm. Or, astfel de modele, prin intermediul cărora avem rădăcină și pe pământ dar și în veșnicia lui Dumnezeu – după frumoasa expresie a poetului creștin bihorean Traian Dorz – ar trebui să fie prezentate cât mai des posibil în fața societății publice, date fiind împrejurările concrete ale existenței noastre de zi cu zi.

Considerăm, de asemenea, că lucrările părintelui Pavel Vesa au capacitatea de a pregăti o cale pentru urmași, prin relevarea modelelor luminoase din trecutul nostru istoric și bisericesc, și să lase generațiilor tinere de cercetători ai fenomenului un gând, o metodă și o pildă de urmat, întrucât, la Marea Judecată a istoriei și a lumii, acest „examen public", singurul care se va desfășura în spiritul dreptății absolute, „nemitarnicul" Judecător ne va judeca și ca neam.

Radu ROMÎNAȘU

Gabriel Moisa, *Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010. Între deziderat și realitate (A magyarországi románok történetírása 1920-2010. Vágy és valóság között)* Editura NOI, Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, 2010, 311 p.

Demersul științific al istoricului Gabriel Moisa se impune ca o necesitate stringentă în condițiile redimensionării politice a Europei central-estice după căderea regimului comunist. Tema aleasă: „Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010. Între deziderat și realitate" este tentantă dar în egală măsură sensibilă, pretându-se la o multitudine de interpretări critice.

Volumul de față se deschide cu „Argument. Motivații. Precizări metodologice", în care istoricul prezintă motivele și demersul metodologic care au stat la baza scrierii acestei cărți.

Primul capitol al cărții tratează un „Scurt istoric al românilor din Ungaria (pe baza istoriografiei românilor din Ungaria)". Se aduc în prim-plan o serie de cercetători români din țara vecină: istorici, etnografi, filologi, muzeografi etc, ale căror studii au vizat destinul românilor dintre granițele actualului stat Ungaria.

În capitolul al doilea, intitulat „Instituții producătoare de istorie la românii din Ungaria", autorul face un inventar riguros al instituțiilor care „produc istorie" la românii din Ungaria. Printre acestea se numără: Catedra de Filologie Română a Universității ELTE din Budapesta, cea mai veche instituție din Ungaria unde se învață limba română, apoi Catedra de limbă și literatură română din cadrul Universității din Seghedin, Muzeul din Bichișciaba, Muzeul „Erkel Ferenc"din Giula etc. În anul 1993 a apărut cea mai importantă instituție de cercetare a istoriei românilor din Ungaria: Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria.

Capitol al treilea tratează pe larg „Revuistica" românească din Ungaria. Sunt prezentate articole și studii din reviste de specialitate: „Izvorul", „Timpuri" (ulterior devine „Lumina"), „Simpozion", „Conviețuirea" etc. În paginile acestor publicații științifice regăsim numeroase studii despre viața românilor din Ungaria: istorie, societate, cultură, religie, folclor, etc.

Următorul capitol cuprinde un expozeu al volumelor scrise de către cercetătorii români din Ungaria. Din această categorie fac parte contribuțiile științifice ale Elenei Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, Gheorghe Petrușan, Emilia Martin și Mihai Cozma, *Românii din Ungaria*, Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R.P. Ungară* etc.

În capitolul al V-lea, numit „Despre conținutul scrisului istoric", istoricul Gabriel Moisa abordează științific direcțiile și tendințele în scrisul istoric al românilor din Ungaria. Sunt revalidate o serie de subiecte sensibile din perspectiva istoriografiei române și maghiare deopotrivă: problema genezei românilor în Ungaria trianonică, asimilarea etnică, percepția Tratatului de la Trianon în percepția cercetătorilor români din Ungaria, condiția acestora din urmă etc.

În fine, ultimul capitol, „Personalia", cuprinde o prezentare mai mult decât interesantă a doi cercetători români valoroși din Ungaria de azi, cercetători cu care autorul volumului a avut contacte directe. Este vorba despre Maria Berényi, directorul Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, și despre Elena Munteanu Csobai. Autorul prezintă viața și opera celor doi cercetători care și-au pus amprenta asupra scrisului istoric al românilor din Ungaria. Urmează apoi două rezumate, unul în limba engleză, celălalt în limba maghiară.

Concluziile pe care autorul le stabilește la finalul volumului sunt pertinente și sunt validate de adevărul istoric, bazat pe documente. Din păcate, cercetările vizând istoricul românilor din Ungaria ne oferă imaginea unei comunități aproape asimilate în zilele noastre. Ponderea demografică a românilor din Ungaria se află pe o traiectorie descendentă, continuă, fapt dovedit franc de recensămintele generale ale populației din Ungaria.

Cartea istoricului Gabriel Moisa este scrisă într-o manieră riguroasă, fiind bine documentată (este impresionant materialul folosit la redactarea ei, vezi bibliografia) și structurată tematic. Părerile emise pe marginea subiectelor tratate sunt obiective și formulate prin prisma istoricului ajuns la vârsta maturității profesional-științifice. „Istoriografia românilor din Ungaria 1920-2010. Între deziderat și realitate", reprezintă indubitabil un pas înainte în cercetarea istoriei românilor din spațiul Ungariei actuale.

Drd. Meszar Marius Răzvan[1]

[1] Doctorand bursier la Universitatea din Oradea. Conducător de doctorat prof. univ. dr. Mihai Drecin. This work was partially supported by the strategic grant POSDRU/CPP107/DMI1.5/S/80272 (2010), co-financed by the European Social Fund-Investing in People, within the Sectorial Operational Programme Human Resources Development 2007-2013.